

Suttantapiṭake Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsapāliyā samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Papañcasūdanī nāma

UPARIPANṆĀSATṬHAKATHĀ

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 13

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ည ṅa
ဋ ta	ဌ tha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa တ ha ဠ ḷa ၎ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

-၁ ၎ = ā ၎ = i ၎ = ī ၎-၂ = u ၎-၂ = ū - = e -၁ ၎ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခု khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ဃ န္ဂha	ဏ န္ဓha	ဈ သ္ဃa	ဠ ပla	အ လla
က့ kka	ဣ ငca	ဣ န္ဓa	ဣ သ္ဃa	ဣ ပba	ဣ လya
ကျ kya	ဣ ငcha	ဣ န္ဓa	ဣ န္တa	ဣ ဗbha	ဣ လha
ကြ kri	ဣ ဣja	ဣ န္ဓa	ဣ န္တva	ဣ ဗya	ဣ ဝvha
ကလ kla	ဣ ဣjha	ဣ တta	ဣ န္တha	ဣ ဗra	ဣ ဘsta
က့ kva	ဣ ဣñha	ဣ တtha	ဣ န္တnda	ဣ မpa	ဣ ဘstra
ဈ က္ဃa	ဣ ဣñha	ဣ တtva	ဣ န္တndra	ဣ မpha	ဣ သ္ဓsna
ဣ က္ဃa	ဣ ဣñca	ဣ တtya	ဣ န္တndha	ဣ မba	ဣ သ္ဃsya
ဣ ငga	ဣ ဣñcha	ဣ တtra	ဣ န္တnna	ဣ မbha	ဣ သsna
ဣ ငgha	ဣ ဣñja	ဣ ဒdda	ဣ န္တnya	ဣ မma	ဣ သsma
ဣ ငya	ဣ ဣñjha	ဣ ဒddha	ဣ န္တnha	ဣ မmya	ဣ သsya
ဣ ငra	ဣ တ္တta	ဣ သdya	ဣ ပppa	ဣ မmha	ဣ တhha
ဣ ဣka	ဣ တ္တtha	ဣ ဒdra	ဣ ပppha	ဣ ယyya	ဣ တhva
ဣ ဣka	ဣ ဒdda	ဣ ဒdva	ဣ ပpya	ဣ ယyha	ဣ ဠlha
ဣ ဣga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Uparipaññāsattḥakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Devadahavagga

1. Devadahāsuttavaṇṇanā			1
2. Pañcattayasuttavaṇṇanā			10
3. Kintisuttavaṇṇanā			18
4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā			21
5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā			34
6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā			38
7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā			46
8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā			47
9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā			50
10. Cūḷapūṇṇamasuttavaṇṇanā			53

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā			56
2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā			62
3. Sappurisdhammasuttavaṇṇanā			67
4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā			68
5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā			70
6. Isigilisuttavaṇṇanā			89
7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā			92
8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā			96
9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā			102
10. Saṅkhārupattisuttavaṇṇanā			104

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Suññatavagga

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā			107
2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā			110
3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā			119
4. Bākulasuttavaṇṇanā			135
5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā			140
6. Bhūmijasuttavaṇṇanā			142
7. Anuruddhasuttavaṇṇanā			142
8. Upakkilesasuttavaṇṇanā			144
9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā			149
Cakkaratanavaṇṇanā			152
Hatthiratanavaṇṇanā			159
Assaratanavaṇṇanā			160
Maṇiratanavaṇṇanā			160
Itthiratanavaṇṇanā			161
Gahapatiratanavaṇṇanā			162
Pariṇāyakaratanavaṇṇanā			162
10. Devadūtasuttavaṇṇanā			163

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā			170
2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā			172
3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā			172
4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā			174
5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā			175
6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā			181
7. Saḷāyatana vibhaṅgasuttavaṇṇanā			185
8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā			190

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā			192
10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā			194
11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā			217
12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā			219

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā			229
2. Channovādasuttavaṇṇanā			232
3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā			233
4. Nandakovādasuttavaṇṇanā			239
5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā			243
6. Chachakkasuttavaṇṇanā			245
7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā			247
8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā			249
9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā			249
10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā			250
Nigamanakathā			253

Uparipaññāsaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Majjhimanikāya

Uparipaṇṇāsattakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. **Evam me sutanti** Devadahasuttam. Tattha **Devadaham nāmāti** devā vuccanti rājāno, tattha ca Sakyarājūnaṃ maṅgalapokkharāṇi ahosi pāsādikā ārakkhasampannā, sā devānaṃ dahattā “Devadahan”ti paññāyittha, tadupādāya sopi nigamo Devadahantveva saṅkham gato. Bhagavā tam nigamaṃ nissāya Lumbinivane viharati. **Sabbaṃ taṃ pubbekatahetūti** pubbe katakammaṃ paccayā. Iminā kammavedanaṅca kiriyavedanaṅca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchantīti dasseti. **Evamvādino bhikkhave nigaṇṭhāti** iminā pubbe aniyamtvā vuttam niyamtvā dasseti.

Ahuvamheva mayanti idam Bhagavā tesam ajānanabhāvaṃ jānantova kevalam kalisāsanam āropetukāmo pucchati. Ye hi “mayam ahuvamhā”tipi na jānanti, te katham kammaṃ katabhāvaṃ vā akatabhāvaṃ vā jānissanti. Uttariṃ pucchāyapi es’eva nayo.

2. **Evam santeti** Cūḷadukkhakkhandhe¹ Mahānigaṇṭhassa vacane sacce² santeti attho, idha pana ettakassa ṭhānassa tumhākaṃ ajānanabhāve santeti attho. **Na kallanti** na yuttam.

1. Ma 1. 130 piṭṭhe.

2. Sacce (Sī)

3. **Gālhūpalepanenāti**¹ bahalūpalepanena, punappunam visarañjitena, na pana khaliyā littena viya. **Esaniyāti** esanisalākāya antamaso nantakavaṭṭiyāpi. **Eseyyāti** gambhīram vā uttānam vāti vīmamseyya. **Agadaṅgāranti** jhāmaharitakassa vā āmalakassa vā cuṅṅam. **Odaheyyāti** pakkhipeyya. **Arogoti-**ādi Māgaṇḍiyasutte² vuttameva.

Evameva khoti ettha idam opammasamsandanam, sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākāṭakālo viya imesam “mayam pubbe ahuvamhā vā³ no vā, pāpakammaṃ akaramhā⁴ vā no vā, evarūpaṃ vā pāpaṃ karamhā”ti jānanakālo siyā. Vaṇamukhassa parikantanādīsu catūsu kālesu vedanāya pākāṭakālo viya “ettakam vā no dukkham nijjiṇṇam, ettake vā nijjiṇṇe sabbameva dukkham nijjiṇṇam bhavissati, suddhante patiṭṭhitā nāma bhavissāmā”ti jānanakālo siyā. Aparabhāge phāsubhāvajānanakālo viya diṭṭheva dhamme akusalānam dhammānam pahānāya kusalānam dhammānam upasampadāya jānanakālo siyā. Evamettha ekāya upamāya tayo atthā, catūhi upamāhi eko attho paridīpito.

4. Ime pana tato ekampi na jānanti, virajjhivā gate salle aviddhova “viddhosi mayā”ti paccatthikassa vacanappamāṇen’eva “viddhosmī”ti saññaṃ uppādetvā dukkhappattapuriso viya kevalam Mahānigaṇṭhassa vacanappamāṇena sabbametaṃ saddahantā evam sallopamāya⁵ Bhagavatā niggaḥitā paccāharitum asakkontā yathā nāma dubbalo sunakho migam uṭṭhāpetvā sāmikassa abhimukham karitvā attanā osakkati, evam Mahānigaṇṭhassa matthake vadam pakkhipantā **Nigaṇṭho āvusoti-**ādimāhamsu.

5. Atha ne Bhagavā sācariyake niggaṇhanto **pañca kho imeti-**ādimāha. **Tatrāyasmantānanti** tesu pañcasu dhammesu āyasmantānam. **Kā atītaṃse Sathari saddhāti** atītaṃsavādimhi Sathari kā saddhā. Yā atītavadam saddahantānam tumhākam Mahānigaṇṭhassa saddhā, sā katamā.

1. Gālhāpalepanenāti (Ka)

2. Ma 2. 173 piṭṭhe.

3. Ahumhā vā (Sī, Syā)

4. Akarimhā (Syā)

5. Evamāgantukasallupamāya (Syā, Ka)

Kim bhūtatthā abhūtatthā, bhūtavipākā abhūtavipākāti¹ pucchati.
 Sesapadesupi es’eva nayo. **Sahadhammiki** sahetukaṃ sakāraṇaṃ.
Vādapaṭihāranti paccāgamanakavādaṃ. Ettāvata tesam “apanetha saddham,
 sabbadubbala esā”ti saddhāchedakavādaṃ nāma dasseti.

6. **Avijjā aññāṇa**ti avijjāya aññāṇena. **Sammohā**ti sammohena.
Vipaccethāti viparītato saddahatha, vipallāsaggāhaṃ vā gaṇhathāti attho.

7. **Diṭṭhadhammavedanīyanti** imasmiṃ yeva attabhāve vipākadāyakaṃ.
Upakkamenāti payogena. **Padhānenā**ti vīriyena. **Samparāyavedanīyanti**
 dutiye vā tatiye vā attabhāve vipākadāyakaṃ. **Sukhavedanīyanti**
 iṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ kusalakammaṃ. Viparītaṃ **dukkhavedanīyaṃ**.
Paripakkavedanīyanti paripakke nipphanne attabhāve vedanīyaṃ,
 diṭṭhadhammavedanīyasasetvaṃ adhivacanaṃ. **Aparipakkavedanīyanti**
 aparipakke attabhāve vedanīyaṃ, samparāyavedanīyasasetvaṃ
 adhivacanaṃ. Evaṃ santepi ayamettha viseso—yaṃ paṭhamavaye kataṃ
 paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti,
 majjhimavaye kataṃ majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti,
 pacchimavaye kataṃ tattheva vipākaṃ deti, taṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ
 nāma. Yaṃ pana sattadivasabbhantare vipākaṃ deti, taṃ
 paripakkavedanīyaṃ nāma. Taṃ kusalampi hoti akusalampi.

Tatrimāni vatthūni—**Puṇṇo** nāma kira duggatamanusso Rājagahe
 Sumanaseṭṭhiṃ nissāya vasati. Tameṇaṃ ekadivasaṃ nagaramhi nakkhatte
 saṃghuṭṭhe seṭṭhi āha “sace ajja kasissasi, dve ca goṇe naṅgalaṅca²
 labhissasi. Kim nakkhattaṃ kīlissasi, kasissasi”ti. Kim me nakkhattena,
 kasissāmīti. Tena hi ye goṇe icchasi, te gahetvā kasāhīti. So kasituṃ gato.
 Taṃ divasaṃ Sāriputtatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅghaṃ karomī”ti
 āvajjanto Puṇṇaṃ disvā pattacīvaram ādāya tassa kasanaṭṭhānaṃ gato.
 Puṇṇo kasim ṭhapetvā therassa dantakaṭṭhaṃ datvā mukhodakaṃ adāsi.
 Thero sarīraṃ paṭijaggitvā kammantassa³

1. Kim bhūtatthā abhūtavipākā, abhūtatthā bhūtavipākāti (Sī)

2. Navanaṅgalaṅca (Ka)

3. Kasantassa (Ka)

avidūre nisīdi bhattābhīhāraṃ olokeno. Athassa bhariyaṃ bhattaṃ āharantiṃ disvā antarāmagge yeva attānaṃ dassesi.

Sā sāmikassa āhaṭabhattaṃ therassa patte pakkhipitvā puna gantvā aññaṃ bhattaṃ sampādetvā divā agamāsī. Puṇṇo ekavāraṃ kasitvā nisīdi. Sāpi bhattaṃ gahetvā āgacchantī āha “sāmi pātova te bhattaṃ āhariyittha, antarāmagge pana Sāriputtattheraṃ disvā taṃ tassa datvā aññaṃ pacitvā āharantiyā me ussūro jāto, mā kujjhi sāmī”ti. Bhaddakaṃ te bhadde kataṃ, mayā therassa pātova dantakaṭṭhañca mukhodakañca dinnāṃ, amhākaṃyevānena¹ piṇḍapātopi paribhutto, ajja therena katasamaṇadhammassa mayaṃ bhāgino jātāti cittaṃ pasādesi². Ekavāraṃ kasitaṭṭhānaṃ suvaṇṇameva ahoṣi. So bhuñjitvā kasitaṭṭhānaṃ olokeno vijjotamaṇaṃ disvā utthāya yaṭṭhiyā paharivā rattasuvaṇṇabhāvaṃ jānitvā “rañño akathetvā paribhuñjitum na sakkā”ti gantvā rañño ārocesi. Rājā taṃ sabbaṃ sakaṭṭhi āharāpetvā rājaṅgaṇe rāsīm kāretvā “kassimasmim nagare ettakaṃ suvaṇṇaṃ atthī”ti pucchi. Kassaci natthīti ca vutte seṭṭhiṭṭhānamassa adāsī. So **Puṇṇasetthi** nāma jāto.

Aparampi vatthu—tasmim yeva Rājagahe **Kāḷavaḷiyō**³ nāma duggato atthi. Tassa bhariyā paṇṇambilaḷyāgum paci. Mahākassapatthero nirodhā vuṭṭhāya “kassa saṅghaṃ karomī”ti āvajjanto taṃ disvā gantvā gehadvāre aṭṭhāsī. Sā pattāṃ gahetvā sabbaṃ tattha pakkhipitvā therassa adāsī, therō vihāraṃ gantvā Satthu upanāmesi. Satthā attano yāpanamattaṃ gaṇhi, sesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pahosi. Kāḷavaḷiyopi taṃ ṭhānaṃ patto cūḷakaṃ labhi. Mahākassapo Satthāraṃ Kāḷavaḷiyassa vipākaṃ pucchi. Satthā “ito sattame divase seṭṭhicchattaṃ labhissatī”ti āha. Kāḷavaḷiyō taṃ kathaṃ sutvā gantvā bhariyāya ārocesi.

Tadā ca rājā nagaraṃ anusaṅcaranto bahinagare jīvasūle nisinnaṃ purisaṃ addasa. Puriso rājānaṃ disvā uccāsaddaṃ akāsī “tumhākaṃ

1. Amhākaṃ yeva dānena (Syā), amhākaṃ yeva therena (Ka)

2. Jātā cittaṃ pasādehīti (Ka)

3. Kāḷavaḷiṅgiko (Sī)

me bhuñjanabhaddam pahinatha devā”ti. Rājā “pesessāmī”ti vatvā sāyamāsabhatte upanīte saritvā “imam haritum samattham jānāthā”ti āha, nagare sahasrabhaṇḍikam cāresum. Tatiyavāre Kāḷavaḷiyassa bhariyā aggaheṣi. Atha nam rañño dassesum, sā purisavesam gahetvā pañcāvudhasannaddhā bhattapātim gahetvā nagarā nikkhami. Bahinagare tāle adhivattho **Dīghatālo** nāma yakkho tam rukkhamūlena gacchantim disvā “tiṭṭha tiṭṭha bhakkhosi me”ti āha. Nāham tava bhakkho, rājādūto ahanti. Kattha gacchasīti. Jīvasūle nisinnassa purisassa santikanti. Mamapi ekam sāsanam haritum sakkhissasīti. Āma sakkhissāmīti. “Dīghatālassa bhariyā Sumanadevarājadhītā kāḷī puttam vijātā”ti āroceyyāsī. Imasmim tālamūle satta nidhikumbhiyo¹ atthi, tā tvam gaṇheyyāsīti. Sā “Dīghatālassa bhariyā Sumanadevarājadhītā Kāḷī puttam vijātā”ti ugghosentī agamāsī.

Sumanadevo yakkhasamāgame nisinnō sutvā “eko manusso amhākam piyapavattim āharati, pakkosatha nan”ti sāsanam sutvā pasanno “imassa rukkhassa parimaṇḍalacchāyāya pharaṇaṭṭhāne nidhikumbhiyo tuyham dammī”ti āha. Jīvasūle nisinnapuriso bhaddam bhuñjitvā mukhapuñchanakāle itthiphassoti ñatvā cūḷāya daṁsi, sā asinā attano cūḷam chinditvā rañño santikam yeva gatā. Rājā bhaddabhojitabhāvo katham jānitabboti. Cūḷasaññāyāti vatvā rañño ācikkhitvā tam dhanam āharāpesi. Rājā aññassa ettakam dhanam nāma atthīti. N’atthi devāti. Rājā tassā patim tasmim nagare dhanaseṭṭhim akāsī. **Mallikāyapi** deviyā vatthu kathetabbam. Imāni tāva **kusalakamme vatthūni**.

Nandamāṇavako pana Uppalavaṇṇāya theriyā vippaṭipajji, tassa mañcato utṭhāya nikkhamitvā gacchantassa mahāpathavī bhijjitvā okāsamadāsī, tattheva mahānarakam pavitṭho. **Nandopi** goghātako paṇṇāsa vassāni goghātakakammam katvā ekadivasam bhojanakāle maṁsam alabhanto ekassa jīvamānakagoṇassa jivham chinditvā aṅgāresu pacāpetvā khādītum āradhō. Athassa jivhā mūle chijjitvā bhattapātiyam yeva patitā, so viravanto kalam katvā niraye nibbatti. **Nandopi yakkho** aññena

1. Dhanakumbhiyo (Sī)

yakkhena saddhiṃ ākāseṇa gacchanto Sāriputtatheraṃ navoropitehi kesehi rattibhāge abbhokāse nisinnaṃ disvā sīse paharitukāmo itarassa yakkhassa ārocetvā tena vāriyamānopi pahāraṃ datvā ḍayhāmi ḍayhāmīti viravanto tasmim̐ yeva ṭhāne bhūmim̐ pavisitvā mahāniraye nibbattoti imāni **akusalakamme vatthūni**.

Yaṃ pana antamaso maraṇasantikepi kataṃ kammaṃ bhavantare vipākaṃ deti, taṃ sabbaṃ **samparāyavedanīyaṃ** nāma. Tattha yo aparihīnassa jhānassa vipāko nibbattissati¹, so idha nibbattitavipākotī vutto. Tassa mūlabhūtaṃ kammaṃ n'eva diṭṭhadhammavedanīyaṃ na samparāyavedanīyanti na vicāritaṃ, kiñcāpi na vicāritaṃ, samparāyavedanīyameva panetanti veditabbaṃ. Yo paṭhamamaggādīnaṃ bhavantare phalasamāpattivipāko, so idha nibbattitaguṇotveva vutto. Kiñcāpi evaṃ vutto, maggakammaṃ pana **paripakkavedanīyanti** veditabbaṃ. Maggacetanā yeva hi sabbalahaṃ phaladāyikā anantaraphalattāti.

8. **Bahuvedanīyanti** saññābhavūpagaṃ. **Appavedanīyanti** asaññābhavūpagaṃ. **Savedanīyanti** savipākaṃ kammaṃ. **Avedanīyanti** avipākaṃ kammaṃ. **Evaṃ santeti** imesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ kammānaṃ upakkamena samparāyavedanīyādibhāvakāraṇassa alābhe sati. **Aphaloti** nipphalo niratthakoti. Ettāvataṃ aniyyānikasāsane payogassa aphalataṃ dassetvā padhānacchedakavādo nāma dassitoti veditabbo. **Sahadhammikā vādānuvādāti** parehi vuttakāraṇena sakāraṇā hutvā Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca. **Gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchantīti** viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchanti. “Vādānuppattā gārayhaṭṭhānā”tipi pāṭho. Tassattho—parehi vuttena kāraṇena ²sakāraṇā Nigaṇṭhānaṃ vādānaṃ anuppattā² taṃ vādānaṃ soSENTā milāpentā dukkaṭakammakārinoti-ādayo dasa gārayhaṭṭhānā āgacchanti.

9. **Saṅgatihāvahetūti** niyatibhāvakāraṇā. **Pāpasāṅgatikāti** pāpaniyatino. **Abhijātihetūti** chaḷabhijātihetu.

1. Nibbattati (Syā)

2-2. Sakāraṇā hutvā Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca (Ka)

10. Evaṃ Nigaṇṭhānaṃ upakkamassa aphaḷataṃ dassetvā idāni niyyānikasāsane upakkamassa vīriyassa ca saphalataṃ dassetuṃ **kathaṅca bhikkhaveli-ādimāha**. Tattha **anaddhabhūtaṃ** anadhibhūtaṃ. Dukkheṇa anadhibhūto nāma manussattaḅhāvo vuccati, na taṃ addhabhāveti nābhivhavatīti attho. Tampi nānappakārāya dukkarakārikāya payojento dukkheṇa addhabhāveti nāma. Ye pana sāsane pabbajitvā ārañṇakā vā honti rukkhamaḷikādayo vā, te dukkheṇa na addhabhāventi nāma. Niyyānikasāsanasmīṃ hi vīriyaṃ sammāvāyāmo nāma hoti.

Thero paṇāha—yo issarakule nibbato sattavassiko hutvā alaṅkatappaṭiyatto pitu-aṅke nisinno ghare bhattakiccaṃ katvā nisinnena bhikkhusaṅghena anumodanāya kariyamānāya tisso sampattiyo dassetvā saccesu pakāsitesu srahattaṃ pāpuṇāti, mātāpitūhi vā “pabbajissasi tātā”ti vutto “āma pabbajissāmī”ti vatvā nhāpetvā alaṅkaritvā vihāraṃ nīto tacapaṅcakaṃ uggaṇhitvā nisinno kesesu ohāriyamānesu khuragge yeva arahattaṃ pāpuṇāti, navapabbajito vā pana manosilātelamakkhiteṇa¹ sīsena punadivase mātāpitūhi pesitaṃ kājabhattaṃ bhūñjitvā vihāre nisinnova arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ na dukkheṇa attānaṃ addhabhāveti nāma. Ayaṃ pana ukkaṭṭhasakkāro. Yo dāsikucchiyaṃ nibbato antamaso rajatamuddikampi piḷandhitvā goraka² piyaṅgumattenāpi sarīraṃ vilimpetvā “pabbājetha na”ti nīto khuragge vā punadivase vā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi na³ anaddhabhūtaṃ⁴ attānaṃ dukkheṇa addhabhāveti nāma.

Dhammikaṃ sukhaṃ nāma saṅghato vā gaṇato vā uppannaṃ catupaccayasukhaṃ. **Anadhimucchitoti** taṅhāmucchanāya amucchito. Dhammikaṃ hi sukhaṃ na pariccajāmīti na tattha gedho kātabbo. Saṅghato hi uppannaṃ salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā “idamatthaṃ etan”ti paricchinditvā saṅghamaḷjhe bhikkhūnaṃ antare paribhuñjanto pattantare padumaṃ viya sīlasamādhivipassanāmaggaḷhalehi vaḍḍhati. **Imassāti** paccupannānaṃ paṅcannaṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ. **Dukkhanidānassāti** taṅhāya. Sā hi paṅcakkhandhadukkhassa nidānaṃ. **Saṅkhāraṃ padahatoti** sampayoga-

1. Samāno telamakkhiteṇa (Syā)

3. Ayampana (Sī), ayaṃ na (Ka)

2. Coraka (Sī, Syā)

4. Addhabhūtaṃ (Sī)

vīriyaṃ karontassa. **Virāgo hotīti** maggena virāgo hoti. Idam vuttaṃ hoti “saṅkhārapadhānena me imassa dukkhanidānassa virāgo hotī”ti. **Evam pajānātīti** iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā. Dutiyavārena tassa sampayogavīriyassa majjhataṭṭakāro kathito. **So yassa hi khvāssāti** ettha ayaṃ saṅkhepattho—so puggalo yassa dukkhanidānassa saṅkhārapadhānena virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati, maggapadhānena padahati. Yassa pana dukkhanidānassa ajjupekkhato upekkhaṃ bhāventassa virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti, maggabhāvanāya bhāveti. **Tassāti** tassa puggalassa.

11. **Paṭibaddhacittoti** chandarāgena baddhacitto. **Tibbacchandoti** bahalacchando. **Tibbāpekkhoti** bahalapatthano. **Santiṭṭhantinti** ekato tiṭṭhantim. **Sañjagghantinti** mahāhasitaṃ hasamānaṃ. **Samhasantinti** sitaṃ kurumānaṃ.

Evameva kho bhikkhaveti ettha idam opammavibhāvanaṃ—eko hi puriso ekissā itthiyā sāratto ghāsacchādanamālālaṅkāradīni datvā ghare vāseti. Sā taṃ aticaritvā aññaṃ sevati. So “nūna ahaṃ assā anurūpaṃ sakkāraṃ na karomī”ti sakkāraṃ vaḍḍhesi. Sā bhiiyoso mattāya aticarati yeva¹. So “ayaṃ sakkariyamānāpi aticarateva, ghare me vasamānā anattampi kareyya, nīharāmi nan”ti parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā “mā puna gehaṃ pāvisī”ti vissajjesi. Sā kenaci upāyena tena saddhiṃ santhavaṃ kātum asakkontī naṭanaccakādīhi saddhiṃ vicarati. Tassa purisassa taṃ disvā n’eva uppajjati domanassaṃ, somanassaṃ pana uppajjati.

Tattha purisassa itthiyā sārattakālo viya imassa bhikkhuno attabhāve ālayo. Ghāsacchādanādīni datvā ghare vasāpanakālo viya attabhāvassa paṭijagganakālo. Tassā aticaraṇakālo viya jaggiyamānasseva² attabhāvassa pīttapakopādīnaṃ vasena sābādhatā³. “Attano anurūpaṃ sakkāraṃ alabhantī aticarati”ti sallakketvā sakkāravaḍḍhanaṃ viya “bhesajjaṃ alabhanto evaṃ hotī”ti

1. Aticari yeva (Sī)

2. Paṭijaggamānasseva (Ka), rakkhiyamānasseva (Syā)

3. Sambādhatā (Sī), ābādhatā (Ka)

sallakkhetvā bhesajjakaraṇakālo. Sakkāre vaḍḍhitepi puna aticaraṇaṃ viya pītādīsu ekassa bhesajje kariyamāne sesānaṃ pakopavasena puna sābādhatā. Parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā gehā nikkadḍhanaṃ viya “idāni te nāhaṃ dāso na kammakaro, anamatagge saṃsāre taṃ yeva upaṭṭhahanto vicariṃ, ko me tayā attho, chijja vā bhijja vā”ti tasmim anapekkhataṃ āpajjitvā vīriyaṃ thiraṃ katvā maggena kilesasamugghātaṃ. Naṭanaccakādīhi naccamānaṃ vicarantiṃ disvā yathā tassa purisassa domanassaṃ na uppajjati, somanassameva uppajjati, evameva imassa bhikkhuno arahattaṃ pattassa pītapakopādīnaṃ vasena ābādhiṃ attabhāvaṃ disvā domanassaṃ na uppajjati, “muccissāmi vata khandhaparihāradukkhatō”ti somanassameva uppajjatīti. Ayaṃ pana upamā “paṭibaddhacittassa domanassaṃ uppajjati, appaṭibaddhacittassa natthetanti ñatvā itthiyā chandarāgaṃ pajahati, evamayaṃ bhikkhu¹ saṅkhāraṃ vā padahantassa upekkhaṃ vā bhāventassa dukkhanidānaṃ pahīyati, no aññathāti ñatvā tadubhayaṃ sampādentō dukkhanidānaṃ pajahatī”ti etamatthaṃ vibhāvetuṃ āgatāti veditabbā.

12. **Yathā sukhaṃ kho me viharatoti** yena sukkena viharituṃ icchāmi, tena me viharato. **Padahatoti** pesentassa. Ettha ca yassa sukhā paṭipadā asappāyā, sukhumacīvarāni dhārentassa pāsādike senāsane vasantassa cittaṃ vikkhipati, dukkhā paṭipadā sappāyā, chinnabhinnāni thūlacīvarāni dhārentassa susānarukkhamūlādīsu vasantassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, usukāro viya hi jātijarāmarañabhīto yogī daṭṭhabbo, vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ viya vaṅkakuṭilajimhacittaṃ, dve alātā viya kāyikacetāsikavīriyaṃ, tejanaṃ ujum karontassa kaṅjikatelaṃ viya saddhā, namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo, ussukārassa vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ kaṅjikatelena sinehetvā alātesu tāpetvā namanadaṇḍakena ujukaraṇaṃ viya imassa bhikkhuno vaṅkakuṭilajimhacittaṃ saddhāya sinehetvā kāyikacetāsikavīriyena

1. Evamassa bhikkhuno (Ka)

tāpetvā lokuttaramaggena ujukaraṇaṃ, usukārasseva evaṃ ujukatena tejanena sapattaṃ vijjhivā sampatti-anubhavanaṃ viya imassa yogino tathā ujukatena cittaena kilesagaṇaṃ vijjhivā pāsādike senāsane nirodhavaratalagatassa¹ phalasaṃpattisukhānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idha Tathāgato sukhāpaṭipadākhippābhīṇṇabhikkhuno, dukkhāpaṭipadādandhābhīṇṇabhikkhuno ca paṭipattiyo kathitā, itaresaṃ dvinnaṃ na kathitā, tā kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Imāsu vā dvīsu kathitāsu itarāpi kathitāva honti, āgamaṇīyapaṭipadā pana na kathitā, taṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sahāgamaṇīyāpi vā paṭipadā kathitāva, adassitaṃ pana ekaṃ Buddhuppādaṃ dassetvā ekassa kulaputtassa nikkhamaṇadesanaṃ arahattena vinivaṭṭessāmīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Evaṃ me sutanti** Pañcattayasuttaṃ. Tattha **eketi** ekacce.

Samaṇabrāhmaṇāti paribbajupagatabhāvena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ sammatā. Aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **aparantakappikā**. Aparantakappo vā etesaṃ atthīti aparantakappikā. Ettha ca **antoti** “sakkāyo kho āvuso eko anto”ti-ādīsu² viya idha koṭṭhāso adhippeto. **Kappoti** taṇhādīṭṭhiyo. Vuttampi cetāṃ “kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo cā”ti³. Tasmā taṇhādīṭṭhivasena anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ kappetvā ṭhitāti aparantakappikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Tesāṃ evaṃ aparantaṃ kappetvā ṭhitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena aparantameva anugataṃ diṭṭhīti **aparantānudīṭṭhino**. Te evaṃdiṭṭhino taṃ aparantaṃ ārabha āgamma paṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ

1. Nirodhathalagatassa (Ka), nirodhaparamabalavantassa (Syā) 2. Am 2. 351 piṭṭhe.

3. Kappāti dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo ca (Khu 7. 74 piṭṭhe)

karontā anekavihitāni adhivuttipadāni¹ abhivadanti. **Anekavihitānīti** anekavidhāni. **Adhivuttipadānīti** adhivacanapadāni. Atha vā bhūtamattham adhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato **adhivuttiyoti** diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnam padāni **adhivuttipadāni**, diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogoti** nicco. **Ittheketi** ittham eke, evameketi attho. Iminā soḷasa saññīvādā kathitā, **asaññīti** iminā aṭṭha asaññīvādā, **n’evasaññīnāsaññīti** iminā aṭṭha n’evasaññīnāsaññīvādā, **sato vā pana sattassāti** iminā satta ucchedavādā. Tattha **satoti** vijjamānassa. **Ucchedanti** upacchedam. **Vināsanti** adassanam. **Vibhavanti** bhavavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanān’eva. **Diṭṭhadhammanibbānam vāti** iminā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā kathitā. Tattha **diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetam adhivacanam. Diṭṭhadhamme nibbānam diṭṭhadhammanibbānam, imasmim yeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. **Santam vāti** saññīti-ādivasena tīhākārehi santam. **Tīpi hontīti** saññī attāti-ādīni santa-attavasena ekam, itarāni dveti evam tīpi.

22. **Rūpim vāti** karajarūpena vā kasiṇarūpena vā rūpim. Tattha lābhī kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhāti, takkī ubhopi rūpāni gaṇhāti yeva. **Arūpinti** arūpasamāpattinimittam vā, ṭhapetvā saññākkhandham sesa-arūpadhamme vā attāti paññapentā lābhīnopi takkikāpi evam paññapenti. Tatiyadiṭṭhi pana missakagāhavasena pavattā, catutthā takkagāhen’eva. Dutiyacatukke paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena² kathitā, dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārena, tatiyadiṭṭhi supparamattena vā sarāvamattena vā³ kasiṇaparikkammavasena, catutthadiṭṭhi vipulakasiṇavasena kathitāti veditabbā.

Etam vā panekesam upātivattatanti saññītipadena saṅkhepato vuttam saññāsattakam atikkantānanti attho. Apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayam parato āvibhavissati. Ayam panettha saṅkhepattho—keci hi etā⁴

1. Adhivuttipadāni (Syā, Ka)

2. Samāpannakavādena (Syā, Ka), samāpannakavasena (Dī-Ṭṭha 1. 110)

3. Supparamattam vā sarāvamattam vā (Sī)

4. Ettha (Syā, Ka)

satta vā aṭṭha vā saññā samatikkamitum sakkonti, keci pana na sakkonti. Tattha ye sakkonti, teva gahitā. Tesam pana ekesam upātivattataṃ atikkamitum sakkontānaṃ yathāpi nāma Gaṅgam uttiṇṇesu manussesu eko Dīghavāpim gantvā tiṭṭheyya, eko tato param Mahāgāmaṃ, evameva eke viññāṇaṅcāyatanam appamaṇam āneñjanti vatvā tiṭṭhanti, eke ākiñcaññāyatanam. Tattha viññāṇaṅcāyatanam tāva dassetum **viññāṇakasiṇameketi** vuttam. Parato “ākiñcaññāyatanameke”ti vakkhati. **Tayidanti** taṃ idam diṭṭhigataṅca diṭṭhipaccayaṅca diṭṭhārammaṇaṅca. **Tathāgato abhijānātīti** iminā paccayena idam nāma dassanam gahitanti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.

Idāni tadeva vitthārento **ye kho te bhontoti-ādimāha. Yā vā pana etāsam¹ saññānanti** yā vā pana etāsam “yadi rūpasaññānan”ti evam¹ vuttasaññānam. **Parisuddhāti** nirupakkilesā. **Paramāti** uttamā. **Aggāti** setṭhā. **Anuttariyā akkhāyātīti** asadisā kathiyati. **Yadi rūpasaññānanti** iminā catasso rūpāvacarasaññā kathitā. **Yadi arūpasaññānanti** iminā ākāsaṅcāyatanaviññāṇaṅcāyatanasaññā. Itarehi pana dvīhi padehi samāpannakavāro ca asamāpannakavāro ca kathitoti evametā koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti. Samāpannakavāro hi purimāhi chahi saṅgahito yeva². **Tayidam saṅkhatanti** taṃ idam sabbampi saññāgatam saddhim diṭṭhigatena saṅkhatam paccayehi samāgantvā kataṃ. **Oḷārikanti** saṅkhatattāva oḷārikam. **Atthi kho pana saṅkhārānam nirodhoti** etesam pana saṅkhatanti vuttānam saṅkhārānam nirodhasaṅkhātānam nibbānam nāma atthi. **Atthetanti iti viditvāti** taṃ kho pana nibbānam “atthi etan”ti evam jānitvā. **Tassa nissaraṇadassāvīti** tassa saṅkhatassa nissaraṇadassī nibbānadassī. **Tathāgato tadupātivattoti** taṃ saṅkhatam atikkanto³ samatikkantoti attho.

23. **Tatrāti** tesu aṭṭhasu asaññīvādesu. **Rūpim vāti-ādīni saññīvāde** vuttanayen’eva veditabbāni. Ayaṅca yasmā asaññīvādo, tasmā idha dutiyacatukkam na vuttam. **Paṭikkosantīti** paṭibāhanti paṭisedhenti.

1-1. Saññānanti evam (Sī), saññānanti etāsam yadi rūpasaññānanti evam (Ka)

2. Purimābhijātisāṅgahito yeva (Sī)

3. Atikkamatthe (Ka)

Saññā rogoti-ādīsu ābādhaṭṭhena **rogo**, sadosaṭṭhena **gaṇḍo**, anupavittḥaṭṭhena **sallam**. **Āgatiṃ vā gatiṃ vāti-**ādīsu paṭisandhivasena **āgatiṃ**, cutivasena **gatiṃ**, cavanavasena **cutiṃ**, upapajjanavasena **upapattiṃ**, punappunam uppajjitvā aparāparam vaḍḍhanavasena **vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullam**. Kāmañca catuvokārabhave rūpam vināpi viññāṇassa pavatti atthi, sese pana tayo khandhe vinā n’atthi. Ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena kathito. Pañcavokāre hi ettake khandhe vinā viññāṇassa pavatti nāma n’atthi. Vitaṇḍavādī panettha “aññatra rūpāti-ādivacanato arūpabhavepi rūpam, asaññābhavā ca viññāṇam atthi, tathā nirodhasamāpannassā”ti vadati. So vattabbo—byañjanacchāyāya ce attham paṭibāhasi, āgatiṃ vāti-ādivacanato tam viññāṇam¹ pakkhidvipadacatuppadā viya uppatitvāpi gacchati, padasāpi gacchati, govisaṇavalli-ādīni² viya ca vaḍḍhatīti āpajjati. Ye ca Bhagavatā anekasatesu suttesu tayo bhavā vuttā, te arūpabhavassa abhāvā dveva āpajjanti. Tasmā mā evam avaca, yathā vuttamattham dhārehīti.

24. **Tatrāti** aṭṭhasu n’evasaññānāsāññānīvādesu bhummam. Idhāpi **rūpiṃ vāti-**ādīni vuttanayen’eva veditabbāni. **Asaññā sammohoti** nissaññābhāvo nāmesa sammohaṭṭhānam. Yo hi kiñci na jānāti, tam asaññā esoti vadanti. **Diṭṭhasutamutaviññātabbasāṅkhāramattenāti** diṭṭhaviññātabbamattena sutaviññātabbamattena mutaviññātabbamattena. Ettha ca vijānātīti viññātabbam, diṭṭhasutamutaviññātabbamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayaṃ hi ettha attho. **Sāṅkhāramattenāti** oḷārikasaṅkhārapavattimattenāti attho. **Etassa āyatanassāti** etassa nevasaññānāsāññāyatanassa. **Upasampadanti** paṭilābham. **Byasanam hetanti** vināso hesa, vuṭṭhānam hetanti attho. Pañcadvārikasaññāpavattam, hi oḷārikasaṅkhārapavattam vā appavattam katvā tam samāpajjitabbam. Tassa pana pavattena tato vuṭṭhānam hotīti dasseti. **Sāṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyatīti** oḷārikasaṅkhārapavattiyā pattabbanti na akkhāyati. **Sāṅkhāravasesamāpattipattabbanti** saṅkhārānam yeva avasesā bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvam pattā saṅkhārā, tesam pavattiyā etam pattabbanti attho. Evarūpesu hi saṅkhāresu pavattesu

1. Tava viññāṇam (Sī)

2. Govisālavallikādīni (Ka)

etaṃ pattabbaṃ nāma hoti. **Tayidanti** taṃ idaṃ etaṃ sukhumampi samānaṃ saṅkhataṃ saṅkhatattā ca oḷārikaṃ.

25. **Tatrāti** sattu uchedavādesu bhummaṃ. **Uddham saranti**¹ uddham vuccati anāgatasamsāravādo, anāgataṃ samsāravādaṃ sarantīti attho. **Āsattim yeva abhivadanti** lagganakam yeva vadanti. “Āsattan”tipi pāṭho, taṇhaṃ yeva vadantīti attho. **Iti pecca bhavissāmāti** evaṃ pecca bhavissāma. Khattiyā bhavissāma, brāhmaṇā bhavissāmāti evamettha nayo netabbo. **Vāñijūpamā maññeti** vāñijūpamā viya vāñijapaṭibhāgā vāñijasadisā mayhaṃ upaṭṭhahanti. **Sakkāyabhayāti** sakkāyassa bhayā. Te hi yatheva “cattāro kho mahārāja abhayassa bhāyanti. Katame cattāro. Gaṇḍuppādo kho mahārāja bhayā pathaviṃ na khādati ‘mā pathavī khiyī’ti, konto kho mahārāja ekapādena tiṭṭhati ‘mā pathavī osīdī’ti, kiki kho mahārāja uttānā seti ‘mā ambhā undriyī’ti, brāhmaṇadhammiko kho mahārāja brahmacariyaṃ na carati ‘mā loko ucchijjī’ti” ime cattāro abhayassa bhāyanti, evaṃ sakkāyassa bhāyanti. **Sakkāyaparijegucchāti** tameva tebhūmakasaṅkhātaṃ sakkāyaṃ parijigucchamānā. **Sā gaddulabaddhoti** daṇḍake rajjuṃ pavesetvā baddhasunakho. **Evamevime**ti ettha daḷhatthambho viya khīlo viya ca tebhūmakadhammasaṅkhāto sakkāyo daṭṭhabbo, sā viya diṭṭhigatiko, daṇḍako viya diṭṭhi, rajju viya taṇhā, gaddulena bandhitvā thambhe vā khīle vā upanibaddhasunakhassa attano dhammatāya chinditvā gantuṃ asamatthassa anuparidhāvanam viya diṭṭhigatikassa diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā bandhitvā sakkāye upanibaddhassa anuparidhāvanam veditabbaṃ.

26. **Imān’eva pañcāyatanānīti** imān’eva pañca kāraṇāni. Iti mātikaṃ ṭhapentenapi pañceva ṭhapitāni, nigamentenapi pañceva nigamitāni bhājentena pana cattāri bhājitāni. Diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhim pavitṭhanti. Ekattanānattavasena dvīsu padesu pavitṭhanti veditabbaṃ.

27. Evañca catucattālīsa aparantakappike dassetvā idāni aṭṭhārasa pubbantakappike dassetuṃ **santi bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha atītakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā**.

1. Uddham sarāti (Sī), uddham parāmasanti (Syā)

Pubbantakappo vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Evaṃ sesampi pubbe vuttapakāraṃ vuttanayen’eva veditabbaṃ. **Sassato attā ca loko cāti** rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato amaro nicco dhuvoti abhivadanti. Yathāha “rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti”ti vitthāro. Asassatādīsupi es’eva nayo. Ettha ca paṭhamavādena cattāro sassatavādā vuttā, dutiyavādena satta ucchedavādā.

Nanu cete heṭṭhā āgatā, idha kasmā puna gahitāti. Heṭṭhā tattha tattha mato tattha tattheva ucchijjati dassanattamaṃ āgatā. Idha pana pubbenivāsālābhī diṭṭhigatiko atītaṃ passati, na anāgatamaṃ, tassa evaṃ hoti “pubbantato āgato attā idheva ucchijjati, ito paraṃ na gacchati”ti. Imassatthassa dassanattamaṃ gahitā. Tatiyavādena cattāro ekaccasassatavādā vuttā, catutthavādena cattāro amarāvikkhepikā vuttā. **Antavāti** sapariyanto paricchinnō parivaṭṭamo. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gahetvā evaṃ hoti. Dutiyavādo¹ vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyavādo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catutthavādo takkivasena vutto. Anantaracattukkaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ekantasukhīti nirantarasukhī. Ayaṃ diṭṭhi lābhijātissaratakkīnaṃ vasena uppajjati. Lābhino hi pubbenivāsāññena khattiyādikule ekantasukhameva attano jātiṃ anussarantassa evaṃ diṭṭhi uppajjati. Tathā jātissarassa paccuppanaṃ sukhamanubhavato atītāsu sattaṃ jātīsu tādisameva attabhāvaṃ anussarantassa. Takkissa pana idha sukhasamaṅgino “atītepāhaṃ evameva ahosin”ti takken’eva uppajjati.

Ekantadukkhīti ayaṃ diṭṭhi lābhino nuppajjati. So hi ekanten’eva idha jhānasukhena sukhī hoti. Idha dukkhena phutṭhassa pana jātissarassa takkisseva ca sā uppajjati. Tatiyā idha vokiṇṇasukhadukkhānaṃ sabbesampi tesamaṃ uppajjati, tathā catutthā diṭṭhi. Lābhino hi idāni catutthajjhānavasena adukkhamasukhassa, pubbe catutthajjhānikameva brahmalokaṃ

1. Dutiyavāro (Sī)

anussarantassa. Jātissarassāpi paccuppanne majjhantassa, anussarantassāpi¹ majjhantabhūtaṭṭhānameva anussarantassa, takkinopi paccuppanne majjhantassa, atītepi evaṃ bhavissatīti takken'eva gaṇhantassa eṣā diṭṭhi uppajjati. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikāti aṭṭhārasapi pubbantakappikā kathitā honti.

28. Idāni diṭṭhuddhāraṃ uddharanto **tatra bhikkhaveti-ādimāha**. Tattha **paccattaṃ yeva ñāṇanti** paccakkhañāṇaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Pariyodātanti** pabhassaraṃ. Sabbapadehi vipassanāñāṇaṃ yeva kathitaṃ. Saddhādayo hi pañca dhammā bāhirasamayasmimpi honti, vipassanāñāṇaṃ sāsanaṃ yeva. **Tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodapentīti** mayamidaṃ jānāmāti evaṃ tattha ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārenti yeva. **Upādānamakkhāyatīti** na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ, tasmā tadapi tesaṃ bhavantānaṃ diṭṭhupādānaṃ akkhāyatīti attho. Athāpi taṃ jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattameva, tathāpi tassa dassanassa anupātivattanato upādānapaccayato ca upādānameva. **Tadupātivattoti** taṃ diṭṭhiṃ atikkanto. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha n'evasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti Brahmajāle āgatā dvāsaṭṭhipi diṭṭhiyo kathitā honti. Brahmajāle pana kathite idaṃ suttaṃ akathitameva hoti. Kasmā? Idha tato atirekāya sakkāyadiṭṭhiyā āgatattā. Imasmiṃ pana kathite Brahmajālaṃ kathitameva hoti.

30. Idāni imā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo uppajjamānā sakkāyadiṭṭhipamukhen'eva uppajjantīti dassetuṃ **idha bhikkhave ekaccoti-ādimāha**. Tattha **paṇinissaggāti** pariccāgena. **Kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānāti** pañcakāmaguṇaṭaṇhānaṃ nissaṭṭhattā. **Pavivekaṃ pītinti** sappītikajjhānadvayapītiṃ. **Nirujjhatīti** jhānanirodhena nirujjhati. Samāpattito pana vuṭṭhitassa niruddhā nāma hoti.

1. Anussatiyāpi (Sī)

Yatheva hi “adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisam sukham, nirāmisasukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā”ti ettha na ayamattho hoti—catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānam upasampajja viharatīti. Ayam panettha attho—catutthajjhānā vuṭṭhāya tatiyam jhānam samāpajjati, tatiyajjhānā vuṭṭhāya catuttham jhānam samāpajjati, evamsampadamidam veditabbam. **Uppajjati domanassanti** hīnajjhānapariyādānakadomanassam. Samāpattito vuṭṭhitacittassa pana kammanīyabhāvo kathito.

Pavivekā pītīti sā eva jhānavayapīti. **Yam chāyā jahatīti** yam thānam chāyā jahati. Kim vuttam hoti¹? Yasmiṃ thāne chāyā atthi, tasmim ātapo n’atthi. Yasmiṃ ātapo atthi, tasmim chāyā natthīti.

31. **Nirāmisam sukhanti** tatiyajjhānasukham.

32. **Adukkhamasukhanti** catutthajjhānavedanam.

33. **Anupādānohamasmīti** niggahaṇo² ahamasmi. **Nibbānasappāyanti** nibbānassa sappāyam upakārabhūtam. Nanu ca maggadassanam nāma sabbattha nikantiyā sukkhāpitāya uppajjati, kathametam nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātanti, sabbattha anupādiyanavasena aggaṇhanavasena upakārapaṭipadā nāma jātam. **Abhivadatīti** abhimānena upavadati. **Pubbantānudiṭṭhinti** aṭṭhārasavidhampi pubbantānudiṭṭhim. **Aparantānudiṭṭhinti** catucattārīsavidhampi aparantānudiṭṭhim. **Upādānamakkhāyatīti** ahamasmīti gahaṇassa sakkāyadiṭṭhipariyāpannattā diṭṭhupādānam akkhāyati.

Santivarapadanti vūpasantakilesattā santam uttamapadam. **Channam phassāyatanānanti** Bhagavatā “yattha cakkhu ca nirujjhati rūpasaññā ca nirujjhati se āyatane veditabbe”ti³ ettha dvinnam āyatanānam paṭikkhepena nibbānam dassitam.

“Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati.
Ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭam na vattati.
Ettha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhati”ti⁴—

Ettha pana sankhāra⁵ paṭikkhepena nibbānam dassitam.

1. Idam vuttam hoti (Syā)

2. Niggāhamāno (Ka)

3. Yo āyatane veditabboti (Sī), so āyatanena veditabboti (Syā),

Sam 2. 317 piṭṭhe pana passitabbam.

4. Sam 1. 15 piṭṭhe.

5. Padesasankhāra (Sī, Syā)

“Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati.
 Kattha dīghañca rassañca, aṇum thūlam subhāsubham.
 Kattha nāmañca rūpañca, asesam uparujjhatī¹.”

Tatra veyyākaraṇam bhavati—

Viññāṇam anidassanam, anantam sabbato pabhan”ti—

Ettha saṅkhārapaṭikkhepena nibbānam dassitam. Imasmiṃ pana sutte cha-āyatanapaṭikkhepena dassitam. Aññattha ca **anupādāvimokkhoti** nibbānameva dassitam, idha pana arahattaphalasangāhā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pañcattayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Evam me sutanti** Kintisuttam. Tattha **pisinārāyanti**² evamnamake maṇḍalapadese. **Baliharāṇeti** tasmim vanasaṇḍe bhūtānam balim āharanti, tasmā so baliharāṇanti vutto. **Cīvarahetūti** cīvarakāraṇā, cīvaram paccāsīsamānoti attho. **Itibhavābhavahetūti** evam imam desanāmayam puññakiriyavattum nissāya tasmim tasmim bhave sukham vedissāmīti dhammam desetīti kim tumhākam evam hotīti attho.

35. **Cattāro satipaṭṭhānāti**-ādayo sattatimsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarāva kathitā. **Tatthāti** tesu sattatimsāya dhammesu. **Siyamsūti** bhavēyyum. **Abhidhammeti** visiṭṭhe dhamme, imesu sattatimsabodhipakkhiyadhammesūti attho. **Tatra ceti** idampi bodhipakkhiyadhammesveva bhummam. **Atthato ceva nānam byañjanato cāti** ettha “kāyova³ satipaṭṭhānam vedanāva⁴ satipaṭṭhānan”ti vutte atthato nānam hoti,

1. Dī 1. 213 piṭṭhe.

3. Kāyo ca (Syā, Ka)

2. Kusinārāyanti (Sī, Syā)

4. Vedanā ca (Syā, Ka)

“satipaṭṭhānā”ti vutte pana byañjanato nānaṃ nāma hoti. **Tadamināpī**ti taṃ tumhe imināpi kāraṇena jānāthāti atthañca byañjanañca samānetvā atthassa ca aññathā gahitabhāvo byañjanassa ca micchā ropitabhāvo dassetabbo. **Yo dhammo yo vinayoti** ettha atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇameva dhammo ca vinayo ca.

37. **Atthato hi kho sameṭī**ti sati yeva satipaṭṭhānanti gahitā. **Byañjanato nānanti** kevalaṃ byañjanaṃ satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropetha¹. **Appamattakaṃ khoti** suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti. Parittamattaṃ² dhanitaṃ katvā ropitepi hi nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti.

Tatridaṃ vatthu—Vijayārāmaṃvihāravāsī kireko khīṇāsavattothero dvinnaṃ bhikkhūnaṃ suttaṃ āharitvā kammaṭṭhānaṃ kathento “samuddho samuddhoti bhikkhave assutavā puthujjano bhāsatī”ti dhanitaṃ katvā āha. Eko bhikkhu “samuddho³ nāma bhante”ti āha. Āvuso samuddhoti vuttepi samuddoti vuttepi mayaṃ loṇasāgarameva jānāma, tumhe pana no atthagavesakā, byañjanagavesakā, gacchatha Mahāvihāre paguṇabyañjanānaṃ bhikkhūnaṃ santike byañjanaṃ sodhāpethāti kammaṭṭhānaṃ akathetvāva uṭṭhāpesi. So aparabhāge Mahāvihāre bheriṃ paharāpetvā bhikkhusaṃghassa catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Evaṃ suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti.

Vinayaṃ pana patvā no appamattakaṃ. Sāmaṇerapabbajjāpi hi ubhatosuddhito⁴ vaṭṭati, upasampadādikammānipi sithilādīnaṃ dhanitādikaraṇamatten’eva kuppanti. Idha pana suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

38. Atha catutthavāre⁵ vivādo kasmā? Saññāya⁶ vivādo. “Ahaṃ satimeva satipaṭṭhānaṃ vadāmi, ayaṃ ‘kāyo satipaṭṭhānaṃ’ti vadatī”ti hi nesaṃ saññā⁷ hoti. Byañjanepi es’eva nayo.

1. Micchāropitaṃ (Syā)

3. Ko samuddho (Syā)

5. Catutthavāde (Ka)

2. Parittamattakaṃ (Sī, Syā)

4. Ubhatosuddhikā (Sī, Syā)

7. Paññā (Ka)

6. Paññāya (Ka)

39. **Na codanāya taritabbanti** na codanathāya vegāyitabbam¹. Ekacco hi puggalo “nalāṭe te sāsapamattā piḷakā”ti vutto “mayham nalāṭe sāsapamattam piḷakam passasi, attano nalāṭe tālapakkamattam mahāgaṇḍam na passasī”ti vadati. Tasmā puggalo upaparikkhitabbo. **Adalhaditthi** anādānadiṭṭhī samsumāram hadaye² pakkhipanto viya daḷham na gaṇhāti.

Upaghātoti caṇḍabhāvena vaṇaghaṭṭitassa viya dukkhuppatti. **Suppaṭinissaggī** “kim nāma aham āpanno, kadā āpanno”ti vā “tvam āpanno, tava upajjhāyo āpanno”ti vā ekam dve vāre vatvāpi “asukam nāma asukadivase nāma bhante āpannattha, saṇikam anussarathā”ti saritvā tāvadeva vissajjeti. **Vihesāti** bahuṃ atthañca kārāṇaṇca āharantassa kāyacittakilamatho. **Sakkomī**ti evarūpo hi puggalo okāsam kāretvā “āpattim āpannattha bhante”ti vutto “kadā kismim vatthusmin”ti vatvā “asukadivase asukasmim vatthusmin”ti vutte “na sarāmi āvuso”ti vadati, tato “saṇikam bhante sarathā”ti bahuṃ vatvā sārīto saritvā vissajjeti. Tenāha “sakkomī”ti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Upekkhā nātimaññitabbāti upekkhā na atikkamitabbā, kattabbā janetabbāti attho. Yo hi evarūpaṃ puggalaṃ ṭhitakam yeva passāvaṃ karontam disvāpi “nanu āvuso nisīditabban”ti vadati, so upekkham atimaññati nāma.

40. **Vacīsamhāroti** vacanasañcāro. Imehi kathitam amūsam antaram paveseyya, tumhe imehi idañcidaṇca vuttāti amūhi kathitam imesam antaram paveseyyāti attho. **Diṭṭhipaḷāsoti**-ādīhi cittassa anārādhaniyabhāvo kathito. **Tam jānamāno samāno garaheyyāti** tam Satthā jānamāno samāno nindeyya amheti. **Etam panāvuso dhammanti** etam kalahabhaṇḍanadhammam.

1. Gantabbam (Sī)

2. Sumsumārahadaye (Sī), sumsumāram hadaye (Syā)

Taṅceti taṃ saññattikāraṇaṃ¹ bhikkhuṃ. **Evam byākareyyāti** mayā ete suddhante patiṭṭhāpitāti avatvā yena kāraṇena saññatti² katā, tadeva dassento evaṃ byākareyya. **Tāhaṃ dhammaṃ sutvāti** ettha **dhammoti** sāraṇīyadhammo adhippeto. **Na ceva attānanti-ādīsu** “brahmalokappamāṇo hesa aggi uṭṭhāsi, ko etamaññatra mayā nibbāpetuṃ samattho”ti hi vadanto attānaṃ ukkaṃseti nāma. “Ettakā janā vicaranti, okāso laddhuṃ na sakkā, ekopi ettakamattaṃ nibbāpetuṃ samattho nāma natthi”ti vadamāno paraṃ vambheti nāma. Tadubhayampesa na karoti. **Dhammo** panettha Sammāsambuddhassa byākaraṇaṃ, tesam bhikkhūnaṃ saññattikaraṇaṃ **anudhammo**, tadeva **byākaroti nāma**. **Na ca koci sahadhammikoti** añño cassa koci sahetuko parehi vutto vādo vā anuvādo vā garahitabbabhāvaṃ āgacchanto nāma n’atthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kintisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Evam me sutanti** Sāmagāmasuttaṃ. Tattha **Sāmagāmeti** sāmākānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāme. **Adhunā kālakatoti**³ sampati kālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** dvejjhajātā dvebhāgajātā. Bhaṇḍanādīsu **bhaṇḍanaṃ** pubbhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivītikamavasena ca vaddhitaṃ **kalaho**, “na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī”ti-ādikaṃ viruddhavaṇṇanaṃ **vivādo**. **Vitudantāti** vitujjantā. **Sahitaṃ meti** mama vacanaṃ atthasamhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti** yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paṇṇaṃ⁴, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādoti** tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhatthāya

1. Paññattakāraṇaṃ (Ka)

3. Kālakatoti (Sī, Syā)

2. Paññatti (Ka)

4. Paṇṇaṃ vā (Ka)

uttari pariyesamāno cara. **Nibbethehi vāti** atha mayā āropitavādato attānaṃ mocehi. **Sace pahosīti** sace sakkosi. **Vadhoyevāti** maraṇameva.

Nāṭaputtiyesūti Nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpāti** ukkaṇṭhitasabhāvā, abhivādanādīni na karonti. **Virattarūpāti** vigatapemā. **Paṭivānarūpāti** tesam nippaccakiriyato nivattasabhāvā. **Yathā tanti** yathā ca durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattapaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tath’eva jātāti attho. **Durakkhāteti** dukkathite. **Duppavediteti** duviññāpite. **Anupasamasamvattaniketi** rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamatthe. **Bhinnathūpeti** bhinnapatiṭṭhe. Ettha hi Nāṭaputtova nesaṃ patiṭṭhaṭṭhena thūpo, so pana bhinno mato. Tena vuttaṃ “bhinnathūpe”ti. **Appaṭisaraṇeti** tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ Nāṭaputto Nāṇḍavāsiko, so kasmā Pāvāyaṃ kālāṃkatoti. So kira Upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsīte Buddhagūṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvāṃ agamaṃsu, so tattha kālāmakāsi. Kālāṃ kurumāno ca “mama laddhi aniyyānikā sārarahitā, mayaṃ tāva naṭṭhā, avasesajano mā apāyapūraho aho. Sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānikan’ti vakkhāmi, na saddahissanti. Yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekañihārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti. Satthā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanaṃ mahantabhāvaṃ jānissanti”ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha “bhante tumhe dubbalā, mayhaṃ imasmiṃ dhamme sāraṃ ācikkhatha ācariyappamaṇaṃ”ti. Āvuso tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsīti. Aparopi taṃ upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nānāñihārena uggaṇhāpetvā kālāmakāsi. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchimsu “kassāvuso ācariyo sāraṃ ācikkhī”ti. Eko uṭṭhahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti. Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā mayhaṃ sāraṃ ācikkhīti āha. Evaṃ sabbe “mayhaṃ sāraṃ ācikkhī, ahaṃ jeṭṭhako”ti aññamaññaṃ vivādaṃ vaḍḍhetvā

akkose ceva paribhāse ca hatthapādapahārādīni ca pavattetvā ekamaggena dve agacchantā nānādisāsu pakkamiṃsu, ekacce gihī ahesuṃ.

Bhagavato pana dharamānakālepi bhikkhusaṃghe vivādo na uppajji. Satthā hi tesāṃ vivādakāraṇe uppannamatte yeva sayāṃ vā gantvā te vā bhikkhū pakkosāpetvā khanti mettā paṭisaṅkhā avihiṃsā sāraṇīyadhammesu ekaṃ kāraṇaṃ kathetvā vivādaṃ vūpasameti. Evaṃ dharamānopi saṃghassa patiṭṭhāva ahoṣi. Parinibbāyamānopi avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyi. Bhagavatā hi sutte desitā cattāro Mahāpadesā¹ yāvajjādivasā bhikkhūnaṃ patiṭṭhā ca avassayo ca. Tathā Khandhake desitā cattāro Mahāpadesā² sutte vuttāni cattāri pañhabyākaraṇāni³ ca. Tenevāha “yo vo mayā Ānanda dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā”ti⁴.

42. **Atha kho Cundo samaṇuddesoti** ayaṃ thero Dhammsenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle Cundo samaṇuddesoti samudācaritvā therakālepi tath’eva samudācarimṃsu. Tena vuttaṃ “Cundo samaṇuddeso”ti. **Upasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālaṃkate Jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayimṃsu “Nigaṇṭho Nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālakiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto, samaṇo pana Gotamo Jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭo yeva, kīdiso nu kho samaṇe Gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissatī”ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi “imaṃ kathaṃ gahetvā Dasabalassa ārocessāmi, Satthā ca etaṃ atthuppattim katvā ekaṃ desanaṃ kathessatī”ti. So nikkhamitvā yena Sāmagāmo, yenāyasmā Ānando tenupasaṅkami. Ujumeva Bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā Ānando tenupasaṅkamīti attho. Evaṃ kirassa ahoṣi “upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ

1. Am 1. 486; Dī 2. 102 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 348 piṭṭhe.

3. Am 1. 355 piṭṭhe.

4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

sāsanam Satthu ārocessati, atha Satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessatī”ti.

Kathāpābhatanti kathāmūlaṃ, mūlaṃ hi pābhatanti vuccati. Yathāha—

“Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.

Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggimva sandhaman”ti¹.

Dassanāyāti dassanattāya. Kim paniminā Bhagavā na diṭṭhapubboti. No na diṭṭhapubbo, ayañhi āyasmā divā nava vāre rattim nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satakkhattuṃ vā sahasakkhattuṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena gantukāmo evamāha.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake² viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmim vihāre tesāṃ antevāsikā vivadanti, tesāṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesāṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo honti. Tato tāsāṃ ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādīnova bahutarā honti, tato yaṃ bahūhi gahitaṃ, taṃ gaṇhanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ pūretvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

43. **Abhiññā desitāti** mahābodhimūle nisinnena paccakkhaṃ katvā paveditā. **Patissayamānarūpā viharantīti** upanissāya viharanti. **Bhagavato accayenāti** etarahi Bhagavantaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sagāravā viharanti, tumhākaṃ bhante uggatejatāya durāsadatāya vivādaṃ janetuṃ

1. Khu 5. 2 piṭṭhe.

2. Vi 3. 480 piṭṭhe.

na sakkonti, Bhagavato pana accayena vivādaṃ janeyyunti vadati. Yattha pana taṃ vivādaṃ janeyyumaṃ, taṃ dassento **ajjhājīve vā adhipātīmokkhe vāti** āha. Tattha **ajjhājīveti** ājīvahetu ājīvakāraṇā “bhikkhu uttarimanussadhammaṃ ullapati āpatti pārājikassā”ti-ādina¹ nayena Parivāre paññattāni cha sikkhāpadāni, tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni **adhipātīmokkham** nāma. **Appamattako so Ānandāti** ajjhājīvaṃ adhipātīmokkhaṅca ārabha uppannavivādo nāma yasmā parassa kathāyapi attano dhammatāyapi salakkhetvā suppajaho hoti, tasmā “appamattako”ti vutto.

Tatrāyaṃ nayo—idhekacco “na sakkā uttarimanussadhammaṃ anullapantena kiñci laddhun”ti-ādīni cintetvā ājīvahetu uttarimanussadhammaṃ vā ullapati sañcarittaṃ vā āpajjati, yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahāti-ādinaṃ nayena sāmantaṭṭhapaṇṇānaṃ vā karoti, agilāno vā attano atthāya paṇītabhojanāni viññāpetvā bhuñjati, bhikkhunī vā pana tāni viññāpetvā pāṭidesanīyaṃ āpajjati, yo koci dukkaṭavattthukamā yamkiñci sūpodanaviññattimeva vā karoti, aññataraṃ vā pana paṇṇattivītikkamaṃ karonto viharati, tamenam sabrahmacārī evam sañjānanti “kim imassa iminā lābhena laddhena, yo sāsane pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappeti, paṇṇattivītikkamaṃ karotī”ti. Attano dhammatāyapissa evam hoti “kissa mayham iminā lābhena, yvāham evam svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā micchājīvena jīvikam kappemi, paṇṇattivītikkamaṃ karomī”ti sallakkhetvā tato oramati. Evam parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti. Tena Bhagavā “appamattako”ti āha.

Magge vā hi Ānanda paṭipadāya vāti lokuttaramaggaṃ patvā vivādo nāma sabbaso vūpasammati, n’atthi adhigatamaggānaṃ vivādo. Pubbabhāgamaggaṃ pana pubbabhāgaṭṭhapaṭipadaṅca sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo—ekam bhikkhumaṃ manussā lokuttaradhamme sambhāventi. So saddhivihārikādayo āgantvā vanditvā ṭhite pucchati “kim āgatattā”ti. Manasikātabbakammaṭṭhānaṃ pucchitumaṃ bhanteti. Nisīdatha,

1. Vi 5. 178 piṭṭhe.

khaṇen'eva arahattaṃ pāpetuṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmīti vatvā vadati—“idha bhikkhu attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinno mūlakammaṭṭhānaṃ manasikaroti, tassa taṃ manasikaroto obhāso uppajjati. Ayaṃ paṭhamamaggo nāma. So dutiyaṃ obhāsaññaṃ nibbatteti, dutiyamaggo adhigato hoti, evaṃ tatiyañca catutthañca. Ettāvataṃ maggappatto ceva phalappatto ca hoti”ti. Atha te bhikkhū “akhīṇāsavo nāma evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti, addhāyaṃ khīṇāsavo”ti niṭṭhaṃ gacchanti.

So aparena samayena kālaṃ karoti. Samantā bhikkhācāragāmehi manussā āgantvā pucchanti “kenaci bhante thero pañhaṃ pucchito”ti. Upāsakā pubbeva therena pañho kathito amhākanti. Te pupphamaṇḍapaṃ pupphakūṭāgāraṃ sajjetvā suvaṇṇena akkhipidhānamukhapidhānādīm karitvā gandhamālādīhi pūjetvā sattāhaṃ sādhuḷīkaṃ kiḷetvā jhāpetvā aṭṭhīni ādāya cetiyaṃ karonti. Aññe āgantukā vihāraṃ¹ āgantvā pāde dhovitvā “mahātheraṃ passissāma¹, kahaṃ āvuso mahāthero”ti pucchanti. Parinibbuto bhanteti. Dukkaraṃ āvuso therena kataṃ maggaphalāni nibbattentena, pañhaṃ pucchittha āvusoti. Bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento iminā niyāmena kathesi bhanteti. Na eso āvuso maggo, vipassanupakkilesa nāmesa, na tumhe jānittha, puthujjano āvuso theroti. Te kalahaṃ karontā uṭṭhahitvā “sakalavihāre bhikkhū ca bhikkhācāragāmesu manussā ca na jānanti, tumhe yeva jānātha. Kataramaggena tumhe āgatā, kiṃ vo vihāradvāre cetiyaṃ na diṭṭhan”ti. Evaṃvādīnaṃ pana bhikkhūnaṃ sataṃ vā, hotu sahasaṃ vā, yāva taṃ laddhiṃ nappajahanti, saggopi maggopi vārīto yeva.

Aparopi tādisova kammaṭṭhānaṃ kathento evaṃ katheti—citten'eva tīsu uddhanesu tīni kapallāni āropetvā heṭṭhā aggim katvā citten'eva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā kapallesu pakkhipitvā citten'eva daṇḍakena parivattetvā parivattetvā bhajjitabbaṃ, yā jhāyamāne chārikā hoti, sā mukhavātena palāsetabbā. Ettakena dhutaṭṭhāpo nāmesa samaṇo hoti. Sesam purimanayen'eva vitthāretabbaṃ.

1-1. Āgatā pāde dhovetvā mahātheraṃ passissāmīti gantvā (Ka)

Aparo evaṃ katheti—citten’eva mahācāṭim ṭhapetvā matthum yojetvā citten’eva attano dvattimsākāram uppāṭetvā tattha pakkhipitvā matthum otāretvā manthitabbam. Mathiyamānam vilīyati, vilīne upari pheṇo uggacchati. So pheṇo paribhuñjitabbo. Ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati. Ito param “atha te bhikkhū”ti-ādi sabbaṃ purimanayen’eva vitthāretabbam.

44. Idāni yo evaṃ vivādo uppajjeyya, tassa mūlam dassento **chayimānī**ti-ādimāha. Tattha **agāravoti** gāravavirahito. **Appatissoti** appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu Satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānam na yāti, Satthari anupāhane caṅkamante sa-upāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, Satthu dassanaṭṭhāne ubho amse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanam dhāreti, nhānatitthe uccāram vā passāvam vā karoti, parinibbute vā pana cetiyam vanditum na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne Satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, aññehi ca bhikkhūhi “kasmā evaṃ karosi, na idam vaṭṭati, Sammāsambuddhassa nāma lajjitum vaṭṭati”ti vutte “tuṅhī hohi¹, kiṃ Buddho Buddhoti vadasi”ti bhaṇati, ayam **Satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccam na gacchati, sakkaccam dhammam na suṇāti, niddāyati vā sallapento vā nisīdati, sakkaccam na gaṇhāti na dhāreti, “kiṃ dhamme agāravam karosi”ti vutte “tuṅhī hohi, dhammo dhammoti vadasi², kiṃ dhammo nāmā”ti vadati, ayam **dhamme agāravo** nāma.

Yo pana therena bhikkhunā anajjhittṭho dhammam deseti, nisīdati pañham katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikam vā hatthapallatthikam vā karoti, saṅghamajjhe ubho amse pārupati, chattupāhanam dhāreti, “bhikkhusaṅghassa lajjitum vaṭṭati”ti vuttepi “tuṅhī hohi, saṅgho saṅghoti vadasi², kiṃ saṅgho, migasaṅgho ajasaṅgho”ti-ādīni vadati, ayam **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate

1. Hoti (Ka)

2. Viravasi (Sī, Syā)

saṅghe kato yeva hoti. Tisso sikkhā pana aparipūrayamānova **sikkhāya na paripūrakārī** nāma¹.

Ajjhattam vāti attani vā attano parisāya vā. **Bahiddhāti** parasmim vā parassa parisāya vā.

46. Idāni ayaṃ cha ṭhānāni nissāya uppannavivādo vaḍḍhanto yāni adhikaraṇāni pāpuṇāti, tāni dassetuṃ **cattārimānīti**-ādimāha. Tattha vūpasamanatthāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Vivādova adhikaraṇaṃ **vivādādhikaraṇaṃ**. Itaresupi es'eva nayo.

Idāni imānipi cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo yehi samathehi vūpasammati, tesam dassanattham **satta kho panimeti**-ādimāha. Tattha adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā**. **Uppannuppannānanti** uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇānanti** etesaṃ vivādādhikaraṇādīnaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyāti** samanatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo -patinavatthārakoti** ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā—adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vāti aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Silavipattiyā vā ācāradiṭṭhi-ājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca vibhaṅge dveti satta āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha **vivādādhikaraṇaṃ** dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayen'eva sammamānaṃ yasmim vihāre uppannaṃ, tasmim yeva vā, aññattha vūpasametum gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā gaṇena vā vūpasametum asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne

1. Sikkhāya agāravo nāma (Sī, Syā, Ka)

pana tasmim̐ yā saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā,
vinayasammukhatā, puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo
saṅghasammukhatā. Sametabbassa vatthuno bhūtata dhammasammukhatā.
Yathā taṃ sametabbaṃ, tath'eva samaṇaṃ vinayasammukhatā. Yo ca
vivadati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnāṃ attapaccatthikānaṃ
sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha
saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayen'eva sammati.

Sace paṇ'evampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū
“na mayaṃ sakkoma vūpasametun”ti saṅghasseva niyyātentī. Tato saṅgho
pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhakaṃ sammannitvā tena
gūḷhakavivaṭṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhesu aññataravasena
salākaṃ gāhetvā sannipatitaparisaṃ dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā
te dhammavādīno vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ
sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha
sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikāya kamma
karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi
samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca
sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.
Sammukhāvinayen'eva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati,
tesaṃ vacanaṃ sutvā sace kāci āpatti n'atthi, ubho khamāpetvā, sace atthi,
ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha
sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya silavipattiyā
anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena
kammaṇa sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca
vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmim̐ puggale kassaci
anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādasena kate assāmaṇake ajjhācāre
“saratāyasmā evarūpim̐ āpattin”ti bhikkhūhi vuccamāno “ummattakena me
āvuso etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmi”ti bhaṇantopi

bhikkhūhi codiyamānova puna acodanattāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṃgho cassa ñatticatutthena kammaṃ amūḷhavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenāññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa “sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattivā osāraṇaṃ labhissati, sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissati”ti maññaṃāno saṃgho ñatticatutthena kammaṃ tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassa pāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayaṃ’eva vūpasamo n’atthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṃghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinayo tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesāṃ sammukhatā. Sesāṃ vuttanayameva. Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṃghasammukhatā parihāyati. Yaṃ¹ panettha “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno”ti ca, “āma passāmi”ti ca paṭiññātāya “āyatim samvareyyāsi”ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṃghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne “sace mayāṃ imāhi āpattihi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya samvatteyyā”ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā “na me taṃ khamatī”ti evaṃ diṭṭhāvikkammaṃ akatvā “dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātappaṃ kammaṃ”ti na ukkoṭenti,

1. Yā (Sī, Ka)

niddampi okkantā honti, sabbesampi ṭhapetvā thullavajjañca gihipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayen'eva.

Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ “uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo -pa- tiṇavattāhako”ti. Ayamettha vinicchayanayo, vitthāro pana samathakkhandhake¹ āgato yeva. Vinicchayopissa Samantapāsādikāya vutto.

47. Yo panāyaṃ imasmiṃ sutte “idhānanda bhikkhū vivadanti”ti-ādiko vitthāro vutto, so etena nayena saṅkhepatova vuttoti veditabbo. Tattha **dhammoti**-ādīsu suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammaṭṭhā **dhammo**, akusalakammaṭṭhā **adhammo**. Tathā “cattāro satipaṭṭhāna”ti heṭṭhā āgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā, tayo satipaṭṭhānā tayo sammappadhānā tayo iddhipādā cha indriyāni cha balāni aṭṭha bojjhaṅgā navaṅgiko maggo cāti, cattāro upādānā pañca nīvaraṇānīti-ādayo saṅkiliṭṭhadhammā cāti ayaṃ adhammo.

Tattha yaṅkiñci ekaṃ adhammakotṭhāsaṃ gahetvā “imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāma, evaṃ amhākaṃ ācariyakulaṃ niyyānikaṃ bhavissati, mayañca loke pākaṭā bhavissāmā”ti taṃ adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti. Tath'eva dhammakotṭhāsesu ekaṃ gahetvā “adhammo ayan”ti kathentā adhammoti vivadanti.

Vinayapariyāyena pana bhūtena vatthunā codetvā sāretvā yathāpaṭiññāya kātabbakammaṃ **dhammo** nāma, abhūtena pana vatthunā acodetvā asāretvā apaṭiññāya kattabbakammaṃ **adhammo** nāma. Tesupi adhammaṃ “dhammo ayan”ti kathentā dhammoti vivadanti, dhammaṃ “adhammo ayan”ti kathentā adhammoti vivadanti.

Suttantapariyāyena pana rāgavinayo dosavinayo mohavinayo saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti ayaṃ **vinayo** nāma, rāgādīnaṃ avinayo

1. Vi 4. 188 piṭṭhe.

asañvaro appahānaṃ appaṭisañkhāti ayaṃ **avinayo** nāma. Vinayapariyā yena vatthusampatti ñattisampatti anusāvanasampatti sīmasampatti parisasampattīti ayaṃ **vinayo** nāma, vatthuvipatti -pa- parisavipattīti ayaṃ **avinayo** nāma. Tesupi yaṃkiñci avinayaṃ “vinayo ayaṃ”ti kathentā vinayoti vivadanti, vinayaṃ avinayoti kathentā avinayoti vivadanti.

Dhammanetti samanumajjitabbāti dhammarajju anumajjitabbā ñāṇena ghaṃsitabbā upaparikkhitabbā. Sā panesā dhammanetti “iti kho Vaccha ime dasa dhammā akusalā dasa dhammā kusalā”ti evaṃ Mahāvacchagottasutte¹ āgatāti vuttā. Sā eva vā hotu, yo vā idha dhammo ca vinayo ca vutto. **Yathā tattha sametī**ti yathā tāya dhammanettiyā sameti, dhammo dhammova hoti, adhammo adhammova, vinayo vinayova hoti, avinayo avinayova. **Tathā tanti** evaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. **Ekaccānaṃ adhikaraṇānanti** idha vivādādhikaraṇameva dassitaṃ, sammukhāvinayo pana na kismiñci adhikaraṇe na labbhati.

48. Taṃ panetaṃ yasmā dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca, tasmā heṭṭhā mātikāya ṭhapitānukkamena idāni sativinayassa vāre pattepi taṃ avatvā vivādādhikaraṇe yeva tāva dutiyasamathaṃ dassento **kathañcānanda yebhuyyasikā**ti-ādimāha. Tattha **bahutarā**ti antamaso dvīhi tīhipi atirekatarā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayen’eva veditabbaṃ.

49. Idāni heṭṭhā avitthāritaṃ sativinayaṃ ādim katvā vitthāritāvasesasamathe paṭipāṭiyā vitthāretuṃ **kathañcānanda sativinayoti**-ādimāha. Tattha **pārājikasāmantena vā**ti dve sāmantāni khandhasāmantañca āpattisāmantañca. Tattha pārājikāpattikkhandho saṃghādisesāpattikkhandho thullaccaya, pācittiya, pāṭidesanīya, dukkaṭa, dubbhāsītāpattikkhandhoti evaṃ purimassa pacchimakhandhaṃ khandhasāmantaṃ nāma hoti. Paṭhamapārājikassa pana pubbhāge dukkaṭaṃ, sesānaṃ thullaccayanti idaṃ āpattisāmantaṃ nāma.

1. Ma 2. 157 piṭṭhe.

Tattha khandhasāmate pārājikasāmantam garukāpatti nāma hoti. **Saratāyasmā**ti saratu āyasmā. **Ekaccānam** adhikaraṇānanti idha anuvādādhikaraṇameva dassitam.

50. **Bhāsita**parikkantanti vācāya bhāsitam kāyena ca parikkantam, parakkamitvā katanti attho. **Ekaccānanti** idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhippetam. Paṭiññātakaraṇe “ekaccānan”ti āpattādhikaraṇam dassitam.

52. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti aññam bhaṇitukāmena aññam vuttam. **Evaṃ kho Ānanda tassapāpiyasikā hotī**ti tassa puggalassa pāpussannatā pāpiyasikā hoti. Iminā kammassa vatthu dassitam. Evarūpassa hi puggalassa kammam kātabbam. Kammena hi adhikaraṇassa vūpasamo hoti, na puggalassa pāpussannatāya. Idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhikaraṇanti veditabbam.

53. **Kathañcānanda tiṇavathhā**rakoti ettha idam kammam tiṇavathhāraḥsadisattā tiṇavathhārakoti vuttam. Yathā hi gūtham vā muttam vā ghaṭṭiyamānam duggandhatāya bādhati, tiṇehi avattharivā suppaṭicchādītassa panassa so gandho na bādhati, evameva yaṃ adhikaraṇam¹ mūlānumūlam gantvā vūpasamiyamānam kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya samvattati, tam iminā kammena vūpasantam gūtham viya tiṇavathhāraḥkena paṭicchannam vūpasantam hotīti idam kammam tiṇavathhāraḥsadisattā tiṇavathhārakoti vuttam. Tassa **idhānanda bhikkhūnam bhaṇḍana**jātānanti-ādivacanena ākāramattameva dassitam, khandhake āgatā yeva panettha kammavācā pamāṇam. **Ṭhapetvā thullavajjam ṭhapetvā ghipaṭisamyuttanti** ettha pana **thullavajjanti** thūlavajjam pārājikañceva samghādisesaṅca. **Ghipaṭisamyuttanti** gihīnam hīnena khūmsanavambhanadhammikapaṭissavesu āpannā āpatti. **Adhikaraṇānanti** idha āpattādhikaraṇameva veditabbam. Kiccādhikaraṇassa pana vasena idha na kiñci vuttam. Kiñcāpi na vuttam, sammukhāvinayen’eva panassa vūpasamo hotīti veditabbo.

1. Adhikaraṇam thūlam (Syā)

54. **Chayime Ānanda dhammā sāraṇīyā**ti heṭṭhā kalahavasena suttam̃ āraddham̃, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Iti yathānusandhināva desanā gatā hoti. Heṭṭhā Kosambiyasutte¹ pana sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, imasmiṃ sutte sotāpatti phalasangāhikādiṭṭhi vuttāti veditabbā. **Aṇunti** appasāvajjam̃. **Thūlanti** mahāsāvajjam̃. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Kajjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāmagāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. **Evaṃ me sutanti** Sunakkhattasuttam̃. Tattha **aññā**ti arahattam̃. **Byākatā**ti khīṇā jāṭīti-ādīhi catūhi padehi kathitā. **Adhimānenā**ti appatte pattasaññino, anadhigate adhigatasaññino hutvā adhigatam̃ amhehīti mānena byākarim̃su.

56. **Evañc’ettha Sunakkhatta Tathāgatassa hotīti** Sunakkhatta ettha etesaṃ bhikkhūnaṃ pañhabyākaraṇe “idaṃ ṭhānaṃ etesaṃ avibhūtam̃ andhakāram̃, tenime anadhigate adhigatasaññino, handa nesaṃ visodhetvā pākaṭam̃ katvā dhammam̃ desemī”ti evañca Tathāgatassa hoti. **Atha ca panidhekacce -pa- tassapi hoti aññathattanti** Bhagavā paṭipannakānam̃ dhammam̃ deseti. Yattha pana icchācāre ṭhitā ekacce moghapurisā honti, tatra Bhagavā passati “ime imaṃ pañham̃ uggahetvā ajānitvāva jānantā viya appatte pattasaññino hutvā gāmanigamādīsu visevamānā² vicarissanti, tam̃ nesaṃ bhavissati dīgharattam̃ ahitāya dukkhāyā”ti, evamassāyam̃ icchācāre ṭhitānam̃ kāraṇā paṭipannakānampi atthāya “dhammam̃ desessāmī”ti uppannassa cittassa aññathābhāvo hoti. Tam̃ sandhāyetaṃ vuttam̃.

58. **Lokāmisādhimuttoti** vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesu pañcasu kāmagaṇesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro.

1. Ma 1. 400 piṭṭhe.

2. Visesam̃ vadamānā (Sī, Syā, Ka)

Tappatirūpīti kāmagaṇasabhāgā. **Āneñjapaṭisaṃyuttāyāti** āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāya. **Samseyyāti** katheyya. **Āneñjasamyojanena hi kho visamyyuttoti** āneñjasamāpattisaṃyojanena visamsaṭṭho. **Lokāmisādhimuttoti** evarūpo hi lūkhacīvaradhāro mattikāpattam ādāya attano sadisehi¹ katipayehi saddhiṃ paccantajanapadam gacchati, gāmaṃ piṇḍāya pavitṭhakāle manussā disvā “mahāpaṃsukūlikā āgatā”ti yāgubhattādīni sampādetvā sakkaccaṃ dānaṃ denti, bhattakicce niṭṭhite anumodanaṃ sutvā “svepi bhante idheva piṇḍāya pavisathā”ti vadanti. Alam upāsakā, ajjāpi vo bahūnaṃ dinnanti. Tena hi bhante antovassaṃ idha vaseyyāthāti adhvāsetvā vihāramaggaṃ pucchitvā vihāraṃ gacchanti. Tattha senāsaṇaṃ gahetvā pattacīvaraṃ paṭisaṃenti. Sāyaṃ eko āvāsiko te bhikkhū pucchati “katttha piṇḍāya caritthā”ti? Asukagāmeti. Bhikkhāsampannāti? Āma evarūpā nāma manussānaṃ saddhā hoti. “Ajjeva nu kho ete edisā, niccampi edisā”ti? Saddhā te manussā niccampi edisā, te nissā yeva ayaṃ vihāro vaḍḍhatīti. Tato te paṃsukūlikā punappunaṃ tesam vaṇṇaṃ kathenti, divasāvasesaṃ kathetvā rattimpi kathenti. Ettāvata icchācāre ṭhitassa sīsaṃ nikkhantaṃ hoti udaraṃ phālitaṃ². Evaṃ lokāmisādhimutto veditabbo.

59. Idāni āneñjasamāpattilābhiṃ adhimānikaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panetanti**-ādimāha. **Āneñjādhimuttassāti** kilesasiñcanavirahitāsu heṭṭhimāsu chasu samāpattīsu adhimuttassa tanninnassa taggaruno tappabbhārassa. **Se pavutteti** taṃ pavuttaṃ. Chasamāpattilābhino hi adhimānikassa pañcakāmaguṇāmisabandhanā patitapaṇḍupalāso viya upaṭṭhāti. Tenetaṃ vuttaṃ.

60. Idāni ākiñcaññāyatanaṃ samāpattilābhino adhimānikassa nighaṃsaṃ dassetuṃ **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **dvedhābhinnāti** majjhe bhinnā. **Appaṭisaṇḍhikāti** khuddakā muṭṭhipāsānamattā jatunā vā silesena vā allīyāpetvā paṭisaṇḍhātuṃ sakkā. Mahantaṃ pana kuṭāgārappamāṇaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Se bhinneti** taṃ bhinnaṃ.

1. Parisehi (Ka)

2. Phalitaṃ (Ṭikā)

Uparisamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti dvedhābhinnā selā viya hoti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

61. Idāni nevasaññānāsaññāyatana-lābhino adhimānikassa ca nighamsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **se vanteti** taṃ vantaṃ. Aṭṭhasamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpattiyo vantasadisā hutvā upaṭṭhahanti, puna samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

62. Idāni khīṇāsavassa nighamsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **se ucchinnamūleti** so ucchinnamūlo¹. Uparisamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti mūlacchinnatālo viya upaṭṭhāti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

63. **Ṭhānaṃ kho panāti** pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā hi samāpattilābhino adhimānikassapi khīṇāsavassapi nighamsaṃ kathito, sukkhavipassakassa pana adhimānikassapi khīṇāsavassapi na kathito. Tesāṃ dvinnampi nighamsaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Taṃ pana paṭikkhittaṃ. Samāpattilābhino hi adhimānikassa nighamsaṃ kathite sukkhavipassakassapi adhimānikassa kathitova hoti, samāpattilābhino ca khīṇāsavassa kathite sukkhavipassakakhīṇāsavassa kathitova hoti. Etesāṃ pana dvinnaṃ bhikkhūnaṃ sappāyāsappāyaṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha siyā—puthujjanassa tāva ārammaṇaṃ asappāyaṃ hotu, khīṇāsavassa kathaṃ asappāyanti. Yadaggena puthujjanassa asappāyaṃ, tadaggena khīṇāsavassāpi asappāyameva. Visaṃ nāma jānitvā khādītampi ajānitvā khādītampi visameva. Na hi khīṇāsavenapi “ahaṃ khīṇāsavo”ti asaṃvutena bhavitabbaṃ². Khīṇāsavenapi yuttapayutten’eva³ bhavituṃ vaṭṭati.

64. Tattha **samaṇenāti** Buddhasamaṇena. **Chandarāgabyāpādenāti** so avijjāsāṅkhāto visadoso chandarāgena ca byāpādena ca ruppataṃ kuppati. **Asappāyānīti** avaḍḍhikarāni ārammaṇāni. **Anuddhamseyyāti**

1. Se ucchinneti taṃ ucchinnam (Sī, Syā)

2. Caritabbaṃ (Sī, Syā)

3. Yuttapaṭiyutten’eva (Sī), yuttapaṭiyutten’eva (Syā)

soseyya milāpeyya. **Sa-upādisesanti** sagahaṇasesaṃ, upādītappaṃ gaṇhitappaṃ idha¹ upādīti vuttaṃ. **Analañca te antarāyāyāti** jīvitantarāyaṃ te kātuṃ asamatthaṃ. **Rajosūkanti** rajo ca vīhisukādi ca sūkaṃ. **Asu ca visadosoti**² so ca visadoso. **Tadubhayenāti** yā sā asappāyakiriyā ca yo visadoso ca, tena ubhayena. **Puthuttanti** mahantabhāvaṃ.

Evameva khoti ettha sa-upādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo, asappāyakiriyāya ṭhitabhāvo viya chasu dvāresu asaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ gate maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ, maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya aññatarāya garukāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā āpajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukkapakkhepi imināva nayena opammaṣaṃsandanaṃ veditappaṃ.

65. **Satiyāyetaṃ adhivacananti** ettha sati paññāgatikā. Lokikāya paññāya lokikā hoti, lokuttarāya lokuttarā. **Ariyāyetaṃ paññāyāti** parisuddhāya vipassanāpaññāya.

Idāni khīṇāsavassa balaṃ dassento **so vatāti-ādimāha**. Tattha **saṃvutakārīti** pihitakārī. **Iti viditvā nirupadhīti** evaṃ jānitvā kilesupadhipahānā nirupadhi hoti, nirupādānoti attho. **Upadhisaṅkhaye vimuttoti** upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne ārammaṇato vimutto. **Upadhisminti** kāmupadhismim. **Kāyaṃ upasaṃharissatīti** kāyaṃ alliyāpessati. Idaṃ vuttaṃ hoti—taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto khīṇāsavo pañca kāmagaṇe sevitum, kāyaṃ vā upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sunakkhattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idaṃ (Syā)

2. Asucivisadosoti (sabbattha)

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. **Evaṃ me sutanti** Āneñjasappāyasuttam. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Kāmā**ti vatthukāmāpi kilesakāmāpi. **Tucchā**ti niccasāradhuvasāra-attasāravirahitattā rittā, na pana natthīti gahetabbā. Na hi tucchamuṭṭhīti vutte muṭṭhi nāma natthīti vuttam hoti. Yassa pana abbhantare kiñci n’atthi, so vuccati tuccho. **Musā**ti nāsanakā. **Mosadhammā**ti nassanasabhāvā, khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇam viya ca na paññāyittha, katipāhen’eva supinake diṭṭhā viya nassanti na paññāyanti. Tena vuttam “mosadhammā”ti, **māyākatametanti** yathā māyāya udakam maṇīti katvā dassitam, badaripaṇṇam kahāpaṇoti katvā dassitam, aññaṃ vā pana evarūpaṃ dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati, upacārātikkamato paṭṭhāya pākatikameva paññāyati. Evaṃ kāmāpi ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena “māyākatan”ti vuttā. Yathā ca māyākāro udakādīni maṇi-ādīnam vasena dassento vañceti, evam kāmāpi aniccādīni niccādisabhāvam dassentā vañcentīti vañcanakaṭṭhenapi “māyākatan”ti vuttā. **Bālalāpananti** mayham putto, mayham dhītā, mayham hiraññaṃ, mayham suvaṇṇanti evam bālānam lāpanato bālalāpanam. **Diṭṭhadhammikā kāmā**ti mānusakā pañca kāmagaṇā. **Samparāyikā**ti te ṭhapetvā avasesā. **Diṭṭhadhammikā kāmasaññā**ti mānusake kāme ārabba uppansaññā. **Ubhayametam mārādheyyanti** ete kāmā ca kāmasaññā ca ubhayampi mārādheyyam. Yehi ubhayametam gahitam, tesam hi upari māro vasam vatteti. Tam sandhāya “ubhayametam mārādheyyan”ti vuttam.

Mārassesa visayoti-ādīsipi yathā coḷassa visayo coḷavisayo, paṇḍassa visayo paṇḍavisayo, samvarānam visayo samvaravisayoti pavattanaṭṭhānam visayoti vuccati, evam yehi ete kāmā gahitā, tesam upari māro vasam vatteti. Tam sandhāya **mārassesa visayoti** vuttam. Pañca pana kāmagaṇe nivāpabījam viya vippakiranto māro gacchati. Yehi pana te gahitā, tesam upari māro vasam vatteti. Tam sandhāya **mārassesa nivāpoti** vuttam. Yathā ca yattha hatthi-ādayo vasam vattenti, so hatthigocarō assagocarō ajagocaroti vuccati,

evaṃ yehi ete kāmā gahitā, tesu māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa gocaroti** vuttaṃ.

Etthāti etesu kāmesu. **Mānasāti** cittasambhūtā. Tattha siyā—duvidhe tāva kāme ārabba abhijjhānalakkhaṇā abhijjhā, karaṇuttariyalakkhaṇo sārāmbho ca uppajjatu, byāpādo kathaṃ uppajjatīti. Mamāyite vatthusmiṃ acchinnepi socanti, acchijjantepi socanti, acchinnasaṅkino socanti, yo evarūpo cittaassa āghātoti¹ evaṃ uppajjati. **Teva ariyasāvakaṃ** te ariyasāvakaṃ. Vakāro āgamasandhimattaṃ hoti. **Idha manusikkhatoti** imasmiṃ sāsane sikkhantassa te tayopi kilesā antarāyakarā honti. **Abhibhuyya lokanti** kāmaloḥkaṃ abhibhavivā. **Adhiṭṭhāya manasāti** jhānārammaṇacittena adhiṭṭhahivā. **Aparittanti** kāmāvacaracittaṃ parittaṃ nāma, tassa paṭikkhepena mahaggataṃ aparittaṃ nāma. **Pamāṇanti** kāmāvacarameva, rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ **appamāṇaṃ**. **Subhāvitanti** pana etaṃ kāmāvacarādīnaṃ nāmaṃ na hoti, lokuttarassevetaṃ nāmaṃ. Tasmā etassa vasena aparittaṃ appamāṇaṃ subhāvitanti sabbaṃ lokuttarameva vaṭṭati.

Tabbahulavihārinoti kāmapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āyatane cittaṃ pasīdatīti** kāraṇe cittaṃ pasīdati. Kiṃ panettha kāraṇaṃ? Arahattaṃ vā, arahattassa vipassanaṃ vā, catutthajjhānaṃ vā, catutthajjhānassa upacāraṃ vā. **Sampasāde satīti** ettha duvidho sampasādo adhimokkhasampasādo ca paṭilābhasampasādo ca. Arahattassa hi vipassanaṃ paṭṭhapetvā viharato mahābhūtādīsu upaṭṭhahantesu yenime nīhārena mahābhūtā upaṭṭhahanti, upādārūpā upaṭṭhahanti, nāmarūpā upaṭṭhahanti, paccayā sabbathā upaṭṭhahanti, lakkhaṇārammaṇā vipassanā upaṭṭhahati, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmīti appaṭiladdhe yeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Tatiyajjhānaṃ vā pādakaṃ katvā catutthajjhānatthāya kaṣiṇaparikkamaṃ karontassa nīvaraṇavikkhambhānādīni samanupassato yenime nīhārena nīvaraṇā vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, sati santiṭṭhati, saṅkhāragataṃ vā vibhūtaṃ pākāṭaṃ hutvā dibbacakkhukassa paraloko viya

1. Āghāto paṭighātoti (Sī, Syā)

upaṭṭhāti, cittuppādo lepaṇḍe laggamāno viya upacārena samādhiyati, ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmīti apaṭiladdheyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Ayam **adhimokkhasampasādo** nāma. Tasmim sampasāde sati. Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippassanaṃ hoti yeva. Idha pana “āyatane cittaṃ pasīdati”¹ti vacanato arahattavipassanāya ceva¹ catutthajjhānupacārassa ca paṭilābho **paṭilābhasampasādoti** veditabbo. Vipassanā hi paññāya adhimuccanassa kāraṇaṃ, upacāraṃ āneñjasamāpattiyā.

Etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati. Paññāya vā adhimuccatīti ettha etarahi vā paññāya adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjatīti evaṃ padaparivattanaṃ katvā attho veditabbo. Idam hi vuttaṃ hoti—tasmim sampasāde sati etarahi vā paññāya adhimuccati, arahattaṃ sacchikarotīti attho. Tam anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati, atha vā **paññāya vā adhimuccatīti** arahattamaggaṃ bhāveti, tam anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati. Arahattamaggaṃ bhāvetum asakkonto etarahi catusaccaṃ vā sacchikaroti. Tam anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjatīti.

Tatrāyaṃ nayo—idha bhikkhu tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa kaṣiṇaparikkamaṃ karoti. Tassa nīvaraṇā vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So rūpārūpaṃ pariggaṇhāti, paccayaṃ pariggaṇhāti, lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ² vavatthapeti³, tassa evaṃ hoti “upacārena me jhānaṃ visesabhāgiyaṃ bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmī”⁴ti vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ sacchikaroti. Ettakenassa kiccaṃ kataṃ nāma hoti. Arahattaṃ sacchikātum asakkonto pana tato osakkitamānaso antarā na tiṭṭhati, catutthajjhānaṃ samāpajjati yeva. Yathā kiṃ? Yathā puriso⁴ “vanamahimsaṃ ghātesāmi”⁵ti sattim gahetvā anubandhanto sace tam ghātetī, sakalagāmaṃvāsino tosessati⁵, asakkonto pana antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā eti yeva.

1. Arahattassa vipassanā yeva (Ka)

2. Saṃlakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ (Ka)

3. Paṭṭhapeti (?)

4. Yathā kiṃ puriso (Sī)

5. Tosayati (Syā)

Tattha purisassa sattiṃ gahetvā vanamahimsānubandhanam viya imassa bhikkhuno tatiyajjhānam pādakam katvā catutthajjhānassa parikkammakaraṇam, vanamahimsaghātanam viya “nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato visesabhāgiyam bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyam nam karissāmi”ti vipassanam vadḍhetvā arahattassa sacchikaraṇam, mahimsam ghātetum asakkontassa antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājam pūretvā gamanam viya arahattam sacchikātum asakkontassa tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjanam veditabbam. Maggabhāvanācatusaccasacchikiriyāyojanāsupi es’eva nayo.

Idāni arahattam sacchikātum asakkontassa nibbattaṭṭhānam dassento **kāyassa bheda**ti-ādimāha. Tattha **yanti** yena kāraṇena tam samvattanikam viññānam assa āneñjūpagam, tam kāraṇam vijjatīti attho. Ettha ca **taṃsamvattanikanti** tassa bhikkhuno samvattanikam. Yena vipākaviññāṇena so bhikkhu samvattati nibbattati, tam viññānam¹. **Āneñjūpaganti** kusalāneñjasabhāvūpagatam assa, tādisameva bhaveyyāti attho. Keci kusalaviññāṇam vadanti. Yam tassa bhikkhuno samvattanikam upapattihetubhūtam kusalaviññāṇam āneñjūpagatam assa, vipākakālepi tannāmakameva assāti attho. So panāyamattho “puññam ce saṅkhāram abhisāṅkharoti, puññūpagam hoti viññāṇam. Apuññam ce saṅkhāram. Āneñjam ce saṅkhāram abhisāṅkharoti, āneñjūpagam hoti viññāṇam”ti² iminā nayena veditabbo. **Āneñjasappāyāti** āneñjassa catutthajjhānassa sappāyā. Na kevalaṅca sā āneñjasseva, upari³ arahattassāpi sappāyāva upakārabhūtāyevāti veditabbā. Iti imasmim paṭhamaka-āneñje samādhivasena osakkanā kathitā.

67. **Iti paṭisañcikkhatīti** catutthajjhānam patvā evam paṭisañcikkhati. Ayam hi bhikkhu heṭṭhimena bhikkhunā paññavantataro tassa ca bhikkhuno attano cāti dvinnampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Tabbahulavihārinoti** rūpapaṭibāhanena tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. **Āneñjam**

1. So bhikkhu tam samvattanikaviññāṇam assa (Ka)

2. Sam 1. 310 piṭṭhe.

3. Uparūpari (Ka)

samāpajjati ākāsañācāyatanāneñjaṃ samāpajjati. Sesam purimasadisameva. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha visesamattameva pana vakkhāma. Iti imasmim dutiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā, “yamkiñcirūpan”¹ti evaṃ vipassanāmaggaṃ dassentena¹ kathitāti attho.

Iti paṭisañcikkhatī ākāsañācāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā dvīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti tiṇṇampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Ubhayametam aniccanti** ettha aṭṭha² ekekakoṭṭhāsā diṭṭhadhammikasamparāyikavasena pana sañkhipitvā ubhayanti vuttam. **Nālaṃ abhinandituntī** taṇhādiṭṭhivasena abhinanditum na yuttam. Sesapadadvayepi es’eva nayo. **Tabbahulavihārinoti** kāmapaṭibāhanena ca rūpaṭibāhanena ca tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. **Āneñjam samāpajjati** viññāṇañcāyatanāneñjam samāpajjati. Imasmim tatiya-āneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā.

68. **Iti paṭisañcikkhatī** viññāṇañcāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā tīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti catunnampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī** yaṃ ākiñcaññāyatanam patvā etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Etam santam etam paṇṭanti** etam aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca **santam**, atappakaṭṭhena **paṇṭam**. **Tabbahulavihārinoti** tāsam saññānam paṭibāhanena tameva paṭipadam bahulam katvā viharantassa. Imasmim paṭhamākiñcaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatī tam viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayam hi heṭṭhā catūhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnam attano cāti pañcannampi kammaṭṭhānam ekato katvā sammasati. **Attena vā attaniyena vāti** aham mamāti gahetabbena suññam tuccham rittam. Evamettha dvikoṭṭikā suññatā dassitā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttapaṭipadañca imañca suññatapaṭipadam bahulam katvā viharantassa. Imasmim dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā.

1. Dassetvā (S)

2. Suṭṭhu (sabbattha)

70. **Iti paṭisañcikkhatī**ti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayaṃ hi heṭṭhā pañcahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti channampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmim, na ca mama kvacani kismiñci kiñcanaṃ natthī**¹ ettha pana catukoṭikā suññatā kathitā. Kathaṃ? Ayaṃ hi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upagantvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā na ca kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mamasaddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanaṃ natthī**¹ so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passati. Attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā n'eva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā. **Tabbahulavihārinoti** heṭṭhā vuttappaṭipadaṃ imaṃ catukoṭisuññatāñca bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmim tatiyākiñcaññāyatanepi vipassanāvāsen'eva osakkaṇā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti ākiñcaññāyatanam patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā chahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti sattannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī**ti yaṃ nevasaññānāsaññāyatanam patvā ettha etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Tabbahulavihārinoti** tāsam saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmim n'evasaññānāsaññāyatane samādhivasena osakkaṇā kathitā.

71. **No cassa no ca me siyāti** sace mayhaṃ pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ na āyūhitaṃ assa, yaṃ me idaṃ etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ, etaṃ me

1. Kiñcanatathīti (?)

na siyā nappavatteyyāti attho. **Na bhavissatīti** sace etarahi pañcavidham kammavaṭṭam āyūhitam na bhavissati. **Na me bhavissatīti** tasmim asati anāgate me pañcavidham vipākavaṭṭam na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūtam taṃ pajahāmīti** yaṃ atthi yaṃ bhūtam etarahi khandhapañcakam, taṃ pajahāmi. **Evam upekkham paṭilabhatīti** so bhikkhu evam vipassanupekkham labhatīti attho.

Parinibbāyeyya nu kho so bhante bhikkhu na vā parinibbāyeyyāti kim pucchāmīti pucchati, tatiyajjhānam pādakam katvā ṭhitassa arahattampi osakkanāpi paṭipadāpi paṭisandhipi kathitā, tathā catutthajjhānādini pādakāni katvā ṭhitānam, nevasaññānāsaññāyatanam pādakam katvā ṭhitassa na kiñci kathitam, taṃ pucchāmīti pucchati. **Apetthāti** api ettha. **So taṃ upekkham abhinandatīti** so taṃ vipassanupekkham taṇhādiṭṭhi-abhinandanāhi abhinandati. Sesapadadvayepi es'eva nayo. **Tannissitam hoti viññānanti** viññānam vipassanānissitam hoti. **Tadupādānanti** yaṃ nikantiviññānam, taṃ tassa upādānam nāma gahaṇam nāma hoti. **Sa-upādānoti** sagahaṇo. **Na parinibbāyatīti** vipassanāya sālāyo bhikkhu mama sāsane na parinibbāyati. Yo pana vihārapariveṇa-upaṭṭhākādīsu sālāyo, tasmim vattabbameva natthīti dasseti. **Kham panāti** kattha pana. **Upādiyamāno upādiyatīti** paṭisandhim gaṇhamāno gaṇhāti. **Upādānasetṭham kira so bhanteti** bhante so kira bhikkhu gahettabbaṭṭhānam setṭham uttamam bhavam¹ upādiyati, setṭhabhave paṭisandhim gaṇhātīti attho. Iminā tassa bhikkhuno paṭisandhi kathitā. Idānissa arahattam kathetum **idhānandāti**-ādimāha.

73. **Nissāya nissāyāti** taṃ taṃ samāpattim nissāya. **Oghassa nittharaṇā akkhātāti** oghataraṇam kathitam, tatiyajjhānam pādakam katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitā -pa- nevasaññānāsaññāyatanam pādakam katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitāti vadati.

Katamo pana bhante ariyo vimokkhoti idha kim pucchati? Samāpattim tāva padaṭṭhānam katvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam gaṇhanto bhikkhu nāvam vā uḷumpādini vā nissāya mahogham taritvā pāram gacchanto

1. Uttamabhavam (Syā), uttamam uttamabhavam (Ka)

viya na kilamati. Sukkhavipassako pana pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsivā arahattaṃ gaṇhanto bāhubalena sotaṃ chinditvā pāraṃ gacchanto viya kilamati. Iti imassa sukhavipassakassa arahattaṃ pucchāmīti pucchati. **Ariyasāvako** sukhavipassako ariyasāvako. Ayañhi heṭṭhā aṭṭhahi bhikkhūhi paññavantataro tesaṅca bhikkhūnaṃ attano cāti navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammāsati. **Esa sakkāyo yāvatā sakkāyoti** yattako tebhūmakavaṭṭasaṅkhāto sakkāyo nāma atthi, sabbopi so esa sakkāyo, na ito paraṃ sakkāyo atthīti paṭisaṅcikkhati.

Etaṃ amataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti yo panesa cittassa anupādāvimokkho nāma, etaṃ amataṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇṭanti paṭisaṅcikkhati. Aññattha ca “anupādā cittassa vimokkho”ti nibbānaṃ vuccati, imasmim̐ pana sutte sukhavipassakassa arahattaṃ kathitaṃ. Sesam̐ sabbattha uttānameva.

Kevalaṃ pana imasmim̐ sutte sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Tatiyaṃ jhānaṃ tāva pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ, tathā catutthajjhānaṃ tathā ākāsaṅcāyatanānaṃ. Viññāṅcāyatanānaṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā ṭhitānaṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ. Tathā ākiṅcaññāyatanānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno. Nevasaññānāsaññāyatanānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa pana osakkanā n’atthi, paṭisandhi pana arahattaṅca kathitaṃ. Sukkhavipassakassa arahattameva kathitanti. Evaṃ sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Imaṅca pana sattasu ṭhānesu osakkanānaṃ aṭṭhasu paṭisandhim̐ navasu arahattaṃ samodhānetvā kathentena imaṃ Āneñjasappāyasuttaṃ sukathitaṃ nāma hotīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. **Evam me sutanti** Gaṇakamoggallānasuttaṃ. Tattha **yāva pacchimasopānakaḷevarāti** yāva paṭhamasopānaphalakā ekadivasen'eva sattabhūmiko pāsādo na sakkā kātuṃ, vatthuṃ sodhetvā thambhussāpanato paṭṭhāya pana yāva cittakammakaraṇā anupubbakiriyā c'ettha paññāyatīti dasseti¹. **Yadidaṃ ajjheneti** tayopi vedā na sakkā ekadivasen'eva adhīyituṃ, etesaṃ ajjhenepi pana anupubbakiriyāva paññāyatīti dasseti. **Issattheti** āvudhavijjāyapi ekadivasen'eva vāavedhi nāma na sakkā kātuṃ, ṭhānasampādanamuṭṭhikaraṇādīhi pana etthāpi anupubbakiriyā paññāyatīti dasseti. **Saṅkhāneti** gaṇanāya. Tattha² anupubbakiriyaṃ attanāva dassento **evam gaṇāpemāti**³ ādimāha.

75. **Seyyathāpi brāhmaṇāti** idha Bhagavā yasmā bāhirasamaye yathā yathā sippaṃ uggaṇhanti, tathā tathā kerāṭikā honti, tasmā attano sāsanaṃ bāhirasamayena anupametvā bhadra-assājānīyena upamento **seyyathāpīti** ādimāha. Bhadro hi assājānīyo yasmiṃ kāraṇe damito hoti, taṃ jīvītahetupi nātikkamati. Evameva sāsane sammāpaṭipanno kulaputto sīlavelaṃ nātikkamati. **Mukhādhāneti** mukhaṭṭhapane.

76. **Satisampajaññāya cāti** satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāya. Dve hi khīṇāsavā satatavihārī ca nosatavihārī ca. Tattha **satatavihārī** yaṃkiñci kammaṃ katvāpi phalasaṃpattim samāpajjituṃ sakkoti, **nosatavihārī** pana appamattakepi kicce kiccappasuto hutvā phalasaṃpattim appetuṃ na sakkoti.

Tatridaṃ vatthu—eko kira khīṇāsavatthero khīṇāsavasāmaṇeraṃ gahetvā araṇṇāvāsaṃ gato, tattha mahātherassa senāsanaṃ pattaṃ, sāmaṇerassa na pāpuṇāti, taṃ vitakkento thero ekadivasampi phalasaṃpattim appetuṃ nāsakkhi. Sāmaṇero pana temāsaṃ phalasaṃpattiratiyā vītināmetvā “sappāyo bhante araṇṇāvāso

1. Paññāyatīti (Ka)

2. Atta (Ka)

3. Gaṇāpemāti (Sī, Syā, Ka)

jāto”ti theram pucchi. Thero “na jāto āvuso”ti āha. Iti yo evarūpo khīṇāsavo, so ime dhamme ādito paṭṭhāya āvajjitvāva samāpajjitum sakkhissatīti dassento “satisampajāññāya cā”ti āha.

78. **Yeme bho Gotamā**ti Tathāgate kira kathayanteva brāhmaṇassa “ime puggalā na ārādhenti, ime ārādhentī”ti nayo udapādi, tam dassento evam vattumāraddho.

Paramajjadhamesūti ajjadhammā nāma chasatthāradhammā, tesu Gotamavādova paramo uttamoti attho. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. **Evam me sutanti** Gopakamoggallānasuttam. Tattha **aciraparinibbute Bhagavatī**ti Bhagavati aciraparinibbute, dhātubhājanīyam katvā dhammsaṅgītim kātuṃ Rājagaham āgatakāle. **Raṇṇo Pajjotassa āsaṅkamā**noti Caṇḍapajjoto nāmesa rājā Bimbisāramahārājassa sahāyo ahosi, Jivakam pesetvā bhesajjakāritakālato paṭṭhāya pana daḷhamittova jāto, so “Ajātasattunā Devadattassa vacanam gahetvā pitā ghātito”ti sutvā “mama piyamittam ghātetvā esa rajjam karissāmīti maññati, mayham sahāyassa sahāyānam atthikabhāvam jānāpessāmī”ti parisati vācam abhāsi. Tam sutvā tassa āsaṅkā uppanā. Tena vuttam “raṇṇo Pajjotassa āsaṅkamāno”ti. **Kammantoti** bahinagare nagarapaṭisaṅkhārāpanatthāya kammantaṭṭhānam.

Upasaṅkamīti mayam dhammavinayasaṅgītim kāressāmāti vicarāma, ayam ca mahesakko rājavallabho saṅgahe kate Veḷuvanassa ārakkham kareyyāti maññamāno upasaṅkami. **Tehi dhammehī**ti tehi nabbaññutaññādhammehi. **Sabbena sabbanti** sabbākārena sabbam. **Sabbathā sabbanti**

sabbakoṭṭhāsehi sabbaṃ. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Cha hi Satthāro paṭhamataram appaṇṇātakulehi nikkhamitvā pabbajitā, te Tathāgate dharamāne yeva kālaṃkatā, sāvakāpi nesam appaṇṇātakuleheva pabbajitā, te tesam accayena mahāvivādaṃ akaṃsu. Samaṇo pana Gotamo mahākulā pabbajito, tassa accayena sāvakānaṃ mahāvivādo bhavissatīti ayaṃ kathā Sakalajambudīpaṃ pattharamānā udapādi. Sammāsambuddhe ca¹ dharante bhikkhūnaṃ vivādo nāhosi. Yopi ahosi, sopi tattheva vūpasamito. Parinibbutakāle panassa “aṭṭhasatṭhiyojanasatasahassubbedham² Sinerum apavāhitum³ samatthassa vātassa purato purāṇapaṇṇaṃ kiṃ ṭhassati, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññānaṃ pattassa Satthu alajjamāno maccurājā kassa lajjissatī”ti mahāsamvegā janetvā bhīyoso mattāya bhikkhū samaggā jātā ativiya upasantupasantā, kiṃ nu kho etanti idaṃ pucchāmīti pucchati. **Anusaññāyamānoti** anusañjāyamāno, katākataṃ jānantoti attho. Anuvicaramāno vā.

80. **Atthi nu khoti** ayampi heṭṭhimapucchameva pucchati. **Appaṭisaraṇeti** appaṭisaraṇe dhammavinaye. **Ko hetu sāmaggīyāti** tumhākaṃ samaggabhāvassa ko hetu ko paccayo. **Dhammapaṭisaraṇāti** dhammo amhākaṃ paṭisaraṇaṃ, dhammo avassayoti dīpeti.

81. **Pavattatīti** paḡuṇaṃ hutvā āgacchati. **Āpatti hoti vītikkaṃmoti** ubhayametaṃ Buddhassa āṇātikkaṃnameva. **Yathādhamaṃ yathānusiṭṭhaṃ⁴ kāremāti** yathā dhammo ca anusiṭṭhi ca ṭhitā, evaṃ kāremāti attho.

Na kira no bhavanto kārenti, dhammo no kāretīti padadvayepi nokāro nipātamattaṃ. Evaṃ sante na kira bhavanto kārenti, dhammova kāretīti ayamettha attho.

83. **Tagghāti** ekaṃse nipāto. **Kahaṃ pana bhavaṃ Ānandoti** kiṃ therassa Veḷuvane vasanabhāvaṃ na jānātīti. Jānāti. Veḷuvanassa

1. Nāma (Ka)

3. Asaṇṭhahitum (Ka)

2. Aṭṭhasatṭhiyojanasahasubbedham (Ka)

4. Yathāsatthaṃ (Sī)

pana anena ārakkhā dinnā, tasmā attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo pucchati. Kasmā pana tena tattha ārakkhā dinnā? So kira ekadivasaṃ Mahākaccāyanattheraṃ Gijjhakūṭā otarantaṃ disvā “makkaṭo viya eso”ti āha. Bhagavā taṃ kathaṃ sutvā “sace khamāpeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce khamāpeti, imasmiṃ Veḷuvane Gonaṅgalamakkaṭo¹ bhavissatī”ti āha. So taṃ kathaṃ sutvā “samaṇassa Gotamassa kathāya dvedhābhāvo nāma n’atthi, pacchā me makkaṭabhūtakāle gocarattānaṃ bhavissatī”ti Veḷuvane nānāvidhe rukkhe ropetvā ārakkhaṃ adāsi. Aparabhāge kālaṃ katvā makkaṭo hutvā nibbatti. “Vassakārā”ti vutte āgantvā samīpe aṭṭhāsi. **Tagghāti** sabbavāresu ekaṃsavacane yeva nipāto. **Taggha bho Ānandāti** evaṃ therena parisamajjhe attano ukkaṃsitabhāvaṃ ñatvā ahampi therāṃ ukkaṃsissāmīti evamāha.

84. **Na ca kho brāhmaṇāti** thero kīra cintesi “Sammāsambuddhena vaṇṇitajjhānampi atthi, avaṇṇitajjhānampi atthi, ayaṃ pana brāhmaṇo sabbameva vaṇṇetīti pañhaṃ² visaṃvādeti, na kho pana sakkā imassa mukhaṃ ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ³ rakkhituṃ, pañhaṃ ujjuṃ katvā kathessāmī”ti idaṃ vattuṃ āradham. **Antaraṃ karitvāti** abbhantaram karitvā. **Evarūpaṃ kho brāhmaṇa so Bhagavā jhānaṃ vaṇṇesīti** idha sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ayaṃ kira brāhmaṇo Vassakārabrāhmaṇaṃ usūyati, tena pucchitapañhassa akathanaṃ paccāsīsamāno kathitabhāvaṃ ñatvā “Vassakārena pucchitaṃ pañhaṃ punappunaṃ tassa nāmaṃ gaṇhanto vitthāretvā kathesi, mayā pucchitapañhaṃ pana yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva kathesī”ti anattamano ahosi, tasmā evamāha. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Gonaṅguṭṭhamakkaṭo (Sī, Syā)

2. Saññaṃ (Ka), pañhe (Syā)

3. Oloketuṃ piṇḍapātaṃ (Ka)

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Evam me sutanti** Mahāpuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tadahūti** tasmim ahu, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayam panettha atthuddhāro— “āyāma āvuso Kappina uposatham gamissāmā”¹ti-ādīsu hi pātimokkhuddeso uposatho. “Aṭṭhaṅgasamannāgato kho visāke uposatho upavuttho”²ti-ādīsu¹ sīlaṃ. “Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā”³ti-ādīsu² upavāso. “Uposatho nāma nāgarājā”³ti-ādīsu³ paññatti. “Na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”⁴ti-ādīsu⁴ upavasitabbadivaso. Idhāpi so yeva adhippeto. So panesa aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedenā tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇattham **pannaraseti** vuttaṃ. Tena vuttaṃ “upavasanti etthāti uposatho”¹ti. Māsapuṇṇatāya puṇṇā saṃpuṇṇāti **puṇṇā**. **Mā**-iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti **puṇṇamā**. Evam puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmim padadvaye atto veditabbo.

Desanti kāraṇam. **Tena hi tvam bhikkhu sake āsane nisīditvā pucchāti** kasmā Bhagavā ʔhitassa akathetvā nisīdāpesīti. Ayam kira bhikkhu saṭṭhimattānaṃ padhāniyabhikkhūnaṃ saṃghatthero saṭṭhi bhikkhū gahetvā araṇṇe vasati, te tassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭenti vāyamanti. Mahābhūtāni pariggaṇhanti upādārūpāni, nāmarūpapaccayalakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ pariggaṇhanti. Atha ne ācariyupaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne therō mahābhūtapariggaṇhādīni pucchati. Te sabbaṃ kathenti, maggaphalapaṇhaṃ pucchitā pana kathetuṃ na sakkonti. Atha therō cintesi “mama santike etesaṃ ovādassa parihāni n’atthi, ime ca āraddhavīriyā viharanti. Kukkuṭassa pānīyapivanakālamattampi nesaṃ pamādakiriyā n’atthi. Evam santepi maggaphalāni nibbattetuṃ na sakkonti. Aham imesaṃ ajjhāsayaṃ na jānāmi, Buddhaveneyyā ete bhavissanti, gahetvā ne Satthu santikaṃ gacchāmi, atha nesaṃ Satthā cariyavasena dhammaṃ desessatī”¹ti te bhikkhū gahetvā Satthu santikaṃ āgato.

1. Am 3. 84piṭṭhe. 2. Ma 1. 48piṭṭhe. 3. Dī 2. 142piṭṭhe. 4. Vi 3. 187piṭṭhe.

Sattḥāpi sāyanhasamaye Ānandattherena upanītaṃ udakaṃ ādāya sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā Migāramātupāsādapariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi, bhikkhusaṃghopi naṃ parivāretvā nisīdi.

Tasmim̐ samaye sūriyo atthaṅgameti, cando uggacchati, majjhatṭhāne Bhagavā nisinno. Candassa pabhā n’atthi, sūriyassa pabhā n’atthi, candimasūriyānaṃ pabhaṃ makkhetvā chabbaṇṇā yamakabuddharasmiyo vijjotamānā puñjā puñjā¹ hutvā disāvidisāsu dhāvanti sabbaṃ hetṭhā vuttanayena vitthāretabbaṃ. Vaṇṇabhūmi² nāmesā, dhammakathikassevettha thāmo pamāṇaṃ, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ kathetabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Evaṃ sannisinnāya parisāya thero uṭṭhahitvā Sattḥāraṃ pañhassa okāsaṃ kāresi. Tato Bhagavā “sace imasmim̐ ṭhitake pucchante ‘ācariyo no uṭṭhito’ti sesabhikkhū uṭṭhahissanti, evaṃ Tathāgate agāravo kato bhavissati. Atha nisinnāva (pucchissanti)³, ācariye agāravo kato bhavissati, ekaggā hutvā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ na sakkuṇṇissanti. Ācariye pana nisinne tepi nisīdissanti. Tato ekaggā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ sakkuṇṇissanti”ti iminā kāraṇena Bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpetīti.

Ime nu kho bhanteti vimatipucchā viya kathitā. Thero pana pañcakkhandhānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhitvā arahattaṃ patto mahākhīṇāsavo, n’atthi etassa vimati. Jānantenapi pana ajānantena viya hutvā pucchituṃ vaṭṭati. Sace hi jānanto viya pucchati, “jānāti ayan”ti tassa tassa vissajjento ekadesameva katheti. Ajānantena viya pucchite pana kathento ito ca etto ca kāraṇaṃ āharitvā pākaṭaṃ katvā katheti. Koci pana ajānantopi jānanto viya pucchati. Thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati, jānanto yeva pana ajānanto viya pucchatiṭi veditabbo.

Chandamūlakāti taṇhāmūlakā. **Evaṃrūpo siyanti** sace odāto hotukāmo, haritālavaṇṇo vā manosilāvaṇṇo vā siyanti

1. Puñjapuñjā (Sī, Syā)

2. Vaṇṇabhaṇanabhūmi (Sī)

3. (Acchissanti) (?)

pattheti. Sace kāḷo hotukāmo, nīluppalavaṇṇo vā añjanavaṇṇo vā atasīpupphavaṇṇo¹ vā siyanti pattheti. **Evamvedanoti** kusalavedano vā sukhavedano vā siyanti pattheti. Saññādīsupi es’eva nayo. Yasmā pana atīte patthanā nāma n’atthi, patthentenāpi ca na sakkā taṃ laddhum, paccuppannepi na hoti, na hi odāto kāḷabhāvaṃ patthetvā paccuppanne kāḷo hoti, na kāḷo vā odāto, dīgho vā rasso, rasso vā dīgho, dānaṃ pana datvā sīlaṃ vā samādiyivā “anāgate khattiyo vā homi brāmaṇo vā”ti patthentassa patthanā samijjhati. Tasmā anāgatameva gahitaṃ.

Khandhādhivacananti khandhānaṃ khandhapaṇṇatti kittakena hotīti pucchati.

Mahābhūtā hetūti “tayo kusalahetū”ti-ādīsū² hi hetuhetu vutto. Avijjā puññābhisankhārādīnaṃ sādharmaṇattā sādharmaṇahetu. Kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetu. Idha paccayahetu adhippeto. Tattha pathavīdhātu mahābhūtaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ bhūtānaṃ upādārūpassa ca paññāpanāya dassetthāya hetu ceva paccayo ca. Evam sesesupi yojanā veditabbā.

Phassoti “phuṭṭho bhikkhave vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti³ vacanato phasso tiṇṇaṃ khandhānaṃ paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. **Viññāṇakkhandhassāti** ettha paṭisandhiviññāṇena tāva saddhim gabbhaseyyakānaṃ uparimaparicchedena samatimsa rūpāni sampayuttā ca tayo khandhā uppajjanti, taṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Cakkhudvāre cakkhupasādo ceva rūpārammaṇaṅca rūpaṃ, sampayuttā tayo khandhā nāmaṃ. Taṃ nāmarūpaṃ cakkhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Es’eva nayo sesaviññāṇesu.

87. **Kathaṃ pana bhanteti** idaṃ kittakena nu khoti vaṭṭaṃ pucchanto evamāha. **Sakkāyaditthi na hotīti** idaṃ vivaṭṭaṃ pucchanto evamāha.

1. Anasipupphavaṇṇo (Sī), apītapupphavaṇṇo (Ka)

2. Abhi 1. 274piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 291 piṭṭhe.

88. **Ayam rūpe assādoti** iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccam ca kathitam. **Ayam rūpe ādinavoti** iminā pahānapaṭivedho ceva samudayasaccam ca. **Idam rūpe nissaraṇanti** iminā sacchikiriyaṭivedho ceva nirodhasaccam ca. Ye imesu tisu ṭhānesu sammādiṭṭhi-ādayo dammā, ayam bhāvanāpaṭivedho maggasaccam. Sesapadesupi es'eva nayo.

89. **Bahiddhāti** parassa saviññāṇake kāye. **Sabbanimittesūti** iminā pana anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti. “Saviññāṇake kāye”ti vacanena vā attano ca parassa ca kāyo gahitova, bahiddhā ca sabbanimittaggahaṇena anindriyabaddham gaṇhāti.

90. **Anattakatānīti** anattani ṭhatvā katāni. **Kamattānam phusissantīti** katarasmim attani ṭhatvā vipākam dassentīti sassatadassanam okkamanto evamāha. **Taṇhādhipateyyenāti** taṇhājeṭṭhakena. **Tatra tatrāti** tesu tesu dhammesu. **Saṭṭhimattānanti** ime bhikkhū pakatikammaṭṭhānam jahitvā aññam navakammaṭṭhānam sammasantā pallaṅkam abhinditvā tasmim yeva āsane arahattam pāpuṇimsu. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūlapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Evaṃ me sutanti** Cūlapuṇṇamasuttam. Tattha **tuṇhībhūtam** **tuṇhībhūtanti** yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtaeva. **Anuviloketvāti** pañcapasādapāṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvā antamaso hatthakukkucapādakukkuccānampi abhāvaṃ disvā. **Asappurisoti** pāpapuriso. **No hetam bhanteti** yasmā andho andham viya so tam jānitum na sakkoti, tasmā evamāhaṃsu. Eten'eva nayena ito paresupi vāresu¹ attho veditabbo. **Assaddhasamannāgatoti** pāpadhammasamannāgato. **Asappurisabhattīti** asappurisasavano.

1. Paresupi tisu ṭhānesu (Syā)

Asappurisacintīti asappurisacintāya cintako¹. **Asappurisamantīti** asappurisamantanam mantetā. **Asappurisavācoti** asappurisavācam bhāsītā. **Asappurisakammantoti** asappurisakammānam kattā. **Asappurisadiṭṭhīti** asappurisadiṭṭhiyā samannāgato. **Asappurisadānanti** asappurisehi dātabbam dānam. **Tyāssa mittāti** te assa mittā. **Attabyābādhāyapi cetetīti** pāṇam hanissāmi, adinnaṃ ādiyissāmi, micchā carissāmi, dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ attano dukkhatthāya cinteti. **Parabyābādhāyāti** yathā asuko asukaṃ pāṇam hanati, asukassa santakaṃ adinnaṃ ādiyati, dasa akusalakammapathe samādāya vattati, evaṃ naṃ āṇāpessāmīti evaṃ parassa dukkhatthāya cinteti. **Ubhayabyābādhāyāti** ahaṃ asukaṃca asukaṃca gahetvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ ubhayadukkhatthāya cintetīti.

Attabyābādhāyapi mantetīti-ādīsu ahaṃ dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti mantento attabyābādhāya manteti nāma. Asukaṃ dasa akusalakammapathe samādāpessāmīti mantento parabyābādhāya manteti nāma. Aññena saddhiṃ “mayam ubhopi ekato hutvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmā”ti mantento ubhayabyābādhāya manteti nāma.

Asakkaccam dānam detīti deyyadhammampi puggalampi na sakkaroti. Deyyadhammam na sakkaroti nāma uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāram deti, na pasannaṃ karoti. Puggalam na sakkaroti nāma nisīdanaṭṭhānam asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhāraṃ ṭhapetvā dānam deti. **Asahatthāti** attano hatthena na deti, dāsakammakārādīhi dāpeti. **Acittikatvāti** heṭṭhā vuttanayena deyyadhammepi puggalepi na cittikāram katvā deti. **Apaviddhanti** chaḍḍetukāmo hutvā vammike uragam² pakkhipanto viya deti. **Anāgamanadiṭṭhikoti** no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti.

1. Cintitā (Syā), cintiko (Ka)

2. Vammike rogam (Ka), vammike godham (Syā)

Tattha upapajjatiti na dānaṃ datvā niraye upapajjati. Yaṃ pana tena pāpaladdhikāya micchādassanaṃ gahitaṃ, tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Devamahattatā**ti chakāmāvacaradevā. **Manussamahattatā**ti tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti. Sesāṃ sabbattha uttānameva. Idaṃ pana suttaṃ suddhavaṭṭavasena'eva kathitanti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷapunnāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupadavagga

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Evam me sutanti** Anupadasuttaṃ. Tattha **etadvocāti** etaṃ¹ “paṇḍito”ti-ādinā nayena Dhammasenāpatisāriputtattherassa guṇakathaṃ avoca. Kasmā? Avasesattheresu hi Mahāmogallānattherassa iddhimāti guṇo pākaṭo, Mahākassapassa dhutavādoti, Anuruddhattherassa dibbacakkhukoti, Upālittherassa vinayadharoti, Revatattherassa jhāyī jhānābhiratoti, Ānandattherassa bahussutoti. Evam tesam tesam therānaṃ te te guṇā pākaṭā, Sāriputtattherassa pana apākaṭā. Kasmā? Paññavato hi guṇā na sakkā akathitā jānitum. Iti Bhagavā “Sāriputtassa guṇe kathessāmī”ti sabhāgaparisāya sannipātaṃ āgamesi. Visabhāgapuggalānaṃ hi santike vaṇṇaṃ kathetum na vaṭṭati, te vaṇṇe kathiyamāne avaṇṇameva kathenti. Imasmim pana divase therassa sabhāgaparisā sannipati, tassā sannipatitabhāvaṃ disvā Satthā vaṇṇaṃ kathento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **paṇḍitoti** dhātukusalatā āyatanakusalatā paṭiccasamuppādakusalatā ṭhānāṭṭhānakusalatāti imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito. **Mahāpaññoti**-ādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ²—tattha katamā **mahāpaññā**, mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe, paññākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni ṭhānāṭṭhānāni, mahantā vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmāññaphalāni, mahantā abhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

1. Evam (Ka)

2. Khu 9. 371 piṭṭhādīsu.

Katamā **puthupaññā**, puthu nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā, puthu nānādhātūsu, puthu nānā-āyatanesu, puthu nānā-atthesu, puthu nānāpaṭṭicasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānā-atthesu, dhammesu, niruttīsu, paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānā-ariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānā-ariyamaggesu, sāmaññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā **hāsapaññā**¹, idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyasaṃvaraṃ paripūreti, bhojane mattaññutaṃ, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandhaṃ, samādhikkhandhaṃ, paññākkhandhaṃ vimuttikkhandhaṃ, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhati, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Katamā **javanapaññā**, yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhatō khippaṃ, anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā, saññā, saṅkhārā,

1. Hāsapaññā (Sī)

viññāṇaṃ, cakkhu -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena -pa- vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa-. Viññāṇaṃ. Cakkhu -pa- jarāmaṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā**, khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannuppanne pāpake akusale dhamme, uppannaṃ rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷasaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭheyyaṃ, thambhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, maḍaṃ, pamādaṃ, sabbe kilese, sabbe duccharite, sabbe abhisāṅkhāre, sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā, ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā, cattāri sāmāññaphalāni, catasso paṭisambhidāyo, cha ca abhiññāyo adhiḡatā honti sacchikatā passitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā**, idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṅṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbidhappubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbidhappubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ, mohakkhandhaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ -pa- sabbe bhavagāmi kamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Anupadadhammavipassananti samāpattivasena vā jhānaṅgavasena vā anupaṭipāṭiyā dhammavipassanaṃ vipassati, evaṃ vipassanto addhamāseṇa arahattaṃ patto. Mahāmogallānatthero pana sattahi divasehi. Evaṃ santepi Sāriputtatthero mahāpaññavantataro. Mahāmogallānatthero hi sāvakaṇaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīlento viya ekadesameva sammasanto satta divase vāyamitvā arahattaṃ patto. Sāriputtatthero ṭhapetvā Buddhānaṃ Paccekabuddhānaṃ sammasanacāraṃ sāvakaṇaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi. Evaṃ sammasanto addhamāsaṃ vāyami. Arahattaṇca kira patvā aññāsi “ṭhapetvā Buddhē ca Paccekabuddhē ca añño sāvako nāma

paññāya mayā pattabbaṃ pattuṃ samattho nāma na bhavissatī”ti. Yathā hi puriso veḷuyatṭhiṃ gaṇhissāmīti mahājaṭaṃ veḷuṃ disvā jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatīti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujūṃ vā na labhati. Aparo ca tathārūpameva veḷuṃ disvā “sace sampattaṃ yaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujūṃ vā na labhissāmī”ti kacchaṃ bandhitvā mahantena Satthena veḷujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya. Ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ imesaṃ dvinnaṃ therānaṃ padhānaṃ¹.

Evaṃ pana addhamāsaṃ vāyamitvā Dhammasenāpati Sāriputtatthero sūkarakhataleṇadvāre bhāgineyyassa Dīghanakhaparibbājakassa Vedanāpariggahasuttante desiyamāne Dasabalaṃ bījayaṃno ṭhito desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā pabbajitadivasato pannarasame divase sāvakaṃpāramiñāṇassa matthakaṃ patvā sattasaṭṭhi ñāṇāni paṭivijjhivā soḷasavidhaṃ paññaṃ anupatto.

Tatridaṃ bhikkhave Sāriputtassa anupadadhammavipassanāyāti yā anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti anupadadhammavipassanā vuttā, tatra anupadadhammavipassanāya Sāriputtassa idaṃ hoti. Idāni vattabbaṃ taṃ taṃ vipassanākoṭṭhāsaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

94. **Paṭhame jhāneti** ye paṭhame jhāne antosamāpattiya ṃ dhammā. **Tyāssāti** te assa. **Anupadavavatthitā** hontīti anupaṭipāṭiyā vavatthitā paricchinnā ñātā veditā honti. Kathaṃ? Thero hi te dhamme olokento abhiniropanalakkhaṇo vitakko vattatīti jānāti. Tathā anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātālakkhaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkhaṇā cittekkaggatā, phusanalakkhaṇo phasso, vedayitalakkhaṇā vedanā, sañjānanalakkhaṇā saññā, cetayitalakkhaṇā cetanā, vijānanalakkhaṇaṃ viññānaṃ, kattukamyatālakkhaṇo chando, adhimokkhalakkhaṇo adhimokkho, paggāhalakkhaṇaṃ

1. Sammasanacārānaṃ (Syā, Ka)

vīriyaṃ, upaṭṭhānalakkhaṇā sati, majjhatalakkhaṇā upekkhā, anunayamanasikāralakkhaṇo manasikāro vattatīti jānāti. Evaṃ jānaṃ abhiniropanaṭṭhena vitakkaṃ sabhāvato vavatthapeti -pa-anunayamanasikāraṭṭhena manasikāraṃ sabhāvabhāvato vavatthapeti. Tena vuttaṃ “tyāssa dhammā anupadavavatthitā hontī”ti.

Viditā uppajjantīti uppajjamānā viditā pākaṭāva hutvā uppajjanti. **Viditā upaṭṭhahantīti** tiṭṭhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā tiṭṭhanti. **Viditā abbattham gacchantīti** nirujjhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā nirujjanti. Ettha pana taṃñānatā ceva ñāṇabahutā¹ ca mocetabbā. Yathā hi ten’eva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ na sakkā phusituṃ, evameva ten’eva cittena tassa cittaṃ uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā na sakkā jānituntī. Evaṃ tāva taṃñānatā mocetabbā. Yadi pana dve cittaṇi ekato uppajjeyyūṃ, ekena cittaṇa ekassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā sakkā bhavēyya jānitūṃ. Dve pana phassā vā vedanā vā saññā vā cetanā vā cittaṇi vā ekato uppajjanakāni nāma n’atthi, ekekameva uppajjati. Evaṃ ñāṇabahutā² mocetabbā. Evaṃ sante kathaṃ mahātherassa antosamāpattiyāṃ soḷasa dhammā viditā pākaṭā hontīti. Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāya. Thēna hi vatthu ceva ārammaṇāṇca pariggahitaṃ, tenassa tesāṃ dhammānaṃ uppādaṃ āvajjantassa uppādo pākaṭo hoti, ṭhānaṃ āvajjantassa ṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, bhedaṃ āvajjantassa bhedo pākaṭo hoti. Tena vuttaṃ “viditā uppajjanti viditā upaṭṭhahanti viditā abbattham gacchantī”ti. **Ahutvā sambhontīti** iminā udayaṃ passati. **Hutvā paṭiventīti** iminā vayaṃ passati.

Anupāyoti rāgavasena anupagamano hutvā. **Anapāyoti** paṭighavasena anapagato. **Anissitoti** taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Appaṭibaddhoti** chandarāgena abaddho. **Vippamuttoti** kāmarāgato vippamutto. **Visaṃyuttoti** catūhi yogehi sabbakilesehi vā visaṃyutto. **Vimariyādīkatēnāti** nimmariyādīkatēna. **Cetasāti** evaṃvidhena cittaṇa viharati.

1. Ñāṇabahucittatā (Sī, Ka), ñāṇabahulatā (Syā, I)

2. Bahucittatā (Sī)

Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa antosamāpattiyāṃ pavatte soḷasa dhamme ārabba rāgādayo uppajjeyyūṃ, kilesamariyādā tena¹ katā² bhaveyya, tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā n’atthi. Sace panassa antosamāpattiyāṃ pavatte soḷasa dhamme āvajjantassa ekacce āpātham nāgaccheyyūṃ³. Evamassa ārammaṇamariyādā bhaveyyūṃ⁴. Te panassa soḷasa dhamme āvajjantassa āpātham anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi n’atthi.

Aparāpi dve mariyādā vikkhambhanamariyādā ca samucchadamariyādā ca. Tāsu samucchadamariyādā upari āgamissati, imasmiṃ pana ṭhāne vikkhambhanamariyādā adhippetā. Tassa vikkhambhi tapaccanīkattā natthīti vimariyādikatena cetasā viharati.

Uttari nissaraṇanti ito uttari nissaraṇaṃ. Aññesu ca suttesu “uttari nissaraṇaṃ”ti nibbānaṃ vuttaṃ, idha pana anantaro viseso adhippetoti veditabbo. **Tabbahulīkārāti** tassa pajānanaṃ bahulīkaraṇena. **Atthitvevassa hotīti** tassa therassa atthīti yeva dalhataraṃ hoti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Dutiyavāre pana sampasādanaṭṭhena **sampasādo**. Sabhāvato vavatthapeti.

Catutthavāre **upekkhāti** sukhaṭṭhāne vedanupekkhāva. **Passaddhattā cetaso anābhogoti** yo so “yadeva tattha sukhaṃ”ti cetaso ābhogo, etenetam oḷārikamakkhāyatīti evaṃ passaddhattā cetaso anābhogo vutto, tassa abhāvāti attho. **Satipārisuddhīti** parisuddhāsati yeva. **Upekkhāpi** pārisuddhiupekkhā.

95. **Sato vuṭṭhahatīti** satiyā samannāgato ñāṇena sampajāno hutvā vuṭṭhāti. **Te dhamme samanupassatīti** yasmā n’evasaññānāsaññāyatane Buddhānaṃ yeva anupadadhammavipassanā hoti, na sāvakanāṃ, tasmā ettha kalāpavipassanaṃ dassento evamāha.

1. Kilesamariyādena (Sī, Syā, Ka)

3. Āgaccheyyūṃ (Syā, Ka)

2. Etaṃ (Syā, Ka)

4. Bhaveyya (?)

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīnā hontīti maggapaññāya cattāri saccāni disvā cattāro āsavā khīnā honti. Sāriputtatherassa samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā arahattaṃ pattavāropi atthi, nirodhasamāpattisamāpannavāropi. Arahattaṃ pattavāro idha gahito, nirodhaṃ pana ciñṇavasitāya aparāparaṃ samāpajjissatīti vadanti.

Tatthassa yasmim kāle nirodhasamāpatti sīsaṃ hoti, nirodhassa vāro āgacchati, phalasaṃpatti gūḷhā hoti. Yasmim kāle phalasaṃpatti sīsaṃ hoti, phalasaṃpattiyā vāro āgacchati, nirodhasamāpatti gūḷhā hoti. Jambudīpavāsino therā pana vadanti “Sāriputtathero samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā nirodhaṃ samāpajji, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ patto”ti. **Te dhammeti** antosamāpattiyāṃ pavatte tisamuṭṭhānikarūpadhamme, heṭṭhā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiyāṃ pavattadhamme vā. Tepi hi imasmim vāre vipassitabbadhammāva, tasmā te vā vipassatīti dassetuṃ idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

97. **Vasippattoti** ciñṇavasitaṃ patto. **Pāramippattoti** nipphattiṃ patto. **Orasoti**-ādīsu therō Bhagavato ure nibbattasaddaṃ sutvā jātoti **oraso**, mukhena pabhāvitaṃ saddaṃ sutvā jātoti **mukhato jāto**, dhammena pana jātattā nimmitattā **dhammajō dhammanimmito**, dhammadāyassa ādiyanato **dhammadāyādo**, āmisadāyassa anādiyanato **no āmisadāyādoti** veditabbo. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anupadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Evam me sutanti** Chabbisodhanasuttaṃ. Tattha **khīnā jātīti**-ādīsu ekenāpi padena aññā byākatāva hoti, dvīhipi. Idha pana catūhi padehi aññabyākaraṇaṃ āgataṃ. **Diṭṭhe diṭṭhavādītīti**-ādīsu

yāya cetanāya diṭṭhe diṭṭhaṃ meti vadati, sā diṭṭhe diṭṭhavādītā nāma.

Sesapadesupi es'eva nayo. **Ayamanudhammoti** ayaṃ sabhāvo.

Abhinanditabbanti na kevalaṃ abhinanditabbaṃ, parinibbutassa panassa sabbopi khīṇāsavassa sakkāro kātabbo. **Uttarim pañhoti** sace panassa veyyākaraṇena asantuṭṭhā hotha, uttarimpi ayaṃ pañho pucchitabboti dasseti. Ito paresupi tīsu vāresu ayameva nayo.

99. **Abalanti** dubbalaṃ. **Virāgunanti** vigacchanasabhāvaṃ.

Anassāsikanti assāsavirahitaṃ. **Upāyūpādānāti** taṇhādīṭṭhīnametaṃ adhivacanaṃ. Taṇhādīṭṭhiyo hi tebhūmakadhamme upentīti **upāyā**¹, upādiyantīti **upādānā**. **Cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā**tipi tāsāṃ yeva nāmaṃ. Cittāṃ hi taṇhādīṭṭhihi sakkāyadhammesu tiṭṭhati adhiṭṭhatīti² taṇhādīṭṭhiyo **cetaso adhiṭṭhānā**, tāhi taṃ abhinivisatīti **abhinivesā**, tāhi yeva taṃ anusetīti **anusayā**ti vuccanti. **Khayā virāgā**ti-ādīsu khayena virāgenāti attho. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanān'eva.

100. **Pathavīdhātū**ti patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu.

Tejodhātūti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu. **Na attato**³ **upagacchinti** ahaṃ attāti attakoṭṭhāsena na upagamim. **Na ca pathavīdhātunissanti** pathavīdhātunissitā sesadhātuyo ca upādārūpañca arūpakkhandhā ca. Tepi hi nissitavatthurūpānaṃ pathavīdhātunissittā ekena pariyāyena pathavīdhātunissitāva. Tasmā “na ca pathavī dhātunissitan”ti vadanto sesarūpārūpadhammepi attato na upagacchinti vadati. Ākāsadhātunissitapade pana avinibbhogavasena sabbampi bhūtopādārūpaṃ **ākāsadhātunissitaṃ** nāma, tathā taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā. Evaṃ idhāpi rūpārūpaṃ gahitameva hoti. Viññāṇadhātunissitapade pana sahaṃjātā tayo khandhā cittasamuṭṭhānarūpañca **viññāṇadhātunissanti** rūpārūpaṃ gahitameva hoti.

101. **Rūpe cakkhuvīññāṇe cakkhuvīññāṇaviññātabbesu dhammesūti** ettha yaṃ atīte cakkhudvārassa āpāthaṃ āgantvā niruddhaṃ, yaṃ ca anāgate

1. Upayā (Ka)

2. Tiṭṭhatīti (Ka)

3. Anattato (Sī, Syā)

āpātham āgantvā nirujjhissati, yampi etarahi āgantvā niruddham, tam sabbam rūpam nāma. Yam pana atītepi āpātham anāgantvā niruddham, anāgatepi anāgantvā nirujjhissati, etarahipi anāgantvā niruddham, tam cakkhuviññānaviññātabbadhammesu saṅgahitanti vutte Tipiṭakacūḷābhayatthero āha “imasmim thāne dvidhā karotha, upari chandovāre kinti karissatha, nayidam labbhatī”ti. Tasmā tisu kālesu āpātham āgataṃ vā anāgataṃ vā sabbampi tam rūpameva, cakkhuviññāṇasampayuttā pana tayo khandhā cakkhuviññāṇaviññātabbadhammāti veditabbā. Ayaṃ hettha attho “cakkhuviññāṇena saddhim viññātabbesu dhammesū”ti. **Chandoti** taṇhāchando. **Rāgoti** sveva rajjanavasena rāgo. **Nandīti** sveva abhinandanavasena nandī. **Taṇhāti** sveva taṇhāyanavasena taṇhā. Sesadvāresupi es’eva nayo.

102. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayāti** ettha ahaṅkāro māno, mamaṅkāro taṇhā, sveva mānānusayo. **Āsavānam khayañāyāti** idam pubbenivāsam dibbacakkuṅca avatvā kasmā vuttam? Bhikkhū lokiyadhammam na pucchanti, lokuttameva pucchanti, tasmā pucchitapaṇham yeva kathento evamāha. Ekavissajjitasuttam nāmetam, chabbisodhanantipissa nāmam. Ettha hi cattāro vohārā pañca khandhā cha dhātuyo cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni attano saviññāṇakakāyo paresam saviññāṇakakāyoti ime cha koṭṭhāsā visuddhā, tasmā “Chabbisodhaniyan”ti vuttam. **Parasamuddavāsittherā** pana attano ca parassa ca viññāṇakakāyam ekameva katvā catūhi āhārehi saddhinti cha koṭṭhāse vadanti.

Ime pana cha koṭṭhāsā “kim te adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesam tvam dhammānam lābhī”ti¹ evam vinayaniddesapariyāyena sodhetabbā.

Ettha hi **kim te adhigatanti** adhigamapucchā, jhānavimokkhādīsu sotāpattimaggādīsu vā kim tayā adhigataṃ. **Kinti te adhigatanti** upāyapucchā. Ayañhi etthādhippāyo—kim tayā aniccalakkhaṇam dhuram katvā adhigataṃ, dukkhānattalakkhaṇesu aññataram vā, kim vā samādhivasena

1. Vi 1. 117 piṭṭhe.

abhinivisitvā, udāhu vipassanāvasena, tathā kiṃ rūpe abhinivisitvā, udāhu arūpe, kiṃ vā ajjhataṃ abhinivisitvā, udāhu bahiddhāti. **Kadā te adhiḡatanti** kālapucchā, pubbaṇhamajjhanhikādīsu katarasmim̄ kāleti vuttaṃ hoti.

Kattha te adhiḡatanti okāsapucchā, kismim̄ okāse, kiṃ rattiṭṭhāne divāṭṭhāne rukkhamūle maṇḡape katarasmim̄ vā vihāreti vuttaṃ hoti.

Katame te kilesā pahīnāti pahīnakilese pucchati, kataramaggavajjhā tava kilesā pahīnāti vuttaṃ hoti.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti paṭiladdhadhammapucchā, paṭhamamaggādīsu katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti vuttaṃ hoti.

Tasmā idāni cepi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvataṃva sakkātabbo. Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo “kiṃ te adhiḡataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññataran”ti. Yo hi yena adhiḡato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace “idaṃ nāma me adhiḡatan”ti vadati, tato “kinti te adhiḡatan”ti pucchitabbo. Aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā, aṭṭhatimsāya vā ārammaṇesu rūpārūpa-ajjhatabahiddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvāti. Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti.

Sace pana “ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhiḡatan”ti vadati, tato “kadā te adhiḡatan”ti pucchitabbo, “kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhanhikādīsu aññatarasmim̄ kāle”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhiḡatakālo pākaṭo hoti. Sace “amukasmim̄ nāma me kāle adhiḡatan”ti vadati, tato “kattha te adhiḡatan”ti pucchitabbo, “kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmim̄ okāse”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhiḡatokāso pākaṭo hoti. Sace “amukasmim̄ nāma me okāse adhiḡatan”ti vadati, tato “katame te kilesā pahīnā”ti pucchitabbo, “kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhiḡatamaggena pahīnakilesā pākaṭā honti.

Sace “ime nāma me kilesā pahīnā”ti vadati, tato “katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī”ti pucchitabbo, “kiṃ sotāpattimaggassa, udāhu sakadāgāmiaggādīsu aññatarassā”ti. Sabbesaṃ hi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace “imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī”ti vadati, ettāvatāpissa vacanaṃ na saddhāttabbaṃ. Bahussutā hi uggahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti. Imassa bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā, yadi āgamanapaṭipadā na sujjhati, “imāya paṭipadāya lokuttaradhammā nāma na labbhantī”ti apanetabbo.

Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhati, “dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse paṇisamena cetasā viharatī”ti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati sameti. “Seyyathāpi nāma Gaṅgodakaṃ Yamunodakena saddhiṃ saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena Bhagavatā sāvakanānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati sameti nibbānaṃ ca paṭipadā cā”ti¹ vuttasadisā hoti.

Api ca kho ettakenāpi sakkāro na kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjanassāpi sato khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti. Tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenāpi hoti.

Tatrimāni vatthūni—Dīghabhāṇaka-abhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi, so taṃ nhāyamānaṃ kalyāṇinadīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi, piṇḍapātiko kumbhīloti saññāya mahāsaddamakāsi, tadā naṃ puthujjanoti sañjānimsu. Candamukhatissarājakāle pana Mahāvihāre saṃghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāre yeva acchi, rājā therāṃ pariggaṇhissāmīti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi, thero silāthambho viya niccalo hutvā ko etthāti

1. Dī 2. 180 piṭṭhe.

āha. Ahaṃ bhante tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti. Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthīti.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rajanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi hi ekaṃ therāṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi¹, mahātherassa kheḷo cali, tato therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā rasataṇhā vā uppajjati, na tvaṃ arahāti apanetaḥ. Sace pana abhīrū acchambhī anutrāsī hutvā sīho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti, ayaṃ bhikkhu sampannaveyyākaraṇo samantā rājarājamahāmatthādihi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chabbisodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Evaṃ me sutanti** Sappurisadhammasuttaṃ. Tattha **sappurisadhammanti** sappurisānaṃ dhammaṃ. **Asappurisadhammanti** pāpapurisānaṃ dhammaṃ. Evaṃ mātikaṃ ṭhapetvāpi puna yathā nāma maggakusalo puriso vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhāti. Paṭhamaṃ muñcitabbaṃ katheti, evaṃ pahātabbaṃ dhammaṃ paṭhamaṃ desento **katamo ca bhikkhave asappurisadhammoti**-ādimāha. Tattha **uccākulāti** khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā. Etadeva hi kuladvayaṃ “uccākulan”ti vuccati. **So tattha pujjoti** so bhikkhu tesu bhikkhūsu pūjāraho. **Antaraṃ karitvāti** abbhantaraṃ katvā.

Mahākulāti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā vessakulā vā. Idameva hi kulattayaṃ “mahākulan”ti vuccati. **Mahābhogakulāti**

1. Badarasāḷavaṃ maddāpesi (Syā, Ka)

mahantehi bhogehi samannāgatā kulā. **Uḷārabhogakulā**ti uḷārehi paṇītehi bhogehi sampannakulā. Imasmim padadvaye cattāripi kulāni labbhanti. Yattha katthaci kule jāto hi puññabalehi mahābhogopi uḷārabhogopi hoti yeva.

106. **Yasassī**ti parivārasampanno. **Appaññātā**ti rattim khittasarā viya samghamajjhādīsu na paññāyanti. **Appesakkhā**ti appaparivārā.

107. **Āraññīkoti** samādinna-āraññīkadhutaṅgo. Sesadhutaṅgesupi es'eva nayo. Imasmiñca sutte Pāḷiyam naveva dhutaṅgāni āgatāni, vitthārena panetāni terasa honti. Tesu yam vattabbam, tam sabbam sabbākārena Visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttameva.

108. **Atammayatā**ti tammayatā vuccati taṇhā, nittaṇhātī¹ attho. **Atammayataññeva antaram karitvā**ti nittaṇhataṃ yeva kāraṇam katvā abbhantaram vā katvā, citte uppādetvāti attho.

Nirodhavāre yasmā anāgāmikhīṇāsavāva tam samāpattim samāpajjanti, puthujjanassa sā n'atthi, tasmā asappurisavāro parihīno. **Na kañci maññatī**ti kañci puggalam tīhi maññanāhi na maññati. **Na kuhiñci maññatī**ti kismiñci okāse na maññati. **Na kenaci maññatī**ti kenaci vatthunāpi tam puggalam na maññati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sappurisadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Evam me sutanti** Sevitabbāsevitabbasuttam. Tattha **tañca aññamaññam kāyasamācāranti** aññam sevitabbam kāyasamācāram, aññam asevitabbam vadāmi, sevitabbameva kenaci pariyāyena asevitabbanti, asevitabbam vā sevitabbanti ca na vadāmīti attho. Vacīsamācārādīsu es'eva nayo.

1. Nittaṇhatī (Sī, Syā)

Iti Bhagavā sattahi padehi mātikaṃ ṭhapetvā vitthārato avibhajitvāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Kasmā? Sāriputtattherassa okāsakaraṇattham.

113. **Manosamācāre** micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo diṭṭhipaṭilābhavasena visum āngam hutvā ṭhitāti na gahitā.

114. **Cittuppāde** akammaṭṭhappattā¹ abhijjhādayo veditabbā.

115. Saññāpaṭilābhavāre **abhijjhāsahagatāya saññāyāti**-ādīni kāmasaññādīnaṃ dassanattham vuttāni.

117. **Sabyābajjhanti** sadukkham. **Apariniṭṭhitabhāvāyāti** bhavānam apariniṭṭhitabhāvāya. Ettha ca sabyābajjhatabhāvā nāma cattāro honti. Puthujjanopi hi yo tenattabhāvena bhavam pariniṭṭhāpetum na sakkoti, tassa paṭisandhito paṭṭhāya akusalā dhammā vaḍḍhanti, kusalā dhammā ca parihāyanti, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti nāma. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Puthujjanādayo tāva hontu, anāgāmī katham sabyābajjham attabhāvaṃ abhinibbatteti, kathaṅcassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantīti. Anāgāmīpi hi Suddhāvāse nibbatto uyyānavimānakapparukkhe oloketvā “aho sukham aho sukhan”ti udānam udāneti, anāgāmino bhavalobho bhavataṅhā appahīnāva honti, tassa appahīnataṅhatāya akusalā vaḍḍhanti nāma, kusalā parihāyanti nāma, sadukkameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, apariniṭṭhitabhavo yeva hotīti veditabbo.

Abyābajjhanti adukkham. Ayampi catunnam janānam vasena veditabbo. Yo hi puthujjanopi tenattabhāvena bhavam pariniṭṭhāpetum sakkoti, puna paṭisandhim na gaṇhāti, tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya akusalā parihāyanti, kusalā yeva vaḍḍhanti, adukkameva attabhāvaṃ nibbatteti, pariniṭṭhitabhavo yeva nāma hoti. Tathā sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. Sotāpannādayo tāva hontu, puthujjano katham abyābajjha-attabhāvaṃ nibbatteti, kathaṅcassa akusalaparihāni-ādīni hontīti. Puthujjanopi pacchimabhaviko tenattabhāvena bhavam pariniṭṭhāpetum samattho hoti.

1. Kammaṭṭhappattā (Ka)

Tassa Aṅgulimālassa viya ekenūnapāṇasahassaṃ ghātentassāpi attabhāvo abyābajjho yeva nāma, bhavaṃ pariniṭṭhāpeti yeva nāma. Akusalameva hāyati, vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti nāma.

119. **Cakkhuvīññeyyanti**-ādīsu yasmā ekaccassa tasmim̐ yeva rūpe rāgādayo uppajjanti, abhinandati assādeti, abhinandanto assādentō anayabyasanaṃ pāpuṇāti, ekaccassa nuppajjanti, nibbindati virajjati, nibbindanto virajjanto nibbutim̐ pāpuṇāti, tasmā “tañca aññamaññaṃ”ti na vuttaṃ. Esa nayo sabbattha.

Evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyyanti ettha ke Bhagavato imassa bhāsitassa atthaṃ ājānanti, ke na ājānanti. Ye tāva imassa suttassa Pāliṅca aṭṭhakathaṅca uggaṇhitvā takkarā na honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjanti, te na ājānanti nāma. Ye pana takkarā honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ paṭipajjanti, te ājānanti nāma. Evaṃ santepi sapaṭisandhikānaṃ tāva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotu, appaṭisandhikānaṃ kathaṃ hotīti. Appaṭisandhikā anupādānā viya jātavedā parinibbāyanti, kappasatasahassānampi¹ accayena tesam̐ puna dukkhaṃ nāma n’atthi. Iti ekaṃsena tesam̐ yeva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sesam̐ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Evaṃ me sutanti** Bahudhātukasuttaṃ. Tattha **bhayānīti**-ādīsu **bhayanti** cittutrāso. **Upaddavoti** anekaggaṭākāro. **Upasaggoti** upasaṭṭhākāro² tattha tattha lagganākāro. Tesam̐ evaṃ nānattaṃ veditabbaṃ— pabbatādivisamanissitā corā janapadavāsīnaṃ pesenti “mayam̐ asukadivase nāma tumhākaṃ gāmaṃ paharissāmā”ti. Tam̐ pavattim̐

1. Kappasahassampi (Ka)

2. Upasattākāro (Ka)

sutakālato paṭṭhāya bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ cittutrāso nāma. “Idha no corā kupitā anattampi āvaheyyun”ti hatthasāraṃ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araṇṇaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ nipajjanti, ḍaṃsamakasādihi khajjamānā gumbantarāni pavisanti, khāṇukaṇṭake maddanti. Tesāṃ evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo anekaggatākāro nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsaṇaṃ¹ taṃ bhavissati, gāmaṃ pavissimā”ti sapaṛikkhārā gāmaṃ pavisanti, atha tesāṃ pavitṭhabhāvaṃ ṇatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggimā datvā manusse ghātetvā corā sabbaṃ vibhavaṃ vilumpetvā gacchanti. Tesu ghātītāvasesā aggimā nibbāpetvā koṭṭhacchāyabhitticchāyādīsu tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusocamānā, ayaṃ upasaṭṭhākāro lagganākāro nāma.

Naḷāgārāti naḷehi paricchannā agārā, sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. Tiṇāgārepi es’eva nayo. **Bālato uppajjantī**ti bālemeva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā uparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavāputte mahādhitte gahetvā “etha ahaṃ tumhe issare karissāmī”ti pabbatagahanādīni nissāya antante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati, manussā gehāni chaḍḍetvā khemantaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti, te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanampi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññaṃaññaṃ vivādaṃ paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti Kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajjati, catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti veditabbāni.

Etadvocāti Bhagavatā dhammadesanā matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitā, yaṃnūnāhaṃ Dasabalaṃ pucchitvā sabbaññutaññaṇen’evassa desanāya pāripūrim

1. Tucchāsāsaṇaṃ (Sī)

kareyyanti cintetvā etaṃ “kittāvatā nu kho bhante”ti-ādivacanaṃ avoca.

125. Aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaho, aḍḍhaṭṭhamakadhātuyo arūpariggahoti rūpārūpariggahova kathito. Sabbāpi khandhavasena pañcakkhandhā honti. Pañcapi khandhā dukkhasaccaṃ, tesaṃ samuṭṭhāpitā taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Iti catusaccakammaṭṭhānaṃ ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetā dhātuyo Visuddhimagge kathitāva. **Jānāti passatīti** saha vipassanāya maggo vutto.

Pathavīdhātu-ādayo saviññāṇakakāyaṃ suññato nissattato dassetuṃ vuttā. Tāpi purimāhi aṭṭhārasahi dhātūhi pūretabbā. Pūrentena viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā. Viññāṇadhātu hesā¹ cakkhuvīññāṇādivasena chabbidhā hoti. Tattha cakkhuvīññāṇadhātuyā pariggahitāya tassā vatthu cakkhudhātu, ārammaṇaṃ rūpadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Esa nayo sabbattha. Manoviññāṇadhātuyā pana pariggahitāya tassā purimapacchimavasena manodhātu, ārammaṇavasena dhammadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggahoti purimanayen’eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Sukhadhātūti-ādisu sukhañca taṃ nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti sukhadhātu. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimā catasso dhātuyo sappāṭipakkhavasena gahitā, pacchimā dve sarikkhakavasena. Avibhūtabhāvena hi upekkhādhātu avijjādhātuyā sarikkhā. Ettha ca sukhadukkhadhātūsu pariggahitāsu kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti, sesāsu pariggahitāsu manoviññāṇadhātu pariggahitāva hoti. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo

1. Sesā (Sī, Syā)

rūpariggaḥoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

Kāmadhātu-ādīnam dvedhāvitakke¹ kāmavitakkādīsu vuttanayen'eva attho veditabbo. Abhidhammepi “tattha katamā kāmadhātu, kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko”ti-ādīnā² nayen'eva etāsam vitthāro āgato yeva. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

Kāmadhātu-ādīsu pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātu nāma, pañca rūpāvacarakkhandhā rūpadhātu nāma, cattāro arūpāvacarakkhandhā arūpadhātu nāma. Abhidhamme pana “tattha katamā kāmadhātu, heṭṭhato Avīcinirayam pariyaṇṭam karitvā”ti-ādīnā² nayena etāsam vitthāro āgato yeva. Imāpi tisso dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

Saṅkhatāti paccayehi samāgantvā katā, pañcannam khandhānametaṃ adhivacanam. Na saṅkhatā **asaṅkhatā**. Nibbānassetam adhivacanam. Imāpi dve dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahi yeva pūretabbā. Pūrentena saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpariggaḥoti purimanayen'eva idampi ekassa bhikkhuno niggamanam matthakam pāpetvā kathitam hoti.

126. **Ajjhattikabāhirānī**ti ajjhattikāni ca bāhirāni ca. Ettha hi cakkhu-ādīni ajjhattikāni cha, rūpādīni bāhirāni cha. Idhāpi **jānāti passatī**ti saha vipassanāya maggo kathito.

Imasmim sati idanti-ādi Mahātaṇhāsāṅkhaye³ vitthāritameva.

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

3. Ma 1. 319 piṭṭhe.

127. **Aṭṭhānanti** hetupaṭikkhepo. **Anavakāsoti** paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇāñhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti** maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kaṅci saṅkhāranti** catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu¹ kaṅci ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyāti** niccoti gaṇheyya. **Netam ṭhānam vijjatīti** etaṃ kāraṇam n’atthi na upalabbhati. **Yam puthujjanoti** yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** etaṃ kāraṇam atthi. Sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu¹ kaṅci saṅkhāram niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhārā pana tejussadattā divasaṃ santatto ayogoḷo viya makkhikānaṃ, diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na honti. Iminā nayena **kaṅci saṅkhāram sukhatoti**-ādīsupi attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”²ti² evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāham sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhībhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ mattahatthim parittāsito viya³, Cokkhabrāhmaṇo viya ca⁴ gūtham kaṅci saṅkhāram sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅghatthaṃ saṅkhāranti avatvā kaṅci dhammanti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu ariyasāvakassāpi tebhūmakavasena’eva paricchedo vaṭṭati. Yam yañhi⁵ puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāham viniveṭheti⁶. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto taṃ gāham viniveṭheti.

128. **Mātaranti**-ādīsu janikāva mātā, janako pitā, manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvita voropeccheyyāti. Etampi aṭṭhānaṃ. Saccepi hi bhavantaragataṃ

1. Saṅkhāresu (Sī), sattasaṅkhāresu (I)

2. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu.

3. Mattahatthiparittāsito viya (Sī), mattahatthiparittāsito viya (Syā)

4. Cokkhabrāhmaṇo (Sī), Pokkharabrāhmaṇo viya ca (Syā)

5. Yañhi yaṃ (Sī, Syā)

6. Vinivaṭṭeti (Sī)

ariyasāvakaṃ attano ariyabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitaṃ voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjāṃ paṭipajjāhi”ti, n’eva so taṃ jīvitaṃ voropeyya. Athāpi naṃ evaṃ vadeyya “sace imaṃ na ghāteṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti. Sīsamevassa chindeyya, na ca so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnīpi ānantariyāni karissati. Mahābalo ca ariyasāvako, yo etāni kammāni na karotīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samghaṃ bhindeyyāti** samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāya ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṃghaṃ bhindeyya. Vuttaṃ hettaṃ “pañcahupāli ākārehi saṃgho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti¹.

Tattha **kammenāti** apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammoti-ādīni aṭṭhārasa bhedakaravattūni dīpento. **Anussāvanenāti** nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvaṃ ca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ Satthusāsaṇaṃ gāheyyāti cittaṃ uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ Avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kiṃ ahaṃ apāyato na bhāyāmīti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavattudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṃgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṃgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṃghaṃ bhindeyyāti netam̐ ṭhānam̐ vijjati. Ettāvataṃ mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako, tesam̐ āvibhāvattham̐—

Kammato dvārato ceva, kappatṭhitiyato tathā.
Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva—ettha hi manussabhūtasseva manussabhūtam̐ mātaram̐ vā pitaram̐ vā api parivattaliṅgam̐ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyam̐ hoti, tassa vipākaṃ paṭibāhissāmīti sakalacakkavālam̐ mahācetiyaṃ māṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi sakalacakkavālam̐ pūretvā nisinnabhikkhusaṃghassa mahādānam̐ datvāpi Buddhassa Bhagavato saṃghāṭikaṇṇam̐ amuñcanto vicarivāpi kāyassa bhedā nirayameva upapajjati. Yo pana sayam̐ manussabhūto tiracchānabhūtam̐ mātaram̐ vā pitaram̐ vā, sayam̐ vā tiracchānabhūto manussabhūtam̐, tiracchāno yeva vā tiracchānabhūtam̐ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyam̐ na hoti, bhāriyam̐ pana hoti, ānantariyam̐ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānam̐ pana vasena ayam̐ pañho kathito.

Tattha eḷakacatukkam̐ saṅgāmacatukkam̐ coracatukkaṇca kathetabbam̐. Eḷakam̐ māremīti abhisandhināpi hi eḷakaṭṭhāne ṭhitam̐ manusso manussabhūtam̐ mātaram̐ vā pitaram̐ vā mārento ānantariyam̐ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpiti-abhisandhinā vā eḷakam̐ mārento ānantariyam̐ na phusati. Mātāpita-abhisandhinā mātāpitaro mārento phusateva. Es’eva nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evam̐ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni.

Manussa-arahantameva māretvā ānantariyam̐ phusati, na yakkhabhūtam̐. Kammaṃ pana bhāriyam̐, ānantariyasadisameva. Manussa-arahantassa ca puthujjanakāle yeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattam̐ patvā ten’eva marati, arahantaghāto hoti yeva. Yam̐ pana puthujjanakāle dinnam̐ dānam̐ arahattam̐ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva dinnam̐ hoti.

Sesa-ariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ n’atthi. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva.

Lohituppāde Tathāgatassa abhejjakāyatāya¹ parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma n’atthi. Sarīrassa pana anto yeva ekasmiṃ yeva ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paviddhasilato bhijjitvā gatā sakalikāpi² Tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohito yeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana Tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsumakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute Tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti dhātumhi upakkamanti, tesam kiṃ hotīti. Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisam. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātentī, chinditum vaṭṭati yeva. Paribhogacetiyo hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyavatthum bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā haritum vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chinditum na labhati, bodhi-atthaṃ hi gehaṃ, na gehatthāya bodhi³. Āsanagharepi es’eva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rukkhaṇatthāya bodhisākhāṃ chinditum vaṭṭati. Bodhijagganattaṃ ojoharaṇasākhāṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chinditum vaṭṭati yeva, Bhagavato sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Samghabhede sīmaṭṭhakasaṃghe asannipatite visuṃ parisam gahetvā katavohārānussāvanasālākaggāhassa kammaṃ vā karontassa, uddesaṃ vā uddisantaṃ bhedo ca hoti ānantariyakammaṃca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti kammaṃ karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ, tathā navato ūnāparisāyaṃ. Sabbantimena paricchedena navannaṃ jānānaṃ yo saṃghaṃ

1. Abhejjakāyaṃ tāva (Ka)

2. Sakkhalikāpi (Ka), pappāṭikāpi (Syā)

3. Bodhi-atthaṃ hi gehaṃ, na gehatthaṃ bodhi (Syā)

bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ¹ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjakammaṃ. Dhammavādino pana anavajjā.

Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttaṃ “ekato Upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ Satthusāsaṇaṃ, imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, evaṃ kho Upāli saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā Upāli atirekanavannaṃ vā saṅgharājā ceva hoti saṅghabhedo cā”ti². Etesu pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti evaṃ kammato viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbān’eva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti, saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva c’ettha kappaṭṭhitiyo. Saṅghahante hi³ kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināse yeva muccati. Sacepi hi sveva kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ⁴ pana n’atthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyaṇ’eva honti, na kappaṭṭhitiyaṇīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcāpe’tāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedo yeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni “ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko”ti evamādīsu saṅkhyāṃ gacchanti. Saṅghassa bhedaḥbhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve ca sace pitā sīlavā hoti mātā dussīlā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātāpitughāto, dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena

1. Tassa anuvattakānaṃ (Ka)

3. Saṃvaṭṭe hi (Ka)

2. Vi 4. 367 piṭṭhe.

4. Kāraṇaṃ (Sī, Syā)

vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhīti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānam sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana “na kho Upāli bhikkhunī saṅgham bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅgham bhindati, bhikkhu kho Upāli pakatatto samānasamvāsako samānasīmāyaṃ t̥hito saṅgham bhindati”¹ti vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa, tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepe te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññam Satthāranti “ayaṃ me Satthā Satthukiccaṃ kātuṃ asamattho”ti bhavantarepe aññam titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netam t̥hānam vijjatīti attho.

129. **Ekissā lokadhātuyāti** dasasahassilokadhātuyā. **Tīṇi hi khettāni** jātikhettam āṇākhettam visayakhettam. Tattha **jātikhettam** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi Tathāgatassa mātukucchi-okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavālam pana **āṇākhettam** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnāhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇam n’atthi. Buddhānāhi “yāvatakaṃ nāṇam tāvatakaṃ neyyam, yāvatakaṃ neyyam tāvatakaṃ nāṇam, nāṇapariyantikaṃ neyyam neyyapariyantikaṃ nāṇam”²ti vacanato avisayo nāma n’atthi.

Imesu pana tisu khettesu t̥hapetvā imam cakkavālam aññasmim cakkavāle Buddhā uppajantīti suttaṃ n’atthi, na uppajantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** Vinayapiṭakam Suttantapiṭakam Abhidhammapiṭakam, **tisso saṅgītiyo** Mahākassapattherassa saṅgīti, Yasattherassa saṅgīti, Moggaliputtatissattherassa saṅgīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe Tepitake Buddhavacane

1. Vi 4. 368 piṭṭhe.

2. Khu 9. 376 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha Buddhā uppajjantīti suttaṃ n’atthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā. Ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha hi Bodhipallaṅke bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmīti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇena dasasahassacakkavāḷakampanen’eva khetta-pariggaho kato, aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu Buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa Buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa Buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyatti-antaradhānaṃ paṭivedha-antaradhānaṃ paṭipatti-antaradhānanti. Tattha **pariyattīti** tīṇi piṭakāni. **Paṭivedhoti** saccapaṭivedho. **Paṭipattīti** paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiṃ hi kāle paṭivedhadharā¹ bhikkhū bahū honti, eso bhikkhu puthujjanoti aṅgulim pasāretvā dassetaḅbo hoti. Imasmiṃ yeva dīpe ekavāre puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrikāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi, sāsanaṭṭhitiyā pana **pariyatti pamāṇaṃ**.

Paṇḍito hi teṭṭakam sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ Bodhisatto Āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato Udakassa santikaṃ gantvā adhigataṃ visesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattim sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti.

1. Paṭivedhakarā (Sī)

Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamam Abhidhammapiṭakam nassati, tattha Paṭṭhānam sabbapaṭhamam antaradhāyati, anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmim antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesu sāsanaṃ ṭhitameva hoti. Tattha Suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamam Aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaram Saṃyuttanikāyo cakkapeyyālatō paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaram Majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaram Dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānam pucchā addhānam gacchati, sāsanaṃ dhāretum na sakkoti Sabhiyapucchā¹ viya Āḷavakapucchā² viya ca. Etā kira Kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretum nāsakkhimsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi Vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati, Parivārakhandhakesu antarahitesu Ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya Pātimokkhapabbajja-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgamaddhānam gacchati, setavatthasamaṇavaṃso pana Kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretum nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa silabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitam nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa Buddhassa uppatti na vāritāti.

Tīṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānam khandhaporinibbānam dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānam Bodhipallaṅke ahoṣi, khandhaporinibbānam Kusinārāyam, dhātuparinibbānam anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira osakkanakāle imasmim Tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā Mahācetiyaṃ gamissanti, Mahācetiyaṃ Nāgadīpe Rājāyatanacetiyaṃ tato Mahābodhipallaṅkam gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo Mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu antarā na nassissati. Sabbā dhātuyo Mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātum pharissanti.

1. Khu 1. 357 piṭṭhādīsu.

2. Khu 1. 306; Saṃ 1. 216 piṭṭhesu.

Tato dasasahassacakkavāle devatāyo sannipatitvā “ajja Satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhākaṃ”ti Dasabalassa parinibbutadivasato mahantataram kārūṇṇaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṅghātuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na anantaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti netam ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho”ti¹.

Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyūṃ, na acchariyā bhaveyyūṃ. Ekasmiṃ hi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ Buddhāpi bhaveyyūṃ. Tasmā na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yaṃ hi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññaṃ uppajjitvāpi sova desetaḥ siyā. Tato na acchariyā siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti.

Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca Buddhesu uppajjantesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ Buddho pāsādiko, amhākaṃ Buddho madhurassaro lābhī puññavā”ti vivadeyyūṃ, tasmāpi evaṃ na uppajjanti. Apicetaṃ kāraṇaṃ Milindaraññaṃ puṭṭhena Nāgasenaṭṭherena vitthāritameva. Vuttaṃ hi²—

“Tattha bhante Nāgasena bhāsitaṃpetam Bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve Arahanto

1. Am 1. 22 piṭṭhe.

2. Khu 11. 231 piṭṭhādīsu.

Sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyūṃ, netam̐ ṭhānam̐ vijjati'ti. Desentā ca bhante Nāgasena sabbepi Tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpentī, anusāsamānā ca appamādapatiṭṭhiyaṃ anusāsanti. Yadi bhante Nāgasena sabbesampi Tathāgatānam̐ ekā desanā¹ ekā kathā ekā sikkhā ekā anusitṭhi, kena kāraṇena dve Tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva Buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo Buddho bhaveyya, dvinnam̐ pabhāya ayaṃ loko bhiyyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadamānā ca² dve Tathāgatā sukham̐ ovadeyyūṃ, anusāsamānā ca sukham̐ anusāseyyūṃ, tattha me kāraṇam̐ brūhi, yathāham̐ nissamsayo bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇam̐ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyam̐ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddham̐seyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā mahārāja nāva ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāva samupādikā bhaveyya, atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so tam̐ nāvam̐ abhirūheyya, apinu sā mahārāja nāvā dvinnampi dhāreyyāti. Na hi bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddham̐seyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udaketi. Evameva kho mahārāja ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva Tathāgatassa guṇam̐ dhāreti, yadi dutiyo Buddho uppajjeyya, nāyam̐ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya -pa- na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadattham̐ bhojanam̐ bhuñjeyya chādentam̐ yāvakaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto piṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamikadaṇḍajāto punadeva tattakam̐

1. Ekuddeso (Sī, Syā)

2. Ovadantā ca (Sī)

bhojanam̄ bhun̄jeyya, apinu kho so mahārāja puriso sukḥito bhaveyyāti. Na hi bhante, sakim̄ bhuttova mareyyāti. Evameva kho mahārāja ayam̄ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī -pa- na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kim̄ nu kho bhante Nāgasena atidhammabhārena pathavī calatīti. Idha mahārāja dve sakaṭā ratanaparipūrītā bhaveyyum̄ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanam̄ gahetvā ekasmim̄ sakaṭe ākireyyum̄, apinu kho taṃ mahārāja sakaṭam̄ dvinnampi sakaṭānam̄ ratanam̄ dhāreyyāti. Na hi bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyum̄, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kim̄ nu kho mahārāja atiratabhārena sakaṭam̄ bhijjatīti. Āma bhanteti. Evameva kho mahārāja atidhammabhārena pathavī calatīti.

Api ca mahārāja imam̄ kāraṇam̄ Buddhabalaparidīpanāya osāritam̄, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇam̄ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum̄, tesam̄ parisāya vivādo uppajjeyya “tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho”ti ubhatopakkhajātā bhaveyyum̄. Yathā mahārāja dvinnam̄ balavāmaccānam̄ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho mahārāja yadi dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum̄, tesam̄ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ Buddho amhākaṃ Buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyum̄. Idam̄ tāva mahārāja ekaṃ kāraṇam̄, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi mahārāja uttarim̄ kāraṇam̄ suṇohi, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi mahārāja dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyum̄, aggo Buddhoti yaṃ vacanam̄, taṃ micchā bhaveyya. Jeṭṭho Buddhoti yaṃ vacanam̄, taṃ micchā bhaveyya. Seṭṭho Buddhoti, viṣiṭṭho Buddhoti, uttamo Buddhoti, pavaro Buddhoti, asamo Buddhoti, asamasamo Buddhoti, appaṭisamo Buddhoti, appaṭibhāgo Buddhoti, appaṭipuggalo Buddhoti yaṃ vacanam̄, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvam̄

mahārāja kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve Sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Api ca kho mahārāja Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ eko yeva Buddhō loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya Sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī mahārāja mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Mahābrahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā mahārāja Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti. Sukathito bhante Nāgasena pañho opammehi kāraṇehī”ti.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasacakkavāḷasahassāni gahitāni tānipi¹, ekacakkavāḷen’eva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃ yeva cakkavāḷe uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hoti.

Apubbaṃ acarimanti ettha cakkaranapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaranassa antaradhānaṃ hoti, cakkavattino kālāṃkiriyaṃ vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamaṇaṃ pana taṃ kālāṃkiriyaṃ vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārito.

Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti. Vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaranassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu “amhākaṃ rājā mahanto amhākaṃ rājā mahanto”ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyā

1. Gahitāni (Sī, Syā)

bhaveyyuṃ¹. Yo cāyaṃ cakkaranassa dvisahassadīparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyetha. Iti vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaranassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāle dve uppajjanti.

130. **Yaṃ itthī assa Arahaṃ Sammāsambuddho**ti ettha tiṭṭhatu tāva Sabbaññuḅuṇe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho² Buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī³—

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto Buddhabhāvoti “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī assa Arahaṃ Sammāsambuddho”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro ca puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova Arahaṃ hoti Sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattīti-ādīsipi yasmā itthiyā kosohitavathaguyhatādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanābhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī”ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgaṅca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke n’atthi. Tasmā “yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati”tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ, kasmā? Idha purissassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippettaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahaḅyattaṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ, puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi c’ettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṅṭhānāva brahmāno, na itthisaṅṭhānā, tasmā suvuttamevettaṃ.

1. Anacchariyo bhaveyya (Sī, Syā)

2. Lokuttaralābhasamattho (Syā)

3. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

131. **Kāyaduccaritasāti**-ādīsu yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraphalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva vipākaṃ nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetam—

“Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādīsaṃ harate phalaṃ.
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”¹.

Tasmā “aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritasā”²ti-ādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgīti-ādīsu **samaṅgīti** pañcavidhā samaṅgītā āyūhanasamaṅgītā cetanāsamaṅgītā kammāsamaṅgītā vipākasamaṅgītā upaṭṭhānasamaṅgītāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgītā**ti vuccati. Tathā **cetanāsamaṅgītā**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya “kammāsamaṅgino”³ti vuccanti, esā **kammāsamaṅgītā**. **Vipākasamaṅgītā** vipākakkhaṇe yeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva nesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhi-ādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesaṃ iminā uppattinimitta-upaṭṭhānena aparimuttatā **upaṭṭhānasamaṅgītā** nāma. Sā calati sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoni upaṭṭhāti, tiracchānayoniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhāti yeva.

Tatridaṃ vatthu—Soṇagiripāde kira Acelavihāre² Soṇatthero nāma eko dhammakathiko, tassa pitā sunakhajīviko ahosi, thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetum asakkonto “mā nassi

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

2. Pacelivihāre (Sī)

jarako”ti¹ mahallakakāle akāmakam pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāti, Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khādītukāmā viya samparivāresum. So mahābhayabhīto “vārehi tāta Soṇa, vārehi tāta Soṇā”ti āha. Kim mahātherāti. Na passasi tātāti tam pavattiṃ ācikkhi. Soṇatthero “katham hi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhā’ssa² bhavissāmī”ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjaṃ³ āsanapūjañca kāretvā pitaram mañcena cetiyaṅgaṇam āharitvā mañce nisīdāpetvā “ayam mahāthera pūjā tumhākam atthāya katā, ‘ayam me Bhagavā duggatapaṇṇākāro’ti vatvā Bhagavantam vanditvā cittam pasādehi”ti āha. So mahāthero pūjam disvā tathā karonto cittam pasādesi, tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, Nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva nāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesum. So “apetha apetha Soṇā”ti āha. Kimidam therāti. Etā te tāta mātaro āgacchantīti. Thero “saggo upaṭṭhito mahātherassā”ti cintesi. Evam upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena kāyaduccaritasamaṅgīti-ādi vuttam.

132. **Evam vutte āyasmā Ānandoti** “evam Bhagavatā imasmiṃ sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbasuttam samannāharitvā evam sassirikam katvā desitasuttassa nāma Bhagavatā nāmam na gahitam, handassa nāmam gaṇhāpessāmī”ti cintetvā Bhagavantam etadavoca.

Tasmātihatvanti-ādīsu ayam atthayojanā—

Ānanda yasmā imasmiṃ dhammapariyāye “atṭhārasa kho imā Ānanda dhātuyo, cha imā Ānanda dhātuyo”ti evam bahudhātuyo vibhattā, tasmātiha tvam imam dhammapariyāyam **bahudhātukoti**pi nam dhārehi. Yasmā panettha dhātu-āyatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānavasena cattāro parivaṭṭā

1. Varākotipi (Sī, Syā)

2. Patiṭṭhamassa (Ka), patiṭṭhānassa (Syā)

3. Mālāsantharaṇapūjañca (Syā)

kathitā, tasmā **catuparivaṭṭoti**tipi nam dhārehi. Yasmā ca ādāsaṃ oloketassa mukhanimittaṃ viya imaṃ dhammapariyāyaṃ oloketassa ete dhātu-ādayo atthā pākaṭā honti, tasmā **dhammādāsoti**tipi nam dhārehi. Yasmā ca yathā nāma parasenamaddanā yodhā saṅgāmatūriyaṃ paggahetvā parasenaṃ pavisitvā sapatte madditvā attano jayaṃ gaṇhanti, evameva kilesasenamaddanā¹ yogino idha vuttavasena vipassanaṃ paggahetvā kilese madditvā attano arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **amatadundubhī**tipi nam dhārehi. Yasmā ca yathā saṅgāmayodhā pañcāvudhaṃ gahetvā parasenaṃ viddhaṃsetvā jayaṃ gaṇhanti, evaṃ yoginopi idha vuttaṃ vipassanāvudhaṃ gahetvā kilesasenaṃ viddhaṃsetvā arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **anuttaro saṅgāma**vi²jayoti²tipi nam dhārehīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahudhātukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. **Evaṃ me sutanti** Isigilisuttaṃ. Tattha **aññāva samaññā aho**sīti Isigilissa Isigilīti samaññāya uppannakāle Vebhāro na Vebhāroti paññāyittha, aññā yevassa samaññā aho. **Aññā paññattī**ti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Sesesupi es'eva nayo.

Tadā kira Bhagavā sāyanhasamaye samāpattito vuṭṭhāya Gandhakuṭito nikkhamitvā yasmim̄ ṭhāne nisinnānaṃ pañca pabbatā paññāyanti, tattha bhikkhusaṃghaparivuto nisīditvā ime pañca pabbate paṭipāṭiyā ācikkhi. Tattha na Bhagavato pabbatehi attho atthi, iti imesu pana pabbatesu paṭipāṭiyā kathiyamānesu Isigilissa Isigilibhāvo kathetabbo hoti, tasmim̄ kathiyamāne Padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ Paccekabuddhānaṃ nāmāni ceva Padumavatiyā ca patthanā kathetabbā bhavissatīti Bhagavā imaṃ pañcapabbatapaṭipāṭim̄² ācikkhi.

1. Kilesamaddanā (Sī)

2. Pabbatapaṭipāṭim̄ (Sī, Syā)

Pavisantā dissanti pavitṭhā na dissantīti yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvedhā katvā anto pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni māpetvā tattha vasimsu, tasmā evamāha. **Ime isīti** ime Paccekabuddha-isī.

Kadā pana te tattha vasimsu? Atīte kira anuppanne Tathāgate Bārāṇasim upanissāya ekasmim gāmake ekā kuladhītā khettaṃ rakkhamānā ekassa Paccekabuddhassa pañcahi lājāsatehi saddhim ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttasaṭāni patthesi, tasmim yeva ca khaṇe pañcasatā migaluddakā madhuramaṃsaṃ datvā “etissā puttā bhavēyyāma”ti patthayimsu. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā, tato cutā Jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi, tassā vicarantiyāva pādudhāre pādudhāre bhūmito¹ padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā Bārāṇasirañño ārocesi, rājā naṃ āharāpetvā² aggamahesim akāsi, tassā gabbho saṅṭhāsi, Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissāya nibbattā. Vayappattā uyyāne padumassare kilantā ekekasmim padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiñāṇaṃ nibbattayimsu. Ayaṃ tesam byākaraṇagāthā ahoṣi—

“Sarorumaṃ padumapalāsapattajaṃ,
Supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ.
Aniccatāyupagataṃ³ viditvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tasmim kāle te tattha vasimsu, tadā cassa pabbatassa Isigilīti samaññā udapādi.

135. **Ye sattasārāti** Ariṭṭho Upariṭṭho Tagarasikhī Yasassī Sudassano Piyadassī Gandhāro Piṇḍolo Upāsabho Nīto Tatho Sutavā Bhāvitattoti terasannaṃ Paccekabuddhānaṃ nāmāni vatvā idāni tesaṃca aññesaṃca gāthābandhena nāmāni ācikkhanto **ye**

1. Padudhāre padudhārabhūmito (Sī)

2. Ānetvā (Sī, Syā)

3. Aniccatākhayavayataṃ (Sī), aniccatāyupetaṃ (Syā)

sattasārāti-ādimāha. Tattha **sattasārāti** sattānaṃ sārabhūtā. **Anīghāti** niddukkhā. **Nirāsāti** nittaṇhā.

Dve Jālinoti Cūḷajāli Mahājālīti dve Jālināmakā. **Santacittoti** idampi ekassa nāmameva, **Passi jahi upadhidukkhāmūlanti** ettha Passināma so Paccekabuddho, dukkhassa pana mūlaṃ upadhiṃ jahīti ayamassa thuti. **Aparājītotipi** ekassa nāmameva.

Sathā Pavattā Sarabhaṅgo Lomahaṃso Uccaṅgamāyoti ime pañca janā. **Asito Anāsavo Manomayoti** imepi tayo janā. **Mānacchido ca Bandhumāti** Bandhumā nāma eko, mānassa pana chinnattā mānacchidoti vutto. **Tadādhimuttoti** nāmameva.

Ketumbharāgo ca Mātaṅgo Ariyoti ime tayo janā. **Athaccutoti** atha Accuto. **Accutagāmabyāmaṅkoti** ime dve janā. **Khemābhirato ca Soratoti** ime dve yeva.

Sayho anomanikkamoti Sayho nāma so Buddho, anomavīriyattā pana anomanikkamoti vutto. **Ānando Nando Upanando dvādasāti** cattāro Ānandā, cattāro Nandā cattāro Upanandāti evaṃ dvādasa. **Bhāradvājo antimadehadhārīti** Bhāradvājo nāma so Buddho, **antimadehadhārīti** thuti.

Taṇhacchidoti sikharissāyaṃ thuti¹. **Vītarāgoti** Maṅgalassa thuti. **Usabhacchidā jāliniṃ dukkhāmūlanti** Usabho nāma so Buddho dukkhāmūlabhūtaṃ jāliniṃ acchidāti attho. **Santaṃ padaṃ ajjhagamopanītoti** Upanīto nāma so Buddho santaṃ padaṃ ajjhagamā. **Vītarāgotipi** ekassa nāmameva. **Suvimuttacittoti** ayaṃ Kaṇhassa thuti.

Ete ca aññe cāti ete Pāḷiyaṃ āgatā ca Pāḷiyaṃ anāgatā aññe ca etesaṃ ekanāmakā yeva. Imesu hi pañcasu Paccekabuddhasatesu dvepi tayopi dasapi dvādasapi Ānandādayo viya ekanāmakā ahesuṃ. Iti Pāḷiyaṃ āgatanāmeheva sabbesaṃ nāmāni

1. Sīdarissāyaṃ thuti (Sī), pasīdarissāyaṃ thuti (Syā)

vuttāni hontīti ito paraṃ visuṃ visuṃ avatvā “ete ca aññe cā”ti āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Isigilisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. **Evaṃ me sutanti** Mahācattārīsakasuttam. Tattha **ariyanti** niddosaṃ lokuttaram, niddosaṃ hi “ariyan”ti vuccati. **Sammāsamādhinti** maggasamādhim. **Sa-upanisanti** sapaccayaṃ. **Saparikkhānti** saparivāraṃ.

Parikkhatāti parivāritā. **Sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hotīti** dvidhā sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti purecārikā vipassanāsammādiṭṭhi ca maggasammādiṭṭhi ca. Vipassanāsammādiṭṭhi tebhūmakasaṅkhāre aniccādivasena parivīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi pana parivīmaṃsanapariyosāne bhūmiladdham vaṭṭam samugghāṭayamānā vūpasamayamānā sītudakaghaṭasahasam matthake āsiñcamānā viya uppajjati. Yathā hi khettaṃ kurumāno kassako paṭhamaṃ araññe rukkhe chindati, pacchā aggim deti, so aggi paṭhamaṃ chinne rukkhe anavasese jhāpeti, evameva vipassanāsammādiṭṭhi paṭhamaṃ aniccādivasena saṅkhāre vīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi tāya vīmaṃsanattham saṅkhāre puna appavattivasena samugghāṭayamānā uppajjati, sā duvidhāpi idha adhippetā.

Micchādiṭṭhīti pajānāti micchādiṭṭhim aniccaṃ dukkham anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti, sammādiṭṭhim kiccato asammohato pajānāti. **Sāssa hoti sammādiṭṭhīti** sā evaṃ pajānanā assa sammādiṭṭhi nāma hoti.

Dvāyaṃ vadāmīti dvayaṃ vadāmi, duvidhakoṭṭhāsam vadāmīti attho. **Puññabhāgiyāti** puññakoṭṭhāsabhūtā. **Upadhivepakkāti** upadhisāṅkhātassa vipākassa dāyikā.

Paññā paññindriyanti-ādīsu vibhajitvā vibhajitvā amatadvāraṃ paññāpeti dassetīti **paññā**. Tasmim atthe indattam¹ karotīti **paññindriyam**. Avijjāya

1. Indaṭṭham (Sī, Syā)

na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Bojjhaṅgappattā hutvā catusaccadhamme vicināṭīti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Maggasampattiyā pasaṭṭhā sobhanā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**. Ariyamaggassa aṅganti **maggaṅgaṃ**. **Soti** so bhikkhu. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Upasampadāyāti** paṭilābhatthāya. **Sammāvāyāmoti** niyyāniko kusalavāyāmo. **Satoti** satiyā samannāgato hutvā. **Anuparidhāvanti anuparivattantīti** sahaḷātā ca purejātā ca hutvā parivārenti. Ettha hi sammāvāyāmo ca sammāsati ca lokuttarasammādiṭṭhiṃ sahaḷātā parivārenti rājanāṃ viya ekarathe ṭhitā asiggāhachattaggāhā. Vipassanāsammādiṭṭhi pana purejātā hutvā parivārenti rathassa purato pattikādayo viya. Dutiyapabbato paṭṭhāya pana sammāsaṅkappādīnaṃ tayopi sahaḷātaparivārāva hontīti veditabbā.

137. **Micchāsaṅkappoti pajānāṭīti** micchāsaṅkappaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāṭīti, sammāsaṅkappaṃ kiccatto asammohato pajānāṭīti. Ito aparesu sammāvācādisupi evameva yojanā veditabbā. Kāmasaṅkappādayo Dvedhāvitakkasutte¹ vuttā yeva.

Takkoti—ādīsu takkanavasena **takko**. Sveva ca upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **vitakkoti** vutto, sveva saṅkappanavasena **saṅkappo**. Ekaggo hutvā ārammaṇe appetīti **appanā**. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **byappanā**ti vuttaṃ. **Cetaso abhiniropanā**ti cittassa abhiniropanā. Vitakkasmim hi sati vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vitakke pana asati attano yeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhati jātisampanno abhiññātapuriso viya rājagehaṃ. Anabhiññātassa hi paṭihārena vā dovārikena vā attho hoti, abhiññātaṃ jātisampannaṃ sabbe rājarājamahāmattā jānantīti attanova dhammatāya nikkhamati ceva pavisati ca, evaṃsampadamidaṃ veditabbāṃ. Vācaṃ saṅkharotīti **vacīsaṅkhāro**. Ettha ca lokiyavitakko vācaṃ saṅkharoti, na lokuttaro. Kiñcāpi na saṅkharoti, vacīsaṅkhārotveva ca panassa nāmaṃ hoti. **Sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvanti** lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārenti. Ettha ca tayopi

1. Ma 1. 161 piṭṭhe.

nekkhammasaṅkappādayo pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana, tiṇṇampi kāmasaṅkappādīnaṅca padacchedaṃ samugghātaṃ karonto maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova sammāsaṅkappo uppajjitvā nekkhammasaṅkappādivasena tīṇi nāmāni labhati. Parato sammāvācādisupi es'eva nayo.

138. **Musāvādā veramaṇī**ti-ādīsu viratipi cetanāpi vaṭṭati. **Āratī**ti-ādīsu vacīduccaritehi ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti **virati**. Tato tato paṇivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam, sabbamidaṃ oramanabhāvasseva adhivacanaṃ. Veramā maṇati vināsetīti **veramaṇi**. Idampi oramanasseva vevacanaṃ.

139. **Pāṇātipātā veramaṇī**ti-ādīsipi cetanā viratīti ubhayampi vaṭṭati yeva.

140. **Kuhanā**ti-ādīsu tividhena kuhanavatthunā lokam etāya kuhayanti vimhāpayantīti **kuhanā**. Lābhasakkāratthikā hutvā etāya lapantīti **lapanā**. Nimittam sīlametesanti nemittikā, tesam bhāvo **nemittikatā**. Nippeso sīlametesanti nippesikā, tesam bhāvo **nippesikatā**. Lābhena lābham nijjigīsanti magganti pariyesantīti lābhena lābham nijjigīsana¹, tesam bhāvo **lābhena lābham nijjigīsanatā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena panetā kuhanādikā Visuddhimagge silaniddese yeve Pāḷiṅca aṭṭhakathaṅca āharitvā pakāsītā. **Micchā-ājīvassa pahānāyā**ti ettha na kevalam Pāḷiyam āgatova micchā-ājīvo, ājīvahetu pana pavattitā pāṇātipātādayo sattakammāpathacetanāpi micchā-ājīvova. Tāsam yeve sattannaṃ cetanānam padapacchedam samugghātam kurumānam maggaṅgaṃ pūrayamānā uppannā virati sammā-ājīvo nāma.

141. **Sammādiṭṭhissā**ti maggasammādiṭṭhiyam ṭhitassa puggalassa. **Sammāsaṅkappo pahotī**ti maggasammāsaṅkappo pahoti, phalasammādiṭṭhissapi phalasammāsaṅkappo pahotīti evam sabbapadesu attho veditabbo.

1. Nijjigīsanā (Sī, Syā)

Sammāñāṇassa¹ **sammāvimutti**ti ettha pana maggasammāsamādhimhi
 ʔhitassa maggapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti,
 phalasammāsamādhimhi ʔhitassa phalapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ
 pahoti. Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe² ca ʔhitassa maggasammāvimutti
 pahoti, phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe³ ʔhitassa phalasammāvimutti
 pahoti attho. Ettha ca ʔhapetvā aṭṭha phalaṅgāni sammāñāṇaṃ
 paccavekkhaṇaṃ katvā sammāvimuttiṃ phalaṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ.

142. **Sammādiṭṭhissa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotīti**-ādīsu
 avasesanikāyabhāṇakā phalaṃ kathitanti vadanti, majjhimbhāṇakā pana
 dasannaṃ nijjaravatthūnaṃ āgataṭṭhāne maggo kathitoti vadanti. Tattha⁴
 dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi** veditabbā, viditakaraṇaṭṭhena **sammāñāṇaṃ**,
 tadadhimuttaṭṭhena⁵ **sammāvimutti**.

Vīsati kusalapakkhāti sammādiṭṭhi-ādayo dasa, “sammādiṭṭhipaccayā ca
 aneke kusalā dhammā”ti-ādinā nayena vuttā dasāti evaṃ vīsati kusalapakkhā
 honti. **Vīsati akusalapakkhā**ti “micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotīti”ti-ādinā nayena
 vuttā micchādiṭṭhi-ādayo dasa, “ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā”ti-
 ādinā vuttā dasa cāti evaṃ vīsati akusalapakkhā veditabbā.

Mahācattārīsakoti mahāvīpākādānena mahantānaṃ kusalapakkhikānañceva
 akusalapakkhikānañca cattārīsāya dhammānaṃ pakāsītattā
 mahācattārīsakoti.

Imasmiṃca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā
 vipassanāsammādiṭṭhi kammassakatāsammādiṭṭhi maggasammādiṭṭhi
 phalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇāsammādiṭṭhīti. Tattha “micchādiṭṭhiṃ
 micchādiṭṭhīti pajānāti”ti-ādinā nayena vuttā vipassanāsammādiṭṭhi nāma.
 “Atthi dinnan”ti-ādinā nayena vuttā kammassakatāsammādiṭṭhi nāma.
 “Sammādiṭṭhissa bhikkhave sammāsaṅkappo pahoti”ti ettha pana
 maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhīti dvepi kathitā. “Sammāñāṇaṃ
 pahoti”ti ettha pana paccavekkhaṇāsammādiṭṭhi kathitāti veditabbā.

1. Sammāñāṇaṃ (Sī, Syā)

2. Maggapaccavekkhaṇāñāṇe (Sī, Syā)

3. Phalapaccavekkhaṇāñāṇe (Sī, Syā)

4. Tassa (Ka)

5. Tadadhimokkhaṭṭhena (Sī), tadavimuttaṭṭhena (Ka)

143. **Sammādiṭṭhiṃ ce bhavaṃ garahatīti** micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhi nāmāyaṃ na sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāma. **Okkalāti** okkalajanapadavāsino. **Vassabhaññāti** vasso ca bhañño cāti¹ dve janā. **Ahetuvādāti** n’atthi hetu n’atthi paccayo sattānaṃ visuddhiyāti evamādivādino. **Akiriyavādāti** karoto na karīyati pāpanti evaṃ kiriyapaṭikkhepavādino. **N’atthikavādāti** n’atthi dinnanti-ādivādino. Te imesu tīsupi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṃ. Kathaṃ panetesu niyāmo hotīti. Yo hi evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā rattitṭhānadivāṭṭhāne nisinno sajjhāyati vīmaṃsati, tassa “n’atthi hetu n’atthi paccayo, karoto na karīyati pāpaṃ, n’atthi dinnāṃ, kāyassa bheda ucchijjati”ti tasmim ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekiccho anivattī ariṭṭhakaṇḍakasadisō hoti.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇaṅgeva mokkhamaggāvaraṇaṅca. Abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantum, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ n’atthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṃ. **Nindābyārosa-upārambhahayāti** attano nindābhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Evaṃ me sutanti** Ānāpānassatisuttaṃ. Tattha **aññehi cāti** ṭhapetvā Pāliyaṃ āgate dasa there aññehipi abhiññātehi

1. Vayabhiññāti vayo ca bhiññā cāti (Ka)

bahūhi sāvakehi saddhiṃ. Tadā kira mahā bhikkhusaṅgho ahosi aparicchinnagaṇano.

Ovadanti anusāsantīti āmisasaṅghena dhammasaṅghena cāti dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhitvā kammaṭṭhānovādānusāsanihi ovadanti ca anusāsanti ca. **Te cāti cakāro āgamasandhimattam. Uḷāram pubbenāparam visesam jānantīti**¹ silaparipūraṇādito pubbavisesato uḷarataram aparam kasiṇaparikkammādivisesam jānantīti attho.

145. **Āraddhoti tuṭṭho. Appattassa pattiyāti** appattassa arahattassa pāpuṇanattham. Sesapadadvayepi ayameva attho. **Komudim cātumāsininti**² pacchimakkattikacātumāsapuṇnamam³. Sā hi kumudānam atthitāya komudī, catunnam vassikānam māsānam pariyoṣānattā cātumāsinīti vuccati. **Āgamaṣṣāmīti** udikkhissāmi, ajja apavāretvā yāva sā āgacchati, tāva katthaci agantvā idheva vasissāmīti attho. Iti bhikkhūnam pavāraṇasaṅgham anujānanto evamāha.

Pavāraṇasaṅgho nāma ñattidutiyena kammena diyyati. Yassa panesa diyyati, kassa na diyyatīti. Akārakassa tāva bālaputhujjanassa na diyyati, tathā āraddhavipassakassa ceva ariyasāvakaṣṣa ca. Yassa pana samatho vā taruṇo hoti vipassanā vā, tassa diyyati. Bhagavāpi tadā bhikkhūnam cittācāram parivīmaṃsanto samathavipassanānam taruṇabhāvaṃ ñatvā “mayi ajja pavārente disāsu vassamvuṭṭhā bhikkhū idha osarissanti. Tato ime bhikkhū vuḍḍhatarehi bhikkhūhi senāsane gahite visesam nibbattetum na sakkhissanti. Sacepi cārikam pakkamissāmi, imesam vasanaṭṭhānam dullabhameva bhavissati. Mayi pana apavārente bhikkhūpi imam Sāvattim na osarissanti, ahampi cārikam na pakkamissāmi, evam imesam bhikkhūnam vasanaṭṭhānam apalibuddham bhavissati. Te attano attano vasanaṭṭhāne phāsu viharantā samathavipassanā thāmajātā katvā visesam nibbattetum sakkhissanti”ti so taṇdivasam apavāretvā kattikapuṇṇamāyam pavāressāmīti bhikkhūnam

1. Lañjānantīti (Syā, Ka) 2. Komudī cātumāsinīti (Sī, Syā) 3. ...puṇṇamā (Sī, Syā)

pavāraṇasaṅgahaṃ anujāni¹. Pavāraṇasaṅgahasmiñhi laddhe yassa nissayaapaṭipannassa ācariyupajjhāyā pakkamanti, sopi “sace patirūpo nissayadāyako āgamissati, tassa santike nissayaṃ gaṇhissāmi”ti yāva gimhānaṃ pacchimamāsā vasitum labhati. Sacepi saṭṭhivassā bhikkhū āgacchanti, tassa senāsaṇaṃ gahetuṃ na labhanti. Ayañca pana pavāraṇasaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinno yeva hoti.

Sāvattim osarantīti Bhagavatā pavāraṇasaṅgaho dinnoti sutasutaṭṭhāne yeva yathāsabhāvena ekaṃ māsam vasitvā kattikapuṇṇamāya uposathaṃ katvā osarante sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Pubbenāparanti** idha taruṇasamathavipassanāsu kammaṃ katvā samathavipassanā thāmajātā akaṃsu, ayaṃ pubbe viseso² nāma. Tato samāhitena cittaena saṅkhāre sammasitvā keci sotāpattiphalaṃ -pa- keci arahattaṃ sacchikarīmsu, ayaṃ aparo uḷāro viseso nāma.

146. **Alanti** vuttaṃ. **Yojanagaṇanānī**ti ekaṃ yojanaṃ yojanameva, dasapi yojanāni yojanān’eva, tato uddhaṃ yojanagaṇanānīti vuccanti. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetam. **Puṭosenāpī**ti puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ, taṃ pātheyyaṃ gahetvāpi upasaṅkamitum yuttamevāti attho. “Puṭamsenā”tipi pāṭho, tassattho—puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃse pātheyyapuṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

147. Idāni evarūpehi caraṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṃ **santi bhikkhaveli**-ādimāha. Tattha **catunnaṃ satipaṭṭhānānanti**-ādīni tesam bhikkhūnaṃ abhiniviṭṭhakammaṭṭhānadassanatthaṃ vuttāni. Tattha sattatīmasabodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarā kathitā. Tatra hi ye bhikkhū tasmim khaṇe maggaṃ bhāventi, tesam lokuttarā honti. **Āraddhavipassakānaṃ** lokiyā. **Aniccasaññābhāvanānuyoganti** ettha saññāsīsenā vipassanā kathitā. Yasmā panettha ānāpānakammaṭṭhānavasena

1. Anujānāti (Ka)

2. Pubbaviseso (Sī)

abhiniviṭṭhāva¹ bahū bhikkhū, tasmā sesakammaṭṭhānāni saṅkhepena kathetā ānāpānakammaṭṭhānaṃ vitthārena kathento **ānāpānassati bhikkhaveti-** ādimāha. Idaṃ pana ānāpānakammaṭṭhānaṃ sabbākārena Visuddhimagge vitthāritam, tasmā tattha vuttanayen’evassa Pāli-attho ca bhāvanānayo ca veditabbo.

149. **Kāyaññataranti** pathavīkāyādīsu catūsu kāyesu aññataram vadāmi, vāyo kāyam vadāmīti attho. Atha vā rūpāyatanaṃ -pa- kabaḷīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakotṭhāsā rūpakāyo nāma. Tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataram hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihāti** yasmā catūsu kāyesu aññataram vāyokāyam, pañcavīsati rūpakotṭhāse vā² rūpakāye aññataram ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evam sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataranti** tīsu vedanāsu aññataram, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sādhukam manasikāraṃ** pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaramanasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhavedanā hotīti. Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi “aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā”ti ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena vedanā vuttāti veditabbā. Etasmim catukke³ paṭhamapade pītīsīsenā vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpen’eva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye “saññā ca vedanā ca cetāsikā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti⁴ vacanato “vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā”ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Tam sabbam manasikāranāmena saṅgahetvā idha “sādhukam manasikāraṃ”ti āha.

Evam santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjātīti. No na yujjati, satipaṭṭhānavaññanāyampi hi “tamtaṃsukhādīnaṃ vatthum ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati, tam pana vedanāpavattim upādāya ‘ahaṃ vedayāmi’ti vohāramattaṃ hotī”ti

1. Abhiniviṭṭhā (Sī), abhiniviṭṭhā ca (Ka)

2. Pañcavīsati koṭṭhāse (Ka)

3. Ekasmim hi catukke (Sī)

4. Khu 9. 187 piṭṭhe.

vuttaṃ. Api ca pītipaṭisaṃvedīti-ādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vutto yeva. Vuttañhettaṃ Visuddhimagge—

“Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammoḥato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammoḥato (pīti paṭisaṃviditā hoti)¹? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhā asammoḥato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttampi cettaṃ paṭisambhidāyaṃ dīghaṃ assāsavasena cittaṃ ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti². Eten’eva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbānī”ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ hoti “vedanāsu vedanānupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatī”ti.

Nāhaṃ bhikkhave muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo—yasmā cittapaṭisaṃvedī assasissāmīti-ādīnā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittaṃ ārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittaṃ ārammaṇe satīṅca sampajāññaṅca upaṭṭhapetvā pavattanato citte cittaṇupassī yeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanā atthi. Tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditādivasena citte cittaṇupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatīti. **So yaṃ taṃ abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjupekkhitā hotīti** ettha abhijjhāya kāmaccandanāvaraṇaṃ, domanassavasena

1. () natthi Visuddhimagge.

2. Hoti (Sī, Syā), hoti -pa- evaṃ sā pīti paṭisaṃviditā hotīti (?)

byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idaṃ hi catukkaṃ vipassanāvasen’eva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena chabbidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassapi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi, iti dhammānupassanāya ādiṃ dassetuṃ “abhijjhādomanassānaṃ”ti āha.

Pahānanti aniccānupassanāya nīcassaññaṃ pajahatīti evaṃ pahāraṇaṇāṇaṃ adhippetā. **Taṃ paññāya disvāti** taṃ aniccavirāgaṇirodhapaṭinissaggāññaṇasaṅkhātāṃ pahānaññaṇaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti. **Ajjhupekkhitā hotīti** yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṃ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma. Tattha sahaṇāṇāṇampi ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassapi ajjhupekkhanā, idha ārammaṇa-ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātiha bhikkhaveti** yasmā aniccānupassī assasissāmīti-ādinā nayena pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādīdhamme, abhijjhādomanassasīsena pana vuttānaṃ dhammānaṃ pahānaññaṇampi paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā “dhammesu dhammānupassī tasmīṃ samaye bhikkhu viharatī”ti veditabbo.

150. **Pavicinatīti** aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisāti** nikkilesā. **Passambhatīti** kāyikacetāsikadarathapaṭippassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatīti** sammā ṭhapiyati, appanāpattaṃ viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotīti** sahaṇāṇa-ajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.

Evaṃ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmīṃ kāye sati satisambojjhaṅgo, satiyā sampayuttaṃ ñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetāsikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pīti, passaddhi, cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo, imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ, anosakkana-anativattanaṇasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino “ayaṃ oliyatī”ti tudanaṃ vā, “ayaṃ atidhāvati”ti ākaḍḍhanaṃ vā n’atthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkana-anativattanaṇasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvataṃ kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānārasalakkhaṇā vipassanāsambojjhaṅgā nāma kathitā.

152. **Vivekanissitanti**-ādīni vuttatthān'eva. Ettha pana ānāpānapariggāhikā sati lokiyā hoti, lokiyā ānāpānā¹ lokiyasatipaṭṭhānam paripūrenti², lokiyā satipaṭṭhānā lokuttarabojjhaṅge paripūrenti, lokuttarā bojjhaṅgā vijjāvimutti phalanibbānam paripūrenti. Iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyam kathitam, lokuttarassa āgataṭṭhāne lokuttaram kathitanti. Thero panāha “aññattha evam hoti, imasmim pana sutte lokuttaram upari āgataṃ, lokiyā ānāpānā³ lokiyasatipaṭṭhāne paripūrenti², lokiyā satipaṭṭhānā lokiye bojjhaṅge paripūrenti, lokiyā bojjhaṅgā lokuttaram vijjāvimutti phalanibbānam paripūrenti, vijjāvimutti padena hi idha vijjāvimutti phalanibbānam adhippetan”ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānāpānassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. **Evam me sutanti** Kāyagatāsatisuttam. Tattha **gehasitāti** pañcakāmaguṇanissitā. **Sarasaṅkappāti** dhāvanasaṅkappā. Sarantīti hi sarā, dhāvantīti attho. **Ajjhattamevāti** gocarajjhattasmim yeva. **Kāyagatāsati**ti kāyapariggāhikampi kāyārammaṇampi satim. Kāyapariggāhikanti vutte samatho kathito hoti, kāyārammaṇanti vutte vipassanā. Ubhayena samathavipassanā kathitā honti.

Puna caparam -pa- Evampi bhikkhave bhikkhu kāyagatāsatiṃ **bhāvetīti** satipaṭṭhāne cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā.

156. **Antogadhāvāssāti** tassa bhikkhuno bhāvanāya abhantaragatāva honti. **Vijjābhāgiyāti** ettha sampayogavasena vijjam bhajantīti vijjābhāgiyā. Vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattantītipi vijjābhāgiyā.

1. Ānāpānam (Sī), ānāpānasati (?)

2. Paripūreti (Sī)

3. Ānāpānasati (Sī)

Tattha vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi¹ sampayuttadhammāpi vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā², sesā vijjābhāgiyāti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttā dhammāpi vijjābhāgiyāteva veditabbā. **Cetasā phuṭoti** ettha duvidhaṃ pharaṇaṃ āpopharaṇaṃca dibbacakkhupharaṇaṃca, tattha āpokasiṇaṃ samāpajjitvā āpena pharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Evaṃ phuṭepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti, ālokaṃ pana vaḍḍhetvā dibbacakkhunā sakalāsamuddassa dassanaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ nāma. Evaṃ pharaṇepi³ mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti.

Otāranti vivaraṃ chiddaṃ. **Ārammaṇanti** kilesupattipaccayaṃ. **Labhetha otāranti** labheyya pavesanaṃ, vinivijjhivā yāva pariyoṣānā gaccheyyāti attho. **Nikkhepananti** nikkhipanaṭṭhānaṃ.

157. Evaṃ abhāvitakāyagatāsatiṃ puggalaṃ allamattikapuñjādīhi upametvā idāni bhāvitakāyagatāsatiṃ sārāphalakādīhi upametum seyyathāpīti-ādimāha. Tattha **aggalāphalakanti** kavāṭaṃ.

158. **Kākapeyyoti** mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo. **Abhiññāsacchikaraṇīyassāti** abhiññāya sacchikātabbassa. **Sakkhibhabbatam pāpuṇātīti** paccakkhabhāvaṃ pāpuṇāti. **Sati sati-āyataneti** sati satikāraṇe. Kim panettha kāraṇanti. Abhiññāva kāraṇaṃ. **Āḷibandhāti**⁴ mariyādabaddhā.

Yānikatāyāti yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyāti** patiṭṭhakatāya. **Anuṭṭhitāyāti** anuppavattitāya. **Paricitāyāti** paricayakatāya. **Susamāradhāyāti** suṭṭhu samāradhāya susampaggahitāya. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kāyagatāsatisuttavañṇanā niṭṭhitā.

1. Tāva (Ka) 2. Ekā vijjā (Ka) 3. Phuṭepi (Sī, Syā) 4. Āḷibaddhāti (Sī, Syā)

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Evam me sutanti** Saṅkhārupapattisuttaṃ. Tattha **saṅkhārupapattinti**¹ saṅkhārānaṃ yeva upapattim², na sattassa, na posassa, puññābhisāṅkhārena vā bhavūpagakkhandhānaṃ upapattim².

161. **Saddhāya samannāgatoti** saddhādayo pañca dhammā lokikā vaṭṭanti. **Dahatīti** ṭhapeti. **Adhiṭṭhātīti** patiṭṭhāpeti. **Saṅkhārā ca vihārā**³ **cāti** saha patthanāya saddhādayova pañca dhammā. **Tatrupapattiyāti** tasmim ṭhāne nibbattanatthāya. **Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadāti** saha patthanāya pañca dhammāva. Yassa hi pañcadhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā. Yassa patthanā atthi, na pañca dhammā, tassapi anibaddhā. Yesam ubhayaṃ atthi, tesam gatinibaddhā. Yathā hi ākāse khittadaṇḍo aggena vā majjhena vā mūlena vā nipatissatīti niyamo n'atthi, evaṃ sattānaṃ paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ. Tasmā kusalaṃ kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhāne patthanaṃ kātum vaṭṭati.

165. **Āmaṇḍanti** āmalakaṃ. Yathā taṃ parisuddhacakkhussa purisassa sabbasova pākaṃ hoti, evaṃ tassa brahmuno saddhim tattha nibbattasattehi sahasā lokadhātu. Esa nayo sabbattha.

167. **Subhoti** sundaro. **Jātimāti** ākarasampanno. **Suparikammakatoti** dhovanādīhi suṭṭhukataparikammo. **Paṇḍukambale nikkhattoti** rattakambale ṭhapito.

168. **Satasahassoti** lokadhātusatasahassamhi ālokapharaṇabrahmā. **Nikkhanti**⁴ nikkhena kataṃ piḷandhanaṃ, nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇaṃ, ūnakanikkhena kataṃ pasādhanānaṃ hi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati. Nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati, vaṇṇavantaṃ ca hoti. **Jambonadanti** jambunadiyaṃ nibbattaṃ. Mahājamburukkhasa hi ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitā, tāsu mahantā⁵ nadiyo sandanti, tāsaṃ nadīnaṃ ubhayatīresu jambupakkānaṃ⁶ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena

1. Saṅkhārupapattinti (Sī)

2. Uppattim (Sī)

3. Vihāro (Sī)

4. Nekkanti (Sī)

5. Mahantā mahantā (Sī)

6. Jambupaṇṇānaṃ (Ka)

vuyhamānā anupubbena mahāsamuddam pavisanti. Tam sandhāya jambonadanti vuttam. **Dakkhakammāra putta-ukkāmukhasukusalasampahaṭṭhanti** dakkhena sukusalena kammāraputtena ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭham. **Ukkāmukheti** uddhane. **Sampahaṭṭhanti** dhotaghaṭṭitamajjitam. Vatthopame¹ ca Dhātuvibhaṅge² ca piṇḍasodhanam³ vuttam, imasmim sutte katabhaṇḍasodhanam³ vuttam.

Yam pana sabbavāresu **pharitvā adhimuccitvāti** vuttam, tattha pañcavidham pharaṇam cetopharaṇam kasiṇapharaṇam dibbacakkhupharaṇam ālokapharaṇam sarīrapharaṇanti. Tattha cetopharaṇam nāma lokadhātusahashe sattānam cittajānanam. Kasiṇapharaṇam nāma lokadhātusahashe kasiṇapattharaṇam. Dibbacakkhupharaṇam nāma ālokam vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā sahasalokadhātudassanam. Ālokapharaṇampi etadeva. Sarīrapharaṇam nāma lokadhātusahashe sarīrapabhāya pattharaṇam. Sabbattha imāni pañca pharaṇāni avināsentena kathetabbanti.

Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero panāha “maṇi-opamme kasiṇapharaṇam viya nikkhopamme sarīrapharaṇam viya dissatī”ti. Tassa vādam viya Aṭṭhakathā nāma natthīti paṭikkhitvā sarīrapharaṇam na sabbakālikam, cattārimāni pharaṇāni avināsetvāva kathetabbanti vuttam. **Adhimuccatīti** padam pharaṇapadasseva vevacanam, atha vā **pharatīti** pattharati. **Adhimuccatīti** jānāti.

169. **Ābhāti**-ādīsu ābhādayo nāma pāṭiyekkā devā n’atthi, tayo Parittābhādayo devā ābhā nāma, Parittāsubhādayo ca. Subhakiṇhādayo ca subhā nāma. Vehapphalādivārā pākaṭā yeva.

Ime tāva pañca dhamme bhāvetvā kāmāvacaressu nibbattatu, brahmaloke nibbattam pana āsavakkhayaṅca katham pāpuṇātīti. Ime pañca dhammā sīlam, so imasmim sīle patiṭṭhāya kasiṇaparikkammaṁ katvā tā tā⁴ samāpattiyo bhāvetvā rūpībrahmaloke nibbattati, arūpajjhānāni

1. Ma 1. 46 piṭṭhe. 2. Ma 3. 286 piṭṭhe. 3. ...pasādhanam (Ka) 4. Tadā tā (Syā, Ka)

nibbattetvā arūpībrahmaloke, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmi-phalaṃ sacchikatvā pañcasu Suddhāvāsesu nibbattati. Uparimaggam bhāvetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇāṭīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suññatavagga

1. Cūlasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Evam me sutanti** Cūlasuññatasuttaṃ. Tattha **ekamidanti** thero kira Bhagavato vattaṃ katvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā kālaparicchedaṃ katvā nibbānārammaṇaṃ suññatāphalasaṃpattiṃ appatvā nisinno yathāparicchedena vuṭṭhāsī. Athassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahimsu. So suññatākathaṃ sotukāmo jāto. Athassa etadahosi “na kho pana sakkā dhurena dhuraṃ paharantena viya gantvā ‘suññatākathaṃ me bhante kathethā’ti Bhagavantaṃ vattum, handāhaṃ yaṃ me Bhagavā nagarakaṃ upanissāya viharanto ekaṃ kathaṃ kathesi, taṃ sāremi, evaṃ me Bhagavā suññatākathaṃ kathessati”ti Dasabalaṃ sārento **ekamidanti**-ādimāha.

Tattha **idanti** nipātamattameva. **Kaccimetaṃ bhanteti** thero ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni uggahetvā dhāretum samattho, kiṃ so “suññatāvihārena”ti ekaṃ padaṃ dhāretum na sakkhissati, sotukāmena pana jānanta viya pucchitum na vaṭṭati, pākaṭaṃ katvā vitthāriyamānaṃ suññatākathaṃ sotukāmo ajānanto viya evamāha. Eko ajānantopi jānanto viya hoti, thero evarūpaṃ kohaṇṇaṃ kiṃ karissati, attano jānanaṭṭhānepi Bhagavato apacitiṃ dassetvā “kaccimetaṃ”ti-ādimāha.

Pubbepīti paṭhamabodhiyaṃ nagarakaṃ upanissāya viharāṇakālepi. **Etarahipīti** idānīpi. Evaṃ pana vatvā cintesi “Ānando suññatākathaṃ sotukāmo, eko pana sotum sakkoti, na uggahetum, eko sotumpi uggahetumpi sakkoti, na kathetum, Ānando pana sotumpi sakkoti uggahetumpi kathetumpi, (kathemissa) suññatākathaṃ”ti. Iti taṃ kathento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **suñño hatthigavāssavaḷavenāti** tattha kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā hatthi-ādayo atthi, Vessavaṇamaṇḍhātādīnaṃ ṭhitaṭṭhāne cittakammavasena katampi, ratanaparikkhatānaṃ¹ vātapānadvārabandhamañcapīṭhādīnaṃ vasena saṅṭhitampi,

1. Ratanaparisevitānaṃ (Sī)

jīṇṇapaṭisaṅkharāṇatthaṃ ṭhapitampi jātarūparajataṃ atthi,
kaṭṭharūpādivasena katā dhammasavanapañhapucchanādivasena āgacchantā
ca itthipurisāpi atthi, tasmā na so tehi suñño. Indriyabaddhānaṃ
saviññāṇakānaṃ hatthi-ādīnaṃ, icchiticchitakkhaṇe paribhuñjitabbassa
jātarūparajatassa, nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itthipurisānaṃca abhāvaṃ
sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhikkhusaṅghaṃ paṭiccāti bhikkhūsu hi piṇḍāya pavaiṭṭhesupi
vihārabhattaṃ sādiyantehi bhikkhūhi ceva gilānagilānupaṭṭhāka-
uddesacīvarakammapasutādīhi ca bhikkhūhi so asuñño va hoti, iti¹ niccampi
bhikkhūnaṃ atthitāya evamāha. **Ekattanti** ekabhāvaṃ, ekaṃ asuññataṃ
atthīti attho. Eko asuññabhāvo atthīti vuttaṃ hoti. **Amanasikarivāti** citte
akatvā anāvajjitvā apaccavekkhitvā. **Gāmasaṅgānti** gāmoti pavattavasena vā
kilesavasena vā uppannaṃ gāmasaṅgaṃ. Manussaṅgāyapi es'eva nayo.
Araññasāṅgaṃ paṭicca manasi karoti ekattanti idaṃ araṅgaṃ, ayaṃ rukkhō,
ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṅgōdoti evaṃ ekaṃ araṅgaṃ yeva
paṭicca araṅgasāṅgaṃ manasi karoti. **Pakkhandatīti** otarati. **Adhimuccatīti**
evanti adhimuccati. **Ye assu darathāti** ye pavattadarathā vā kilesadarathā vā
gāmasaṅgaṃ paṭicca bhavēyyuṃ, te idha araṅgasāṅgāya na santi.
Dutiyapadehi es'eva nayo. **Atthi cevāyanti** ayaṃ pana ekaṃ araṅgasāṅgaṃ
paṭicca uppajjamānā pavattadarathamattā atthi.

Yaṃ hi kho tattha na hotīti yaṃ Migāramātupāsāde hatthi-ādayo viya
imissā araṅgasāṅgāya gāmasaṅgāmanussasaṅgāvasena uppajjamānaṃ
pavattadarathakilesadarathajātaṃ, taṃ na hoti. **Yaṃ pana tattha avasiṭṭhanti**
yaṃ Migāramātupāsāde bhikkhusaṅgho viya tattha araṅgasāṅgāya
pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. **Taṃ santamidaṃ atthīti pajānātīti**
taṃ vijjamānameva “atthi idan”ti pajānāti, **suññatāvakkantīti**
suññatānibbatti.

177. **Amanasikarivā manussasaṅgānti** idha gāmasaṅgaṃ na gaṇhāti.
Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi “manussasaṅgāyā gāmasaṅgaṃ nivattetvā,
araṅgasāṅgāya manussasaṅgaṃ, pathavīsaṅgāya araṅgasāṅgaṃ,
ākāsānaṅcāyatanasaṅgāyā pathavīsaṅgaṃ -pa-
nevasaṅgānāsaṅgāyatanasaṅgāyā

1. Idha (Sī)

ākhiñcaññāyatanasaññam, vipassanāya nevasaññānāsaññāyatanasaññam, maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasūññatam nāma dassessāmī”ti. Tasmā evam desanam ārabhi. Tattha **pathavīsaññanti** kasmā araññasaññam pahāya pathavīsaññam manasi karoti? Araññasaññāya visesānadhigamanato. Yathā hi purisassa ramaṇīyam khettaṭṭhānam disvā “idha vuttā sāli-ādayo suṭṭhu sampajjissanti, mahālābham labhissāmī”ti sattakkhattumpi¹ khettaṭṭhānam oloketassa sāli-ādayo na sampajjanteva, sace pana tam ṭhānam vihatakhāṇukakaṇṭakam katvā kasitvā vapati, evam sante sampajjanti, evameva “idam araññam, ayam rukkho, ayam pabbato, ayam nīlobhāso vanasaṇḍo”ti sacepi sattakkhattum² araññasaññam manasikaroti, nevūpacāram na samādhiṃ pāpuṇāti, pathavīsaññāya panassa dhuvasevanam kammaṭṭhānam pathavīkasiṇam parikammaṃ katvā jhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānampi vipassanam vaḍḍhetvā sakkā arahattam pāpuṇitum. Tasmā araññasaññam pahāya pathavīsaññam manasi karoti. **Paṭiccāti** paṭicca sambhūtam.

Idāni yasmiṃ pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, tassa opammadassanattam **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha usabhassa etanti **āsabham**. Aññesam pana gunnam gaṇḍāpi honti pahārāpi. Tesam hi cammam pasāriyamānam nibbalikam na hoti, usabhassa lakkhaṇasampannatāya te dosā n’atthi. Tasmā tassa cammam gahitam. **Saṅkusatenāti** khilasatena. **Suvihatanti** pasāretvā suṭṭhu vihatam. Ūnakasatasañkuvihataṃ hi nibbalikam na hoti, saṅkusatena vihatam bheritalam viya nibbalikam hoti. Tasmā evamāha. **Ukkūlavikkūlanti** uccanīcam thalaṭṭhānam ninnatṭhānam. **Nadīvidugganti** nadiyo ceva duggamaṭṭhānaṅca³. **Pathavīsaññam paṭicca manasi karoti ekattanti** kasiṇapathaviyam yeva paṭicca sambhūtam ekam saññam manasi karoti. **Darathamattāti** ito paṭṭhāya sabbavāresu pavattadarathavasena darathamattā veditabbā.

182. **Animittam cetosamādhinti** vipassanācittasamādhiṃ. So hi niccanimittādivirahito animittoti vuccati. **Imameva kāyanti** vipassanāya vatthum dasseti. Tattha **imamevāti** imam eva catumahābhūtikam.

1. Satakkhattumpi (?)

2. Satakkhattum (?)

3. Duggamanaṭṭhānaṅca (Sī, Syā)

Salāyatanikanti salāyatanapaṭisaṃyuttam. **Jīvitapaccayāti** yāva jīvitindriyānam pavatti, tāva jīvitapaccayā pavattadarathamattā atthīti vuttam hoti.

183. Puna **animittanti** vipassanāya paṭivipassanam dassetuṃ vuttam. **Kāmāsavam paṭiccāti** kāmāsavam paṭicca uppajjanapavattadarathā idha na santi, ariyamagge ceva ariyaphale ca natthīti vuttam hoti. **Imameva kāyanti** idam upādisesarathadassanattam vuttam. Iti manussasaññāya gāmasaññam nivattetvā -pa- maggena vipassanam nivattetvā anupubbena accantasūññatā nāma dassitā hoti.

184. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Anuttaranti** uttaravirahitam sabbaseṭṭham. **Suññatanti** suññataphalasamāpattim. **Tasmāti** yasmā atītepi, Buddhapaccekabuddhabuddhasāvakaśākhātā samaṇabrāhmaṇā, anāgatepi, etarahipi Buddhabuddhasāvakaśākhātā samaṇabrāhmaṇā imam yeva parisuddham paramam anuttaram suññatam upasampajja viharimsu viharissanti viharanti ca, tasmā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Evaṃ me sutanti** Mahāsuññatasuttam. Tattha **kālakhemakassāti** chavivaṇṇena so kāḷo, Khemakoti panassa nāmam. **Vihāroti** tasmim yeva Nigrodhārāme ekasmim padese pākārena parikkhipitvā dvārakoṭṭhakam māpetvā haṃsavaṭṭakādisenāsanāni ceva maṇḍalamāḷabhojanasālādīni ca paṭiṭṭhapetvā kato vihāro. **Sambahulāni senāsanāni**ti mañco pīṭham bhisi bimbohanam taṭṭikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro palālasanthāroti-ādīni paññattāni honti, mañcena mañcam -pa- palālasanthāreneva palālasanthāram āhacca ṭhapitāni, gaṇabhikkhūnam vasanaṭṭhānasadisam ahoṣi.

Sambahulā nu khoti Bhagavato Bodhipallaṅke yeva sabbakilesānaṃ samugghāṭitattā saṃsayo nāma n’atthi, vitakkapubbabhāgā pucchā, vitakkapubbabhāge¹ cāyaṃ nukāro nipātamatto. Pāṭimattḥakam² gacchante avinicchito nāma na hoti. Ito kira pubbe Bhagavatā dasa dvādasa bhikkhū ekaṭṭhāne vasantā na diṭṭhapubbā.

Athassa etadahosi—gaṇavāso nāmāyaṃ vaṭṭe āciṇṇasamāciṇṇo nadī-otiṇṇa-udakasadiṣo, nirayatiracchānayanonipettivisayāsura kāyesupi, manussalokadevalokabrahmalokesupi gaṇavāsova āciṇṇo. Dasayojanasahasso hi **nirayo** tipucuṇṇabharitā nāḷi viya sattehi nirantaro, pañcavidhabandhanakammakāraṇakaraṇaṭṭhāne sattānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā n’atthi, tathā vāsīhi tacchanādiṭṭhānesu, iti gaṇabhūtāva paccanti. **Tiracchānayanoniyaṃ** ekasmiṃ vammike upacikānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā n’atthi, tathā ekekabilādīsipi kipillikādīnaṃ. Tiracchānayanoniyampi³ gaṇavāsova. **Petanagarāni** ca gāvutikāni aḍḍhayanikanīpi petabharitāni honti. Evaṃ pettivisayepi gaṇavāsova. **Asurabhavanaṃ** dasayojanasahassaṃ kaṇṇe pakkhittasūciyā kaṇṇabilānaṃ viya hoti, iti asurakāyepi gaṇavāsova. **Manussaloke** Sāvattḥiyaṃ sattapaṇṇāya kulasatasahassāni, Rājagahe anto ca bahi ca aṭṭhārasa manussakoṭiyo vasimsu. Evaṃ añṇesupi ṭhānesūti manussalokepi gaṇavāsova. **Bhūmadevatā** ādim katvā devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova. Ekekassa hi devaputtassa aḍḍhatiyā nāṭakakoṭiyo honti, navapi koṭiyo honti, ekaṭṭhāne dasasahassāpi brahmāno vasanti.

Tato cintesi “mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni gaṇavāsavidhamsanattḥam dasa pāramiyo pūritā, ime ca bhikkhū ito paṭṭhā yeva gaṇaṃ bandhitvā gaṇābhiratā jātā ananucchavikaṃ karonti”ti. So dhammasaṃvegaṃ uppādetvā puna cintesi “sace ‘ekaṭṭhāne dvīhi bhikkhūhi na vasitabban’ti sakkā bhaveyya sikkhāpadaṃ paññāpetuṃ, sikkhāpadaṃ paññāpeyyaṃ, na kho panetaṃ sakkā. Handāhaṃ mahāsuññatāpaṭipattiṃ nāma

1. Vitakkapubbabhāgo (bahūsu)

2. Pattimatḥakam (Sī), pālimattḥakam (Syā)

3. Evaṃ tiracchānayanoniyampi (?)

suttantaṃ desemi, yaṃ sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya nagaradvāre nikkhittasabbakāyika-ādāso viya ca bhavissati. Tato yathā nāmekasmim ādāse khattiyādayo attano vajjam disvā taṃ pahāya anavajjā honti, evamevaṃ mayi parinibbutepi pañcavassasahassāni imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā kulaputtā vaṭṭadukkhassa antaṃ karissanti”ti. Bhagavato ca manorathaṃ pūrentā viya imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā vaṭṭadukkhāṃ khepetvā parinibbutā kulaputtā gaṇanapathaṃ vītivattā. Vālikapiṭṭhivihārepi hi Ābhidhammika-abhayatthero nāma vassūpanāyikasamaye sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ imaṃ suttaṃ sajjhāyitvā “Sammāsambuddho evaṃ kāreti, mayaṃ kim karomā”ti āha. Te sabbepi antovasse gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā arahattaṃ pāpuṇimsu. Gaṇabhedanaṃ nāma idaṃ suttanti.

186. **Ghaṭṭayāti** evaṃnāmakassa Sakkassa. **Vihāreti** ayampi vihāro Nigrodhārāmasseva ekadese Kālakhemakassa vihāro viya katoti veditabbo. **Cīvarakammanti** jīṇṇamalinānaṃ aggaḷaṭṭhānuppādanadhovanādīhi kataparibhaṇḍampi, cīvaratthāya uppannavatthānaṃ vicāraṇasibbanādīhi akataṃ saṃvidhānampi vaṭṭati, idha pana akataṃ saṃvidhānaṃ adhippetāṃ. Manussā hi Ānandattherassa cīvarasāṭake adamsu. Tasmā thero sambahule bhikkhū gahetvā tattha cīvarakammaṃ akāsi. Tepi bhikkhū pātova sūcipāsakassa paññāyanakālato paṭṭhāya nisinnā apaññāyanakāle utṭhahanti. Sūcikaṃme niṭṭhite yeva senāsanāni saṃvidahissāmāti na saṃvidahiṃsu. **Cīvarakārasamayo** noti thero kira cintesi “addhā etehi bhikkhūhi na paṭisāmitāni senāsanāni, Bhagavatā ca diṭṭhāni bhavissanti. Iti anattamano Satthā suṭṭhu niggahetukāmo, imesaṃ bhikkhūnaṃ upatthambho bhavissāmi”ti. Tasmā evamāha. Ayaṃ panettha adhippāyo “na bhante ime bhikkhū kammārāmā eva, cīvarakiccavasena pana evaṃ vasanti”ti.

Na kho Ānandāti Ānanda kammamayo vā hotu akammamayo vā, cīvarakārasamayo vā hotu acīvarakārasamayo vā, atha kho saṅgaṇikārāmo bhikkhu na sobhati yeva. Mā tvaṃ anupatthambhaṭṭhāne upatthambho ahoṣīti. Tattha **saṅgaṇikāti** sakaparisasamodhānaṃ. **Gaṇoti** nānājanasamodhānaṃ. Iti saṅgaṇikārāmo vā hotu

gaṇārāmo vā, sabbathāpi gaṇabāhullābhirato gaṇabandhanabaddho bhikkhu na sobhati, pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā sudhotatthapādo mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā ekārāmatamanuyutto bhikkhu Buddhasāsane sobhati. **Nekkhammasukhanti** kāmato nikkhantassa¹ sukhaṃ.

Pavivekasukhampi kāmapavivekasukhameva. Rāgādīnaṃ pana vūpasamattāya saṃvattatīti **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhatthāya saṃvattatīti **sambodhisukhaṃ**². **Nikāmalābhīti** kāmalābhī icchitalābhī. **Akicchalābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī.

Sāmāyikanti appitappitasamaye kilesehi vimuttaṃ. **Kantanti** manāpaṃ. **Cetovimuttinti** rūpārūpāvacaracittavimuttiṃ. Vuttañhetāṃ “cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo, ayaṃ sāmāyiko vimokkho”ti³. **Asāmāyikanti** na samayavasena kilesehi vimuttaṃ, atha kho accantavimuttaṃ lokuttaraṃ vuttaṃ. Vuttaṃ hetāṃ “cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalāni, ayaṃ asāmāyiko vimokkho”ti³. **Akuppanti** kilesehi akopetabbaṃ.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Saṅgaṇikārāmo bhikkhu gaṇabandhanabaddho n’eva lokiyaguṇaṃ, na ca lokuttaraguṇaṃ nibbattetuṃ sakkoti, gaṇaṃ vinodetvā pana ekābhirato sakkoti. Tathā hi Vipassī bodhisatto caturāsītiyā pabbajitasahashehi parivuto satta vassāni vicaranto Sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, gaṇaṃ vinodetvā satta divase ekībhāvābhirato Bodhimaṇḍaṃ āruya Sabbaññuguṇaṃ nibbattesi. Amhākaṃ bodhisatto pañcavaggiyehi saddhiṃ chabbassāni vicaranto Sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, tesu pakkantesu ekībhāvābhirato Bodhimaṇḍaṃ āruya Sabbaññuguṇaṃ nibbattesi.

Evāṃ saṅgaṇikārāmassa guṇādhigamābhāvaṃ dassetvā idāni dosuppattiṃ dassento **nāhaṃ Ānandāti**-ādimāha. Tattha **rūpanti** sarīraṃ. **Yattha rattassāti** yasmim rūpe rāgavasena rattassa. **Na uppajjeyyunti** yasmim rūpe rattassa na uppajjeyyūṃ, taṃ rūpaṃ na samanupassāmi, atha kho Sāriputtamoggallānānaṃ Dasabalasāvakaṭṭupagamanasaṅkhātena aññathābhāvena

1. Nekkhamassa (Ka) 2. Sambodhasukhaṃ (Si) 3. Khu 9. 236 Paṭisambhidāmagge.

Sañcayassa viya, Upāligahapatino aññathābhāvena Nātaputtassa viya, Piyātikasutte¹ seṭṭhi-ādīnam viya ca uppajjanti ye va.

187. **Ayam kho panānandā**ti ko anusandhi? Sace hi koci dubbuddhī navapabbajito vadeyya “Sammāsambuddho khettaṃ pavīṭṭhā gāvīyo viya amhe ye va gaṇato nīharati, ekībhāve niyojeti, sayam pana rājarājamahāmattādīhi parivuto viharatī”²ti, tassa vacanokāsupacchedanattam “cakkavāḷapariyantāya parisāya majjhe nisinnopi Tathāgato ekakovā”³ti dassetuṃ imaṃ desanam ārabhi. Tattha **sabbanimittānanti** rūpādīnam saṅkhatanimittānam. **Ajjhattanti** viyayajjhataṃ². **Suññatanti** suññataphalasamāpattim. **Tatra ceti** upayogathe bhummam, tam ceti vuttam hoti. Puna **tatrā**ti tasmim parisamajjhe ṭhito. **Vivekaninnenā**ti nibbānaninnena. **Byantībhūtenā**ti āsavaṭṭhānīyadhammehi vigatantena nissatena viśamyuttana. **Uyyojanikapāṭisaṃyuttanti** gacchatha tumheti evam uyyojanikena vacanena paṭisaṃyuttam.

Kāya pana velāya Bhagavā evam katheti? Pacchābhattakiccavelāya vā, purimayāmakiccavelāya vā. Bhagavā hi pacchābhatte Gandhakuṭiyam sīhaseyyam kappetvā vuṭṭhāya phalasamāpattim appetvā nisīdati, tasmim samaye dhammassavanatthāya parisā sannipatanti, atha Bhagavā kālam viditvā Gandhakuṭito nikkhamitvā Buddhāsanavaragato dhammam desetvā bhesajjatelapākam gaṇhanto viya kālam anatikkamitvā vivekaninnena cittaṇa parisam uyyojeti. Purimayāmepe³ “abhikkantā kho vāseṭṭhā ratti, yassa dāni kālam maññathā”⁴ti evam uyyojeti. Buddhānam hi bodhipattito paṭṭhāya dve pañcaviññāṇānipi ninbbānaninnāneva. **Tasmātiḥānandā**ti yasmā suññatāvihāro santo paṇīto, tasmā.

188. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattameva. **Ajjhattam suññatanti** idha niyakajjhataṃ, attano pañcasu khandhesu nissitanti attho. **Sampajāno hotī**ti kammaṭṭhānassa asampajjanabhāvajānanena sampajāno. **Bahiddhā**ti parassa pañcasu khandhesu. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena ajjhataṃ kālena

1. Jātikasutte (Ka) Ma 2. 309 piṭṭhe.

3. Purimayāme (Ka)

2. Niyakajjhataṃ (Sī, Syā)

4. Dī 3. 176 piṭṭhe.

bahiddhā. **Āneñjanti** ubhatobhāgavimuttā bhavissāmāti āneñjaṃ arūpasamāpattiṃ manasikaroti.

Tasmim̐ yeva purimasminti pādakajjhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Apagaṇapādakajjhānato vuṭṭhitassa hi ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto tattha cittaṃ na pakkhandati. Tato “parassa santāne nu kho kathan”ti bahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato “kālena attano santāne, kālena parassa santāne nu kho kathan”ti ajjhatabhiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato ubhatobhāgavimutto hotukāmo “arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathan”ti āneñjaṃ manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Idāni “na me cittaṃ pakkhandatīti vissaṭṭhavīriyena upaṭṭhākādīnaṃ pacchato na caritabbaṃ, pādakajjhānameva pana sādhukaṃ punappunaṃ manasikātabbaṃ. Evamassa rukke chindato pharasumhi avahante puna nisitaṃ kāretvā chindantassa chijjesu pharasu viya kammaṭṭhāne manasikāro vahaṭi”ti dassetuṃ **tasmim̐yevāti**-ādimāha. Idānissa evaṃ paṭipannassa yaṃ yaṃ manasikaroti, tattha tattha manasikāro sampajjatīti dassento **pakkhandatīti** āha.

189. **Iminā vihārenāti** iminā samathavipassanāvihārena. **Itiha tattha sampajānoti** iti caṅkamantopi tasmim̐ kammaṭṭhāne sampajjamāne “sampajjati me kammaṭṭhānaṃ”ti jānanena sampajāno hoti. **Sayatīti** nipajjati. Ettha kañci kālaṃ caṅkamtivā “idāni ettakaṃ kālaṃ caṅkamtum sakkhissāmī”ti ñatvā iriyāpathaṃ ahāpetvā ṭhātabbaṃ. Esa nayo sabbavāresu. **Na kathessāmīti, itiha tatthāti** evaṃ na kathessāmīti jānanena tattha sampajānakārī hoti.

Puna dutiyavāre **evarūpim̐ kathaṃ kathessāmīti** jānanena sampajānakārī hoti, imassa bhikkhuno samathavipassanā taruṇāva, tāsāṃ anurakkhaṇatthaṃ—

“Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo atha bhojanaṃ.

Utu iriyāpatho ceva, sappāyo sevitabbako”ti—

Satta sappāyāni icchitabbāni. Tesāṃ dassanattamidaṃ vuttaṃ. Vitakkavāresu avitakkanassa ca vitakkanassa ca jānanena sampajānatā veditabbā.

190. Iti vitakkapahānena dve magge kathetvā idāni tatiyamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime Ānanda kāmagaṇṇāti-ādimāha. Āyataneti** tesu yeva kāmagaṇṇesu kismiñcideva kilesuppattikāraṇe. **Samudācāroti** samudācaraṇato appahīnakilesa. **Evaṃ santanti** evaṃ vijjamānameva. **Sampajānoti** kammaṭṭhānassa asampattijānanena sampajāno. Dutiyavāre **evaṃ santametanti** evaṃ sante etaṃ¹. **Sampajānoti** kammaṭṭhānasampattijānanena sampajāno. Ayaṃ hi “pahīno nu kho me pañcasu kāmagaṇṇesu chandarāgo, no”ti paccavekkhamāno apahīnabhāvaṃ ñatvā vīriyaṃ paggahetvā taṃ anāgāmimaggena samugghāṇeti, tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena “sampajāno hoti”ti vuttaṃ.

191. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime Ānanda upādānakkhandhāti-ādimāha.** Tattha **so pahīyatīti** rūpe asmīti māno asmīti chando asmīti anusayo pahīyati. Tathā vedanādīsu sampajānatā vuttanayen’eva veditabbā.

Ime kho te Ānanda dhammāti heṭṭhā kathite samathavipassanāmaggaṃ phaladhamme sandhāyāha. **Kusalāyatikāti** kusalo āgatā. Kusalā hi kusalāpi honti kusalāyatikāpi, seyyathidaṃ², paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, dutiyajjhānaṃ kusalaṃ ceva kusalāyatikaṃ ca -pa- ākiñcaññāyatanāṃ kusalaṃ, nevasaññānāsaññāyatanāṃ kusalaṃ ceva kusalāyatikaṃ ca, nevasaññānāsaññāyatanāṃ kusalaṃ, sotāpattimaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca -pa- anāgāmimaggo kusalo, arahattamaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca. Tathā paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, taṃsāmpayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca -pa- arahattamaggo kusalo, taṃsāmpayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca.

Ariyāti nikkilesā visuddhā. **Lokuttarāti** loke uttarā visiṭṭhā. **Anavakkantā pāpimatāti** pāpimantena mārena anokkantā.

1. Evaṃ santanti evaṃ sante (Syā)

2. Kathaṃ? (?)

Vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo appetvā nisinnassa hi bhikkhuno cittaṃ māro na passati, “idaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya saṃvattatī”ti jānitum na sakkoti. Tasmā “anavakkantā”ti vuttaṃ.

Taṃ kiṃ maññasīti idaṃ kasmā āha? Gaṇepi¹ eko ānisaṃso atthi, taṃ dassetuṃ idamāha. **Anubandhituntī** anugacchitum paricaritum².

Na kho Ānandāti ettha kiñcāpi Bhagavatā “sutāvudho³ bhikkhave ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti⁴ bahussuto pañcāvudhasampanno yodho viya vutto, yasmā pana yo sutapariyattim uggahevāpi tadanucchavikaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjati, na tassa taṃ āvudhaṃ hoti. Yo paṭipajjati, tasseva hoti. Tasmā etadatthaṃ anubandhitum nārahatīti dassento **na kho Ānandāti** āha.

Idāni yadatthaṃ anubandhitabbo, taṃ dassetuṃ **yā ca khoti**-ādimāha. Iti imasmiṃ sutte tīsu ṭhānesu dasa kathāvatthūni āgatāni. “Iti evarūpaṃ kathaṃ kathessāmi”ti sappāyāsappāyavasena āgatāni, “yadidaṃ suttaṃ geyyan”ti ettha sutapariyattivasena āgatāni, imasmiṃ ṭhāne paripūraṇavasena āgatāni. Tasmā imasmiṃ sutte dasa kathāvatthūni kathentena imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni.

Idāni yasmā ekaccassa ekakassa viharatopi attho na sampajjati, tasmā taṃ sandhāya ekībhāve ādīnavaṃ dassento **evaṃ sante kho Ānandāti**-ādimāha. Tattha **evaṃ santeti** evaṃ ekībhāve sante.

193. **Satthāti** bāhirako titthakaraSatthā. **Anvāvattantīti** anu-āvattanti upasaṅkamanti. **Mucchaṃ kāmayatīti** mucchanataṅhaṃ pattheti, pavattetīti attho. **Ācariyūpaddavenāti** abbhantare uppanna kilesūpaddavena ācariyassupaddavo. Sesupaddavesupi es’eva nayo. **Avadhimsu nanti** mārayimsu naṃ. Etena hi⁵ guṇamaraṇaṃ kathitaṃ.

1. Gaṇe hi (Syā, Ka)

2. Parivattitum (Ka), parivāritum (Syā)

3. Sutavā (sabbattha)

4. Am 2. 480 piṭṭhe.

5. Etenassa (Sī)

Vinipātāyāti suṭṭhu nipatanāya. Kasmā pana brahmacārupaddavova “dukkhavipākataro ca kaṭukavipākataro ca vinipātāya ca samvattatī”ti vuttoti. Bāhirapabbajjā hi appalābhā, tattha mahanto nibbattetabbaguṇo n’atthi, aṭṭhasamāpattipañcābhiññāmattakameva hoti. Iti yathā gadrabhapiṭṭhito patitassa mahantaṃ dukkhaṃ na hoti, sarīrassa paṃsumakkhanamattameva hoti, evaṃ bāhirasamaye lokiyaguṇamattatova parihāyati, tena purimaṃ upaddavadvayaṃ na evaṃ vuttaṃ. Sāsane pana pabbajjā mahālābhā, tattha cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti mahantā adhigantabbaguṇā. Iti yathā ubhato sujāto khattiyakumāro hatthikkhandhavaragato nagaraṃ anusañcaranto hatthikkhandhato patito mahādukkhaṃ nigacchati, evaṃ sāsano parihāyamāno navahi lokuttaraguṇehi parihāyati. Tenāyaṃ brahmacārupaddavo evaṃ vutto.

196. **Tasmāti** yasmā sesupaddavehi brahmacārupaddavo dukkhavipākataro, yasmā vā sapattaṭṭhapaṭṭimvītikkamanto dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya samvattati, mittapaṭṭim hitāya, tasmā. Evaṃ uparimenapi heṭṭhimenapi atthena yojetabbaṃ. **Mittavatāyāti** mittapaṭṭimvītikkamanto. **Sapattavatāyāti** verapaṭṭimvītikkamanto.

Vokkamma ca Satthusāsanāti dukkaṭadubbhāsitamattampi hi sañcicca vītikkamanto vokkamma vattati nāma. Tadeva avītikkamanto na vokkamma vattati nāma.

Na vo ahaṃ Ānanda tathā parakkamissāmīti ahaṃ tumhesu tathā na paṭṭipajjissāmi. **Āmake**ti apakke. **Āmakamatteti** āmake nātisukkhe bhājane. Kumbhakāro hi āmakam nātisukkhaṃ apakkam ubho hi hatthehi saṅghikaṃ gaṇhāti “mā bhijjātū”¹. Iti yathā kumbhakāro tattha paṭṭipajjati, nāham tumhesu tathā paṭṭipajjissāmi. **Niggayha niggayhāti** sakiṃ ovaditvā tuṅhī na bhavissāmi, niggaṇhitvā niggaṇhitvā punappunam ovadissāmi anusāsissāmi. **Pavayha pavayhāti**² dose pavāhetvā pavāhetvā. Yathā pakkabhājanesu kumbhakāro bhinnachinnajjarāni

1. Mā bhijjīti (Syā), mā bhijjāti (Sī)

2. Paggayha paggayhāti (Ka)

pavāhetvā ekato katvā supakkān'eva ākoṭetvā ākoṭetvā gaṇhāti, evameva ahampi pavāhetvā pavāhetvā punappunam ovaḍissāmi anusāsissāmi. **Yo sāro so ṭhassatī** evam vo mayā ovadiyamānānam yo maggaphalasāro, so ṭhassati. Api ca lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā

197. **Evam me sutanti** Acchariya-abbhutasuttam. Tattha **yatra hi nāmāti** acchariyatthe nipāto, yo nāma Tathāgatoti attho. **Chinnapapañceti** ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭumeti** ettha **vaṭumanti** kusalākusalakammavaṭṭam vuccati. **Pariyādinnavatṭeti** tasseva vevacanam. **Sabbadukkhavītivatteti** sabbam vipākavaṭṭasankhātam dukkham vītivatte. **Anussarissatī**¹ idam yatrāti nipātavasena anāgatavacanam, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te Buddhē anussari, na idāni anussarissati. **Evamjaccāti** Vipassī-ādayo khattiyajaccā, Kakusandhādayo brāmaṇajaccāti. **Evamgottāti** vipassī-ādayo koṇḍañṇagottā, kakusandhādayo kassapagottāti. **Evamsīlāti** lokiyalokuttarasīlena evamsīlā. **Evamdhammāti** ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā. Lokiyalokuttarena samādhinā evamsamādhinoti attho. **Evampaññāti** lokiyalokuttarapaññāya evampaññā. **Evamvihārīti** ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānam dhammānam gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce, na idam gahitameva. Idam hi nirodhasamāpattidīpanattham, tasmā evamnirodhasamāpattivihārīti ayamettha attho.

1. Jānissatī (Sī)

Evamvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimuttiyo. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayam vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Aniccānupassanādikā satta anupassanā sayam tassa tassa paccanīkaṅgavasena paricattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayam samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkham gacchanti. Cattāri sāmaññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkham gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ʘhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkham gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evamvimuttāti evamettha attho veditabbo.

199. **Tasmātihā**ti yasmā tvaṃ “Tathāgatā acchariyā”ti vadasi, tasmā taṃ bhiiyoso mattāya paṭibhantu Tathāgatassa acchariyā abbhutadhammāti¹. **Sato sampajānoti** ettha dvesampajaññāni manussaloke devaloke ca. Tattha Vessantarajātake brāhmaṇassa dve putte datvā punadivase Sakkasa devim datvā Sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto—

“Ito vimuccamānāhaṃ, saggagāmī visesagū.

Anivattī tato assaṃ, aṭṭhametaṃ varaṃ vare”ti²—

Evam Tusitabhavane me paṭisandhi hotūti varaṃ aggahesi, tato paṭṭhāya Tusitabhavane uppajjissāmīti jānāti, idaṃ manussaloke sampajaññaṃ. Vessantarattabhāvato pana cuto puna Tusitabhavane nibbattivā nibbattosmīti aññasi, idaṃ devaloke sampajaññaṃ.

Kim pana sesadevatā na jānantīti. No na jānanti, tā pana uyyānavimānakapparukkhe oloketvā devanātakehi tūriyasaddena pabodhitā “mārisa ayaṃ devaloko tumhe idha nibbattā”ti sārītā jānanti. Bodhisatto paṭhamajavanavāre na jānāti, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti. Iccassa aññehi asādhāraṇajānanam hoti.

1. Acchariyabbhutadhammāti (Sī)

2. Khu 6. 366 piṭṭhe.

Aṭṭhāsīti ettha kiñcāpi aññepi devā tattha ʃhitā ʃhitamhāti jānanti, te pana chasu dvāresu balavatā iṭṭhārammaṇena abhibhuyamānā satim̄ vissajjetvā attano bhuttapītabhāvampi ajānantā¹ āhārūpacchedena kālam̄ karonti. Bodhisattassa kim̄ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthīti, no n’atthi. So hi sesadeve dasahi ʃhānehi adhiggaṇhāti, ārammaṇena pana attānaṃ maddituṃ na deti, taṃ ārammaṇaṃ abhibhavitvā² tiṭṭhati. Tena vuttaṃ “sato sampajāno Ānanda bodhisatto Tusite kāye aṭṭhāsī”ti.

200. **Yāvatāyukanti** sesattabhāvesu kim̄ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhatīti. Āma na tiṭṭhati, aññadā hi dīghāyukadevaloke nibbatta tattha pāramiyo na sakkā pūretunti akkhīni nimīletvā adhimuttikālam̄kiriyaṃ nāma katvā manussaloke nibbattati. Ayaṃ kālam̄kiriyaṃ aññesaṃ na hoti. Tadā pana adinnadānaṃ nāma n’atthi, arakkhitasīlam̄ nāma n’atthi, sabbapāramīnaṃ pūritattā yāvatāyukaṃ aṭṭhāsī.

Sato sampajāno Tusitā kāyā cavitvā mātukucchim̄ okkamatiti evaṃ tāva sabbapāramiyo pūretvā tadā bodhisatto yāvatāyukaṃ aṭṭhāsī. Devatānaṃ pana “manussagaṇaṇāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissati”ti pañca pubbanimittāni uppajjanti—mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṇṭhāti³.

Tattha **mālā**ti paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā, tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. **Vatthesupi** es’eva nayo. Ettakaṃ pana kālam̄ devānaṃ n’eva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmim̄ kāle sarīrato bindubinduvasena **sedā** muccanti. Ettakañca kālam̄ tesam̄ sarīre khaṇḍiccapāliccādivasena **vivaṇṇatā** na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti. Maraṇakāle pana nesaṃ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca nesaṃ kālam̄ devaloke

1. Na jānanti (Ka)

2. Adhibhavitvā (Ka)

3. Nābhīramati (Khu 1. 247 piṭṭhe)

ukkaṇṭhitā nāma n’atthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhiramanti.

Imāni pana¹ pubbanimittāni yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ yeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evameva mahesakkhānaṃ devatānaṃ yeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evameva tānipi sabbe devā na jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye ca mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu “idāni ko jānāti², kuhiṃ nibbattissāmā”ti bhāyanti. Ye mahāpuññā, te “amhehi dinnāṃ dānaṃ rakkhitaṃ sīlaṃ bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgamma uparidevalokesu sampattiṃ anubhavissāmā”ti na bhāyanti. Bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā “idāni anantare attabhāve Buddho bhavissāmī”ti na bhāyi. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā “mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na Sakkasampattiṃ na Mārabrahmacakkavattisampattiṃ patthentehi pūritā, lokanittaraṇatthāya pana Buddhattaṃ patthayamānehi pūritā, so vo idāni kālo mārisa Buddhattāya, samayo mārisa Buddhattāyā”ti yācanti.

Atha mahāsatto devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāladīpadesakulajanetti-āyuparicchedavasena **pañcamahāvilocanaṃ** nāma vilokesi. Tattha “kālo nu kho, na kālo”ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhita-āyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmarāṇāni na paññāyanti, Buddhānaṃca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā n’atthi, tesāṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti kathentānaṃ “kim nāmetaṃ kathenti”ti n’eva sotuṃ na saddhātuṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmīṃ asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūna-āyukālopi kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānaṃ ca dinnovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati. Udake daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālo.

1. Imāni pañca (Syā)

2. Kim jānāma (Ka)

Satasahassato pana paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddham āyukālo kālo nāma, tadā ca vassasatakālo hoti. Atha mahāsatto “nibbattitabbakālo”ti **kālam** passi.

Tato **dīpaṃ** vilokento saporivāre cattāro dīpe oloketvā “tīsu dīpesu Buddhā na nibbattanti, Jambudīpe yeva nibbattanti”ti dīpaṃ passi.

Tato “Jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmim nu kho padese Buddhā nibbattanti”ti **desaṃ** vilokento Majjhimadesaṃ¹ passi. Majjhimadeso nāma “puratthimāya disāya Gajaṅgalaṃ² nāma nigamo”ti-ādinā nayena vinaye³ vuttova. So pana āyāmato tīṇi yojanasatāni. Vitthārato aḍḍhatiyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmim hi padese cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassaṅca pāramiyo pūretvā Sammāsambuddhā uppajjanti. Dve asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassaṅca pāramiyo pūretvā Paccekabuddhā uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassaṅca pāramiyo pūretvā Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvakaṃ uppajjanti, catunnaṃ mahādīpanaṃ dvisahassāni parittadīpanaṅca issariyādhipaccakārakacakkavattirājāno uppajjanti, aññe ca mahesakkhā khattiyabramaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañc’ettha Kapilavatthu nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhamagamāsi.

Tato **kulaṃ** vilokento “Buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, Suddhodano nāma rājā me pitā bhavissati”ti kulaṃ passi.

Tato **mātaraṃ** vilokento “Buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassaṃ pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasīlā hoti, ayaṃ ca Mahāmāyā nāma devī edisā, ayaṃ me mātā bhavissati, kittakaṃ panassā āyū”ti āvajjanto “dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasāni”ti passi.

1. Majjhimapadesaṃ (Sī)

2. Kajaṅgalaṃ (Sī)

3. Vi 3. 287 piṭṭhe.

Iti imaṃ **pañcamahāvilocanaṃ** viloketvā “kālo me mārisā Buddhabhāvāyā”ti devatānaṃ saṅghaṃ karonto paṭiññaṃ datvā “gacchatha tumhe”ti tā devatā uyyojetvā Tusitadevatāhi parivuto Tusitapure Nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi Nandanavanaṃ atthi yeva. Tattha naṃ devatā “ito cuto sugatim gaccha, ito cuto sugatim gacchā”ti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārāyamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārāyamānāhi parivuto tattha vicarantova cavi.

Evaṃ cuto cavāmīti pajānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhim gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, imasmim me ṭhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā “āvajjanapariyāyo nama laddhum vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre yeva jānissatī”ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvattothero panāha “mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭṭippattaṃ, tesāṃ satisampajāññaṃ. Yasmā pana ten’eva cittaena taṃ cittaṃ ñātum na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti, paṭisandhim gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, asukasimim ṭhāne paṭisandhi gahitāti pajānāti, tasmim kāle dasasahassī kampaṭī”ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchim okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgassa somanassasahagatañānasampayutta-asaṅkhārikakusalacittassa sadisamahāvīpākacittena paṭisandhim gaṇhi. Mahāsīvattothero pana “upekkhāsahagatenā”ti āha.

Paṭisandhim gaṇhanto pana āsālhipuṇṇamāyaṃ uttarāsālhanakkhattena aggahesi. Tadā kira Mahāmāyā pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhavibhūsanasampannaṃ nakkhattakīlaṃ anubhavamānā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirīgabbhaṃ pavisitvā sirīsayena nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa—“cattāro kira naṃ mahārājāno sayanen’eva saddhim ukkhipitvā Anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesāṃ deviyo āgantvā manussamalāharaṇatthaṃ nhāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā gandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmim

pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā uttaradisato āgamma kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchim paviṭṭhasadiso ahoṣi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā pabhātāya rattiyā catusaṭṭhimatte brāmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhārassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātīheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavattakapilagāvīdānādīhi te santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ supinaṃ ārocāpetvā “kiṃ bhavissatī”ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu “mā cintayi mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, Buddho bhavissati loke vivaṭṭacchado”ti. Evaṃ sato sampajāno bodhisatto Tusitakāyā cavitvā mātukucchim okkamati.

Tattha **sato sampajānoti** iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamatīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo.

“Catasso imā bhante gabbhāvakkantiyo, idha bhante ekacco asampajāno mātukucchim okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchim okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchim okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ bhante idhekacco sampajāno mātukucchim̐ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, sampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayam̐ catutthā gabbhāvakkantī”ti¹.

Etāsu paṭhamā lokiyamanussānaṃ hoti, dutiyā asītimahāsāvakaṇaṃ, tatiyā dvinnaṃ aggasāvakaṇaṃ paccekabodhisattānaṃ. Te kira kammajavātehi uddham̐pādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe tālacchiggalena hatthī viya ativiya sambādhena yonimukhena nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti. Tena nesaṃ “mayam̐ nikkhamamā”ti sampajānatā na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ. Te hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti, tattha vasantāpi jānanti. Nikkhamanakālepi nesaṃ kammajavātā uddham̐pāde adhosire katvā khīpituṃ na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamanti.

201. **Mātukucchim̐ okkamati**ti ettha mātukucchim̐ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmim̐ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** vuddhappamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāroti** tasseva vevacanaṃ. **Devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo—nivatthavatthassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkāraṇassa, tathā vimānaṇassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantariko² hoti tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana Lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhajojanasahasso hoti. **Aghāti** niccavivaṭā. **Asam̐vutāti** heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārāti** tamabhūtā. **Andhakāratimisāti** cakkhuviññāṇuppattinivāraṇato andhabhāvakaṇaṭatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikāti** candimasūriyā kira ekappahāren’eva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahasāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, evaṃ mahānubhāvā. **Ābhāya nānubhontīti**

1. Dī 3. 85 piṭṭhe.

2. Ekā lokantarikā (Sī)

attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavālapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavālapabbatañca atikkamma Lokantarikanirayo, tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṃ Lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kim pana kammaṃ katvā te tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṃ ca upari aparādhaṃ aññañca divase divase¹ pāṇavadhādisāhasikakammaṃ² katvā uppajjanti Tambapaṇṇidīpe Abhayacoraṇāgacorādayo viya. Tesāṃ attabhāvoti gāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti, te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavālapāde lagganti. Yadā pana saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsaṃ gatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃānā tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhāraka-udake patanti. Vāte paharante madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti. Patitamattā ca accantakhāre udake piṭṭhapīṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti “yathā mayāṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavantā idhūpapannā”ti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, yāvatā niddāyitvā pabuddho ārammaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana “accharāsaṅghātamattameva³ vijjubhāso viya niccharitvā kim idanti bhaṇantānaṃ yeva antaradhāyati”ti vadanti. **Saṅkapatīti** samantato kampati. Itaradvayaṃ purimasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cāti**-ādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

202. **Cattāro**⁴ devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchantīti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājūnaṃ vasena vuttaṃ, dasasahassacakkavāle pana cattāro cattāro katvā cattālīsadasasahassā honti. Tattha imasmiṃ cakkavāle mahārājāno khaggahatthā āgantvā bohdisattassa ārakkhaṇatthāya upagantvā sirīgabbhaṃ pavīṭṭhā itare gabbhadvārato paṭṭhāya

1. Aññe ca tādise (Ka)

2. ...kamme (Ka)

3. Accharāsaṅghāsamaye (Ka)

4. Cattāro naṃ (Sī, Syā)

avaruddhapāmsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā
ārakkhaṃ gaṇhimsu.

Kimatthaṃ panāyaṃ rakkhā āgatā, nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakā lato
paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassā mārā koṭisatasahassaṃ Sineruṃ ukkhipitvā
bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaṇaṭthaṃ āgaccheyyūṃ,
sabbe antarāva antaradhāyeyyūṃ¹. Vuttampi cetam Bhagavatā
ruhiruppādavatthusmiṃ “aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ
parūpakkamena Tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena bhikkhave
Tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe bhikkhave yathāvihāraṃ,
arakkhiyā bhikkhave Tathāgatā”ti². Evametaṃ, na³ parūpakkamena tesam
jīvitantarāyo atthi. Santi kho pana amanussā virūpā duddasikā, bheravarutā⁴
pakkhino, yesam rūpaṃ disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā
santāso vā uppajjeyya, tesam nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Api ca
kho bodhisattassa puññatejāna sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te
evamakāmsu.

Kim pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno
bodhisattamātuyā attānaṃ dassenti na dassentīti.
Nahānamaṇḍanaḥjojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirīgabbhaṃ pavisitvā
varasayane nipannaḥkāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ
nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattamātā pana attano ceva
puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakati-antepurapālakesu
viya assā tesu cittaṃ uppajjati.

203. **Pakatiyā sīlavatī**ti sabhāven’eva sīlasampannā. Anuppanne kira
Buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ
nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti, bodhisattamātāpi Kāladevilassa isino santike
gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādāmūle nisīdituṃ nāma na
sakkā, samāsane nisīditvā gahitasīlampi avaññā kāraṇamattaṃ⁵ hoti. Tasmā
sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

1. Antaradhāpeyyūṃ (Sī, Ka)

2. Vi 4. 355 piṭṭhe.

3. Evamete (Ka)

4. Bheravarūpā (Ka)

5. Āvajjanakaraṇamattaṃ (Ka)

Purisesūti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Tañca kho bodhisatte gāravena na pahīnakilesatāya. Bodhisattamātu rūpaṃ pana sukusalāpi sippikā potthakammādisupi kātuṃ na sakkonti, taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjati na sakkā vattuṃ. Sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamtukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā “anatikkamanīyā”ti-ādi vuttaṃ.

Pañcannaṃ kāmaguṇānanti pubbe “kāmaguṇūpasamhitaṃ”ti purisādhippāyavasena vatthupaṭṭikkhepo kathito, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira “deviyā evarūpo putto kucchismiṃ uppanno”ti sutvā samantato rājāno mahaggha-ābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti, bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca katakammaṃ ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo nāma n’atthi.

204. **Akilantakāyāti** yathā aññā itthiyo gabbabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātakādīni pāpuṇanti, na evaṃ tassā koci kilamatho ahoṣi. **Tirokucchigatanti** antokucchigataṃ. Kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjāta-aṅgapaccāṅgaṃ ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃ yeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsattaṃ. Yatheva hi mātā puttana saddhiṃ nisinnā vā nipannā vā “hatthaṃ vā pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṅghapessāmi”ti sukhavāsattaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uṭṭhānagamanaparivattananisajjādīsu uṇhasītaṇikatittakakataṭukāhāra-ajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, atthi nu kho me taṃ puttassāti sukhavāsattaṃ bodhisattaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ ajjhottharivā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇṭakaṃ nissāya ukkuṭikā dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthum sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ

nibbattati. Atha naṃ kucchigataṃ taco paṭicchādetuṃ na sakkoti, olokentiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento **seyyathāpīti-**ādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

205. **Kālaṃ karotīti** na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayaṃ'eva. Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hi cetiyakuṭṭhisadisaraṃ hoti aññesaṃ aparibhogaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ yeva bodhisattamātu āyuppamaṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karotīti. Majjhimavaye. Paṭhamavayasmaṃ hi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthi taṃ gabbhaṃ anurakkhitaṃ na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiyakoṭṭhāse vatthu visadam¹ hoti, visade vatthumhi nibbattā dāraḥ arogaḥ honti. Tasmā bodhisattamāṭapi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavivā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyivā kālaṃ karoti.

Nava vā dasa vāti ettha vāsaddena² vikappanavasena satta vā atṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnampi saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Atṭhamāsajāto na jīvati, sesā jīvanti.

Ṭhitāvāti ṭhitāva hutvā. Mahāmāyāpi devī upavijañña³ nātikulagharaṃ gamissāmīti rañño ārocesi. Rājā Kapilavatthuto Devadahanagaragāmimaggaraṃ alaṅkārapetvā devīṃ suvaṇṇasivikāya nisīdāpesi, sakalanagaravāsino Sakyā parivāretvā gandhamālādīhi pūjyamānā devīṃ gahetvā pāyimsu⁴. Sā Devadahanagarassa avidūre Lumbinisālavanuyyānaṃ disvā uyyānavicaraṇatthāya cittaṃ uppādetvā rañño saññaṃ adāsi, rājā uyyānaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ saṃvidahāpesi. Deviyā uyyānaṃ pavīṭṭhamattāya kāyadubbalyaṃ ahoṣi, athassa maṅgalasālamūle sirīsayaṇaṃ paññāpetvā sāṇiyā parikkhipimsu.

1. Visuddhaṃ (Syā)

2. Vāsaddo (Sī, Syā, Ka), vāsaddassa (Dī-Ṭṭha 2. 29 piṭṭhe)

3. Attano (Ka)

4. Vāyamsu (Sī)

Sā antosāṇim pavisitvā sālasākhaṃ hatthena gahetvā aṭṭhāsi. Athassā tāvadeva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi.

Devā naṃ paṭhamāṃ paṭiggaṇhantī khīṇāsavā Suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ? Sūtivesaṃ gaṇhitvāti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttam—tadā bodhisattānaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vattham nivāsetvā macchakkhisadisāṃ dukūlapaṭaṃ yāva pādantāva pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukaṃ gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhamakaraṇato udakanikkhamaṇasadisāṃ. Atha te pakatibrahmavesen’eva upasaṅkamtivā paṭhamāṃ suvaṇṇajālena paṭiggahesum. Tesāṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesum. Tena vuttam “devā naṃ paṭhamāṃ paṭiggaṇhanti pacchā manussā”ti.

206. **Cattāro naṃ devaputtāti** cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvāti** ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkhoti** mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampannoti attho.

Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenāti** udakena. **Kenaci asucināti** yathā aññe sattā kammajavātetī uddhampādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisanarakapapātaṃ patantā viya tālacchiddena nikkadḍhiyamānā hatthī viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānā-asucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattaṃ hi kammajavātā uddhampādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavītale kenaci asucinā asammissāṃ tesāṃ pānīyaparibhojanīya-udakaṃ ceva aññehi asādhāraṇaṃ kīḷana-udakaṃ ca dassetuṃ vuttam, aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamāna-udakassa ceva haṃsavattakādīpokkharāṇigatassa ca udakassa paricchedo n’atthi.

207. **Sampatijāto**ti muhuttajāto. Pāḷiyam̄ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na pana evam̄ daṭṭhabbam̄. Nikkhantamattam̄ hi tam̄ paṭhamam̄ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhimsu, tesam̄ hatthato cattāro mahārājāno maṅgalasammatāya sukhasamphassāya ajinappaveṇiyā, tesam̄ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena, manussānam̄ hatthato muccitvā pathaviyam̄ patiṭṭhito.

Setamhi chatte anudhāriyamāneti dibbasetacchatte anudhāriyamāne. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādāni pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatān’eva. Pāḷiyam̄ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttam̄. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhakā. Tathā khagga tālavaṇṭa morahatthaka vāḷabījani uṇhīsamattā yeva¹ paññāyanti, na tesam̄ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhimsu. Vuttampi cetam̄—

“Anekasākhañca sahasamaṇḍalam,
Chattam̄ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti² cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti³.

Sabbā ca disāti idam̄ sattapadavītihārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanam̄ vuttam̄, na kho pan’evam̄⁴ daṭṭhabbam̄. Mahāsatto hi manussānam̄ hatthato muccitvā puratthimadisam̄ olokesi, anekacakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesum̄. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi n’atthi, kuto uttaritaro”ti āhamsu. Evam̄ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attanā sadisam̄ adisvā ayam̄ uttarā disāti sattapadavītihārena agamāsīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Āsabhinti** uttamam̄. **Aggoti** guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, n’atthi dāni punabbhavoti** padadvayena imasmim̄ attabhāve pattabbam̄ arahattam̄byākāsi.

1. ...uṇhīsabaddhā yeva (Sī)

3. Khu 1. 386 piṭṭhe.

2. Vītipatanti (Sī)

4. Na kho panetam̄ (Sī, Ka)

Ettha ca samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhānaṃ catu-
iddhipādapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ
ajjhottharivā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittāṃ, sattapadagamanāṃ
sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, dibbasetacchattadhāraṇāṃ
vimutticchattapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni
pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittāṃ, disānuvilokanaṃ
anāvarenañāpaṭilābhassa pubbanimittāṃ, āsabhīvācābhāsaṇaṃ
appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittāṃ. “Ayamantimā
jāti”ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa
pubbanimittanti veditabbaṃ. Ime vārā Pāḷiyaṃ āgatā, sambahulavāro pana
na āgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahasilokadhātu kampi.
Dasasahasilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamāṃ
devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā
bheriyo ca kenaci avādītā sayameva vajjiṃsu, manussānaṃ
andubandhanādīni¹ khaṇḍākhaṇḍāṃ bhijjiṃsu. Sabbarogā ambilena
dhotatambamalaṃ viya vigacchiṃsu, jaccandhā rūpāni passīṃsu.
Jaccabahirā saddaṃ suṇiṃsu, pīṭhasappī javanasampannā ahesuṃ,
jātijaḷānampi eḷamūgānaṃ sati patiṭṭhāsi, videse pakkhandanāvā supaṭṭanaṃ
pāpuṇiṃsu, ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratānāni sakatejobhāsītāni ahesuṃ,
verino mettacittāṃ paṭilabhiṃsu, Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantare āloko
udapādi, nadīsu jalaṃ na pavatti, mahāsamuddesu madhusadisāṃ udakaṃ
ahosi, vāto na vāyi, ākāsapabbatarukkhagatā sakuṇā bhassitvā pathavīgatā
ahesuṃ, cando atiroci, sūriyo na uṇho na sītalo nimmalo utusampanno
ahosi, devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā
apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷam² kīḷiṃsu,
cātuddīpikamahāmegho vassi, mahājanaṃ n’eva khudā na pipāsā pīḷesi,
dvārakavāṇāni sayameva vivariṃsu, pupphūpagaphalūpagā rukkhā
pupphaphalāni gaṇhiṃsu, dasasahasilokadhātu ekaddhajamālā ahoṣīti.

Tatrāpissa dasasahasilokadhātukampo sabbanūtaṃ pubbanimittāṃ,
devatānaṃ ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkapavattanakāle
ekappahārena sannipatitvā dhammapaṭiggahantassa pubbanimittāṃ,
paṭhamāṃ

1. Addhubandhanādīni (Ka)

2. Mahākīḷikaṃ (Ka)

devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittāṃ. Pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittāṃ, tantibaddhavīṇānaṃ sayāṃ vajjanaṃ anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, cammabaddhabherīnaṃ vajjanaṃ mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa¹ pubbanimittāṃ, andubandhanādīnaṃ chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittāṃ, sabbarogavigamo sabbakilesavigamassa pubbanimittāṃ, jaccandhānaṃ rūpadassanaṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittāṃ, jaccabaddhirānaṃ saddassavanaṃ dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pīṭhasappīnaṃ javanasampadā catu-iddhipādādhigamassa pubbanimittāṃ, jaḷānaṃ satipaṭiṭṭhānaṃ catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, videsapakkhandanāvānaṃ supaṭṭanasampāpuṇaṇaṃ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittāṃ, ratanānaṃ sakatejobhāsitaṃ yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati tassa pubbanimittāṃ.

Verīnaṃ mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, Avīcimhi agginibbānaṃ ekādasa-agginibbānassa pubbanimittāṃ, lokantarāloko avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittāṃ, mahāsamuddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittāṃ, vātassa avāyanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindaṇassa pubbanimittāṃ, sakuṇānaṃ pathavīgamaṇaṃ mahājanassa ovādaṃ sutvā pāṇehi saraṇagamaṇassa pubbanimittāṃ, candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittāṃ, sūriyassa uṇhasītavivajjana-utusukhatā kāyikacetasikasukhuppattiyā pubbanimittāṃ, devatānaṃ vimānadvāresu apphoṭanādīhi kīḷānaṃ Buddhabhāvaṃ patvā udānaṃ udānassa pubbanimittāṃ, cātuddīpikamahāmeghavassanaṃ mahato dhammameghavassanassa pubbanimittāṃ, khudāpīḷānaṃ abhāvo kāyagatāsati-amatapaṭilābhassa pubbanimittāṃ, pipāsāpīḷānaṃ abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittāṃ, dvārakavāṭānaṃ sayameva vivaraṇaṃ aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittāṃ, rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇaṃ vimuttipupphehi pupphitaṃ ca sāmāññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittāṃ, dasasahasilokadhātuyā ekaddhajamālātā ariyaddhajamālāmālitāya pubbanimittanti veditabbaṃ. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhaṃ² pucchanti—“yadā mahāpuriso pathaviyaṃ paṭiṭṭhahitvā uttarābhimukho gantvā āsabhiraṃ vācaṃ bhāsati, tadā kiṃ pathaviyā

1. Anusāsanassa (Sī, Syā)

2. Pañhe (Sī)

gato, udāhu ākāseṇa. Dissamāno gato, udāhu adissamāno. Acelako gato, udāhu alaṅkatappaṭiyatto. Daharo hutvā gato, udāhu mahallako. Pacchāpi kiṃ tādisoṇa ahoṣi, udāhu puna bāladārako”ti. Ayaṃ pana paṇho heṭṭhālohapāsāde saṃghasannipāte Tipiṭakacūḷābhayattherena vissajjitova. Thero kirettha niyati pubbekatakamma issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahum vatvā avasāne evaṃ byākāsi “mahāpuriso pathaviyaṃ gato, mahājanassa pana ākāse gacchanto viya ahoṣi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahoṣi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatappaṭiyattova upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahoṣi. Pacchā pana bāladārakova ahoṣi, na tādiso”ti. Evaṃ vutte parisā cassa “Buddhena viya hutvā bho therena paṇho kathito”ti attamanā ahoṣi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Viditāti pākaṭā hutvā. Yathā hi sāvakā nahānamukhadhovanakhādanapivanādikāle anokāsagate atītasāṅkhāre nippadese sammāsituṃ na sakkonti, okāsapatte yeva sammāsanti, na evaṃ Buddhā. Buddhā hi sattadivasabbhantare vavattthitasāṅkhāre ādito paṭṭhāya sammāsivā tilakkhaṇaṃ āropetvāva vissajjenti, tesāṃ avipassitadhammo¹ nāma n’atthi, tasmā “viditā”ti āha. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Acchariya-abbhutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. **Evaṃ me sutanti** Bākulasuttam². Tattha **Bākuloti** yathā dvāvīsati dvattimsāti-ādīmhi vattabbe bāvīsati bāttimsāti-ādīni vuccanti, evameva dvikuloti vattabbe Bākuloti vuttam. Tassa hi therassa dve kulāni ahesuṃ. So kira devalokā cavitvā Kosambinagare

1. Avisayitadhammo (Ka)

2. Bakkulasuttam (Sī, Syā)

nāma mahāseṭṭhikule nibbatto, tamenam pañcame divase sīsam nhāpetvā Gaṅgākīlam akaṃsu. Dhātiyā¹ dāraḥam udake nimujjanummujjanavasena kīlāpentiyā eko maccho dāraḥam disvā “bhakkho me ayan”ti maññamāno mukham vivarivā upagato, dhāti² dāraḥam chaḍḍetvā palātā, maccho tam gili, puññavā satto dukkham na pāpuṇi, sayanagabbham pavisivā nipanno viya ahosi. Maccho dāraḥassa tejena tattakapallam³ gilivā dayhamāno viya vegena tiṃsayojanamaggam⁴ gantvā Bārāṇasinagaravāsino macchabandhassa jālam pāvīsi, mahāmacchā nāma jālabaddhā pahariyamānā⁵ maranti. Ayam pana dāraḥassa tejena jālato jīhaṭamattova mato. Macchabandhā ca mahantaṃ maccham labhitvā phāletvā vikkiṇanti, tam pana dāraḥassa ānubhāvena aphāletvā sakalameva kājena haritvā sahasseṇa demāti vadantā nagare vicariṃsu. Koci na gaṇhāti.

Tasmim pana nagare aputtakam asitikoṭivibhavam seṭṭhikulam atthi, tassa dvāramūlam patvā “kim gahetvā dethā”ti vuttā kahāpaṇanti āhaṃsu. Tehi kahāpaṇam datvā gahito, seṭṭhibhariyāpi aññesu divasesu macche na kelāyati, tam divasam pana maccham phalake ṭhapetvā sayameva phālesi, macchañca nāma kucchito phārenti, sā pana piṭṭhito phārenti macchakucchiyam suvaṇṇavaṇṇam dāraḥam disvā “macchakucchiyam me putto laddho”ti nādam nadivā dāraḥamādāya sāmikassa santikam agamāsi. Seṭṭhi tāvadeva bherim carāpetvā dāraḥam ādāya rañño santikam gantvā “macchakucchiyam me deva dāraḥako laddho, kim karomī”ti āha. Puññavā esa, yo macchakucchiyam arogo vasi, posehi nanti.

Assosi kho itaram kulam “Bārāṇasiyam kira ekam seṭṭhikulam macchakucchiyam dāraḥam labhati”ti, te tatha agamaṃsu. Athassa mātā dāraḥam alaṅkaritvā kīlāpiyamānam disvāva “manāpo vatāyam dāraḥako”ti gantvā pavattim ācikkhi. Itarā mayham puttoti-ādimāha. Kaham te laddhoti. Macchakucchiyanti. No tuyham putto, mayham puttoti. Kaham te laddhoti. Mayā dasamāse kucchiyā dhārito, atha nam nadiyā

1. Dhātisu (Ka)

2. Dhātiyo (Ka)

3. Tattakapālam (Syā), tattaphālam (Sī)

4. Tiyojanamattampi (Ka)

5. Māriyamānā (Sī), pahariyamānāva (?)

kīḷāpiyamānaṃ maccho gilīti. Tuyhaṃ putto aññaena macchena gilīto bhavissati, ayaṃ pana mayā macchakucchiyaṃ laddhoti ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā āha “ayaṃ dasa māse kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā, macchaṃ gaṇhantāpi vakkayakanādīni¹ bahi katvā gaṇhantā nāma natthīti macchakucchiyaṃ laddhattā ayampi amātā kātuṃ na sakkā, dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu, ubhopi naṃ jaggathā”ti ubhopi jaggiṃsu.

Viññutaṃ pattassa dvīsupi nagaresu pāsādaṃ kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṃ. Ekekasmim nagare cattāro cattāro māse vasati, ekasmim nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṇānāvāya maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ saddhim nāṭakāhi āropenti. So sampattim anubhavamāno itaraṃ nagaraṃ gacchati. Tamnagaravāsino nāṭakāni upaḍḍhamaggaṃ agamaṃsu. Te paccuggantvā taṃ parivāretvā attano pāsādaṃ nayanti. Itarāni nāṭakāni nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā ten’eva niyāmena puna itaraṃ nagaraṃ gacchati. Evamassa sampattim anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Atha Bhagavā cārikaṃ caramāno Bārāṇasim patto, so Bhagavato santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajito. Pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahoṣi, aṭṭhame pana so² saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti evamassa dve kulāni ahesuṃ. Tasmā **Bākuloti** saṅkhaṃ agamaṃsīti.

Purāṇagihisahāyoti pubbe gihikāle sahāyo. Ayampi dīghāyukova therāṃ pabbajitaṃ passituṃ gacchanto asītime vasse gato. **Methuno dhammoti** bālo naggasamaṇako bālapucchaṃ pucchati, na sāsana vacanaṃ, idāni therena dinnanaye ṭhito **imehi pana teti** pucchi.

210. **Yampāyasmāti**-ādīni padāni sabbavāresu dhammasaṅgahakattherehi niyametvā ṭhapitāni. Tattha saññā uppannamattāva, vitakko kamma pathabheda

1. Vikkayakīṇādīni (Ka)

2. Anulomaphalaṃ (Ka)

koti. Thero panāha “kasmā visum karotha, ubhayampetaṃ kammaṭṭhabhedakamevā”ti.

211. **Gahapaticīvaranti** vassāvāsikaṃ cīvaraṃ. **Satthenāti** pipphalakena¹. **Sūciyāti** sūcim gahetvā sibbitabhāvaṃ na sarāmīti attho. **Kathine cīvaranti** kathinacīvaraṃ, kathinacīvarampi hi vassāvāsikagatikameva. Tasmā tattha “sibbitā nābhijānāmī”ti āha.

Ettakaṃ panassa kālaṃ gahapaticīvaraṃ asādiyantassa chindanasibbanādīni akarontassa kuto cīvaraṃ uppajjatīti. Dvīhi nagarehi. Thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītarō nattapanattakā sukhumasātakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā paṇṇanti. Therassa nhānakāle nhānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca, purāṇacīvarāni sampattapabbajitānaṃ deti. Thero tāni nivāsetvā ca pārupitvā ca navakammaṃ na karoti, kiñci āyūhanakammaṃ n’atthi. Phalasaṃpattim appetvā appetvā nisīdati. Catūsu māsesu pattesu lomakiliṭṭhāni honti, athassa puna ten’eva niyāmena paṇṇitvā denti. Aḍḍhamāse aḍḍhamāse parivattatīpi vadanti yeva.

Anacchariyañcetaṃ therassa mahāpuññassa mahābhiññassa² sataṣaṣṣakappe pūritapāramissa, Asokadhammarañño kulūpako Nigrodhatthero divasassa tikkhattuṃ cīvaraṃ parivattesi. Tattha hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhim pātova āhariyittha, tathā divā ceva sāyañca. Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sātake parivattento “therassa cīvaraṃ nītan”ti pucchitvā “āma nītan”ti sutvāva parivattesi. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira Jambudīpe bhikkhusaṃghassa yebhuyyena Nigrodhasseva santakaṃ cīvaraṃ ahoṣi.

Aho vata maṃ koci nimanteyyāti kim pana cittassa anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppanassa pahānanti. Cittaṃ nāma lahukaparivattaṃ, tasmā anuppādanaṃ

1. Pipphalikenā (Sī, Syā)

2. Mahāvīriyassa (Ka)

bhāriyaṃ, uppanassa pahānampi¹ bhāriyameva. **Antaraghareti** Mahāsakuludāyisutte² indakhīlato paṭṭhāya antaragharaṃ nāma, idha nimbodakapātanaṭṭhānaṃ adhippetāṃ. Kuto panassa bhikkhā uppajjitthāti. Thero dvīsu nāgaresu abhiññāto, gehadvāraṃ āgatassevassa pattāṃ gahetvā nānārasabhojanassa pūretvā denti. So laddhaṭṭhānato nivattati, bhattakicckaraṇaṭṭhānaṃ panassa nibaddhameva ahosi. **Anubyañjanasoti** therena kira rūpe nimittaṃ gahetvā mātugāmo na olokitapubbo. **Mātugāmassa Dhammanti** mātugāmassa chappañcavācāti dhammaṃ desetum vaṭṭati, pañhaṃ puṭṭhena gāthāsahassampi vattum vaṭṭati yeva. Thero pana kappiyameva na akāsi. Yebhuyyena hi kulūpakatherānametaṃ kammaṃ hoti. **Bhikkhunupassayanti** bhikkhuni-upassayaṃ. Taṃ pana gilānapucchakena gantum vaṭṭati, thero pana kappiyameva na akāsi. Esa nayo sabbattha. **Cuñṇenāti** Kosambacuñṇādinā. **Gattaparikkammeti** sarīrasambāhanakamme. **Vicāritāti** payojayitā. **Gaddūhanamattanti** gāvīm thane gahetvā ekaṃ khīrabindum dūhanakālamattampi.

Kena pana kāraṇena thero nirābādho ahosi. Padumuttare kira Bhagavati satasahassabhikkhuparivāre cārikaṃ caramāne Himavati visarukkhā pupphimsu. Bhikkhusatasahassānampi tiṇapupphakarogo uppajjati, thero tasmīm samaye iddhiṃ tāpaso hoti, so ākāsena gacchanto bhikkhusaṃghaṃ disvā otarivā rogaṃ pucchitvā Himavantato osadhaṃ āharitvā adāsi. Upasiṅghanamatten’eva rogo vūpasami. Kassapasammāsambuddhakālepi paṭhamavappadivase vappaṃ ṭhapetvā bhikkhusaṃghassa paribhogaṃ aggisālaṃ ceva vaccakuṭiṅca kāretvā bhikkhusaṃghassa bhesajjavattaṃ nibandhi³, iminā kammaṃ nirābādho ahosi. Ukkaṭṭhanesajjiko panesa ukkaṭṭhāraññako ca, tasmā “nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā”ti-ādimāha.

Saraṇoti sakilesa. **Aññā udapādīti** anupasampannassa aññaṃ byākātum na vaṭṭati, thero kasmā byākāsi? Na thero ahaṃ arahāti āha, aññā udapādīti panāha. Api ca thero arahāti pākaṭo, tasmā evamāha.

1. Uppannappahānampi (Sī, Syā) 2. Ma 2. 194 piṭṭhe. 3. Nibaddhaṃ (Syā, Ka)

212. **Pabbajjanti** thero sayam n'eva pabbājesi, na upasampādesi aññehi pana bhikkhūhi evam kārāpesi. **Avāpuraṇam ādāyāti** kuñcikaṃ gahevā.

Nisinnakova parinibbāyīti aham¹ dharamānopi na aññassa bhikkhussa bhāro ahoṣim, parinibbutassāpi me sarīraṃ bhikkhusaṃghassa palibodho mā ahoṣīti tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyi. Sarīrato jālā utṭhahi, chavimaṃsalohitaṃ sappi viya jhāyamānaṃ parikkhayaṃ gataṃ, sumanamakulasadisā dhātuyova avasesim². Sesam sabbattha pākaṭameva. Idaṃ pana suttaṃ dutiyasaṅgahe saṅgītanti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bākulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Evam me sutanti** Dantabhūmisuttaṃ. Tattha **araññakuṭikāyanti** tasseva Veḷuvanassa ekasmiṃ vivittaṭṭhāne padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ atthāya katasenāsane. **Rājakumāro**ti Bimbisārassa putto orasako.

Phuseyyāti labheyya. **Ekaggatanti** evam paṭipanno samāpattim nāma labhati, jhānaṃ nāma labhatīti idaṃ mayā sutanti vadati. **Kilamathoti** kāyakilamatho. **Viheṣāti** sveva kilamatho vutto. **Yathāsake tiṭṭheyyāsīti** attano ajānanakoṭṭhāse yeva tiṭṭheyyāsīti.

214. **Desesīti** cittekaggataṃ nāma evam labhati, samāpattim evam nibbatteṭīti appanā-upacāraṃ pāpetvā ekakasiṅaparikkammaṃ kathesi. **Pavedetvāti** pakāsetvā.

Nekkhammena ñātābanti kāmato nissaṭaguṇena ñātābbaṃ. Kāmato nissaṭaguṇe ṭhiteṇa puggaleṇa ekaggam nāma jānitābanti adhippāyenetam

1. Ayam (Ka)

2. Avasisimsu (Sī)

vuttaṃ. Sesāni tasseva vevacanāni. **Kāme paribhuñjantoti** duvidhepi kāme bhūñjamāno.

215. **Hatthidammā vā assadammā vā godammā vā**ti ettha adantahatthidammādayo viya cittekaggarahitā puggalā daṭṭhabbā. Dantahatthi-ādayo viya cittekaggasampannā. Yathā adantahatthidammādayo kūṭākāraṃ akatvā dhuraṃ achaddetvā dantagamaṇaṃ vā gantuṃ, dantehi vā pattabbaṃ bhūmiṃ pāpuṇituṃ na sakkonti, evameva cittekaggarahitā sampannacittekaggehi nibbattitaguṇaṃ vā nibbattetuṃ pattabhūmiṃ vā pāpuṇituṃ na sakkonti.

216. **Hatthavilaṅghakenā**ti hatthena hatthaṃ gahetvā.

Daṭṭheyanti¹ passitabbayuttakaṃ. **Āvutoti**² āvarito. **Nivutoti**³ nivārito. **Ophuṭoti** onaddho.

217. **Nāgavanikanti** Hatthipadopame⁴ nāgavanacarako puriso “nāgavaniko”ti vutto, idha hatthisikkhāya kusalo hatthiṃ gahetuṃ samattho. **Atipassitvā**ti disvā. **Etthagedhā**ti etasmiṃ pavattagedhā. **Sarasaṅkappānanti** dhāvanasaṅkappānaṃ⁵. **Manussakantesu sīlesu samādapanāyā**ti ettha yadā nāgo itthipurisehi kumārakumārikāhi soṇḍādīsu gahetvā upakeḷayamāno vikāraṃ na karoti sukhāyati, tadānena manussakantāni sīlāni samādinnāni nāma honti.

Pemaṇiyāti tāta rājā te pasanno maṅgalaḥhatthiṭṭhān’eva ṭhapessati, rājārahāni bhojanādīni labhissasīti evarūpī nāgehi piyāpitabbā kathā. **Sussūsatī**ti taṃ pemaṇiyakathaṃ sotukāmo hoti. **Tiṇaghāsodakanti** tiṇaghāsaṃ ceva udakaṃ ca, **tiṇaghāsanti** ghāsitabbaṃ tiṇaṃ, khādītabbanti attho.

Paṇavoti diṇḍimo⁶. **Sabbavaṅkadosanihitannitakasāvoti** nihitasabbavaṅkadoso ceva apanītakasāvo ca. **Aṅganteva saṅkhaṃ gacchatī**ti aṅgasamo hoti.

1. Diṭṭheyanti (Syā, Ka)

3. Nivutoti (Syā, Ka)

5. Vacanasaṅkappānaṃ (Sī), bādhanasaṅkappānaṃ (Ka)

6. Deṇḍimo (Sī, Syā), diṇḍimo (Ka)

2. Āvutoti (Syā, Ka)

4. Ma 1. 232 piṭṭhe.

219. **Gehasitasīlānanti** pañcakāmaguṇanissitasīlānam. **Ñāyassāti** aṭṭhaṅgikamaggassa.

222. **Adantamaraṇam mahallako rañño nāgo kālaṅkatoti** rañño mahallako nāgo adantamaraṇam mato kālam kato hoti, adantamaraṇam kālamkiriyaṃ nāma kariyatīti ayamettha attho. Esa nayo sabbattha. Sesam uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dantabhūmisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Evam me sutanti** Bhūmijasuttam. Tattha **Bhūmijoti** ayam therō Jayasenaṛājakumārassa mātulo. **Āsañca anāsañcāti** kālena āsam kālena anāsam. **Sakena thālipākenāti** pakatipavattāya bhikkhāya¹ attano niṭṭhitabhattatopi bhattena parivisi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Evam me sutanti** Anuruddhasuttam. Tattha **evamāhaṃsūti** tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosi, tadā upasaṅkamtivā evamāhaṃsu. **Apaṇṇakanti** avirādhitam. **Ekatthāti** appamaṇāti vā mahaggatāti vā jhānameva cittekaggatā yeva evam vuccatīti imam sandhāya evamāha.

1. Pakatipavattā bhikkhā pavattā ca (Ka)

231. **Yāvataṅ ekam rūkkhamūlam mahaggatanti pharivā adhimuccivā viharatīti** ekarūkkhamūlapamāṇaṭṭhānam kasiṇanimittena ottharivā tasmim kasiṇanimitte mahaggatajjhānam pharivā adhimuccivā viharati. Mahaggatanti panassa ābhogo n’atthi, kevalam mahaggatajjhānapavattivasena panetaṃ vuttam. Esa nayo sabbattha. **Iminā kho etaṃ gahapati pariyāyenāti** iminā kāraṇena. Ettha hi appamāṇāti vuttānam brahmavihārānam nimittam na vaḍḍhati, ugghāṇam na jāyati, tāni jhānāni abhiññānam vā nirodhassa vā pādakāni na honti, vipassanāpādakāni pana vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. “Mahaggatā”ti vuttānam pana kasiṇajjhānānam nimittam vaḍḍhati, ugghāṇam jāyati, samatikkamā honti, abhiññāpādakāni nirodhapādakāni vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. Evamime dhammā nānatthā, appamāṇā mahaggatāti evam nānābyañjanā ca.

232. Idāni mahaggatasamāpattito nīharivā bhavūpapattikāraṇam dassento **catasso kho imāti** ādimāha. **Parittābhāti** pharivā jānantassa ayamābhogo atthi, Parittābhesu pana devesu nibbattikāraṇam jhānam bhāvento evam vutto. Esa nayo sabbattha. Parittābhā siyā saṅkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā, appamāṇābhā siyā saṅkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Katham? Suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattim nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānam suṭṭhu aparisodhitattā dubbalameva samāpattim vaḷañjitvā appaṇṇajjhāne ṭhito kālam katvā Parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti saṅkiliṭṭho ca. Pañcahi panākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānam suṭṭhu parisodhitattā suvisuddham samāpattim vaḷañjitvā paṇṇajjhāne ṭhito kālam katvā Parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti parisuddho ca. Evam parittābhā siyā saṅkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kasiṇe pana vipulaparikkammaṃ katvā samāpattim nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvoti sabbam purimasadisameva veditabban. Evam appamāṇābhā siyā saṅkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhāti.

Vaṇṇanānattanti sarīravaṇṇassa nānattam. **No ca ābhānānattanti** āloke nānattam na paññāyati. **Accinānattanti** dīgharassa-aṇuthūlavasena acciyā nānattam.

Yattha yatthāti uyyānavimānakapparukkhanadītīrapokkharāṇītīresu yattha yattha. **Abhinivisantīti** vasanti. **Abhīramantīti** ramanti na ukkaṇṭhanti. **Kājenāti** yāgubhattatelaḥṇitamacchamamsakājesu yena kenaci kājena. “Kācenāti”Pi pāṭho, ayameva attho. **Piṭakenāti** pacchiyā. **Tattha tatthevāti** sappimadhuphāṇitādīnam sulabhaṭṭhānato loṇapūtimacchādīnam ussannaṭṭhānam nītā “pubbe amhākaṁ vasanaṭṭhānam phāsukaṁ, tattha sukhaṁ vasimhā, idha loṇaṁ vā no¹ bādhati, pūtimacchagandho vā sīsārogaṁ uppādeti”ti evaṁ cittaṁ anuppādetvā tattha tattheva ramanti.

234. **Ābhāti** ābhāsampannā. **Tadaṅgenāti** tassā bhavūpapattiyā aṅgena, bhavūpapattikāraṇenāti attho. Idāni taṁ kāraṇaṁ pucchanto **ko nu kho bhanteti**-ādimāha.

Kāyaduṭṭhullanti kāyālasiyabhāvo. **Jhāyatoti** jalato.

235. **Dīgharattaṁ kho meti** thero kira pāramiyo pūrento isipabbajjāṁ pabbajitvā samāpattim nibbattetvā nīrantaraṁ tīṇi attabhāvasatāni brahmaloke paṭilabhi, taṁ sandhāyetaṁ āha. Vuttampi cetam—

“Avokiṇṇam² tīṇi satam, yaṁ pabbajim isipabbajjāṁ.
Asaṅkhatam gavesanto, pubbe sañcaritam maman”ti.

Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Evaṁ me sutanti** Upakkilesasuttaṁ. Tattha **etadavocāti** n’eva bhedaḍhippāyena na piyakamyatāya, atha khvāssa etadahosi “ime

1. Loṇavāto (Sī), loṇo vā no (Syā, Ka)

2. Abbokiṇṇam (Sī, Syā)

bhikkhū mama vacanaṃ gahetvā na oramissanti, Buddhā ca nāma hitānukampakā, addhā nesaṃ¹ Bhagavā ekaṃ kāraṇaṃ kathessati, taṃ sutvā ete oramissanti, tato tesāṃ phāsuvihāro bhavissati”ti. Tasmā etaṃ “idha bhante”ti-ādivacanavoca. **Mā bhaṇḍananti**-ādīsu “akatthā”ti pāṭhasesaṃ gahetvā “mā bhaṇḍanaṃ akatthā”ti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Aññataroti** so kira bhikkhu Bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo “ime bhikkhū kodhābhībhūtā Satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā Bhagavā ete ovaḍanto kilamī”ti, tasmā evamāha.

Piṇḍāya pāvisīti na kevalaṃ pāvisi, yenapi janena na diṭṭho so maṃ passatūtipi adhiṭṭhāsī. Kimatthaṃ adhiṭṭhāsīti? Tesāṃ bhikkhūnaṃ damanattānaṃ. Bhagavā hi tadā piṇḍapātappaṭikkanto “puthusaddo samajano”ti-ādigāthā bhāsivā Kosambito Bālakaloṇakāragāmaṃ gato. Tato Pācīnavamsadāyaṃ, tato Pālīleyyakavanasaṇḍaṃ gantvā Pālīleyyahatthināgena upaṭṭhahiyamāno temāsaṃ vasi. Nagaravāsīnopi “sattā vihāraṃ gato, gacchāma dhammassavanāyā”ti gandhapupphahatthā vihāraṃ gantvā “kahaṃ bhante Sattā”ti pucchīmsu. “Kahaṃ tumhe Sattāraṃ dakkhatha, Sattā ‘ime bhikkhū samagge karissāmī’ti āgato, samagge kātum asakko nikkhamitvā gato”ti. “Mayaṃ satampi sahasampi datvā Sattāraṃ ānetum na sakkoma, so no ayācīto sayameva āgato, mayaṃ ime bhikkhū nissāya Satthu sammukhā dhammakathaṃ sotum na labhimhā. Ime Sattāraṃ uddissa pabbajitā, tasmīpi sāmaggīṃ karonte samaggā na jātā, kassāññassa vacanaṃ karissanti. Alaṃ na imesaṃ bhikkhā dātabbā”ti sakalanagare daṇḍaṃ ṭhapayīmsu. Te punadivase sakalanagaraṃ piṇḍāya caritvā kaṭacchumattampi bhikkhaṃ alabhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Upāsakāpi te puna āhaṃsu “yāva Sattāraṃ na khamāpetha, tāva vo tameva daṇḍakammaṃ”ti. Te “Sattāraṃ khamāpessāmā”ti Bhagavati Sāvattiyāṃ anuppatte tattha āgamaṃsu. Sattā tesāṃ aṭṭhārasa bhedakaravattūni desesīti ayamettha Pāḷimuttakakathā.

237. Idāni **puthusaddoti**-ādigāthāsu puthu mahāsaddo assāti **puthusaddo**. **Samajanoti** samāno ekasadiṣo jano, sabbovāyaṃ

1. Aṭṭhāne maṃ (Ka)

bhaṇḍanakāraḱajano samantato saddaniccharaṇena puthusaddo ceva sadiso cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathāti** tatra koci ekopi ahaṃ bāloti na maññati, sabbepi paṇḍitamānino ye va. **Nāññaṃ bhiyyo amaññarunti** koci ekopi ahaṃ bāloti na ca maññi, bhiyyo ca¹ saṃghasmiṃ bhijjamāne aññasmiṃ ekaṃ “mayhaṃ kāraṇā saṃgho bhijjati”ti idaṃ kāraṇaṃ na maññīti attho.

Parimuṭṭhāti muṭṭhassatino. **Vācāgocarabhāṇinoti** rākārassa rassādeso kato, vācāgocarāva, na satipaṭṭhānagocarā, bhāṇino ca², kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ**, yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṃghagāravena mukhasaṅkocanaṃ na karotīti attho. **Yena nītāti** yena kalahena imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidūti** na taṃ jānanti “evaṃ sādīnavo ayan”ti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ akkocchi manti-ādikaṃ ākāraṃ ye upanayhanti. **Sanantanoti** porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakāraḱā pare nāma. Te ettha saṃghamaḱḱe kalahāṃ karontā “mayāṃ yamāmase upayamāma³ nassāma satataṃ samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā”ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantīti** ye ca tattha paṇḍitā “mayāṃ maccuno samīpaṃ gacchāmā”ti vijānantī. **Tato sammanti medhagātī** evañhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā Jātake⁴ āgatā, Brahmaḱḱattaṃ ca Dīghāvukumāraṅca sandhāya vuttā. Ayaṃ hettha attho—tesampi tathā pavattaverānaṃ hoti saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo n’eva māṭāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni, na paṇḍā haṭṭā na gavāssadhaṇāni haṭṭānīti.

1. Bhiyyova (Sī, Syā, Ka)

3. Upamāma (Sī, Syā)

2. Bhāṇinoti (Sī)

4. Khu 5. 188 piṭṭhe.

Sace labhethāti-ādigāthā paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanattham vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānīti** pākaṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhim attamano satimā careyyāti.

Rājāva raṭṭham Vijitanti yathā attano Vijitaraṭṭham Mahājanakarājā ca Arindamamahārājā ca pahāya ekakā vicarimsu, evaṃ vicareyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva nāgoti** mātaṅgo araññe nāgo. **Mātaṅgoti** hatthi vuccati. **Nāgoti** mahantādhivacanametam. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni akāsi, yathā ca Pālileyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttam hoti.

238. **Bālakaloṇakāragāmoti** Upāligahapatissa bhogagāmo¹. **Tenupasaṅkamīti** kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavam disvā ekavīhāriṃ bhikkhum passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīlito uṇhādīni patthayamāno viya upasaṅkami. **Dhammiyā kathāyāti** ekībhāve ānisaṃsappaṭisaṃyuttāya. Yena Pācīnavamsadāyo, tattha kasmā upasaṅkami? Kalahakārake kirassa diṭṭhādīnavattā samaggavāsino bhikkhū passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīlito uṇhādīni patthayamāno viya tattha upasaṅkami. **Āyasmā ca Anuruddhoti**-ādi vuttanayameva.

241. **Atthi pana voti** pacchimapucchāya lokuttaradhammam puccheyya. So pana therānam n'atthi, tasmā tam pucchitum na yuttanti parikammobhāsam pucchati. **Obhāsañceva sañjānāmāti** parikammobhāsam sañjānāma. **Dassanañca rūpānanti** dibbacakkhunā rūpadassanañca sañjānāma. **Tañca nimittam nappaṭivijjhāmāti** tañca kāraṇam na jānāma, yena no obhāso ca rūpadassanañca antaradhāyati.

Tam kho pana vo Anuruddhā nimittam paṭivijhitabbanti tam vo kāraṇam jānitabbam. **Ahampi sudanti** Anuruddhā tumhe kim na ālulesanti, ahampi imehi ekādasahi upakkileschi ālulitapubboti dassetum imam

1. Loṇakāragāmo (Ka)

desanaṃ ārabhi. **Vicikicchā kho meti-**ādīsu mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni disvā “idaṃ kho kin”ti vicikicchā udapādi. **Samādhi cavīti** parikammasamādhi cavi. **Obhāsoti** parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunā rūpaṃ na passi. **Amanasikāroti** rūpāni passato vicikicchā uppajjati, idāni kiñci na manasikarissāmīti amanasikāro udapādi.

Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa thinamiddhaṃ udapādi.

Chambhitattanti Himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasa-ajagarādayo addasa, athassa chambhitattaṃ udapādi.

Uppilanti¹ “mayā diṭṭhabhayaṃ² pakatiyā olokiyamānaṃ n’atthi, adiṭṭhe kiṃ nāma bhayan”ticintayato uppilāvitattaṃ³ udapādi. **Sakidevāti** ekapayogen’eva pañca nidhikumbhiyopi passeyya.

Duṭṭhullanti mayā vīriyaṃ gāḷhaṃ paggahitaṃ, tena me uppilaṃ uppannanti vīriyaṃ sīthilamakāsi, tato kāyadaratho kāyaduṭṭhullaṃ kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti mama vīriyaṃ sīthilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannanti puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ udapādi. **Patameyyāti** mareyya.

Atilīnavīriyanti mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātanti puna vīriyaṃ sīthilaṃ karoto atilīnavīriyaṃ udapādi.

Abhijappāti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṃghaṃ passato taṇhā udapādi.

Nānattasaññāti mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidharūpaṃ manasi karissāmīti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto nānattasaññā udapādi.

Atinijjhāyitattanti mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva manasi karissāmīti tathā manasikaroto atinijjhāyitattaṃ rūpaṇaṃ udapādi.

1. Ubbilanti (Sī, Syā)

2. Mahatibhayaṃ (Ka)

3. Ubbilāvitattaṃ (Sī, Syā)

243. **Obhāsanimittam manasi karomīti** parikammobhāsameva manasi karomi. **Na ca rūpāni passāmīti** dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpanimittam manasi karomīti** dibbacakkhunā visayarūpameva manasi karomi.

Parittañceva obhāsanti parittakaṭṭhāne obhāsam. **Parittāni ca rūpānīti** parittakaṭṭhāne rūpāni. Vipariyāyena dutiyavāro veditabbo. **Paritto samādhīti** parittako parikammobhāso, obhāsaparittatam¹ hi sandhāya idha parikammasamādhi “paritto”ti vutto. **Parittam me tasmim samayeti** tasmim samaye dibbacakkhupi parittakam hoti. Appamāṇavārepi es’eva nayo.

245. **Avitakkampi vicāramattanti** pañcakanaye dutiyajjhānasamādhim. **Avitakkampi avicāranti** catukkanayena pañcakanayepi jhānattayasamādhim. **Sappītikanti** dukatikajjhānasamādhim. **Nippītikanti** dukajjhānasamādhim. **Sātasahagatanti** tikacatukkajjhānasamādhim. **Upekkhāsahagatanti** catukkanaye catutthajjhānasamādhim pañcakanaye pañcamajjhānasamādhim.

Kadā pana Bhagavā imam tividham samādhim bhāveti? Mahābodhimūle nisinno pacchimayāme. Bhagavato hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko ahosi, dutiyādayo dutiyatatiyacatutthajjhānikā. Pañcakanaye pañcamajjhānassa maggo natthīti so lokiyo ahosīti lokiyalokuttaramissakam sandhāyetaṃ vuttam. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Evaṃ me sutanti** Bālaṇḍitasuttam. Tattha **bālalakkhaṇānīti** bālo ayanti etehi lakkhiyati nāyatīti bālalakkhaṇāni. Tān’eva tassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni**. Bālassa apadānānīti²

1. Obhāsam parittam, tam (Ka)

2. Caritāpadānānīti (Sī, Syā)

bālāpadānāni. Duccintitacintīti cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsītabhāsīti** bhāsamānopi musāvādādibhedam dubbhāsītameva bhāsati. **Dukkaṭṭakammakārīti** karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭṭakammameva karoti. **Tatra ceti** yattha nisinno, tassaṃ parisati. **Tajjaṃ tassāruppanti** tajjātikam tadanucchavikam, pañcannaṃ verānaṃ diṭṭhadhammasamparāyika-ādīnavappaṭisaṃyuttanti adhippāyo. **Tatrāti** tāya kathāya kacchamānāya. **Bālanti-ādīni** sāmi-atthe upayogavacanaṃ.

248. **Olambantīti** upaṭṭhahanti. Sesapadadvayam tasseva vevacanaṃ, olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Pathaviyā olambantīti** pathavitale pattharanti. Sesapadadvayam tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāro yeva hesa. **Tatra bhikkhave bālāssāti** tasmim upaṭṭhānākāre āpāthagate balassa evaṃ hoti.

249. **Etadvocāti** anusandhikusalo bhikkhu “nirayassa upamā kātuṃ na sakkā”ti na Bhagavā vadati, “nasukarā”ti pana vadati, na sukaram pana sakkā hoti kātuṃ, handāham Dasabalam upamaṃ kārāpemiṃti cintetvā etaṃ “sakkā bhante”ti vacanaṃ avoca. **Haneyyunti** vinivijjhivā gamanavasena yathā ekasmiṃ ṭhāne dve pahārā nipatanti, evaṃ haneyyūṃ. Tenassa dve vaṇamukhasatāni honti. Ito uttaripi es’eva nayo.

250. **Pāṇimattanti** antomuṭṭhiyam ṭhapanamattaṃ. **Saṅkhampi na upetīti** gaṇanamattampi na gacchati. **Kalabhāgampīti** satimaṃ kalam sahasimaṃ kalam satahasimaṃ vā kalam upagacchatītipi vattabbaṃ na upeti. **Upanidhampīti** upanikkhepanamattampi na upeti, oloketassa olokitamattampi n’atthi. **Tattaṃ ayokhilanti** tigāvutaṃ attabhāvaṃ saṃpajjalitāya lohathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā tassa dakkhiṇahatthe tālappamaṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā, evaṃ urenapi dakkhiṇapassenapi vāmapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva. **Saṃvesetvāti** saṃpajjalitāya lohathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭṭhārīti** mahatīhi gehassa ekapakkhachadanamattāhi kuṭṭhārīhi tacchanti. Lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhanti. Mahādukkhaṃ uppajjati,

tacchantā pana suttāhataṃ karitvā dārū viya aṭṭhamsampi chaḷamsampi karonti. **Vāsīhī**ti mahāsuppamāṇāhi vāsīhi. Tāhi tacchantā tacato yāva aṭṭhīni saṅikam tacchanti, tacchitam tacchitam paṭipākatikam hoti. **Rathe yojetvā**ti saddhim yugayottapañcaracakkakubbarapācanehi sabbato sampajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** Mahākūṭāgārappamāṇam. **Āropentī**ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhanti** supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddham adho tiriyañca gacchati.

Bhāgaso mitoti bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari ayapaṭṭena chādito.

Samantā yojanasataṃ pharitvā tiṭṭhatīti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhāne ṭhatvā olokentassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Na sukarā akkhānena pāpuṇitunti nirayo nāma evampi dukkho evampi dukkhoti vassasataṃ vassasahassaṃ kathentenāpi matthakam pāpetvā kathetuṃ na sukarāti attho.

251. **Dantullehakanti** dantehi ullehivā¹, luñcitvāti vuttam hoti. **Rasādoti** rasagedhena paribhuttaraso.

252. **Aññamaññakhādikāti** aññamaññakhādanam.

Dubbaṇṇoti durūpo. **Duddasikoti** dārakānam bhayāpanattham katayakkho viya duddaso. **Okoṭimakoti** lakuṇḍako pavitṭhagāvo mahodaro. **Kāṇoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇīti** ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Pakkhahatoti**² piṭhasappī. **So kāyenāti** idamassa dukkhānupabandhadassanattham āraddham.

Kaliggahenāti parājayena. **Adhibandham nigaccheyyāti** yasmā bahum jito sabbasāpateyyampissa nappahoti, tasmā attanāpi bandham nigaccheyya³. **Kevalā paripūrā bālabhūmīti** bālo tīṇi duccharitāni

1. Ullihitvā (Ka) 2. Pakkhapādoti (Ka) 3. Attanopi bandhanam gaccheyya (Ka)

pūretvā niraye nibbattati, tattha pakkāvasesena manussattam āgato pañcasu nīcakulesu nibbattitvā puna tīṇi duccharitāni pūretvā niraye nibbattatīti ayam sakalā paripuṇṇā bālabhūmi.

253. **Paṇḍitalakkhaṇānī**-ādi vuttānusāren'eva veditabban̄. **Sucintitacintī**-ādīni c'ettha manusucaritādīnam vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. **Sīsam nhātassāti** sīsenā saddhiṃ gandhodakena nhātassa. **Uposathikassāti** samādinna-uposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassāti** pāsādavarassa upari gatassa subhojanam̄ bhuñjitvā pāsādavarassa upari mahātale sirīgabbham̄ pavisitvā silāni āvajjantassa. Tadā kira pātova sataśahassam̄ vissajjetvā mahādānam̄ datvā punapi soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsam̄ nhāyitvā katapātarāso suddham̄ uttarāsaṅgam̄ ekamsam̄ katvā uparipāsādassa sirīsayane pallaṅkam̄ ābhujitvā nisinno attano dānamayapuññasamudayam̄ āvajjetvā nisīdati, ayam sabbacakkavattīnam̄ dhammatā.

Tesam̄ tam̄ āvajjantānam̄ yeva vuttappakārapuñṇakammapaccayam̄ utusamuṭṭhānam̄ nīlamaṇisaṅghātasadisam̄ Pācīnasamuddajalatalam̄ chindamānam̄ viya ākāsam̄ alaṅkurumānam̄¹ viya dibbam̄ cakkaratanam̄ pātubhavati. Tayidam̄ dibbānubhāvayuttattā **dibbanti** vuttam̄. Sahassam̄ assa arānanti **sahassāram̄**. Saha nemiya saha nābhiya cāti **sanemikam̄ sanābhikam̄**. Sabbehi ākārehi paripūranti **sabbākāraparipūram̄**.

Tattha cakkañca tam̄ ratijananatṭhena ratanañcāti **cakkaratanam̄**. Yāya pana tam̄ nābhiya “sanābhikan”ti vuttam̄, sā indanīlamaṇimayā hoti. Majjhe panassā rajatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiya hasamānam̄ viya virocāti. Majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhirantesu rajatapattena kataparikkhepo hoti. Tesu panassā nābhipanāḷiparikkhepapattesu yuttatṭhāne paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayam̄ tāvassa nābhiya sabbākāraparipūratā.

1. Alaṅkaramānam̄ (Ka)

Yehi pana taṃ arehi “sahassāraṇ”ti vuttaṃ, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti. Tesampi ghaṭamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattān’eva paññāyanti. Ayamassa arānaṃ sabbākāraparipūrātā.

Yāya pana taṃ nemiyā saha “sanemikaṇ”ti vuttaṃ, sā bālasūriyarasmikalāpasiriṃ avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavālamayā hoti. Sandhīsu panassā suñjhārāgasassirikaṇattajambonadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā ca suvibhattā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūrātā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arānamantare dhamanavaṃso viya antosusiro chiddamaṇḍalacitto vātagāhī pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vātena paharitassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa¹ viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ, ubhosu passesu samosaritakusumadāmapantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārena setacchattasatadhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhipanālīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā puṇṇacandakiraṇakalāpasassirikā taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsaṅgāgatisobhaṃ abhibhavamānā viya dve muttakalāpā olambanti, yehi cakkaranena saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūrātā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhujjivā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsu kīḷamāne dārakajane nāti-uccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsapadesena upasobhayamānaṃ viya rukkhasākhaggāni, dvādasayojanato paṭṭhāya suyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni

1. Pañcaṅgikassa tūriyassa (Sī, Syā)

samākaḍḍhantaṃ rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāni-abhimukhaṃ āgacchati.

Atha tassa cakkaratanassa saddassavanen'eva “kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo”ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisāṃ olokayamānānaṃ tesaṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha “passa bho acchariyaṃ, ayaṃ puñṇacando pubbe eko uggacchati, ajja pana attadutiyo uggato, etaṃ hi rājahaṃsamithunaṃ viya puñṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī”ti. Tamañño āha “kiṃ kathesi samma kahaṃ nāma tayā dve puñṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro uggato”ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha “kiṃ ummattosi, nanu kho idānimeva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puñṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati, addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamujjalaṃ ekassa puññavato vimānaṃ bhavissatī”ti. Te sabbepi apasādayantā¹ aññe evamāhaṃsu “kiṃ bahuṃ vippalapatha, nes'eva puñṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena panetena bhavitabban”ti.

Evam pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkarataṃ abhimukhaṃ hoti. Tato tehi “kassa nu kho idaṃ nibbattaṃ”ti vutte bhavanti vattāro “na kassaci aññassa², nanu amhākaṃ rājā pūritacakkavattivatto, tassetāṃ nibbattaṃ”ti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkarataṃ eva anugacchati. Tampi cakkarataṃ rañño yeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ñāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthaken'eva nagaraṃ anusaṃyāyivā rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā antepurassa uttarasīhapañjara-āsanne ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukhena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evam ṭhitassa panassa vātapānacchiddādīhi pavisitvā nānāviraḅaratanappabhāsamujjalaṃ antopāsādaṃ alaṅkurumaṇaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanattāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro

1. Avahasantā (Ka)

2. Kassaññassa (Sī, Ka)

pallaṅkaṃ mocetvā uṭṭhāyāsanā sihapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanam disvā “sutaṃ kho pana metan”ti-ādikaṃ cintanaṃ cintesi. Tena vuttaṃ “disvāna rañño khattiyassa -pa- assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī”ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hoti? Ekaṅguladvāṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abhuggantvā pavatte¹.

Idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātabbaṃ taṃ² dassento **atha kho bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **uṭṭhāyāsanā**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Bhīṅkāraṃ gahetvāti** hatthisoṇḍasadisapanālim suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā vāmahatthena udakaṃ gahetvā. Pavattatu bhavaṃ cakkaratanam, abhivijjānātu bhavaṃ cakkaratananti. **Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginīyā senāyāti** sabbacakkavattīnaṃ hi udakena abhisiñcitvā “abhivijjānātu bhavaṃ cakkaratanam”ti vacanasamanantarameva vehāsaṃ abhuggantvā cakkaratanam pavattati, yassa pavattisamakārameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattī yānavaram āruya vehāsaṃ abhuggacchati, athassa chattacāmarādihattho³ pariṇāso ceva antepurajano ca. Tato nānappakārakañcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇa⁴ ppabhāsamujjalitena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena⁵ saddhiṃ uparājasenāpatipabhūtayopi vehāsaṃ abhuggantvā rājānameva parivārenti. Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthīsu bheriyo carāpentī “tātā amhākaṃ rañño cakkaratanam nibbattaṃ, attano attano vibhāvānurūpena maṇḍitappasādhitā sannipatathā”ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasadden’eva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṃ abhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatā uppajjati, so ākāsaṅgato hoti. Evaṃ dvādasayojanāyāmaṅgalaṃ parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasariro vā kiliṭṭhavattho vā n’atthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nama vijjādharaparisā⁶ viya ākāse gacchamānā

1. Pavatteti (Syā)

3. Chattacāmarihattho (Ka)

5. Kāyālaṅkārena (Ka)

2. Pavattividhāne kātabbaṃ (Ka)

4. Vividhasamhāra (Ka)

6. Vijjādharaparisā (Dī-Ṭṭha 2. 213 piṭṭhe)

indanīlamanitale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Tena vuttaṃ “anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Tampi cakkaratanam rukkhaggānam uparūpari nāti-uccena gaganapadesena pavattati, yathā rukkhānam pupphaphalapallavehi atthikā tāni sukkena gahetuṃ sakkonti, bhūmiyam ṭhitā “esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī”ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsupi iriyāpathesu yo yena icchati, so tenava gacchati. Cittakammādisippapasutā c’ettha attano attano kiccaṃ karontā yeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyam, tathā nesaṃ sabbakiccāni ākāse ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisam gahetvā tam cakkaratanam vāmapassena Sinerum pahāya samuddassa uparibhāgena aṭṭhayaojanasahassappamāṇam pubbavideham gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya parikkhepato chattimsayojanaparisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyūdakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge tam cakkaratanam ākāse akkhāhatam viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otarivā yathāruci nhānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsam kappeti, tena vuttaṃ “yasmim kho pana bhikkhave padese tam cakkaratanam patiṭṭhāti, tattha rājā cakkavattī vāsam upeti saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā”ti.

Evaṃ vāsam upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te “paracakkaṃ āgatan”ti sutvāpi na balakāyam sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa hi uppattisamanantameva n’atthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya rājānam ārabha āvudham ukkhipituṃ visaheyya. Ayamanubhāvo cakkaratanassa.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
Arī asesā damatham upenti.
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
Ten’eva tam vuccati tassa cakkaṃ.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahevā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā¹ attano moḷiyamaṇippabhābhisekenassa pādapūjaṃ karontā “ehi kho mahārājā”ti-ādihi vacanehi tassa kiṅkārappaṭissāvitaṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ **ye kho pana bhikkhave puratthimāya -pa- anusāsa mahārājāti.**

Tattha **svāgatanti** su-āgamaṇaṃ. Ekasmiṃ hi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti. Tādiso tvaṃ āgatanandano gamanasocano, tasmā tava āgamaṇaṃ su-āgamaṇanti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana cakkavattī nāpi “ettakaṃ nāma me anuvassaṃ balim upakappethā”ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādini upaparikkhitvā pemaṇiyena mañjunā sarena “passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasamvattaniko hoti”ti-ādinaṃ nayena dhammaṃ desevā “pāṇo na hantabbo”ti-ādikaṃ ovādaṃ deti. Tena vuttaṃ **rājā cakkavattī evamāha pāṇo na hantabbo -pa- yathābhuttaṅca bhuñjathāti.**

Kim pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassapi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kim gaṇhissanti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā “ye kho pana bhikkhave”ti-ādimāha.

Atha taṃ cakkaratanam evaṃ Pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse² cakkavattibalena vehānaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya saṃkhitta-ūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaṅṅeva ca tassa rañño puññasirim daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippakiṇṇāni nānāratanaṇi tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaṇaparipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathārucci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathārucci

1. Paṇatasirā (Sī)

2. Katapātarāso (Sī, Ka)

ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanam paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmim parisā aggato¹ hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanam. Tampi jalanidhijalam² palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ, nemimaṇḍalapariyantam abhihanantam nirantameva upagacchati.

257. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantam Pubbavideham abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantam Jambudīpam vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhikumho gacchati. Tena vuttam **atha kho taṃ bhikkhave cakkaratanam puratthimasamuddam ajjhogāhetvā paccuttarivā dakkhiṇam disam pavattatī**. Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānam senāsanniveso paṭirājagamanam³ tesam anusāsanippadānam dakkhiṇasamuddam ajjhogāhanam samuddasalilassa ogacchanam ratanādānanti sabbam purimanayen'eva veditabbam.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇam Jambudīpam dakkhiṇasamuddatopi paccuttarivā sattayojanasahassappamāṇam Aparagoyānam vijetuṃ pubbe vuttanayen'eva gantvā tampi samuddapariyantam tath'eva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi paccuttarivā aṭṭhoyojanasahassappamāṇam Uttarakuruṃ vijetuṃ tath'eva gantvā tampi samuddapariyantam tath'eva abhivijiya uttarasamuddatopi paccuttarati.

Ettāvatā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccam adhigatam hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanattham saporiso uddham gaganatalam abhilaṅghitvā suvikasitapadumuppalapuṇḍarīkavanavicitte cattāro Jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiten'eva maggena yathānukkamaṃ attano rājadhānimeva paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanam antepuradvāram sobhayamānam viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmim cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇiyam na hoti, cakkaratanobhāso yeva rattiṃ andhakāram vidhamati. Ye ca pana rattiṃ andhakāratthikā honti, tesam andhakārameva hoti. Tena vuttam **dakkhiṇasamuddam ajjhogāhetvā -pavarūpam cakkaratanam pātubhavatī**.

1. Purato (Syā) 2. Jalam (Syā, Ka) 3. Paṭirājagamanam (Dī-Ṭṭha 2. 215 piṭṭhe)

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Evaṃ pātubhūtacakkaratanassa panassa cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ sucibhūmibhāgamā kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamākiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamanuññakusumadāmappaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya abhisankharitvā “evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamaṇaṃ cintethā”ti vadanti. So pubbe vuttanayen’eva mahādānaṃ datvā silāni samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdati, athassa puññānubhāvacoḍito Chaddantakulā vā Uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhīrattacaraṇagīvamukhappaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattappaṭiṭṭho susaṇṭhitaṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupoḅkharo iddhimā yogī viya vehāsaṃ gamanasamattho manosilācuṇṇarañjītapariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho tasmīṃ padese paṭiṭṭhāti. So Chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati, Uposathakulā sabbajēṭṭho. Pāḷiyaṃ pana “Uposatho nāgarājā” icceva āgacchati. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ sutte¹ vuttanayen’eva cintayantānaṃ āgacchati, na itaresaṃ. Sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā maṅgalahatthiṃ apanetvā tattha tiṭṭhāti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ bhikkhave -pa- nāgarājāti.**

Evaṃ pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanāṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño āroceti, rājā turitaturitaṃ āgantvā taṃ disvā pasannacitto “bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā”ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambetvā sūratabhāvaṃ² dassento rājānaṃ upasaṅkamati, rājā taṃ abhiruhitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ñatvā taṃ hatthiratanāṃ sovaṇṇaddhajaṃ sovaṇṇālankāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvā³ sattaratanamayāya nisseṇiyā abhiruyha ākāsaṃ gamananinnacitto hoti, tassa saha cittuppāden’eva so hatthirājā rājahaṃso viya indanīlamanippabhājālanīlagaganatalaṃ abhilaṅghati, tato cakkacārikāya

1. Cakkavattisutte (Ka)

2. Mudutabhāvaṃ (Ka)

3. Sannisīdāpetvā (Syā), asannisīdāpetvā (Ka)

vuttanayen'eva sakalarājaparisā. Iti sapariso rājā antopātarāse yeva sakalapathaviṃ anusamyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati, evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino **hatthiratanam** hoti. Tena vuttam **disvāna rañño cakkavattissa -pa- evarūpaṃ hatthiratanam pātubhavatīti**.

Assaratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtahatthiratanassa pana cakkavattino parisā pakatimaṅgala-assaṭṭhānam sucisamatalam kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayen'eva rañño tassa āgamanacintanattham ussāham janenti. So purimanayen'eva katadānasakkāro samādinnaṣīlova pāsādāle nisinno puññasampattiṃ samanussarati, athassa puññānubhāvācodito Sindhavakulato vijjullatāvinaddhasaradakāla¹ setavalāhakarāsisassiriko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisāsuddhasiniddhaghanasaṅghātasarīro kākagīvā viya indanīlamaṇi viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kālasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṅhavaṭṭa-ujugatigatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso vehāsaṅgamo** Valāhako nāma assarājā āgantvā tasmim ṭhāne patiṭṭhāti. Sesam sabbam hatthiratanē vuttanayen'eva veditabbam. Evarūpaṃ **assaratanam** sandhāya Bhagavā **puna caparanti-**ādīmāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūta-assaratanassa pana rañño cakkavattissa catuhatthāyāmam sakaṭṭanābhisamappamāṇam ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatasuparisuddhamuttakalāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītimaṇisahasaparivāram tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandassa sirim paṭippharamānam viya Vepullapabbatato **maṇiratanam** āgacchati. Tassevam āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇam ākāsam āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇam okāsam ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya añjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ, vāṇijā

1. ...saradakāle (Sī, Ka)

āpaṇugghāṇaṃ, te te ca sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti divāti maññamānā. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ bhikkhave -pa- maṇiratanam pātubhavatīti.**

Itthiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattissa visayasukhavesakāraṇaṃ **itthiratanam** pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, Uttarakuruto vā puññānubhāvena sayam āgacchati. Avasesā panassā sampatti “puna caparaṃ bhikkhave rañño cakkavattissa itthiratanam pātubhavati abhirūpā dassanīyā”ti-ādinā nayena Pāliyaṃ yeva āgatā.

Tattha saṅghānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānā ca kkhūni pīṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānā ca somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā**. **Paramāyāti** evam pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatāti** upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidighā nātirassā, **dassanīyā** yasmā nātikisā nāthilā, **pāsādikā** yasmā nātikālikā naccodātā, **paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānaṃ hi vaṇṇābhā bahi na niccharati, devānaṃ atidūraṃ niccharati, tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti.

Nātidighādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, atikkantā mānusaṃ vaṇṇanti iminā kāyasampatti vuttā.

Tūlapicuno vā kappāsapicuno vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavihatassa tūlapicuno vā satavihatassa kappāsapicuno vā kāyasamphasso hoti. **Sītetī** rañño sītakāle. **Uṇhētī** rañño uṇhakāle. **Candanagandhotī** niccakālameva supisitassa abhinavassa catujjāṭisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandhotī** hasitakathitakālesu mukhato nikkhanto taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evam rūpasamphassagandhasampattiyuttāya¹ panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyini**. Tasmimnisinne tassa rañño tālavaṇṇena bījanādikkiccam katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātini**. Kim karomi devāti tassa kimkāraṃ paṭissāvetīti **kimkārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni svāssā ācāro bhāvasuddhiyā eva, na sāṭṭheyyenāti dassetuṃ **taṃ kho panāti**-ādimāha. Tattha **no aticaratīti** na atikkamitvā carati, aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthetīti vuttaṃ hoti. Tattha ye tassā ādimhi “abhirūpā”ti-ādayo ante “pubbuṭṭhāyini”ti-ādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. “Atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ”ti-ādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbantatīti veditabbā. Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākārapāripurā jātā. Tenāha **evarūpaṃ itthiratanāṃ pātubhavatīti**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Evam pātubhūta-itthiratanassa pana rañño cakkavattissa dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhappavattanattamaṃ **gahapatiratanāṃ** pātubhavatī. So pakatiyāva mahābhogo mahābhogakule jāto rañño dhanarāsivaddhako seṭṭhi gahapati hoti, cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātubhavatī, yena antopathaviyaṃ yojanabbhantare nidhiṃ passatī. So taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhahadayo² gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ bhikkhave -pa- evarūpaṃ gahapatiratanāṃ pātubhavatīti**.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Evam pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccaṃ vidhānasamatthaṃ **pariṇāyakaratanāṃ** pātubhavatī. So rañño jeṭṭhaputtova

1. Evarūpa... (Sī)

2. Tuṭṭhamānaso (Ka)

hoti. Pakatiyā eva paṇḍito byatto medhāvī, rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittaṅgāraṃ ñatvā rañño ahite hite ca vavattapetum samattho hoti. Sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānaṃ sabbakiccānusāsana¹ pavāreti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ -pa- pariṇāyakarataṇaṃ pātubhavaṭṭi**. Tattha **ṭhapetabbaṃ ṭhapetunti** tasmim̐ tasmim̐ ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetum̐.

259. **Samavepākiniyā**-ādi heṭṭhā vuttameva.

260. **Kaṭaggahenā**ti jayaggāhena. **Mahantaṃ bhogakkhandhanti** ekappahāren'eva dve vā tīṇi vā satasahassāni. **Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmī**ti paṇḍito tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati, tato manussalokaṃ āgacchanto kularūpabhogasampattiyā nibbattati, tattha ṭhito tīṇi ca sucaritāni pūretvā puna sagge nibbattaṭṭi ayaṃ sakalā paripuṇṇā paṇḍitabhūmi. Sesā sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Evaṃ me sutanti** Devadūtasuttaṃ. Tattha **dve agārā**-ādi Assapurasutte vitthāritameva.

262. **Nirayaṃ upapannā**ti Bhagavā katthaci nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpeti, katthaci devalokato paṭṭhāya nirayena osāpeti. Sace saggasampattiṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti, nirayadukkhaṃ ekadesato katheti, tiracchānayanidukkhaṃ pettivisayadukkhaṃ manussalokasampattiṃ ekadesato katheti, saggasampattimeva vitthāreti. Sace nirayadukkhaṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti,

1. Sabbakiccānusārena (Syā, Ka)

devalokamanussalokesu sampattiṃ tiracchānayanipettivisayesu ca dukkhaṃ ekadesato katheti, nirayadukkhameva vitthāreti. So imasmiṃ sutte nirayadukkhāṃ vitthāritukāmo, tasmā devalokato paṭṭhāya desanaṃ nirayena osāpeti. Devalokamanussalokasampattiyo tiracchānayanipettivisayadukkhāni ca ekadesato kathetvā nirayadukkhameva vitthārena kathetuṃ **tamenāṃ bhikkhave nirayapālāti**-ādimāha.

Tattha ekacce therā “**nirayapālā** nāma n’atthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāretī”ti vadanti. Tesāṃ taṃ “atthi niraye nirayapālāti, āmantā, atthi ca kāraṇikā”ti-ādinā nayena abhidhamme¹ paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā² atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa raññoti** Yamarājā nāma Vemānikapetarājā, ekasmimkāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibba-uyyānadibbanāṭakādisampattiṃ anubhavati, ekasmim kāle kammavipākāṃ, dhammiko rājā. Na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Nāddasanti** attano santike pesitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evaṃ vadati. Atha naṃ Yamo “nāyaṃ bhāsitassa atthaṃ sallakkhetī”ti ñatvā sallakkhāpetukāmo **ambhoti**-ādimāha.

Jātidhammoti jātisabhāvo, aparimutto jātiyā, jāti nāma mayhaṃ abbhantare yeva atthīti. Parato **jarādhammoti**-ādīsipi es’eva nayo.

263. **Paṭhamāṃ devadūtāṃ samanuyuñjivāti** ettha daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nhāyitum na sakkomi, ahaṃ kiliṭṭhagattomhi, nhāpetha manti vatthumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto, vacanattho pana Maghadevasutte vuttova.

1. Abhi 4. 430 piṭṭhe.

2. Kammakaraṇakammakaraṇikā (Syā)

Dutiyam devadūtanti etthāpi jarājiṇṇasatto atthato evam vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavanasampanno, tassa me tā balajavanasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi¹ aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evam tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Tatiyam devadūtanti etthāpi gilānasatto² atthato eva vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhiṇā abhihato³ sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhitomhi aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evam tumhākaṃ byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

265. **Catuttham devadūtanti** ettha pana kammakāraṇā vā devadūtāti kātābbā kammakāraṇikā vā. Tattha pana kammakāraṇapakkhe bāttimsa tāva kammakāraṇā atthato evam vadanti nāma “mayam nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenete devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evam vadanti nāma “mayam dvattimsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesu yeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākaraṇatova⁴ kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

266. **Pañcamaṃ devadūtanti** ettha matakasatto atthato evam vadati, nāma “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattam, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva,

1. Jarāya (Ka) 2. Gilānappatto (Ka) 3. Abhibhūto (Sī) 4. Kammakāraṇatova (Ka)

tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamaṇāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Imaṃ pana dūvadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhatīti? Yena tāva bahuṃ pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattati yeva. Yena pana parittaṃ pāpakammaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti, na vinicchinenti. Anuvijjivā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsampaḍametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sāriyamānāpi saranti.

Tattha Dīghajayantadamiḷo nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo Sumanagirivihāre ākāśacetiyaṃ rattapaṭena pūjesi, atha niraye Ussadasāmaṇṭe nibbatto aggijālasaddaṃ sutvāva attano pūjitapaṭaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khaliṣāṭakaṃ dento pādamūle ṭhapesi, maraṇakālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi Ussadasāmaṇṭe nibbatto jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussarivā sagge nibbatto. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ saritvā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana pañca devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyādīhi. Yo pana pañcahipi na sarati, taṃ Yamo rājā sayāṃ sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṃ pūjetvā Yamassa pattim adāsi, taṃ akusalakammaṇa niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayimṃsu. Tasmim pañcahipi devadūtehi kusale asarante Yamo sayāṃ olokento disvā “nanu tvaṃ mahācetiyaṃ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattim adāsi”ti sāresi, so tasmim kāle saritvā devalokaṃ gato. Yamo pana sayāṃ oloketvāpi apassanto “mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto”ti tuṅhī hoti.

267. **Mahānirayeti** Avīcimahānirayamhi. Kim panassa pamāṇaṃ? Abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti. Lohapathavī lohachadaṇaṃ ekekaṃ ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya

bhittiyā acci uṭṭhitā¹ pacchimaṃ bhittim gahetvā taṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi es’eva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāmaṃvitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni, parikkhepato pana navayojanasatāni catupaṇṇāsayojanāni, samantā pana ussadehi saddhim dasayojanasahassaṃ hoti.

268. **Ubbhatam tādisameva hotīti** ettha akkantapadam yāva aṭṭhito daḍḍham² uddharitumeva na sakkā. Ayam panettha attho—heṭṭhato paṭṭhāya ḍayhati, uparito paṭṭhāya jhāyati³, iti akkamanakāle ḍayhamānaṃ paññāyati, uddharaṇakāle tādisameva, tasmā evaṃ vuttam. **Bahusampattoti** bahūni vassasatavassasahassāni sampatto.

Kasmā panesa narako Avīcīti saṅkham gatoti. Vīci nāma antaram vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaram n’atthi. Tasmā so Avīcīti saṅkham gatoti. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhitā saṃsibbamānā yojanasataṃ gantvā pacchimabhittim vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi es’eva nayo.

Imesaṃ channaṃ jālānaṃ majjhe nibbatto Devadatto, tassa yojanasatappamāno attabhāvo, dve pādā yāva gopphakā lohathaviṃ pavitṭhā, dve hatthā yāva maṇibandhā lohabhittiyo pavitṭhā, sīsaṃ yāva bhamukaṭṭhito lohachadane pavitṭham, adhobhāgena ekaṃ lohasūlaṃ pavisitvā kāyaṃ vinivijjhantaṃ chadane pavitṭham, pācīnabhittito nikkhantasūlaṃ hadayaṃ vinivijjhivā pacchimabhittim pavitṭham, uttarabhittito nikkhantasūlaṃ phāsukā vinivijjhivā dakkhiṇabhittim pavitṭham. Niccale Tathāgatamhi aparaddhattā niccalova hutvā paccatīti kammasarikkhātāya ediso jāto. Evaṃ jālānaṃ nirantarātāya Avīci nāma.

Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāliyaṃ kottetvā pūritapiṭṭham viya sattā nirantarā, “imasmim ṭhāne satto atthi, imasmim natthi”ti na vattabham, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānaṃ anto n’atthi, gacchante vā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā aññamaññaṃ na bādanti. Evaṃ sattānaṃ nirantarātāya Avīci.

1. Uṭṭhahitvā (Ka)

2. Daḍḍham (Syā, Ka)

3. Jalati (Ka)

Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhagge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmim tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaram, itarāni abbohārikānīti. Evaṃ dukkhassa nirantaratāya Avīci.

269. **Mahantoti** yojanasatiko. **So tattha patatīti** eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati. **Sūcimukhāti** sūcisadisamukhā, te hatthigīvappamāṇā ekadoṇikanāvāppamāṇā vā honti.

Kukkulanirayoti yojanasatappamāṇova anto kūḷāgāramattavitaccita-āṅgārapuṇṇo ādittachārikanirayo, yattha patitapatitā kudrūsakarāsīmhi khittaphālavāsisisilādīni¹ viya heṭṭhimatalameva gaṇhanti.

Āropentīti ayadaṇḍehi pothentā āropenti. Tesam ārohanakāle te kaṇṭakā adhomukhā honti, orohanakāle uddhammukhā.

Vāteritānīti kammamayena vātena calitāni. **Hatthampi chindantīti** phalake maṃsam viya koṭṭayamānāni chindanti. Sace uṭṭhāya palāyati, ayopākāro samuṭṭhahitvā parikkhipati, heṭṭhā khuradhārā samuṭṭhāti.

Khārodakā nadīti Vetaraṇī nāma tambalohanadī. Tattha ayomayāni kharavālika² pokkharapattāni, heṭṭhā khuradhārā ubhosu tīresu vettalatā ca kusatiṇāni ca. **So tattha dukkhā tibbā kharāti** so tattha uddhañca adho ca vuyhamāno pokkharapattesu chijjati. Singhāṭakasaṇṭhānāya kharavālikāya³ kaṇṭakehi vijjhiyati, khuradhārāhi phāliyati, ubhosu tīresu kusatiṇehi vilekhati, vettalatāhi ākaḍḍhiyati, tikkhasattīhi phāliyati.

1. Yattha patitā kukkularāsīsamāsittaphalādīni (Ka)

2. Ayomayā khāravalliyā (Sī), ayomayāni khuravallika (Ka)

3. Khāravallikāya (Sī), kharavālukāya (Ka)

270. **Tattena ayosaṅkunā**ti tena¹ jigacchitomhīti vutte mahantaṃ lohacchim lohaguḷānaṃ pūretvā taṃ upagacchanti, so lohaguḷabhāvaṃ ñatvā dante samphuseti, athassa te tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaranti, tambalohadhārehi mahantena lohakaṭāhena tambalohaṃ upanetvā evamevaṃ karonti. Puna **mahānirayeti** evaṃ pañcavidhabandhanato paṭṭhāya yāva tambalohapānā tambalohapānato paṭṭhāya puna pañcavidhabandhanādīni kāretvā mahāniraye pakkhipanti. Tattha koci pañcavidhabandhanen'eva muccati, koci dutiyena, koci tatiyena, koci tambalohapānena muccati, kamme pana aparikkhīṇe puna mahāniraye pakkhipanti.

Idaṃ pana suttaṃ gaṇhanto eko daharabhikkhu “bhante ettakaṃ dukkhamanubhavasattaṃ² punapi mahāniraye pakkhipanti”ti āha. Āma āvuso kamme aparikkhīṇe punappunaṃ evaṃ karontīti. Tiṭṭhatu bhante uddeso, kammaṭṭhānameva kathethāti kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā sotāpanno hutvā āgamma uddesaṃ aggahesi. Aññesampi imasmiṃ padese uddesaṃ ṭhapetvā arahattaṃ pattānaṃ gaṇanā n'atthi. Sabbabuddhānaṃ cetaraṃ suttaṃ avijahitameva hoti.

271. **Hīnakāyūpagā**ti hīnakāyaṃ upagatā hutvā. **Upādā**neti taṇhādīṭṭhigahaṇe. **Jātimaraṇasambh**aveti jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādā**ti catūhi upādānehi anupādiyivā. **Jātimaraṇasaṅk**hayeti jātimaraṇasaṅkhasaṅkhāte³ nibbāne vimuccanti.

Diṭṭhadhammābhinibbutāti diṭṭhadhamme imasmiṃ yeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkhaṃ upaccag**unti sabbadukkhatikkantā nāma honti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Tena hi (St), te (Syā)

2. Anubhavitabbaṃ (Ka)

3. Jātiyā maraṇassa khayasaṅkhāte (Ka)

4. Vibhaṅgavagga

1. Bhaddekarattasuttavaṅṅanā

272. **Evaṃ me sutanti** Bhaddekarattasuttam. Tattha **bhaddekarattassāti** vipassanānuyogasamannāgatattā bhaddakassa ekarattassa. **Uddesanti** mātikam. **Vibhaṅganti** vitthārabhājanīyam.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādīṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkheti** taṇhādīṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatītanti** idamettha kāraṇavacanam. Yasmā yaṃ atītam, taṃ pahīnam niruddham atthaṅgataṃ, tasmā taṃ puna nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ anāgataṃ, taṃ appattaṃ ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya.

Tattha tathāti paccuppanampi dhammaṃ yattha yattheva uppanno, tattha tattheva ca naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi yo vipassati, araṇṇādīsu vā tattha tattheva vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppattīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ anubrūhaye vadḍheyya, paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānam rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppattīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ. Taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu anubrūhaye, punappunam tadārammaṇam taṃ taṃ phalasaṃpattim appento vadḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhantassa atthāya—**ajjeva kiccamaṭappanti** kilesānam ātāpanaparitāpanena ātappanti laddhanāmaṃ vīriyam ajjeva kātabbam. **Ko jaṅṅā maraṇam suveti** sve jīvitam vā maraṇam vā ko jānāti. Ajjeva dānam vā dassāmi, sīlam vā rakkhissāmi, aññataram vā pana kusalam karissāmīti hi “ajja tāva papaṅco atthi, sve vā punadivase vā karissāmī”¹ti cittaṃ anuppādetvā ajjeva karissāmīti evaṃ vīriyam kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** aggivisaSattahādīni anekāni maraṇakāraṇāni tassa senā, tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhīm “katipāham tāva āgamehi, yāvāham Buddhapūjādīm attano avassayakammaṃ

1. Jānissāmīti (Sī, Syā)

kāromī”ti evaṃ mittasanthavākāra¹ saṅkhāto vā, “idaṃ sataṃ vā sahaṣṣaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppadānasāṅkhāto vā, “imināhaṃ balarāsīnā paṭibāhissāmī”ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā saṅgaro n’atthi. **Saṅgaroti** hi mittasanthavākāra¹ lañjānuppadānabalarāsīnaṃ nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto.

Atanditanti analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Iti taṃ evaṃ paṭipannapuggalaṃ “Bhaddekaratto ayan”ti rāgādīnaṃ santatāya **santo Buddhamuni** ācikkhati.

273. **Evaṃrūpoti**-ādīsu kāḷopi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññarūpavasen’eva evaṃrūpo ahoṣim.
Kusalasukhasomanassavedanāvāsen’eva evaṃvedano. Taṃsāmpayuttānaṃ yeva saññādīnaṃ vasena evaṃsañño evaṃsaṅkhāro evaṃviññāṇo ahoṣim atītamaddhānanti.

Tattha nandim samanvānetī tesu rūpādīsu taṇhaṃ samanvāneti anupavatteti. Hīnarūpādīvasena pana evaṃrūpo ahoṣim -pa- evaṃviññāṇo ahoṣinti na maññati.

Nandim na samanvānetī taṇhaṃ vā taṇhāsāmpayuttadīṭṭhim vā nānupavattayati.

274. **Evaṃrūpo siyanti**-ādīsupi taṃmanuññarūpādīvasen’eva taṇhādīṭṭhipavattasaṅkhātā nandisamanvānayanāva veditabbā.

275. **Kathaṅca bhikkhave paccuppannesu dhammesu saṃhīratī**ti idaṃ “paccuppannaṅca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati. Asaṃhīraṃ asaṃkuppan”ti uddesassa niddesatthaṃ vuttaṃ. Kāmaṅca’ettha “kathaṅca bhikkhave paccuppannaṃ dhammaṃ na vipassatī”ti-ādi vattabbaṃ siyā, yasmā pana asaṃhīratī ca asaṃkuppātī ca vipassanā vuttā, tasmā tassā eva abhāvaṅca bhāvaṅca dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā vitthāro vutto. Tattha **saṃhīratī**ti vipassanāya abhāvato

taṇhādiṭṭhīhi ākaḍḍhiyati. **Na saṁhīratīti** vipassanāya bhāvena taṇhādiṭṭhīhi nākaḍḍhiyati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. **Evam me sutanti** Ānandabhaddekarattasuttam. Tattha **paṭisallānā vuṭṭhitoti** phalasaṁpattito vuṭṭhito. **Ku nu kho bhikkhave**ti jānantova kathāsamuṭṭhāpanattham pucchi.

278. **Sādhu sādhu**ti therassa sādhu-kāramadāsi. **Sādhu kho tvanti** parimaṇḍalehi padabyañjanehi parisuddhehi kathitattā desanam pasamsanto āha. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. **Evam me sutanti** Mahākaccānabhaddekarattasuttam. Tattha **Tapodārāmeti** tattodakassa rahadassa vasena evamladdhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhūmaṭṭhakanāgānam pañcayojanasatikam nāgabhanam devalokasadisam maṇimayena talena ārāma-uyyānehi ca samannāgataṁ, tattha nāgānam kīḷanaṭṭhāne mahā-udakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā jātā? Rājagaham kira parivāretvā mahā petaloko, tattha dvinnam Mahālohakumbhinirayānam antarena ayam Tapodā āgacchati, tasmā sā kuthitā sandati. Vuttampi cetam “yatāyam bhikkhave Tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sītodako setodako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni

pupphanti. Apicāyaṃ bhikkhave Tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ Tapodā kuthitā sandatī”ti¹. Imassa pana ārāmassa abhisammukhaṭṭhāne tato mahā-udakarahado jāto, tassa nānavasenāyaṃ vihāro **Tapodārāmoti** vuccati.

280. **Samiddhūti** tassa kira therassa attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Ādibrahmacariyakoti** maggabrahmacariyassa ādi pubbhāgappaṭipattibhūto. **Idaṃ vatvāna Sugato utṭhāyāsanāti** Madhupiṇḍikasutte² vuttanayen’eva vitthāretabbaṃ.

282. **Iti me cakkhūti** imasmim kira sutte Bhagavā dvādasāyatanavasen’eva mātikaṃ ṭhapesi. Theropi “Bhagavatā heṭṭhā dvīsu, upari catutthe cāti imesu tīsu suttasu pañcakkhandhavasena mātikā ca vibhaṅgo ca kato, idha pana dvādasāyatanavasen’eva vibhajanattham mātikā ṭhapitā”ti nayaṃ paṭilabhitvā evamāha. Imaṃ pana nayaṃ labhantena therena bhāriyaṃ kataṃ, apade padaṃ dassitaṃ, ākāse padaṃ kataṃ, tena naṃ Bhagavā imameva suttaṃ sandhāya “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitaṃ vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ Mahākaccāno”ti³ etadagge ṭhapesi. Ettha pana **cakkhūti** cakkhupasādo. **Rūpāti** catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānīpi veditabbāni. **Viññānanti** nikantiviññānaṃ. **Tadabhinandatīti** taṃ cakkhuñceva rūpañca taṇhādiṭṭhivasena abhinandati. **Anvāgametīti** taṇhādiṭṭhīhi anugacchati.

Iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇaṃ.

283. **Paṇidahaṭīti** patthanāvasena ṭhapesi. **Paṇidhānapaccayāti** patthanāṭṭhapanakāraṇā. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 1. 149 piṭṭhe.

2. Ma 1. 154 piṭṭhe.

3. Am 1. 24 piṭṭhe.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. **Evam me sutanti** Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttam. Tattha **Lomasakaṅgiyoti** aṅgathero kira nāmesa, kāyassa pana īsakalomasākāratāya Lomasakaṅgiyoti pākaṭo jāto. **Candano devaputtoti** Kassapasammāsambuddhakāle kiresa Candano nāma upāsako aḍḍho mahaddhano tīṇi ratanāni catūhi paccayehi pūjetvā devaloke nibbato, purimanāmena Candano devaputtotveva saṅkham gato. **Paṇḍukambalasilāyanti** rattakambalasilāyam. Tassā kira rattakambalasseva jayasumanapuppharāsi viya vaṇṇo, tasmā “Paṇḍukambalasilā”ti vuccati.

Kadā pana tattha Bhagavā vihāsīti? Bodhipattito sattame samvacchare Sāvatthiyam āsāḷhīmāsapuṇṇamāya dvādasayojanāya parisāya majjhe yamakapāṭihāriyam katvā oruyha kaṇḍambamūle paññattavarabuddhāsane nisīditvā dhammadesanāya mahājanam mahāviduggato uddharitvā Buddhā nāma yasmā pāṭihāriyam katvā manussapathe na vasanti, tasmā passamānasseva tassa janassa padavīttikkamam katvā Tāvatisabhavane Pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyam vassam upagato, tasmim samaye vihāsi.

Tatra Bhagavāti tatra viharanto Bhagavā yebhuyyena dasahi cakkavāḷasahashehi sannipatitāhi devatāhi parivuto mātaram kāyasakkhim katvā Abhidhammapīṭakam kathento gambhīram nipuṇam tilakkhaṇāhatam rūpārūpaparicchedakatham paṭivijjhitum asakkontānam devānam samvegajananttham antarantarā bhaddekarattassa uddesaṅca vibhaṅgaṅca abhāsi. Tatrāyam devaputto uggaṇhanto imā gāthā saddhim vibhaṅgena uggaṇhi, devattassa¹ pana pamādādhiṭṭhānattā dibbehi ārammaṇehi nippīliyamāno anupubbena suttam sammuṭṭho gāthāmetameva dhāresi. Tenāha “evam kho aham bhikkhu dhāremi bhaddekarattiyo gāthā”ti.

1. Devaputtassa (Sī, Syā)

Uggaṇhāhi tvanti-ādīsu tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāma, vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāma, aññesaṃ vācento dhāreti nāma. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Lomasakaṅgiyabhaddekarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūlakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. **Evam me sutanti** Cūlakammavibhaṅgasuttam. Tattha **Subhoti** so kira dassanīyo ahosi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya Subhotveva nāmaṃ akaṃsu. **Māṇavoti** pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi ten’eva vohārena vohariyati. **Todeyyaputtoti** Todeyyassa nāma Pasenadirañño purohitabrāhmaṇassa putto. So kira Sāvattiyā avidūre Tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā Todeyyoti saṅkhaṃ gato. Mahādhanō pana hoti sattāsītikoṭṭivibhavo paramamaccharī, “dadato bhogānaṃ aparikkhayo nāma natthī”ti cintetvā kassaci kiñci na deti. Vuttampi cetam—

“Añjanānaṃ khayam disvā, vammikānañca sañcayam.

Madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase”ti.

Evam adānameva sikkhāpesi. Dhuravihāre vasato Sammāsambuddhassa yāgu-uḷṅgamattam vā bhattakaṭṭacchumattam vā adatvā dhanalobhena kālam katvā tasmim yeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati, attano bhuñjanakabhattam yeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha Bhagavā ekadivasam paccūsasamaye lokam volokento taṃ sunakhaṃ disvā “Todeyyabrāhmaṇo dhanalobhena attanova ghare sunakho hutvā nibbatto, ajja mayi Subhassa gharam gate mam disvā sunakho bhukkāram karissati, athassāham ekaṃ vacanam vakkhāmi, so ‘jānāti maṃ samaṇo Gotamo’ti gantvā

uddhanaṭṭhāne¹ nipajjissati. Tatonidānaṃ Subhassa mayā saddhiṃ eko kathāsallāpo bhavissati, so dhammaṃ sutvā saraṇesu paṭiṭṭhahissati, sunakho pana kālaṃ katvā niraye nibbattissatī”ti imaṃ māṇavassa saraṇesu paṭiṭṭhānabhāvaṃ ñatvā Bhagavā taṃ divasaṃ sarīrapaṭijjaggaṇaṃ katvā ekakova gāmaṃ pavisitvā nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvisi.

Sunakho Bhagavantaṃ disvā bhukkāraṃ karonto Bhagavato samīpaṃ gato, tato naṃ Bhagavā etadavoca “Todeyya tvaṃ pubbepi maṃ bho bhoti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā Avīciṃgamissasī”ti. Sunakho taṃ sutvā “jānāti maṃ samaṇo Gotamo”ti vippaṭisārī hutvā gīvaṃ onāmetvā uddhanantare² chārikāyaṃ nipanno. Manussā ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhiṃsu. Subho āgantvā “kenāyaṃ sunakho sayanā oropito”ti āha. Manussā na kenacīti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā “mama pitā brahmaloke nibbato, Todeyyo nāma sunakho n’atthi. Samaṇo pana Gotamo pitaraṃ sunakhaṃ karoti, yaṃkiñci esa mukhāruḷhaṃ bhāsati”ti kujjhivā Bhagavantaṃ musāvādena niggahetukāmo vihāraṃ gantvā taṃ pavattiṃ pucchi.

Bhagavāpi tassa tath’eva vatvā avisaṃvādanatthaṃ āha “atthi pana te māṇava pitarā anakkhātaṃ dhanan”ti. Atthi bho Gotama satahassagghanikā suvaṇṇamālā satahassagghanikā suvaṇṇapādukā satahassagghanikā suvaṇṇapāti satahassaṅca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ³ sunakhaṃ appodakapāyāsaṃ bhojāpetvā sayane āropetvā īsakaṃ niddaṃ okkantakāle puccha, sabbaṃ te ācikkhissati. Atha naṃ jāneyyāsi “pitā me eso”ti. Māṇavo “sace saccaṃ bhavissati, dhananṃ lacchāmi, no ce, samaṇaṃ Gotamaṃ musāvādena niggaṇhissāmī”ti dvīhipi kāraṇehi⁴ tuṭṭho gantvā tathā akāsi. Sunakho “ñātomhi iminā”ti roditvā⁵ huṃ hunti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsi, māṇavo dhananṃ gahetvā “bhavapaṭicchannaṃ nāma evaṃ sukhumanṃ paṭisandhi-antaraṃ pākātaṃ samaṇassa Gotamassa, addhā esa Sabbaññū”ti Bhagavati pasannacitto cuddasa pañhe abhisankhari. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,

1. Uddhanadvāre (Sī)

2. Uddhanaṭṭhāne (Ka)

3. Tvaṃ (Ka)

4. Dvīhākārehi (Ka)

5. Ñatvā (Sī, Syā)

tenassa etadahosi “idaṃ dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā samaṇaṃ Gotamaṃ pañhe pucchissāmi”ti dutiyagamanena yena Bhagavā tenupasaṅkami, tena puṭṭhapañhe pana Bhagavā ekappahāren’eva vissajjento **kammassakāti-ādimāha**.

Tattha kammaṃ etesaṃ sakaṃ attano bhaṇḍakanti **kammassakā**. Kammasa dāyādāti **kammadāyādā**, kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho. Kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇanti **kammayonī**. Kammaṃ etesaṃ bandhūti **kammabandhū**, kammañātakāti attho. Kammaṃ etesaṃ paṭisaraṇaṃ paṭiṭṭhāti **kammaṭisaraṇā**. **Yadidaṃ hīnappaṇītatāyāti** yaṃ idaṃ “tvaṃ hīno bhava, tvaṃ paṇīto, tvaṃ appāyuko, tvaṃ dīghāyuko -pa-tvaṃ duppañño bhava, tvaṃ paññavā”ti evaṃ hīnappaṇītatāya vibhajaṇaṃ, taṃ na añño koci karoti, kammameva evaṃ satte vibhajātīti attho. Na māṇavo kathitassa atthaṃ sañjānāsi, ghanadussapaṭṭenassa mukhaṃ bandhitvā madhuraṃ purato ṭhapitaṃ viya ahosi. Mānanissito kiresa paṇḍitamānī, attanā samaṃ na passati¹. Athassa² “kiṃ samaṇo Gotamo katheti, yamaṃ jānāmi, tadeva kathetīti ayaṃ māno mā ahosi”ti mānabhañjanatthaṃ Bhagavā “āditova duppaṭivijjaṃ katvā kathessāmi, tato ‘nāhaṃ bho Gotama jānāmi, vitthārena me pākaṭaṃ katvā kathethā’ti maṃ yācissati, athassāhaṃ yācitakāle kathessāmi, evaṃ cassa sātthakaṃ bhavissati”ti duppaṭivijjaṃ katvā kathesi.

Idāni so attano appaṭividdhabhāvaṃ pakāseto **na kho ahanti-ādimāha**.

290. **Samattenāti** paripuṇṇena. **Samādinnenāti** gahitena parāmaṭṭhena. **Appāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadā yadidaṃ paṇātipātīti**³ yaṃ idaṃ paṇātipātakammaṃ, esā appāyukasaṃvattanikā paṭipadāti.

Kathaṃ panesā appāyukataṃ karoti? Cattāri hi kammāni upapīlakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīlakaṃ

1. Attanā samanupassati (Sī), attānaṃ samanupassati (Syā)

2. Tenassa (?)

3. Paṇātipātīti (Sī)

āgantvā atthato evaṃ vadati nāma “sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitum dadeyyaṃ, catūsu yeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta¹, ahaṃ upapīlakakammaṃ nāma taṃ pīletvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmi”ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kim karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā² sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīlāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhoga udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūrātā goṇā³ caṇḍā honti, kāṇā honti, khujjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araṇṇagataṃ araṇṇe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātuthaṇṇaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīlito nirojo niyūso kasaṭo hoti, idaṃ **upapīlakakammaṃ** nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuraṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhasabhagamaṇaṃ katvā saraṃ khipeyya, tamaṇṇo dhanuto vimuttamattaṃ muggarena paharivā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuraṃ chindati. Kim karoti? Corānaṃ aṭṭaviṃ⁴ paveseti, vāḷamacchodakaṃ otāreti, aṇṇataraṃ vā pana sapaṭṭhāyāṭṭhānaṃ upaneti, idaṃ **upacchedakakammaṃ** nāma, “upaghātakaṃ”tipi etasseva nāmaṃ.

Paṭṭisandhinibbattakaṃ pana kammaṃ **janakakammaṃ** nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ **upatthambhakakammaṃ** nāma.

Imesu catūsu purimāni dve akusalānaṃ eva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalameva. Tattha paṇātipātakammaṃ upacchedakakammena appāyukasāvattanikaṃ hoti. Paṇātipātīnā vā kataṃ

1. Nibbatto (Sī, Syā), nibbattaṃ (Ka)

3. Sudantagoṇā (Ka)

2. Assāso vā (Sī)

4. Corāṭṭaviṃ (Sī), coro naṃ aṭṭaviṃ (Syā)

kusalakammaṃ uḷāraṃ na hoti, dīghāyukapaṭṭisaṅghaṃ janetuṃ na sakkoti. Evaṃ paṇātipāto appāyukasaṃvattaniko hoti. Paṭṭisaṅghameva vā niyāmetvā appāyukaṃ karoti, sanniṭṭhānacetanāya vā niraye nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena appāyuko hoti.

Dīghāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭṭipadāti ettha parittakammenapi nibbattaṃ pavatte etaṃ paṇātipātā viratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma “sacāhaṃ paṭṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattitūṃ dadeyyaṃ, devaloke yeva taṃ nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta¹, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma thambhaṃ te karissāmi”²ti upatthambhaṃ karoti, kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dāraḥkassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhaṃeva sātameva hoti. Yepi pakatiyā, manussāmanussaparissayā² honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dāraḥkassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ pavaṭṭamānā pavisanti. Mātāpitāro parehi ṭhapitadhaṇassāpi sammukhībhaṃvaṃ gacchanti. Dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti, vadḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnāṃ dhaṇaṃ acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo suvacā honti, kammantā na parihāyanti, dāraḥko gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvātīti. Evaṃ apāṇātipātakammaṃ dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti.

Apāṇātipātinā vā kataṃ aññampi kusalaṃ uḷāraṃ hoti, dīghāyukapaṭṭisaṅghaṃ janetuṃ sakkoti, evampi dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Paṭṭisaṅghameva vā niyāmetvā dīghāyukaṃ karoti. Sanniṭṭhānacetanāya vā devaloke nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena dīghāyuko hoti. Iminā nayena sabbapañhavissajjanesu attho vedītabbo.

1. Nibbatto (Sī, Syā)

2. Manussānaṃ parissayā (Sī), manussānaṃ manussaparissayā (Ka)

Viheṭhanakammādīnipi hi pavatte āgantvā atthato tath'eva vadamānāni viya upapīlanena nibbhogataṃ āpādetvā paṭijagganaṃ alabhantassa roguppādanādīhi vā, viheṭhakādīhi katassa kusalassa anulāratāya vā, āditova paṭisandhiniyāmanena vā, vuttanayen'eva pubbāparacetanāvasena vā bahvābādhatādīni karonti, apāṇātipāto viya ca aviheṭhanādīnipi appābādhatādīnīti.

293. Ettha pana **issāmanakoti** issāsampayuttacitto. **Upadussatīti** issāvasen'eva upakkosanto dussati. **Issaṃ bandhatīti** yavakalāpaṃ bandhanto viya yathā na nassati, evaṃ bandhitvā viya ṭhapeti. **Appesakkhoti** appaparivāro, rattim khitto viya saro na paññāyati, ucchiṭṭhahattho nisīditvā udakadāyakampi na labhati.

294. **Na dātā hotīti** macchariyavasena na dātā hoti. **Tena kammenāti** tena macchariyakammena.

295. **Abhivādetabbanti** abhivādanārahaṃ Buddhaṃ vā Paccekabuddhaṃ vā ariyasāvakaṃ vā. **Paccuṭṭhātabbādīsipi** es'eva nayo. Imasmiṃ pana pañhavissajjane upapīlaka-upatthambhakakammāni na gahetabbāni. Na hi pavatte nīcakulinaṃ vā uccākulinaṃ vā sakkā kātuṃ, paṭisandhimeva pana niyāmetvā nīcakuliyāṃ kammaṃ nīcakule nibbatteti, uccākuliyāṃ kammaṃ uccākule.

296. **Na paripucchitā hotīti** ettha pana aparipucchanena niraye na nibbattati. Aparipucchako pana “idaṃ kātabbaṃ, idaṃ na kātabbaṃ”ti na jānāti, ajānanto kātabbaṃ na karoti, akātabbaṃ karoti. Tena niraye nibbattati, itaro sagge. **Iti kho māṇava -pa- yadidaṃ hīnappaṇītatāyāti** Sathā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Subhasuttantipi vuccati.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. **Evam me sutanti** Mahākammavibhaṅgasuttam. Tattha **moghanti** tucchaṃ aphalam. **Saccanti** tathaṃ bhūtam. Idañca etena na sammukhā sutam, Upālisutte¹ pana “manokammaṃ mahāsāvajjataram paññapemi pāpassa kammaṃ kiriyāya pāpassa kammaṃ pavattiyā, no tathā kāyakammaṃ no tathā vacīkamman”ti Bhagavatā vuttam atthi, sā kathā tittiyānam antare pākaṭā jātā, tam gahetvā esa vadati. **Atthi ca sā samāpattīti** idam “katham nu kho bho abhisāññānirodho hoti”ti Potṭhapādasutte² uppannam abhisāññānirodhakatham sandhāya vadati. **Na kiñci vediyatīti** ekavedanampi na vediyati. **Atthi ca khoti** thero nirodhasamāpattim sandhāya anujānāti. **Parirakkhitabbanti** garahato mocanena rakkhitabbam. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikam**, sābhisandhikam sañcetanikakammaṃ katvāti attho. **Dukkham soti** thero “akusalameva sandhāya paribbājako pucchati”ti saññāya evam vadati.

Dassanampi kho ahanti Bhagavā caturaṅgepi andhakāre samantā yojanaṭṭhāne tilamattampi saṅkhāram maṃsacakkhunāva passati, ayañca paribbājako na dūre gāvutamattabbhantare vasati, kasmā Bhagavā evamāhāti? Samāgamadassanam sandhā yevamāha.

299. **Udāyīti** Lāludāyī³. **Tam dukkhasminti** sabbam tam dukkhameva. Iti imam vaṭṭadukkham kilesadukkham saṅkhāradukkham sandhāya “sace bhāsitam bhaveyya Bhagavā”ti pucchati.

300. **Ummaṅganti** pañhā-ummaṅgam⁴. **Ummujjamānoti** sīsam nīharamāno. **Ayoniso ummujjissatīti** anupāyena sīsam nīharissati. Idañca pana Bhagavā jānanto n’eva dibbacakkhunā na cetopariyaññena na sabbaññutaññānena jāni, adhippāyen’eva pana aññasi. Kathentassa hi adhippāyo nāma suvijāno hoti, kathetukāmo gīvam paggaṇhāti, hanukam cāleti, mukhamassa phandati, sannisīditum na sakkoti. Bhagavā tassa tam

1. Ma 2. 35 piṭṭhe.

3. Loludāyī (Syā)

2. Dī 1. 167 piṭṭhe.

4. Ummagganti pañhā-ummaggam (Sī)

ākāraṃ disvā “ayaṃ Udāyī sannisīdituṃ na sakkoti, yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī”ti oloketvāva aññāsi. **Ādimyevāti** ādimhi yeva. **Tisso vedanāti** “kiṃ so vediyatī”ti pucchantena “tisso vedanā pucchāmī”ti evaṃ vavattapetvāva tisso vedanā pucchitā. **Sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi es’eva nayo.

Ettha ca kāmāvacarakusalato somanassasahagatacittasampayuttā catasso cetanā, heṭṭhā tikajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu sukhavedanāya jananato **sukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāmāvacaraṃ c’ettha paṭisandhiyaṃ yeva ekantena sukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhamajjhattārammaṇe adukkhamasukhampi.

Akusalacetanā paṭisandhipavattesu dukkhasseva jananato **dukkhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāyadvāre pavatte yeva cetanā ekantena dukkhaṃ janeti, aññattha adukkhamasukhampi, sā pana vedanā aniṭṭhāniṭṭhamajjhattesu yeva ārammaṇesu uppajjanato dukkhātveva saṅkhaṃ gatā.

Kāmāvacarakusalato pana upekkhāsahagatacittasampayuttā catasso cetanā, rūpāvacarakusalato catutthajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu tatiyavedanāya jananato **adukkhamasukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Ettha ca kāmāvacaraṃ paṭisandhiyaṃ yeva ekantena adukkhamasukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhārammaṇe sukhampi. Api ca sukhavedaniyakammaṃ paṭisandhipavattivasena vaṭṭati, tathā adukkhamasukhavedaniyaṃ, dukkhavedaniyaṃ pavattivasen’eva vaṭṭati. Etassa pana vasena sabbaṃ pavattivasen’eva vaṭṭati.

Etassa Bhagavāti thero Tathāgatena mahākammavibhaṅgakathanatthaṃ ālayo dassito, Tathāgataṃ yācitvā mahākammavibhaṅgañāṇaṃ bhikkhusaṃghassa pākaṭaṃ karissāmīti cintetvā anusandhikusalatāya evamāha. Tattha **mahākammavibhaṅganti** mahākammavibhajanāṃ¹. **Katame cattāro -pa- idhānanda ekacco puggalo -pa- nirayaṃ upapajjatīti** idaṃ na mahākammavibhaṅgañāṇabhājanāṃ, mahākammavibhaṅgañāṇabhājanatthāya pana mātikāṭṭhapanāṃ.

1. Mahākammavibhattaṃ (Sī)

301. **Idhānanda ekacco samaṇo vāti** pāṭiyekko anusandhi. Idam hi Bhagavā “dibbacakkhukā samaṇabrāhmaṇā idam arammaṇam katvā imam paccayam labhitvā idam dassanam gaṇhanti”ti pakāsanattham ārabhi. Tattha **ātappanti**-ādini pañcapi vīriyasseva nāmāni. **Cetosamādhinti** dibbacakkhusamādhim. **Passatīti** “so satto kuhim nibbatto”ti olokento passati. **Ye aññathāti** ye “dasanam kusalānam kammaṭṭhānam pūritattā nirayam upapajjati”ti jānanti, micchā tesam ñāṇanti vadati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Viditanti** pākaṭam. **Thāmasāti** diṭṭhithāmena. **Parāmāsāti** diṭṭhiparāmāsenā. **Abhinivissa voharatīti** adhiṭṭhahitvā ādiyitvā voharati.

302. **Tatrānandāti** idampi na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanam, atha khvāssa mātikāṭṭhapanameva. Ettha pana etesam dibbacakkhukānam vacane¹ ettakā anuññātā, ettakā ananuññātāti idam dassitam. Tattha **tatrāti** tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesu. **Idamassāti** idam vacanam assa. **Aññathāti** aññenākārena. Iti imesam samaṇabrāhmaṇānam vāde dvīsu ṭhānesu anuññātā, tīsu ananuññātāti evam sabbattha anuññā nānuññā² veditabbā.

303. Evam dibbacakkhukānam vacane anuññā ca ananuññā ca dassetvā idāni mahākammavibhaṅgañāṇam vibhajanto **tatrānanda yvāyam puggaloti**-ādīmāha.

Pubbe vāssa tam kataṃ hotīti yam iminā dibbacakkhukena kammam karonto diṭṭho, tato pubbe kataṃ. Pubbe katenapi hi niraye nibbattati, pacchā katenapi nibbattati, maraṇakāle vā pana “khando seṭṭho sivo seṭṭho, pitāmaho seṭṭho, issarādīhi vā loko visaṭṭho”ti-ādina micchādassanenapi nibbattateva. **Diṭṭheva dhammeti** yam tattha diṭṭhadhammavedanīyam hoti, tassa diṭṭheva dhamme, yam upapajjavedanīyam, tassa upapajjitvā, yam aparāpariyavedanīyam, tassa aparasmim pariyāye vipākam paṭisaṃvedeti.

1. Vacanena (Syā)

2. Anuññātā ananuññātā (Syā, Ka)

Iti ayaṃ samaṇo vā brāmaṇo vā ekaṃ kammarāsīṃ ekañca vipākarāsīṃ addasa, Sammāsambuddho iminā adiṭṭhe tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī addasa. Iminā pana diṭṭhe adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī tayo ca vipākarāsī addasa. Imāni satta ṭhānāni jānanaññaṃ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṃ nāma. Dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhaṃ, Tathāgatena pana tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī diṭṭhāti. Imānipi pañca paccattaṭṭhānāni¹ jānanaññaṃ Tathāgatassa mahākammavibhaṅgaññaṃ nāma. Sesavāradvayepi es'eva nayo.

Abhabbanti bhūtavirahitaṃ akusalaṃ. **Abhabbābhāsanti** abhabbaṃ ābhāsati abhibhavati paṭibhātīti attho. Bahukasmim hi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti idaṃ abhabbañceva abhabbābhāsañca². Kusalaṃ³ pana āyūhitvā āsanne akusalaṃ⁴ kataṃ hoti, taṃ kusalassa⁵ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ. Bahumhi kusale āyūhitepi balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbañceva bhabbābhāsañca. Akusalaṃ⁷ pana āyūhitvā āsanne kusalaṃ⁷ kataṃ hoti, taṃ akusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsaṃ.

Api ca upaṭṭhānākārenapettha attho veditabbo. Idaṃ hi vuttaṃ hoti, abhabbato ābhāsati upaṭṭhātīti **abhabbābhāsaṃ**. Tattha “yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī”ti-ādinā nayena cattāro⁸ puggalā vuttā, tesu paṭhamassa kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, taṃ hi akusalattā abhabbaṃ, tassa ca niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dutiyassa kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, taṃ hi akusalattā abhabbaṃ. Tassa pana sagge nibbattattā aññatitthiyānaṃ sagge

1. Pañcaṭṭhānāni (Syā, Ka)

3. Akusalaṃ (Sī, Ka)

5. Akusalassa (Sī, Ka)

7. Akusalaṃ (Sī)

2. Idaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ nāma (Sī, Syā)

4. Kusalaṃ (Sī, Ka)

6. Kusalaṃ (Sī)

8. Abhabbatā (Ka)

nibbattikāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Itarasmimpi kammadvaye es'eva nayo. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Evaṃ me sutanti** Saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **veditabbānti** sahavipassanena maggena jānitabbāni. **Manopavicārānti** vitakkavicārā. Vitakkuppādamā hi mano idha manoti adhippetam, manassa upavicārānti manopavicārā. **Sattapadānti** vaṭṭavivaṭṭanissitānaṃ sattānaṃ padā. Ettha hi aṭṭhārasa vaṭṭapadā nāma, aṭṭhārasa vivaṭṭapadā nāma, tepi sahavipassanena maggen'eva veditabbā. **Yoggācariyānti** hatthiyoggādi-ācārasikkhāpakānaṃ, dametabbadamakānaṃ attho. Sesam vibhaṅge yeva āvibhavissati. **Ayamuddesoti** idam mātikāṭṭhapanam.

305. **Cakkhāyatanādāni** Visuddhimagge vitthāritāni. **Cakkhuviññāṇanti** kusalākusalavipākato dve cakkhuviññāṇāni. Sesapasādaviññāṇesupi es'eva nayo. Imāni pana dasa ṭhapetvā sesam idha manoviññāṇam nāma.

Cakkhusamphassoti cakkhumhi samphasso.

Cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetam adhivacanam. Sesesupi es'eva nayo.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Es'eva nayo sabbattha. **Somanassaṭṭhāniyanti** somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratīti** tattha vicārapavattanena upavicarati, vitakko taṃsampayutto cāti iminā nayena aṭṭhārasa vitakkavicārasāṅkhātā manopavicārā veditabbā. **Cha somanassūpavicārānti** ettha pana so manassena saddhim upavicarantīti somanassūpavicārā. Sesapadadvayepi es'eva nayo.

306. **Gehasitānī**ti kāmagaṇanissitāni. **Nekkhhammasitānī**ti vipassanānissitāni. **Iṭṭhānanti** pariyesitānaṃ. **Kantānanti** kāmitānaṃ. **Manoramānanti** mano etesu ramaṭīti manoramāni, tesam manoramānaṃ. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** taṇhāpaṭisaṃyuttānaṃ. **Atītanti** paṭiladdhaṃ. Paccuppannaṃ tāva ārabba somanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi “yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ anubhavāmi, evaṃ pubbepi anubhavin”ti anussarantassa balavasomanassaṃ uppajjati.

Aniccatanti aniccākāraṃ. **Vipariṇānavirāgaṇirodhanti** pakativijahanena vipariṇāmaṃ vigacchanena virāgaṃ nirujjhanena nirodhaṃ. **Sammapaññāyāti** vipassanāpaññāya. **Idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassanti** idaṃ rañño viya attano sirisampattiṃ olokentassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato saṅkhāragatamhi tikkhe sūre vipassanāññāṇe vahante uppannasomanassaṃ “nekkhammasitaṃ somanassan”ti vuccati. Vuttampi cetam—

“Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amatantaṃ vijānatan”ti¹.

Imānīti imāni chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa uppannāni cha nekkhammasitāni so manassāni.

307. **Atītanti** paccuppannaṃ tāva patthetvā alabhantassa domanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi “yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ patthetvā na labhāmi, evaṃ pubbepi patthetvā na labhin”ti anussarantassa balavadomanassaṃ uppajjati.

Anuttaresu vimokkhesūti anuttaravimokkho nāma arahattaṃ, arahatte patthanaṃ paṭṭhapentassāti attho. **Āyatananti** arahattāyatanam. **Piham upaṭṭhāpayatoti** patthanaṃ paṭṭhapentassa. Tam panetaṃ patthanaṃ

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

paṭṭhapentassa uppajjati, iti patthanāmūlakattā “pihaṃ upaṭṭhāpayato”ti vuttaṃ. **Imāni cha nekkhammasitāni domanassānī**ti imāni evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate arahatte pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ arahattaṃ pāpūnituṃ nāsakkhin”ti anusocato Gāmantapabbhāravāsimahāsivattherassa viya assudhārāpavattanavasena uppannadomanassāni cha nekkhammasitadomanassānīti veditabbāni. Vatthu pana Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya Sakkapañhavaṇṇanāyaṃ¹ vitthāritaṃ, icchantena tato gahetabbam.

308. **Uppajjati upekkhāti** ettha upekkhā nāma aññāṇupekkhā. **Anodhijinassāti** kilesodhiṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavo odhijino nāma, tasmā akhīṇāsavassāti attho. **Avipākajinassāti** etthapi āyatim vipākam jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova vipākajino nāma, tasmā akhīṇāsavassevāti attho. **Anādīnavadassāvinoti** ādīnavato upaddavato apassantassa. **Imā cha gehasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattha laggā laggitā hutvā uppannā upekkhā cha gehasitā upekkhāti veditabbā.

Rūpaṃ sā ativattatī² rūpaṃ sā anatikkamati³, tattha nikantivasena na tiṭṭhati. **Imā cha nekkhammasitā upekkhāti** imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādī-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhane asammuyhantassa uppannavipassanāññāṇasampayuttā cha nekkhammasitā upekkhāti veditabbā.

309. **Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathāti** tesu chattimsasattapadesu aṭṭhārasa nissāya aṭṭhārasa pajahathāti attho. Ten’eva “tatra bhikkhave yāni cha nekkhammasitāni”ti-ādimāha. **Nissāya āgammāti** pavattanavasena nissāya ceva āgamma ca. **Evametesam**

1. Dī-Ṭṭha 2. 319 piṭṭhe.

2. Nātivattatīti (Syā, Ka)

3. Na atikkamati (Syā), anatikkamati (Ka)

samatikkamo hotīti evaṃ nekkhammasitānaṃ pavattanena gehasitāni atikkantāni nāma honti.

Evaṃ sarikkhaken'eva sarikkhakaṃ jahāpetvā idāni balavatā dubbalaṃ jahāpento “tatra bhikkhave yāni cha nekkhammasitāni somanassāni”ti-ādimāha. Evaṃ nekkhammasitasomanassehi nekkhammasitadomanassāni, nekkhammasita-upekkhāhi ca nekkhammasitasomanassāni jahāpentina balavatā dubbalappahānaṃ kathitaṃ.

Ettha pana ṭhatvā upekkhākathā veditabbā—aṭṭhasu hi samāpattīsu paṭhamādīni ca tīṇi jhānāni, suddhasaṅkhāre ca pādake katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā hoti upekkhāsahagatā vā, vuṭṭhānagāminī pana somanassasahagatāva. Catutthajjhānādīni pādakāni katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ pubbabhāgavipassanā purimasadisāva, vuṭṭhānagāminī pana upekkhāsahagatā hoti. Idam sandhāya “yā cha nekkhammasitā upekkhā, tā nissāya tā āgamma, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni, tāni pajahathā”ti vuttaṃ. Na kevalaṅca evaṃpaṭipannassa bhikkhuno ayaṃ vipassanāya vedanāvisesova hoti, ariyamaggepi pana jhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānampi viseso hoti.

Ko panetaṃ visesaṃ niyameṭi? Keci tāva therā vipassanāpādakajjhānaṃ niyameṭīti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameṭīti vadanti, keci puggalajjhāsayo niyameṭīti vadanti. Tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminīvipassanā niyameṭīti veditabbā. Vinicchayakathā panettha Visuddhimagge saṅkhārupekkhānidese vuttāva.

310. **Nānattāti** nānā bahū anekappakārā. **Nānattasitāti** nānārammaṇanissitā. **Ekattāti** ekā. **Ekattasitāti** ekārammaṇanissitā. Katamā panāyaṃ upekkhāti? Heṭṭhā tāva aññāṇupekkhā vuttā, upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati, idha samatha-upekkhā, vipassanupekkhāti dve upekkhā gahitā.

Tattha yasmā aññāva rūpesu upekkhā, aññāva¹ saddādīsu, na hi yā rūpe upekkhā, sā saddādīsu hoti. Rūpe upekkhā ca rūpameva ārammaṇaṃ

1. Yasmā aññāṇupekkhā aññā (Ka)

karoti, na saddādayo. ¹Rūpe upekkhābhāvañca aññā samatha-upekkhā¹ pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati, aññā āpokasiṇādīni. Tasmā nānattam² nānattasitam³ vibhajanto **atthi bhikkhave upekkhā rūpesūti-** ādimāha. Yasmā pana dve vā tīṇi vā ākāsānañcāyatanāni vā viññānañcāyatanādīni vā n’atthi, tasmā ekattaṃ ekattasitam vibhajanto **atthi bhikkhave upekkhā ākāsānañcāyatananissitāti-** ādimāha.

Tattha ākāsānañcāyatanupekkhā sampayuttavasena ākāsānañcāyatananissitā, ākāsānañcāyatanakhandhe vipassantassa vipassanupekkhā ārammaṇavasena ākāsānañcāyatananissitā. Sesāsupi es’eva nayo.

Tam pajahathāti ettha arūpāvacarasamāpatti-upekkhāya rūpāvacarasamāpatti-upekkhaṃ pajahāpeti, arūpāvacaravipassanupekkhāya rūpāvacaravipassanupekkham.

Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, tassā pariyādānato vuṭṭhānagāminīvipassanā atammayatāti vuccati. **Tam pajahathāti** idha vuṭṭhānagāminīvipassanāya arūpāvacarasamāpatti-upekkhañca vipassanupekkhañca pajahāpeti.

311. **Yadariyoti** ye satipaṭṭhāne ariyo Sammāsambuddho sevati. Tattha tīsu ṭhānesu satim paṭṭhapento satipaṭṭhāne sevātīti veditabbo. **Na sussūsantīti** saddahitvā sotum na icchanti. **Na aññāti** jānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkammāti** atikkamitvā. **Satthu sāsanāti** Satthu ovādaṃ gahetabbaṃ pūretabbaṃ na maññantīti attho. **Na ca attamanoti**⁴ na sakamano. Ettha ca gehasitadomanassavasena appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo, appaṭipannakesu pana attamanatākāraṇassa⁵ abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** paṭigha-avassavena anavassuto. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca

1-1. Rūpe upekkhā evañca aññāñca(Sī), rūpe upekkhā eva ca aññā (?)

2. Nānattā ca (Sī), nānattabhāvaṃ (Ka)

3. Nānattasitañca (Syā, Ka)

4. N’eva attamanoti (Syā), na ceva anattamanoti (Ka) 5. Anattamanatākāraṇassa (Ka)

samannāgato. **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Attamanoti** idhāpi gehasitasomanassavasena uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo, paṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa¹ abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassutoti** rāgāvassavena anavassuto.

312. **Sāritoti** damito. **Ekameva disaṃ dhāvati**ti anivattitvā dhāvanto ekaṃ yeva disaṃ dhāvati, nivattitvā pana aparaṃ dhāvituṃ sakkoti. **Aṭṭha disā vidhāvati**ti ekapallaṅkena nisinno kāyena anivattitvāva vimokkhavasena ekappahāren'eva aṭṭha disā vidhāvati, puratthābhimukho vā dakkhiṇādīsu aññataradisābhimukho vā nisīditvā aṭṭha samāpattiyo samāpajjatiyevāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. **Evam me sutanti** Uddesavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **uddesavibhaṅganti** uddesañca vibhaṅgañca, mātikañca vibhajanañcāti attho. **Upaparikkheyyāti** tuleyya tīreyya pariggaṇheyya paricchindeyya. **Bahiddhāti** bahiddhā-ārammaṇesu. **Avikkhittaṃ avisaṭanti** nikantivasena ārammaṇe tiṭṭhamānaṃ vikkhittaṃ visaṭaṃ nāma hoti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ** gocarajjhatte nikantivasena asaṅṭhitaṃ. **Anupādāya na paritasseyyāti** anupādiyitvā aggahetvā taṃ viññānaṃ na paritasseyya. Yathā viññānaṃ bahiddhā avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṅṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, evaṃ bhikkhu upaparikkheyyāti vuttaṃ hoti. **Jātijarāmarañadukkkhasamudayasambhavoti** jātijarāmarañassa ceva avasesassa ca dukkhassa nibbatti na hotīti attho.

1. Attamanatākāraṇassa (Ka)

316. **Rūpanimittānusārī**ti rūpanimittam anussarati anudhāvātīti rūpanimittānusārī.

318. **Evam kho āvuso ajjhataṃ¹ asaṅṭhitanti** nikantivasena asaṅṭhitam. Nikantivasena hi atitṭhamānam hānabhāgiyam na hoti, visesabhāgiyameva hoti.

320. **Anupādā paritassanā**ti Satthārā khandhiyavagge “upādāparitassanañca vo bhikkhave desessāmi anupādā-aparitassanañcā”²ti² evam gahetvā paritassanā, aggahetvāva aparitassanā ca kathitā, tam mahāthero upādāparitassanameva anupādāparitassananti katvā dassento evamāha. Katham panesā anupādāparitassanā hotīti. Upādātabbassa abhāvato. Yadi hi koci saṅkhāro nicco vā dhuvo vā attā vā attaniyo vāti gahetabbayuttako abhavissa, ayam paritassanā upādāparitassanāva assa. Yasmā pana evam upādātabbo saṅkhāro nāma n’atthi, tasmā rūpam attāti-ādinā nayena rūpādayo upādinnāpi anupādinnāva honti. Evamesā diṭṭhivasena upādāparitassanāpi samānā atthato anupādāparitassanāyeva nāma hotīti veditabbā.

Aññathā hotīti parivattati pakatijahanena nassati, **rūpavipariṇāmānuparivattīti** “mama rūpam vipariṇatan”³ti vā, “yam ahu, tam vata me natthi”³ti vā ādinā³ nayena kammaviññānam rūpassa bhedānuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattajāti** vipariṇāmassa anuparivattanato vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Paritassanā dhammasamuppādā**ti taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittam pariyaḍāya tiṭṭhantīti** kusalacittam pariyaḍiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhanti. **Uttāsavāti** bhayatāsenapi sa-uttāso taṇhātāsenapi sa-uttāso. **Vighātavāti** savighāto sadukkho. **Apekkhavāti** sālāyo sasineho. **Evam kho āvuso anupādā paritassanā hotīti** evam maṇikaraṇḍakasaññāya tucchakaraṇḍakam gahetvā tasmim natṭhe pacchā vighātam āpajjantassa viya pacchā aggahetvā paritassanā hoti.

1. Ajjhataṃ cittam (Syā)

2. Sam 2. 14 piṭṭhe.

3. Ma 1. 189 piṭṭhe.

321. **Na ca rūpavipariṇāmānuparivattī** khīṇāsavassa kammaviññānameva n’atthi, tasmā rūpabhedānuparivatti na hoti. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Evam me sutanti** Araṇavibhaṅgasuttam. Tattha **nevussādeyya na apasādeyyāti** gehasitavasena kañci puggalam n’eva ukkhipeyya na avakkhipeyya. **Dhammameva deseyyāti** sabhāvameva katheyya. **Sukhavinicchayanti** vinicchitasukham. **Raho vādanti** parammukhā avaṇṇam piṣuṇavācanti attho. **Sammukhā na khīṇanti** sammukhāpi khīṇam ākiṇṇam saṁkiliṭṭham vācam na bhaṇeyya. **Nābhiniveseyyāti** na adhiṭṭhahitvā ādāya vohareyya. **Samaññanti** lokasamaññam lokapaṇṇattim. **Nātidhāveyyāti** nātikkameyya.

324. **Kāmapaṭisandhisukhinoti** kāmapaṭisandhinā kāmūpasamhitena sukhena sukhitassa. **Sadukkhoti** vipākadukkhena saṁkilesadukkhena pi sadukkho. **Sa-upaghātoti** vipākūpaghātakilesūpaghāteheva sa-upaghāto. Tathā **saparilāho**. **Micchāpaṭipadāti** ayāthāvapaṭipadā akusalapaṭipadā.

326. **Ittheke apasādetī**ti evam gehasitavasena ekacce puggale apasādeti. Ussādanepi es’eva nayo. **Bhavasamyojananti** bhavabandhanam, taṇhāyetam nāman.

Subhūtitthero kira imam catukkam nissāya etadagge ṭhapito. Bhagavato hi dhammam desentassa puggalānam ussādanā-apasādanā paññāyanti, tathā Sāriputtattherādīnam. Subhūtittherassa pana dhammadesanāya “ayaṁ puggalo appaṭipannako anārādhako”ti vā, “ayaṁ silavā guṇavā lajjipesalo ācārasampanno”ti vā n’atthi, dhammadesanāya panassa “ayaṁ micchāpaṭipadā,

ayaṃ sammāpaṭipadā”tveva paññāyati. Tasmā Bhagavā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakanāṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti”ti¹ āha.

329. **Kālaññū assāti** asampatte ca atikkante ca kāle akathetvā “idāni vuccamānaṃ mahājano gaṇhissatī”ti yuttapattakālaṃ ñatvāva parammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya. Khīṇavādepi es’eva nayo.

330. **Upahaññatīti** ghātiyati. **Saropi upahaññatīti** saddopi bhijjati. **Āturīyatīti** āturo hoti gelaññappatto sābādho. **Avissaṭṭhanti** vissaṭṭhaṃ apalibuddhaṃ na hoti.

331. **Tadevāti** taṃ yeva bhājanaṃ. **Abhinivissa voharatīti** pattanti sañjānanajanapadaṃ gantvā “pattaṃ āharatha dhovathā”ti sutvā “andhabālaputhujjano, nayidaṃ pattaṃ, pāti nāmesā, evaṃ vadāhī”ti abhinivissa voharati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Atisāroti** atidhāvanaṃ.

332. **Tathā tathā voharati aparāmasanti** amhākaṃ janapade bhājanaṃ pātīti vuccati, ime pana naṃ pattanti vadantīti tato paṭṭhāya janapadavohāraṃ muñcitvā pattaṃ pattanteva aparāmasanto voharati. Sesapadesupi es’eva nayo.

333. Idāni mariyādabhājanīyaṃ karonto **tatra bhikkhaveti**-ādimāha. Tattha **saraṇoti** sarajo sakilesa. **Araṇoti** arajo nikkilesa. **Subhūti ca pana bhikkhaveti** ayaṃ thero dvīsu ṭhānesu etadaggaṃ āruḷho “**araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūti, dakkhiṇeyyānaṃ yadidaṃ subhūti**”ti¹.

Dhammasenāpati kira vatthum sodheti, Subhūtitthero dakkhiṇaṃ sodheti. Tathā hi Dhammasenāpati piṇḍāya caranto gehadvāre ṭhito yāva bhikkhaṃ āharanti, tāva pubbabhāge paricchinditvā nirodhaṃ samāpajjati, nirodhā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Subhūtitthero ca tath’eva mettājhānaṃ samāpajjati, mettājhānā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Evaṃ pana kātum sakkāti. Āma sakkā, n’eva acchariyañcetam,

1. Am 1. 24 piṭṭhe.

yaṃ mahābhiññappattā sāvakaṃ evaṃ kareyyuṃ. Imasmimpi hi Tambapaṇḍīpe Porāṇakarājakāle Piṅgalabuddharakkhitatthero nāma Uttaragāmaṃ nissāya vihāsi. Tattha satta kulasatāni honti, ekampi taṃ kuladvāraṃ n’atthi, yattha thero samāpattiṃ na samāpajji. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. **Evaṃ me sutanti** Dhātuvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **cārikanti** turitagamanacārikaṃ. **Sace te Bhaggava agarūti** sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci n’atthi. **Sace so anujānātīti** Bhaggavassa kira etadahosi “pabbajitā nāma nānā-ajjhāsaya, eko gaṇābhirato¹ hoti, eko ekābhirato. Sace so ekābhirato bhavissati, ‘āvuso mā pāvisi, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Sace ayaṃ ekābhirato bhavissati, ‘āvuso nikkhama, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Evaṃ sante ahaṃ ubhinnaṃ vivādakāretā nāma bhavissāmi, dinnaṃ nāma dinnameva vaṭṭati, kataṃ katamevā”ti. Tasmā evamaḥa.

Kulaputtoti jātikulaputtopi ācārakulaputtopi. **Vāsūpagatoti** vāsaṃ upagato. Kuto āgantvāti? Takkasīlanagarato.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Majjhimappadese kira Rājagahanagare Bimbisāre rajjaṃ kārente paccante Takkasīlanagare Pukkusāti rājā rajjaṃ kāresi. Atha Takkasīlato bhaṇḍaṃ gahetvā vāṇijā Rājagahaṃ āgatā paṇṇākāraṃ gahetvā rājānaṃ addasaṃsu. Rājā te vanditvā ṭhite “katthavāsino tumhe”ti pucchi. Takkasīlavāsino devāti. Atha ne rājā janapadassa khemasubhikkhatādīni nagarassa ca pavattiṃ pucchitvā “ko nāma tumhākaṃ rājā”ti pucchi. Pukkusāti nāma devāti. Dhammikoti? Āma deva dhammiko, catūhi saṅgahavattūhi janaṃ saṅgaṇhāti, lokassa

1. Gaṇārāmo (Sī, Syā)

mātāpitiṭṭhāne ṭhito, aṅge nipannadārakaṃ viya janam tosetīti. Katarasmim vaye vattatīti. Athassa vayanā ācikkhimsu. Vayesupi Bimbisārena samavayo jāto. Atha te rājā āha “tātā tumhākaṃ rājā dhammiko, vayena ca me samāno, sakkuṇeyyātha tumhākaṃ rājānaṃ mama mittam kātun”ti. Sakkoma devāti. Rājā tesam suṅkaṃ vissajjetvā geham ca dāpetvā “gacchatha bhaṇḍam vikkiṇitvā gamanakāle mam disvā gaccheyyāthā”ti āha. Te tathā katvā gamanakāle rājānaṃ addasamsu. “Gacchatha tumhākaṃ rājānaṃ mama vacanena punappunam ārogyam pucchitvā ‘rājā tumhehi saddhim mittabhāvam icchatī’ti vadathā”ti āha.

Te sādḥūti paṭissuṇitvā gantvā bhaṇḍam paṭisāmetvā bhuttapātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā vandimsu. Rājā “kham bhaṇe tumhe ettake ime divase na dissathā”ti pucchi. Te sabbam pavattim ārocesum. Rājā “sādḥu tātā tumhe nissāya mayā Majjhimappadese rājā mitto laddho”ti attamano ahosi. Aparabhāge Rājagahavāsīnopi vāṇijā Takkaṣīlam agamamsu. Te paṇṇākāram gahetvā āgate pukkusāti rājā “kuto āgatathā”ti pucchitvā “Rājagahato”ti sutvā “mayham sahāyassa nagarato āgatā tumhe”ti. Āma devāti. Ārogyam me sahāyassāti ārogyam pucchitvā “ajja paṭṭhāya ye mayham sahāyassa nagarato jaṅghasatthena vā sakaṭasatthena vā vāṇijā āgacchanti, sabbesam mama visayam pavitṭhakālato paṭṭhāya vasanagehāni, rājakoṭṭhāgārato nivāpaṃ ca dentu, suṅkaṃ vissajjentu, kiñci upaddavam mā karontū”ti bherim carāpesi. Bimbisāropi attano nagare tath’eva bherim carāpesi.

Atha Bimbisāro Pukkusātissa paṇṇam paṇiṇi “Paccantadeso nāma maṇimuttādīni ratanāni uppajjanti, yam mayham sahāyassa rajje dassanīyam vā savanīyam vā ratanam uppajjati, tattha me mā maccharāyatū”ti. Pukkusātīpi “Majjhimadeso nāma mahājanapado, yam tattha evarūpaṃ ratanam uppajjati, tattha me sahāyo mā maccharāyatū”ti paṭipañṇam paṇiṇi. Evam te gacchante gacchante kāle aññamaññaṃ adisvāpi dalhamittā ahesum.

Evam tesam katikam katvā vasantānam paṭhamataram Pukkusātissa paṇṇā kāro uppajji. Rājā kira aṭṭha pañcavaṇṇe anagghakambale labhi, so “atisundarā ime kambalā, aham saḥāyassa pesissāmī”ti lākhāguḷamatte aṭṭha sārakaraṇḍake likhāpetvā tesu te kambale pakkhipitvā lākhāya vaṭṭāpetvā setavatthena veṭhetvā samugge pakkhipitvā vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā “mayham saḥāyassa dethā”ti amacce pesesi. Sāsanañca adāsi “ayam paṇṇākāro nagaramajjhe amaccādiparivutena daṭṭhabbo”ti. Te gantvā Bimbisārassa adamsu.

So sāsanam sutvā amaccādayo sannipatantūti bherim carāpetvā nagaramajjhe amaccādiparivuto setacchattena dhāriyamānena pallaṅkavare nisinno lañchanam bhinditvā vattham apanetvā samuggam vivaritvā anto bhaṇḍikam muñcitvā lākhāguḷe disvā “mayham saḥāyo Pukkusāti ‘jutavittako¹ me saḥāyo’ti maññamāno maññe imam paṇṇākāram pahīṇī”ti ekam guḷam gahetvā hatthena vaṭṭetvā tulayantova anto dussabhaṇḍikam atthīti aññāsi. Atha nam pallaṅkapāde paharivā tāvadeva lākhā paripati, so nakhena karaṇḍakam vivaritvā anto kambalaratanam disvā itarepi vivarāpesi, sabbepi kambalā ahesum. Atha ne pattharāpesi, te vaṇṇasampannā phassasampannā dīghato soḷasahatthā tiriyaṃ aṭṭhahatthā ahesum. Mahājano disvā aṅguliyo poṭhesi, celukkhepaṃ akāsi, “amhākam rañño adiṭṭhasaḥāyo Pukkusāti adisvāva evarūpaṃ paṇṇākāram pesesi, yuttam evarūpaṃ mittam kātun”ti attamano ahosi. Rājā ekamekam kambalam agghāpesi, sabbe anagghā ahesum. Tesu cattāro Sammāsambuddhassa pesesi, cattāro attano ghare akāsi. Tato cintesi “pacchā pesentena paṭhamam pesitapaṇṇākārato atirekam pesetum vaṭṭati, saḥāyena ca me anaggho paṇṇākāro pesito, kim nu kho pesemī”ti.

Kim pana Rājagahe tato adhikam ratanam natthīti? No n’atthi, mahāpuñño rājā, Api ca kho panassa sotāpannakālato paṭṭhāya ṭhapetvā tīṇi ratanāni aññam ratanam somanassam janetum samattham nāma

1. Dutamittako (Sī), juticittako (Syā)

n’atthi. So ratanaṃ vicinituṃ āradhho—ratanaṃ nāma saviññāṇakaṃ aviññāṇakanti duvidhaṃ, tattha aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṃ indriyabaddhaṃ, aviññāṇakaṃ saviññāṇakasseva alaṅkāradivasena paribhogaṃ hoti, iti imesu dvīsu ratanesu saviññāṇakaṃ seṭṭhaṃ. Saviññāṇakampi duvidhaṃ tiracchānaratanaṃ manussaratananti. Tattha tiracchānaratanaṃ hatthi-assaratanaṃ, tampi manussānaṃ upabhogatthameva nibbattati, iti imesupi dvīsu manussaratanāṃ seṭṭhaṃ. Manussaratanampi duvidhaṃ itthiratanāṃ purisaratananti. Tattha cakkavattino rañño uppannaṃ itthiratanampi purisasseva upabhogaṃ, iti imesupi dvīsu purisaratanameva seṭṭhaṃ.

Purisaratanampi duvidhaṃ agāriyaratanaṃ anagāriyaratanañca. Tattha agāriyaratanesupi cakkavattirājā¹ ajja pabbajitasāmaṇeraṃ pañcapatiṭṭhitena vandati, iti imesupi dvīsu anagāriyaratanaṃ seṭṭhaṃ. Anagāriyaratanaṃampi duvidhaṃ sekkharatanañca asekkharatanañca. Tattha sataśahassampi sekkhānaṃ asekkhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu asekkharatanaṃ seṭṭhaṃ. Tampi duvidhaṃ Buddharatanaṃ sāvakaratananti. Tattha sataśahassampi sāvakaratanānaṃ Buddharatanaṃ padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu Buddharatanaṃ seṭṭhaṃ.

Buddharatanaṃampi duvidhaṃ Paccekabuddharatanaṃ Sabbaññubuddharatananti. Tattha sataśahassampi Paccekabuddhānaṃ Sabbaññubuddhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu Sabbaññubuddharatanaṃ yeva seṭṭhaṃ. Sadevakasmiṃ hi loke Buddharatanaṃ ratanaṃ nāma n’atthi. Tasmā asadisameva ratanaṃ mayhaṃ sahāyassa pesesāmiti cintevā Takkasīlavāsino pucchi “tātā tumhākaṃ janapade Buddho dhammo saṅghoti imāni tīṇi ratanāni dissanti”ti². Ghosopi so mahārāja tāva tattha n’atthi, dassanaṃ pana kutoti.

“Sundaraṃ tātā”ti rājā tuṭṭho cintesi “sakkā bhavyeṃ janasaṅghatthāya mayhaṃ sahāyassa vasanaṭṭhānaṃ Sammāsambuddhaṃ pesetuṃ, Buddhā pana paccantimesu janapadesu na aruṇaṃ uṭṭhapenti. Tasmā Satthārā gantuṃ na sakkā. Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvake pesetuṃ sakkā bhavyeṃ”ti³.

1. Agāriyaratanesu api cakkavattirājā (?) 2. Nibbattantīti (Ka) 3. Bhavyeṃ (Ka)

Mayā pana ‘therā paccante vasantī’ti sutvāpi manusse pesetvā te attano samīpaṃ āṇāpetvā upaṭṭhātumeva yuttaṃ. Tasmā na therehipi sakkā gantū. Yena panākārena sāsane pesite Satthā ca mahāsāvaka ca gatā viya honti, tenākārena sāsanaṃ pahiṇissāmī”ti. Cintetvā caturatanāyāmaṃ vidatthimattaputhulaṃ nātitanuṃ nātibahalaṃ suvaṇṇapaṭṭaṃ kārāpetvā “tattha ajja akkharāni likhissāmī”ti pātova sīsaṃ nhāyitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhuttaṭṭarāso apanītagandhamālābharaṇo suvaṇṇsarakena jātiṅgulikaṃ ādāya heṭṭhato paṭṭhāya dvārāni pidahanto pāsādamāruya pubbadisāmukhaṃ sīhapañjaraṃ vivaritvā ākāsatale nisīditvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni likhanto “idha Tathāgato loke uppanno Arahaṃ Sammāsambuddho Vijjācaraṇasampanno Sugato Lokavidū Anuttaro purisadammasārathi Satthā devamanussānaṃ Buddho Bhagavā”ti Buddhaguṇe tāva ekadesena likhi.

Tato “evaṃ dasa pāramiyo pūretvā Tusitabhavanato cavitvā mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi, evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi, mātukucchiyaṃ vasamāne idaṃ nāma ahosi, agāramajjhe vasamāne idaṃ nāma ahosi, evaṃ mahābhinikkhamaṃ nikkhanto evaṃ mahāpadhānaṃ padahi, evaṃ dukkarakārikaṃ katvā Mahābodhimaṇḍaṃ āruya aparājītapallaṅke nisinna sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantassa evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi. Sadevake loke aññaṃ evarūpaṃ ratanaṃ nāma natthīti.

Yamkiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā,
Saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ.
Na no samaṃ atthi Tathāgatena,
Idampi Buddhē ratanaṃ paṇītaṃ.
Etena saccena suvatthi hotū”ti¹—

Evaṃ ekadesena Buddhaguṇepi likhitvā dutiyaṃ **dhammaratanaṃ** thomento “svākkhāto Bhagavatā dhammo -pa- paccattaṃ vedītabbo viññūhī”ti. “Cattāro satipaṭṭhānā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. “Satthārā desitadhammo nāma evarūpo ca evarūpo cā”ti sattatimsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā—

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

“Yaṃ Buddhasettho parivaṇṇayī sucim,
 Samādhimānantarikaññamāhu.
 Samādhinā tena samo na vijjati,
 Idampi dhamme ratanam paṇītam.
 Etena saccena suvatthi hotū”ti¹—

Evam ekadesena dhammaguṇe likhitvā tatiyaṃ **saṅgharatanam** thomento “suppaṭipanno Bhagavato sāvakasaṅgho -pa- puññakkhettaṃ lokassa”ti. “Kulaputtā nāma Satthu dhammakathaṃ sutvā evaṃ nikkhamitvā pabbajanti, keci setacchattaṃ pahāya pabbajanti, keci uparajjam, keci senāpaṭiṭṭhānādīni pahāya pabbajanti. Pabbajitvā ca pana imaṅca paṭipattiṃ pūrentī”ti cūlasīlamajjhimasīlamahāsīlādīni ekadesena likhitvā chadvārasamvaram satisampajaññaṃ catupaccayasantosam navavidham senāsanaṃ, nīvaraṇappahānaṃ parikammaṃ jhānābhiññā aṭṭhatimsa kammaṭṭhānāni yāva āsavakkhayā ekadesena likhi, soḷasavidham ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vitthāren’eva likhitvā “Satthu sāvakasaṅgho nāma evarūpehi ca guṇehi samannāgato.

Ye puggalā aṭṭhasataṃ pasaṭṭhā,
 Cattāri etāni yugāni honti.
 Te dakkhiṇeyyā Sugatassa sāvakā,
 Etesu dinnāni mahapphalāni.
 Idampi saṅghe ratanam paṇītam,
 Etena saccena suvatthi hotū”ti²—

Evam ekadesena saṅghaguṇe likhitvā “Bhagavato sāsanaṃ svākkhātaṃ niyyānikaṃ, sace mayhaṃ sahāyo sakkoti, nikkhamitvā pabbajātū”ti likhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ saṃharitvā sukhumakambalena veṭhetvā sārasamugge pakkipitvā taṃ samuggaṃ suvaṇṇamaye, suvaṇṇamayaṃ rajatamaye, rajatamayaṃ maṇimaye, maṇimayaṃ pavāḷamaye, pavāḷamayaṃ lohitaṅkamaye, lohitaṅkamayaṃ masāragallamaye, masāragallamayaṃ phalikamaye, phalikamayaṃ dantamaye, dantamayaṃ sabbaratanamaye, sabbaratanamayaṃ kilaṅjamaye, kilaṅjamayaṃ sadhuggaṃ sārakaraṇḍake ṭhapesi.

1. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 5, 313 piṭṭhesu.

Puna sārakaraṇḍakam suvaṇṇakaraṇḍaketi purimanayen'eva haritvā sabbaratanamayam karaṇḍakam kilañjamaye karaṇḍake ṭhapesi. Tato kilañjamayam karaṇḍakam sāramayapeḷāyāti puna vuttanayen'eva haritvā sabbaratanamayam peḷam kilañjamayapeḷāya ṭhapetvā bahi vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā amacce āṇāpesi “mama āṇāpavattiṭṭhāne maggam alaṅkārapetha, maggo aṭṭhusabhavitthato hotu, catu-usabhaṭṭhānam sodhitamattakameva hotu, majjhe catu-usabham rājānubhāvena paṭiyādetvā”ti. Tato maṅgalaṭṭhiṃ alaṅkārapetvā tassa upari pallaṅkam pañṇāpetvā setacchattam ussāpetvā nagaravīthiyo sittasammaṭṭhā¹ samussitaddhajapaṭākā kadalipuṇṇaghaṭagandhadhūmapupphādīhi suppaṭimaṇḍitā kāretvā “attano attano visayappadese evarūpam pūjam kārentū”ti antarabhogikānam javanadūte pesetvā sayam sabbālaṅkārena alaṅkaritvā “sabbatāḷāvacarasammissabalakāyaparivuto paṇṇākāram pesemī”ti attano visayapariyantam gantvā amaccassa mukhasāsanam adāsi “tāta mayham sahāyo pukkusāti imam paṇṇākāram paṭicchanto orodhamajjhe apaṭicchitvā pāsadam āruyha paṭicchatū”ti. Evam sāsanam datvā paccantadesam Satthā gacchatīti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā nivatti. Antarabhogikā ten'eva niyāmena maggam paṭiyādetvā paṇṇākāram nayimsu.

Pukkusāti pi attano rajjasīmato paṭṭhāya ten'eva niyāmena maggam paṭiyādetvā nagaram alaṅkārapetvā paṇṇākārassa paccuggamanam akāsi. Paṇṇākāro Takkaṣilam pāpuṇanto uposathadivase pāpuṇi, paṇṇākāram gahetvā gata-amaccopi rañño vuttasāsanam ārocesi. Rājā tam sutvā paṇṇākārena saddhim āgatānam kattabbakiccam vicāretvā paṇṇākāram ādāya pāsadam āruyha “mā idha koci pavisatū”ti dvāre ārakkham kāretvā sīhapañjaram vivaritvā paṇṇākāram uccāsane ṭhapetvā sayam nīcāsane nisinno lañchanam bhinditvā nivāsanam apanetvā kilañjapeḷato paṭṭhāya anupubbena vivaranto sāramayam samuggam disvā cintesi “mahāparihāro nāyam² aññassa ratanassa bhavissati, addhā Majjhimadeso sotabbayuttakam ratanam uppannam”ti. Atha tam samuggam vivaritvā rājalañchanam bhinditvā sukhumakambalam ubhato viyūhitvā suvaṇṇapaṭṭam addasa.

1. Vicittasamuṭṭhā (Syā)

2. Mahāparivāro nāmāyam (Ka)

So taṃ pasāretvā¹ “manāpāni vata² akkharāni samasīsāni samapantīni caturassāni”ti ādito paṭṭhāya vācetuṃ ārabhi. Tassa “idha Tathāgato loke uppanno”ti Buddhaguṇe vācentassa balavasomanassam uppajji, navanavutilomakūpasahassāni uddhaggaḷomāni ahesuṃ. Attano ṭhitabhāvaṃ vā nisinnabhāvaṃ vā na jānāti. Athassa “kappakoṭisatasahashepi etaṃ dullabhasāsanam sahāyam nissāya sotuṃ labhāmī”ti³ bhiyyo balavapīti udapādi. So hi upari vācetuṃ asakkonto yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato⁴ “svākkhāto Bhagavatā dhammo”ti dhammaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tath’eva ahoṣi. So puna yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato “suppaṭipanno”ti saṃhagguṇe ārabhi. Tatrāpissa tath’eva ahoṣi. Atha sabbapariyante ānāpānassatikammaṭṭhānam vācetvā catukkapañcakajjhānāni nibbatesi, so jhānasukhen’eva vītināmesi, añño koci daṭṭhum na labhati, ekova cūḷupaṭṭhāko pavisati. Evaṃ addhamāsamattam vītināmesi.

Nāgarā rājaṅgaṇe sannipatitvā ukkuṭṭhiṃ akaṃsu “pañṇākāram paṭicchitadivasato paṭṭhāya baladassanam vā nāṭakadassanam vā n’atthi, vinicchayadānam n’atthi, rājā sahāyena pahitam pañṇākāram yassicchati⁵, tassa dassetu⁶, rājāno nāma ekaccassa pañṇākāravasenapi vañcetvā rajjam attano kātuṃ vāyamanti. Kim nāma amhākam rājā karotī”ti. Rājā ukkuṭṭhisaddam sutvā “rajjam nu kho dhāremi, udāhu Satthāran”ti cintesi. Athassa etadahosi “rajjakārīta-attabhāvo nāma n’eva gaṇakena, na gaṇakamahāmattena gaṇetuṃ sakkā. Satthusāsanam dhāressāmī”ti sayane ṭhapitam asim gahetvā kese chinditvā sīhapañjaram vivaritvā “Etaṃ gahetvā rajjam kārethā”ti saddhiṃ cūḷāmaṇinā kesakalāpaṃ parisamajjhe pātesi, mahājano taṃ ukkhipitvā “sahāyakasantikā laddhapañṇākārā nāma rājāno tumhādisā honti devā”ti ekappahāren’eva viravi. Raññopi dvaṅgulamattam kesamassu ahoṣi. Bodhisattassa pabbajjāsadisameva kira jātam.

1. Paharivā (Ka)

2. Tattha (Ka)

3. Labhinti (Sī, Syā)

4. Purato (Syā, Ka)

5. Yampicchati (Ka), yaṃ paṭicchati (Syā)

6. Detu (Syā, Ka)

Tato cūḷupaṭṭhākaṃ pesetvā antarāpaṇā dve kāsāyavatthāni mattikāpattañca āharāpetvā “ye loke arahanto, te uddissa mayhaṃ pabbajjā”ti Satthāraṃ uddissa ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā pattāṃ vāma-aṃsakūṭe katvā kattaradaṇḍaṃ gahetvā “sobhati nu kho me pabbajjā no vā”ti mahātale katipayavāre aparāparaṃ caṅkamtivā “sobhati me pabbajjā”ti dvāraṃ vivaritvā pāsādā otari. Otarantaṃ pana naṃ tīsu dvāresu¹ ṭhitanāṭakādīni disvāpi na sañjānimsu. “Eko Paccekabuddho amhākaṃ rañño dhammakathaṃ kathetuṃ āgato”ti kira cintayimsu. Uparipāsādaṃ pana āruya rañño ṭhitanisinnaṭṭhānāni disvā rājā gatoti ñatvā samuddamajjhe osīdamānāya nāvāya jano viya ekappahāren’eva viravimsu. Kulaputtaṃ bhūmitalaṃ otiṇṇamattaṃ aṭṭhārasaseniyo sabbe nāgarā balakāyā ca parivāretvā mahāviraṃ viravimsu. Amaccāpi taṃ etadavocum “deva Majjhimadesarājāno nāma bahumāyā, sāsanaṃ pesetvā Buddharatanaṃ nāma loke uppannaṃ vā no vāti ñatvā gamissatha, nivattatha devā”ti. Saddahāmaṃ mayhaṃ sahāyakassa, tassa mayā saddhiṃ dvejjhavaṇaṃ nāma n’atthi, tiṭṭhatha tumheti. Te anugacchanti yeva.

Kulaputto kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā “idaṃ rajjaṃ kassā”ti āha. Tumhākaṃ devāti. Yo imaṃ lekhaṃ antaraṃ karoti, rājāṇāya kāretabboti. Mahājanakajātake bodhisattena katalekhaṃ Sīvalidevī antaraṃ kātum avisahantī vivattamānā agamāsi. Tassā gatamaggena mahājano agamāsi. Taṃ pana lekhaṃ mahājano antaraṃ kātum na visahi, lekhaṃ ussīsaṃ katvā vivattamānā viravimsu. Kulaputto “ayaṃ me gataṭṭhāne dantakattāhaṃ vā mukhodakaṃ vā dassatī”ti antamaso ekaceṭakampi aggahetvā pakkāmi. Evaṃ kirassa ahosi “mama Satthā ca mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā ekakova pabbajito”ti ekakova agamāsi. “Satthu lajjāmī”ti ca “Satthā kira me pabbajitvā yānaṃ nāruḷho”ti ca antamaso ekapaṭalikampi upāhanaṃ nāruhi, paṇṇacchattakampi na dhāresi. Mahājano rukkhapākāraṭṭalākādīni āruya esa amhākaṃ rājā gacchatīti olokesi. Kulaputto “dūraṃ gantabbaṃ, na sakkā ekena maggo nittharituṃ”ti ekaṃ satthavāhaṃ anubandhi. Sukhumālassa kulaputtassa

1. Vayesu (Sī)

kaṭṭhinatattāya pathaviyā gacchantassa pādātalesu phoṭā uṭṭhahitvā bhijjanti, dukkhā vedanā uppajjanti. Satthavāhe khandhāvāram bandhitvā nisinne kulaputto maggā okkamma ekasmiṃ rukkhamūle nisīdati. Nisinnaṭṭhāne pādaparikkammaṃ vā piṭṭhiparikkammaṃ vā kattā nāma n’atthi, kulaputto ānāpānacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā maggadārathakilamathapariḷāhaṃ vikkhambhetvā jhānaratiyā vītināmeti.

Punadvise uṭṭhite aruṇe sarīrapaṭijagganaṃ katvā puna satthavāhaṃ anubandhati, pātārāsakāle kulaputtassa pattaṃ gahetvā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ patte pakkhipitvā denti. Taṃ uttaṇḍulampi hoti kilinnampi samasakkharampi aloṇātiloṇampi, kulaputto pavisaṇaṭṭhānaṃ paccavekkhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā etena niyāmena aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni gato. Jetavanadvārakoṭṭhakassa pana samīpena gacchantopi “kahaṃ Satthā vasatī”ti nāpucchi, kasmā? Satthugāravena ceva rañño pesitasāsanavasena ca. Rañña hi “idha Tathāgato loke uppajjati”ti Satthāraṃ Rājagahe uppannaṃ viya katvā sāsanaṃ pesitaṃ, tasmā naṃ apucchitvā pañcacattālīsajojanamattaṃ maggaṃ atikkanto. So sūriyatthaṅgamanavelāya Rājagahaṃ patvā Satthā kahaṃ vasatīti pucchi. Kuto nu bhante āgatoti. Ito uttaratoti. Satthā tuyhaṃ āgatamagge ito pañcacattālīsajojanamatte Sāvatti nāma atthi, tattha vasatīti. Kulaputto cintesi “idāni akālo na sakkā gantuṃ, ajja idheva vasitvā sve Satthu santikaṃ gamissāmi”ti. Tato “vikāle sampattapabbajitā kahaṃ vasatī”ti pucchi. Imāya kumbhakārasālāya bhanteti. Atha so taṃ kumbakāraṃ yācitvā tattha vāSatthāya pavisitvā nisīdi.

Bhagavāpi taṃdivasaṃ paccūsakāle lokaṃ volokento Pukkusātīṃ disvā cintesi “ayaṃ kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanaṃ attakāṃ vācetvā atirekajojanasatikāṃ¹ mahārajjāṃ pahāya maṃ uddissa pabbajitvā aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni atikkamma Rājagahaṃ pāpuṇissati, mayi agacchante pana tīṇi sāmāññaphalāni appaṭivijjhitvā ekarattivāsena anāthakālakiriyaṃ karissati, mayi pana

1. Atirekajojanasatikāṃ (Sī, Syā)

gate tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhissati. Janasaṅgahatthā yeva pana mayā sataśahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūritā, karissāmi tassa saṅgahan”ti pātova sarīrapaṭijjaggaṇaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto Sāvattthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhataṃ piṇḍapātappaṭikkanto gandhakuṭim pavisitvā muhuttaṃ attadarathakilamathaṃ paṭipassambhetvā “kulaputto mayi gāravena dukkaraṃ akāsi, atirekatiyojanasataṃ rajjaṃ pahāya antamaso mukhadhovanadāyakampi ceṭakaṃ aggahetvā ekakova nikkhanto”ti Sāriputtamahāmoggallānādīsu kañci anāmantetvā sayameva attano pattacīvaraṃ gahetvā ekakova nikkhanto. Gacchanto ca n’eva ākāse uppati, na pathaviṃ saṅkhipi, “kulaputto mama lajjamāno hatthi-assarathasuvaṇṇasavikādīsu ekayānepi anisīditvā antamaso ekapaṭalikaṃ upāhanampi anāruya paṇṇacchattakampi aggahetvā nikkhanto, mayāpi padasāva gantuṃ vaṭṭatī”ti pana cintetvā padasāva agamāsi.

So asīti anubyañjanāni byāmapabbhā bāttimsa mahāpurisalakkhaṇānīti imaṃ Buddhasiriṃ paṭicchādetvā valāhakaṭṭhacchanno puṇṇacando viya aññatarabhikkhavesena gacchanto ekapacchābhatten’eva pañcacattālīsa yojanāni atikkamma sūriyatthaṅgamaṇelāya kulaputte pavitṭhamatte yeva taṃ Kumbhakārasālaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “tena kho pana samayena Pukkusāti nāma kulaputto Bhagavantaṃ uddissa saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so tasmim Kumbhakārāvesane paṭhamāṃ vāsūpagato hotī”ti.

Evam gantvāpi pana Bhagavā “ahaṃ Sammāsambuddho”ti pasayha Kumbhakārasālaṃ apavisitvā dvāre ṭhitova kulaputtaṃ okāsaṃ karento **sace te bhikkhūti-ādīmāha. Urundanti**¹ vivittaṃ asambādhaṃ. **Viharatāyasmā yathāsukhanti** yena yena iriyāpathena phāsu hoti, tena tena yathāsukhaṃ āyasmā viharatūti okāsaṃ akāsi. Atirekatiyojanasataṃ hi rajjaṃ pahāya pabbajito kulaputto parassa

1. Uruddhanti (Ka)

chaḍḍitapatitaṃ kumbhakārasālaṃ kiṃ aññassa sabrahmacārino
 maccharāyissati¹. Ekacce pana moghapurisā sāsane pabbajitvā
 āvāsamacchariyādīhi abhibhūtā attano vasanaṭṭhāne mayhaṃ kuṭi mayhaṃ
 pariveṇanti aññesaṃ avāsāya parakkamanti. **Nisīdīti** accantasukhumālo
 lokanātho devavimānasadisam̐ gandhakuṭim̐ pahāya tattha tattha
 vippakiṇṇachārikāya
 bhinnabhājanatiṇapalāsakukkuṭasūkaravaccādisam̐kiliṭṭhāya
 saṅkāraṭṭhānasadisāya kubhakārasālāya tiṇasanthāraṃ santharivā
 paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā devavimānasadisam̐ dibbagandhasugandhaṃ
 gandhakuṭim̐ pavisitvā nisīdanto viya nisīdi.

Iti Bhagavāpi Asambhinnamahāsammatavaraṃse uppanno, kulaputtopi
 khattiyagabbhe vaḍḍhito. Bhagavāpi abhinīhārasampanno, kulaputtopi
 abhinīhārasampanno. Bhagavāpi rajjaṃ pahāya pabbajito, kulaputtopi.
 Bhagavāpi suvaṇṇavaṇṇo, kulaputtopi. Bhagavāpi samāpattilābhī,
 kulaputtopi. Iti dvepi khattiyā dvepi abhinīhārasampannā dvepi rājapabbajitā
 dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino kumbhakārasālaṃ pavisitvā
 nisinnāti tehi kubhakārasālā ativiya sobhati, dvīhi sīhādīhi pavīṭṭhaguhādīhi
 āharitvā dīpetabbaṃ. Tesu pana dvīsu Bhagavā “sukhumālo ahaṃ
 paramasukhumālo ekapacchābhattena pañcacattālīsa yojanāni āgato,
 muhuttaṃ tāva sīhaseyyaṃ kappetvā maggadarathaṃ paṭipassambhemī”ti
 cittampi anuppādetvā nisīdantova phalasaṃpattim̐ samāpajji. Kulaputtopi
 “dvānavutiyojanasataṃ āgatomhi, muhuttaṃ tāva nipajjitvā maggadarathaṃ
 vinodemī”ti cittam̐ anuppādetvā nisīdamānova ānāpānecatutthajjhānaṃ
 samāpajji. Idaṃ sandhāya **atha kho Bhagavā bahudeva rattinti-**ādi vuttam̐.

Nanu ca Bhagavā kulaputtassa dhammaṃ desessāmīti āgato, kasmā na
 desesīti. Kulaputtassa maggadaratho appaṭipassaddho, na sakkhissati
 dhammadesanaṃ sampaṭicchituṃ, so tāvassa paṭipassambhatūti na desesi.
 Apare “rājagahaṃ nāma ākiṇṇamanussaṃ avivittaṃ dasahi saddehi, so
 saddo diyaḍḍhayāmamattena sannisīdati, taṃ āgamento na desesī”ti vadanti.
 Taṃ akāraṇaṃ, brahmalokappamaṇampi hi saddaṃ Bhagavā attano

1. Macchariyāyati (Ka)

ānubhāvena vūpasametuṃ sakkoti, maggadarathavūpasamaṃ āgamento yeva pana na desesi.

Tattha **bahudeva rattinti** diyaddhayāmamattaṃ. **Etadahosīti** Bhagavā phalasaṃpattito vuṭṭhāya suvaṇṇavimāne maṇisīhapañjaraṃ vivaranto viya pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā olokesi, athassa hatthakukkuccapādakukkuccasīsakampanavirahitaṃ sunikhāta-indakhīlaṃ viya niccalaṃ avibbhantaṃ suvaṇṇapaṭimaṃ viya nisinnaṃ kulaputtaṃ disvā etaṃ “pāsādikaṃ kho”ti-ādi ahosi¹. Tattha **pāsādikanti** pasādāvahaṃ. Bhāvanapuṃsakaṃ panetaṃ, pāsādikena iriyāpathena iriyati. Yathā iriyato iriyāpatho pāsādiko hoti, evaṃ iriyatīti ayamettha attho. Catūsu hi iriyāpathesu tayo iriyāpathā na sobhanti. Gacchantassa hi bhikkhuno hatthā calanti, pādā calanti, sīsaṃ calati, ṭhitassa kāyo thaddho² hoti, nipannassāpi iriyāpatho amanāpo hoti, pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññapetvā sudhotahatthapādassa catusandhikapallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnasseva iriyāpatho sobhati. Ayañca kulaputto pallaṅkaṃ ābhujitvā ānāpānacatutthajjhānaṃ appetvā nisīdi. Itissa iriyāpathen’eva pasanno Bhagavā “pāsādikaṃ kho”ti parivittakkesi. **Yaṃ nūnāhaṃ puccheyyanti** kasmā pucchati? Kiṃ Bhagavā attānaṃ uddissa pabbajitabhāvaṃ na jānātīti. No na jānāti, apucchite pana kathā na patiṭṭhāti, apatiṭṭhitāya kathāya kathā na sañjāyatīti kathāpatiṭṭhāpanatthaṃ pucchi.

Disvā ca pana jāneyyāsīti Tathāgataṃ Buddhasiriyā virocantaṃ ayaṃ Buddhoti sabbe jānanti. Anacchariyametaṃ jānanaṃ, Buddhasiriṃ pana paṭicchādetvā aññatarapiṇḍapātikavesena caranto dujjāno hoti. Iccāyasmā Pukkusāti “na jāneyyan”ti sabhāvameva katheti. Tathā hi naṃ ekakumbhakārasālāya nisinnampi na jānāti.

Etadahosīti maggadarathassa vūpasamabhāvaṃ ñatvā ahosi. **Evamāvusoti** kulaputto saḥāyena pesitaṃ sāsanamattaṃ³ vācetvā

1. Māha (sabbattha)

2. Baddho (Ka)

3. Sāsanapattaṃ (Sī)

rajjam pahāya pabbajamāno “Dasabalassa madhuradhammedesanaṃ sotum labhissāmī”ti pabbajito, pabbajitvā ettakam addhānam āgacchanto “dhammaṃ te bhikkhu desessāmī”ti padamattassa vattāram nālattha, so “dhammaṃ te bhikkhu desessāmī”ti vuttaṃ kim¹ sakkaccaṃ na suṇissati. Pipāsitasoṇḍo viya hi pipāsitahatthī viya cāyam, tasmā sakkaccaṃ savanaṃ paṭijānanto “evamāvuso”ti āha.

343. **Chadhāturo ayanti** Bhagavā kulaputtassa pubbhāgapaṭipadam akathetvā āditova arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasunñataṃ vipassanālakkhaṇameva ācikkhitum āraddho. Yassa hi pubbhāgapaṭipadā aparisuddhā hoti, tassa paṭhamameva sīlasamvaram indriyesu guttadvāratam bhojane mattaññutaṃ jāgariyānuyogaṃ satta saddhamme cattāri jhānānīti imaṃ pubbhāgapaṭipadam ācikkhati. Yassa panesā parisuddhā, tassa tam² akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanameva ācikkhati. Kulaputtassa ca pubbhāgapaṭipadā parisuddhā. Tathā hi anena sāsanaṃ vācetvā pāsādaragaten’eva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa³ dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādhesi, sāmaṇerasīlampissa paripuṇṇam. Tasmā pubbhāgapaṭipadam akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasunñataṃ vipassanālakkhaṇamevassa ācikkhitum āraddho.

Tattha **chadhāturoti** dhātuyo vijjamānā, puriso avijjamāno. Bhagavā hi katthaci vijjamānena avijjamānaṃ dasseti, katthaci avijjamānena vijjamānaṃ, katthaci vijjamānena vijjamānaṃ, katthaci avijjamānena avijjamānanti sabbāsava vuttanayen’eva vitthāretabbarā. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dassento evamāha. Sace hi Bhagavā purisoti paṇṇattim vissajjetvā dhātuyo-icceva vatvā cittaṃ upaṭṭhāpeyya⁴, kulaputto sandeham kareyya, sammohaṃ āpajjeyya, desanaṃ sampaṭicchitum na sakuṇeyya. Tasmā Tathāgato anupubbena purisoti paṇṇattim pahāya “sattoti vā purisoti vā puggaloti vā paṇṇattimattameva, paramatthato satto nāma n’atthi, dhātumatte yeva cittaṃ ṭhapāpetvā tīṇi phalāni

1. Vutte tam (Ka)

3. Yassa (Syā), tañca tassa (Ka)

2. Tam katham (Sī)

4. Ṭhapāpeyya (Sī, Syā)

paṭivijjhāpessāmi”ti Anaṅgaṇasutte¹ vuttabhāsantarakusalō tāya tāya bhāsāya² sippaṃ uggaṇhāpento ācariyo viya evamāha.

Tattha cha dhātuyo assāti **chadhāturo**. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsi, so chadhātuko³, na c’ettha paramatthato puriso atthi, purisoti pana paṇṇattimattamevāti. Sesapadesupi es’eva nayo.

Caturādhiṭṭhānoti ettha adhiṭṭhānaṃ vuccati paṭiṭṭhā, catupaṭiṭṭhānoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—svāyaṃ bhikkhu puriso chadhāturo chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro, so ettova vivaṭṭitvā uttamasiddhibhūtaṃ arahattaṃ gaṇhamāno imesu catūsu ṭhānesu paṭiṭṭhāya gaṇhātīti caturādhiṭṭhānoti.

Yattha ṭhitanti yesu adhiṭṭhānesu paṭiṭṭhitaṃ. **Maññassa vā nappavattantīti** maññassa vā mānassa vā nappavattanti. **Muni santoti vuccatīti** khīnāsavamuni upasanto nibbutoti vuccati. **Paññaṃ nappamajjeyyāti** arahattaphalapaññaṃ paṭivijjhanatthaṃ āditova samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. **Saccamanurakkheyyāti** paramatthasaccassa nibbānassa sacchikiriyatthaṃ āditova vacīsaccaṃ rakkheyya. **Cāgamanubrūheyyāti** arahattamaggena sabbakilesapariccāgakaṇaṭthaṃ āditova kilesapariccāgaṃ brūheyya. **Santimeva so sikkheyyāti** arahattamaggena sabbakilesavūpasamanatthaṃ āditova kilesavūpasamanaṃ sikkheyya. Iti paññādhiṭṭhānādīnaṃ adhigamatthāya imāni samathavipassanāpaññādīni pubbabhāgādhiṭṭhānāni vuttāni.

345. **Phassāyatananti** phassassa āyatanam, ākaroti attho.

Paññādhiṭṭhānanti—ādīni pubbe vuttānaṃ arahattaphalapaññādīnaṃ vasena veditabbāni.

348. Idāni nikkhittamātikāvasena “yattha ṭhitaṃ maññassa vā nappavattantī”ti vattabbaṃ bhaveyya, arahatte pana patte puna “paññaṃ nappamajjeyyā”ti—ādīhi kiccaṃ n’atthi. Iti Bhagavā mātikaṃ uppaṭipāṭidhātukaṃ ṭhapetvāpi yathādhammasen’eva⁴ vibhaṅgaṃ vibhajanto **paññaṃ nappamajjeyyāti**—ādīmāha. Tattha ko paññaṃ pamajjati, ko nappamajjati? Yo tāva imasmim sāsane pabbajitvā vejjakammādivasena ekavīsatividhāya

1. Ma 1. 29 piṭṭhe.

2. Vuttabhāsantarakusalatāya bhāsāya (Syā, Ka)

3. So ca chadhātumattameva (Ka)

4. Yathādhammasen’eva (Sī)

anesanāya jīvikam kappento pabbajjānurūpena cittuppādam ṭhabetum na sakkoti, ayam paññam pamajjati nāma. Yo pana sāsane pabbajitvā sīle patiṭṭhāya Buddhavacanam uggaṇhitvā sappāyam dhutaṅgam samādāya cittarucitam kammaṭṭhānam gahetvā vivittam senāsanam nissāya kasiṇaparikkammaṃ katvā samāpattim patvā ajjeva arahattanti vipassanam vadḍhetvā vicarati, ayam paññam nappamajjati nāma. Imasmim pana sutte dhātukammaṭṭhānavasena esa paññāya appamādo vutto. Dhātukammaṭṭhāne panettha yaṃ vattabham, taṃ heṭṭhā Hatthipadopamasuttādīsu vuttameva.

354. **Athāparam viññānam yeva avasissatīti** ayampettha pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhato hi rūpakammaṭṭhānam kathitam, idāni arūpakammaṭṭhānam vedanāvasena nibbattetvā¹ dassetum ayam desanā āradhā. Yaṃ vā panetaṃ imassa bhikkhuno pathavīdhātu-ādīsu āgamaniyavipassanāvasena kammakāraviviññānam, taṃ viññānadhātuvasena bhājetvā dassentopi imaṃ desanam ārabhi. Tattha **avasissatīti** kimatthāya avasissati? Satthu kathanatthāya kulaputtassa ca paṭivijjhanatthāya avasissati. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. **Sukhantipi vijānātīti** sukhavedanam vedayamāno sukhavedanam vedayāmīti pajānāti. Sesapadadvayesupi es'eva nayo. Sace panāyam vedanākathā heṭṭhā na kathitā bhavēyya, idha ṭhatvā kathetum vaṭṭēyya. Satipaṭṭhāne panesā kathitāvāti tattha kathitanayen'eva veditabbā. **Sukhavedaniyanti** evamādi paccayavasena udayatthaṅgamanadassanattham vuttam. Tattha **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtam. Sesapadesupi es'eva nayo.

360. **Upekkhā yeva avasissatīti** ettāvataṃ hi yathā nāma chekena maṇikārācariyena vajirasūciyā vijjitvā cammakhaṇḍe pātetvā pātetvā dinnamuttam antevāsiko gahetvā gahetvā suttagatam karonto muttolambakamuttajālādīni karoti, evameva Bhagavatā kathetvā kathetvā dinnam kammaṭṭhānam ayam kulaputto manasi karonto manasi karonto paṇaṇam akāsīti rūpakammaṭṭhānampissa arūpakammaṭṭhānampi

1. Nibbēhetvā (Sī), nivattetvā (Syā)

paguṇaṃ jātaṃ, atha Bhagavā “athāparaṃ upekkhā yeva avasissatī”ti āha.

Kimatthaṃ pana avasissatīti. Satthu kathanatthaṃ. Kulaputtassa paṭivijjhanatthantipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kulaputtena hi sahāyassa sāsanaṃ vācetvā pāsādātaḷe ṭhiten’eva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa¹ ettakaṃ maggaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādheti. Satthu kathanatthaṃ yeva avasissati. Imasmiṃ hi ṭhāne Satthā kulaputtassa rūpāvacaṛarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Idañhi vuttaṃ hoti “bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaṛacatutthajjhānaṃ”ti. **Parisuddhāti**-ādi tassā yeva upekkhāya vaṇṇabhaṇaṇaṃ. **Ukkaṃ bandheyyāti** āngārapallaṃ sajjeyya. **Ālimpeyyāti** tattha āngāre pakkhipitvā aggim datvā nālikāya dhamento aggim jāleyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyāti** āngāre viyūhitvā āngāramatthake vā ṭhapeyya, tattake vā pakkhipeyya. **Nīhaṭanti**² nīhaṭadosaṃ. **Ninnītakasāvanti** apanītakasāvaṃ. **Evameva khoti** yathā taṃ suvaṇṇaṃ icchiticchitāya piḷandhanavikatiyā saṃvattati, evameva ayaṃ tāva catutthajjhānupekkhā vipassanā abhiññā nirodho bhavokkantīti imesu yaṃ icchati, tassatthāya³ hotīti vaṇṇaṃ kathesi.

Kasmā pana Bhagavā imasmiṃ rūpāvacaṛacatutthajjhāne nikantipariyādānatthaṃ avaṇṇaṃ akathetvā vaṇṇaṃ kathesīti. Kulaputtassa hi catutthajjhāne nikantipariyuṭṭhānaṃ balavaṃ. Sace avaṇṇaṃ katheyya, “mayhaṃ pabbajitvā dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa idaṃ catutthajjhānaṃ yānakiccaṃ sādheti, ahaṃ ettakaṃ maggaṃ āgacchanto jhānasukhena jhānaratiyā āgato, evarūpassa nāma paṇītadhammassa avaṇṇaṃ katheti, jānaṃ nu kho katheti ajānaṃ”ti kulaputto saṃsayāṃ sammohaṃ āpajjeyya, tasmā Bhagavā vaṇṇaṃ kathesi.

361. **Tadanudhammanti** ettha arūpāvacaṛarajjhānaṃ dhammo nāma, taṃ anugatatā rūpāvacaṛarajjhānaṃ **anudhammoti** vuttaṃ. Vipākajjhānaṃ vā dhammo, kusalajjhānaṃ anudhammo. **Tadupādānāti** taggahaṇā. **Ciraṃ dīghamaddhānanti** vīsatikappasahassāni. Vipākavasena hetāṃ vuttaṃ. Ito uttarimpi es’eva nayo.

1. Taṃ paṇassa (Syā, Ka)

2. Nihatanti (Ṭikā)

3. Tadatthāya (Ka)

362. Evaṃ catūhi vārehi arūpāvacarajjhānassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni tasseva ādīnavaṃ dassento **so evaṃ pajānātīti**-ādimāha. Tattha **saṅkhatametanti** kiñcāpi ettha vīsaticappasahassāni āyu atthi, etaṃ pana saṅkhatam pakappitam āyūhitam, karontena karīyati, aniccaṃ adhuvaṃ asassatam tāvakālikam, cavanaparibhedana¹ viddhamsanadhammam, jātiyā anugatam, jarāya anusaṭam, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitam, atāṇam aleṇam asaraṇam asaraṇibhūtanti. Viññāṇaṅcāyatanādīsupi es’eva nayo.

Idāni arahattanikūṭeṇa desanam gaṇhanto **so n’eva tam abhisankharotīti**-ādimāha. Yathā hi cheko bhisakko visavikāram disvā vamanam kāretvā visam ṭhānato cāvetvā upari āropetvā khandham vā sīsam vā gahetum adatvā visam otāretvā pathaviyam pāteyya, evameva Bhagavā kulaputtassa arūpāvacarajjhāne vaṇṇam kathesi. Tam sutvā kulaputto rūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādāya arūpāvacarajjhāne patthanam ṭhapesi.

Bhagavā tam ṇatvā tam asampattassa appaṭiladdhasseva bhikkhuno “atthesā ākāsānaṅcāyatanādīsū sampatti nāma. Tesam hi paṭhamabrahmaloke vīsaticappasahassāni āyu, dutiye cattālīsam, tatiye saṭṭhi, catutthe caturāsīti kappasahassāni āyu. Tam pana aniccaṃ adhuvaṃ asassatam tāvakālikam, cavanaparibhedanaviddhamsanadhammam, jātiyā anugatam, jarāya anusaṭam, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitam, atāṇam aleṇam asaraṇam asaraṇibhūtam, ettakam kālam tattha sampattiṃ anubhavitvāpi puthujjanakālakiriyaṃ katvā puna catūsu apāyesu patitabban”ti sabbametam ādīnavaṃ ekapaden’eva “saṅkhatametam”ti kathesi. Kulaputto tam sutvā arūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādiyi, Bhagavā tassa rūpāvacarārūpāvacaressu nikantiyā pariyādinnabhāvaṃ ṇatvā arahattanikūtam gaṇhanto “so n’eva tam abhisankharotī”ti-ādimāha.

Yathā vā paneko mahāyodho ekam rājānam ārādhetvā satahassuṭṭhānakam gāmaṇam labheyya, puna rājā tassānubhāvaṃ saritvā “mahānubhāvo yodho, appakam tena laddhan”ti “nāyam tāta

1. Cavanapatana (Sī)

gāmo tuyhaṃ anucchaviko, aññaṃ catusatasahassuṭṭhānakaṃ gaṇhāhī”ti dadeyya, so sādhu devāti taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇheyya. Rājā asampattameva ca naṃ pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati, asukasmim̐ pana ṭhāne mahantaṃ nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti paḥiṇeyya, so tathā kareyya.

Tattha rājā viya Sammāsambuddho daṭṭhabbo, mahāyodho viya pukkusāti kulaputto, paṭhamaladdhagāmo viya ānāpānecatutthajjhānaṃ, taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇhāhīti vuttakālo viya ānāpānecatutthajjhāne nikantipariyādānaṃ katvā āruppakathanāṃ, taṃ gāmaṃ asampattameva pakkosāpetvā “kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati, asukasmim̐ ṭhāne nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehi”ti vuttakālo viya arūpe saṅkhatametanti ādīnavakathanena appattāsu yeva tāsu samāpattīsu patthanaṃ nivattāpetvā upari arahattanikūṭena desanāgahaṇaṃ.

Tattha **n’eva abhisankharotīti** nāyūhati na rāsīm karoti. **Na abhisāñcetayatīti** na kappeti. **Bhavāya vā vibhavāya vāti** vuddhiyā vā parihāniyā vā, sassatucchedavasenapi yojetabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyatīti** loke rūpādīsu kiñci ekadhammampi taṇhāya na gaṇhāti, na parāmasati. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti** Bhagavā attano Buddhavisaye ṭhatvā desanāya arahattanikūtaṃ gaṇhi. Kulaputto pana attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi. Yathā nāma rājā suvaṇṇabhājanena nānārasabhojanaṃ bhuñjanto attano pamāṇena piṇḍaṃ vaṭṭetvā anke nisinnena rājakumārena piṇḍamhi ālaye dassite taṃ piṇḍaṃ upanāmeyya, kumāro attano mukhappamāṇeṃ’eva kabaḷaṃ kareyya, sesaṃ rājā sayam vā bhuñjeyya, pātiyaṃ vā pakkhipeyya, evaṃ Dhammarājā Tathāgato attano pamāṇena arahattanikūtaṃ gaṇhanto desanaṃ desesi, kulaputto attano yathopanissayena tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhi.

Ito pubbe panassa khandhā dhātuyo āyatanānīti evarūpaṃ accantasūññataṃ tilakkhaṇāhataṃ kathaṃ kathentassa n’eva kaṅkhā, na vimati, nāpi “evaṃ kira taṃ, evaṃ me ācariyena vuttan”ti iti kira na dandhāyitattaṃ na vitthāyitattaṃ

atthi. Ekaccesu ca kira ṭhānesu Buddhā aññātakavesena vicaranti, Sammāsambuddho nu kho esoti ahudeva saṁsayo, ahu vimati. Yato anena anāgāmiphalaṁ paṭividdhaṁ, atha ayaṁ me Satthāti niṭṭhaṁ gato. Yadi evaṁ kasmā accayaṁ na desesīti. Okāsābhāvato. Bhagavā hi yathānikkhittāya mātikāya acchinnadhāraṁ katvā ākāsagaṅgaṁ otārento viya desanaṁ desesi yeva.

363. **Soti arahā. Anajjhositāti** gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṁ na yuttāti pajānāti. **Anabhinanditāti** taṇhādiṭṭhivasena abhinandituṁ na yuttāti pajānāti.

364. **Visaṁyutto naṁ vedetīti** sace hissa sukhavedanaṁ ārabba rāgānusayo, dukkhavedanaṁ ārabba paṭighānusayo, itaraṁ ārabba avijjānusayo uppajjeyya, saṁyutto vediyeyya nāma. Anuppajjanato pana visaṁyutto naṁ vedeti nissaṭṭho¹ vippamutto. **Kāyapariyantikanti** kāyakoṭikaṁ. Yāva kāyapavattā uppajjitvā tato paraṁ anuppajjanavedananti attho. Dutiyapadepi es’eva nayo. **Anabhinanditāni sītībhavissantīti** dvādasasu āyatanesu kilesānaṁ visevanassa² n’atthitāya anabhinanditāni hutvā idha dvādasasu yeva āyatanesu nirujjhissanti. Kilesā hi nibbānaṁ āgamma niruddhāpi yattha n’atthi, tattha niruddhāti vuccanti. Svāyamattho “etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatī”ti samudayapañhena dīpetabbo. Tasmā Bhagavā nibbānaṁ āgamma sītībhūtānīpi idheva sītībhavissantīti āha. Nanu ca idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti. Vedayitānīpi kilesābhāven’eva sītībhavanti. Itarathā nesaṁ sītībhāvo nāma natthīti suvuttametaṁ.

365. **Evameva khoti** ettha idaṁ opammaṁsaṁsandanaṁ—yathā hi eko puriso telapadīpasā jhāyato tele khīṇe telaṁ āsiṅcati, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭim pakkhipati, evaṁ dīpasikhāya anupacchedova hoti, evameva puthujjano ekasmim bhava ṭhito kusalākusalaṁ karoti, so tena sugatiyañca apāyesu ca nibbattati yeva, evaṁ vedanānaṁ

1. Niyutto (Ka)

2. Visesanassa (Ka)

anupacchedova hoti. Yathā paneko dīpasikhāya ukkaṇṭhito “imaṃ purisaṃ āgamma dīpasikhā na upacchijjattī”ti nilīno tassa purisassa sīsaṃ chindeyya, evaṃ vaṭṭiyā ca telassa ca anupahārā dīpasikhā anāhārā nibbāyati, evameva vaṭṭe ukkaṇṭhito yogāvacarō arahattamaggena kusalākusalaṃ samucchindati, tassa samucchinnattā khīṇāsavassa bhikkhuno kāyassa bhedaṃ puna vedayitāni na uppajjantīti.

Tasmāti yasmā ādimhi samādhivipassanāpaññāhi arahattaphalapaññā uttaritarā, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānena samannāgato. **Sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ** nāma arahattamagge ñāṇaṃ imasmiṃ pana sutte arahattaphale ñāṇaṃ adhippetāṃ. Tenevāha **tassa sā vimutti sacce ṭhitā akuppā hotīti**.

366. Ettha hi **vimuttīti** arahattaphalavimutti, **saccanti** paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Iti akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā. **Musāti** vitathaṃ. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Taṃ saccanti** taṃ avitathaṃ sabhāvo. **Amosadhammanti** anassanasabhāvaṃ. **Tasmā**ti yasmā ādito samathavipassanāvasena vacīsaccato dukkhasaccasamudayasaccehi ca paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena paramatthasaccādhiṭṭhānena samannāgato.

367. **Pubbeti** puthujjanakāle. **Upadhī hontīti** khandhūpadhi kilesūpadhi abhisāṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo honti. **Samattā samādinnaṃ**ti paripūrā gahitā parāmaṭṭhā. **Tasmā**ti yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesapariccāgato, sotāpattimaggādīhi ca kilesapariccāgato arahattamaggen’eva kilesapariccāgo uttaritaro, tasmā. **Evaṃ samannāgatoti** iminā uttamena cāgādhiṭṭhānena samannāgato.

368. **Āghātoti** ādīsu āghātakaraṇavasena āghāto, byāpajjanavasena **byāpādo**, sampadussanavasena **sampadosoti** tihi padehi¹ dosākusalamūlameva vuttaṃ. **Tasmā**ti yasmā ādito

1. Tividhampi (Ka)

samathavipassanāvasena kilesavūpasamato, sotāpattimaggādīhi kilesavūpasamato ca arahattamaggeneva kilesavūpasamo uttaritaro, tasmā. **Evam samannāgatoti** iminā uttamena upasamādhiṭṭhānena samannāgato.

369. **Maññitametanti** taṇhāmaññitam mānamaññitam diṭṭhimaññitanti tividhampi vaṭṭati. **Ayamahamasmīti** ettha pana ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati. **Rogoti-ādīsu ābādhaṭṭhena rogo**, antodosattṭhena **gaṇḍo**, anupaviṭṭhaṭṭhena **sallam**. **Muni santoti vuccatīti** Khīṇāsavamuni santo nibbutoti vuccati. **Yattha ṭhitanti** yasmim ṭhāne ṭhitam. **Samkhittenāti** Buddhānam kira sabbāpi dhammadesanā samkhittāva, vitthāradesanā nāma n’atthi, samantapaṭṭhānakathāpi samkhittā yeva. Iti Bhagavā desanam yathānusandhim pāpesi. Ugghaṭṭitaññūti-ādīsu pana catūsu puggalesu pukkusāti kulaputto vipaṇcitaññū, iti vipaṇcitaññūvasena Bhagavā imam dhātuvibhaṅgasuttam kathesi.

370. **Na kho me bhante paripuṇṇam pattacīvaranti** kasmā kulaputtassa iddhimayapattacīvaram na nibbattanti. Pubbe aṭṭhannam parikkhārānam adinnattā. Kulaputto hi dinnadāno katābhinihāro, na dinnattāti na vattabham. Iddhimayapattacīvaram pana pacchimabhavikānam yeva nibbattati, ayañca punapaṭisandhiko, tasmā na nibbattanti. Atha Bhagavā sayam pariyesitvā kasmā na upasampādesīti. Okāsābhāvato. Kulaputtassa āyu parikkhīṇam, suddhāvāsiko anāgāmī mahābrahmā kumbhakārasālāyam āgantvā nisinno viya ahosi. Tasmā sayam na pariyesi.

Pattacīvarapariyesanam pakkāmīti kāya velāya pakkāmi? Uṭṭhite aruṇe. Bhagavato kira Dhammadesanāpariniṭṭhānañca aruṇuṭṭhānañca rasmivissajjanañca ekakkhaṇe ahosi. Bhagavā kira desanam niṭṭhapetvāva chabbaṇṇarasmiyo vissajji, sakalakumbhakāranivesanam ekapajjotam ahosi, chabbaṇṇarasmiyo jālajālā puñjapuñjā hutvā vidhāvantiyo sabbadisābhāge suvaṇṇapaṭapariyonaddhe viya ca nānāvaṇṇakusumaratanavisarasamujjale viya ca akaṃsu. Bhagavā “nagaravāsino mam passantū”ti adhiṭṭhāsi. Nagaravāsino Bhagavantam disvāva “sattā kira āgato, kumbhakārasālāya kira nisinno”ti aññamaññassa ārocetvā rañño ārocesum.

Rājā āgantvā Sathhāraṃ vanditvā “bhante kāya velāya āgatattā”ti pucchi. Hiyyo sūriyatthaṅgamanavelāya mahārājāti. Kena kammaena Bhagavāti. Tumhākaṃ sahāyo Pukkusāti rājā tumhehi pahitaṃ sāsanaṃ sutvā nikkhamitvā pabbajitvā maṃ uddissa āgacchanto Sāvattimā atikkamma pañcacattālīsa yojanāni āgantvā imaṃ Kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisīdi, ahaṃ tassa¹ saṅgahatthaṃ āgantvā dhammakatha kathesiṃ, kulaputto tīṇi phalāni paṭivijjhi mahārājāti. Idāni kamaṃ bhanteti. Upasampadaṃ yācitvā aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvarapariyesanattamaṃ gato mahārājāti. Rājā kulaputtassa gatadisābhāgena agamāsi. Bhagavāpi ākāsenāgantvā Jetavanagandhakuṭimhi yeva pāturaḥosi.

Kulaputtoṃ pattacīvaraṃ pariyesamāno n’eva Bimbisārarañño na Takkaṣīlakānaṃ jaṅghavāṇijānaṃ santikaṃ agamāsi. Evaṃ kirassa ahoṣi “na kho me kukkuṭassa viya tatha tatha manāpāmanāpameva vicinitvā pattacīvaraṃ pariyesitum yuttaṃ, mahantaṃ nagaraṃ vajjitvā udakattitthasusānaṣaṅkāraṭṭhāna-antaravīthīsu pariyesissamī”ti antaravīthiyaṃ saṅkarakūṭesu tāva pilotitaṃ pariyesitum āraddho.

Jīvitā voropesīti ekasmim saṅkarakūṭe pilotikaṃ olokentaṃ vibbhantā taruṇavacchā gāvī upadhāvitvā siṅgena vijjhivā ghātesi, chātakaṃjjhatto kulaputto ākāse yeva āyukkhaṃ patvā patito, saṅkaraṭṭhāne adhomukhaṭṭhapitā suvaṇṇapaṭimā viya ahoṣi, kālaṅkato ca pana Avihābrahmaloke nibbatti, nibbattamattova arahattaṃ pāpuṇi. Avihābrahmaloke kira nibbattamattāva satta janā arahattaṃ pāpuṇimsu. Vuttaṃ hetam—

“Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo.
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ², maccudheyyaṃ suduttaraṃ.
Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ³, dibbayogaṃ upaccaguṃ.

1. Tava sahāyassa (Syā) 2. Saṅgaṃ (Sī, Syā) 3. Yogaṃ (Syā, Ka, Ṭikāyaṃ ca)

Upako Palagaṇḍo ca, Pukkusāti ca te tayo.
 Bhaddiyo Khaṇḍadevo ca, Bāhuraggi ca Siṅgiyo.
 Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagun”ti¹.

Bimbisāropi “mayhaṃ sahāyo mayā pesitasāsanamattaṃ vācetaṃ
 hatthagataṃ rajjaṃ pahāya ettakaṃ addhānaṃ āgato, dukkaraṃ kataṃ
 kulaputtana, pabbajitasakkārena taṃ sakkariṣṣāmi”ti “pariyesatha me
 sahāyakaṃ”ti tattha tattha pesesi. Pesitā taṃ addasaṃsu saṅkāraṭṭhāne
 patitaṃ, disvā āgamma rañño ārocesuṃ. Rājā gantvā kulaputtaṃ disvā “na
 vata bho labhimhā sahāyakassa sakkāraṃ kātuṃ, anātho me jāto
 sahāyako”ti parideviva kulaputtaṃ mañcakena gaṇhāpetvā yuttokāse
 ṭhapetvā anupasampannaṃ sakkāraṃ kātuṃ jānaṃbhāvena
 nhāpakakappakādayo pakkosāpetvā kulaputtaṃ sīsaṃ nhāpetvā
 suddhavatthāni nivāsāpetvā rājavesena alaṅkārapetvā sovaṇṇasivikaṃ
 āropetvā sabbatāḷavacaragandhamālādīhi pūjāṃ karonto nagarā nīhariva
 bahūhi gandhakaṭṭhehi mahācītaṃ kareva kulaputtassa sarīrakiccaṃ
 katva dhātuyo ādāya cetiyaṃ patitṭhapesi. Sesāṃ sabbattha uttānamevaṃti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhātuvihaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Evam me sutanti** Saccavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **ācikkhanāti** idaṃ
 dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā
 ariyasaccaṃ nāmaṃti. Sesapadesupi es’eva nayo. Apic’ettha **paññāpanā** nāma
 dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā. Āsanaṃ ṭhapento hi āsanaṃ paññāpetīti vuccati.
Paṭṭhapanāti paññāpanā. **Vivaraṇāti** vivaṭakaraṇā. **Vibhajanāti**
 vibhāgakiriyā. **Uttānikammanti** pākaṭabhāvakaraṇaṃ.

1. Saṃ 1. 32, 59 piṭṭhesu.

Anuggāhakāti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahenāti dvīhipi saṅgaheti anuggāhakā. **Janetāti**¹ janikā mātā. **Āpādetāti** posetā. Posikamātā viya Moggallānoti dīpeti. Janikamātā hi nava vā dasa vā māse loṅambilādīni pariharamānā kucchiyā dāraḱam dhāretvā kucchito nikkhantaṃ posikamātaraṃ dhātīm paṭicchāpeti, sā khīranavanītādīhi dāraḱam posetvā² vaḍḍhedi, so vuddhimāgamma yathāsukhaṃ vicarati. Evameva Sāriputto attano vā paresaṃ vā santike pabbajite dvīhi saṅgahehi saṅgaṅhanto gilāne paṭijagganto kammaṭṭhāne yojetvā sotāpannabhāvaṃ ñatvā apāyabhayehi vuṭṭhitakālato paṭṭhāya “idāni paccattapurisakārena uparimagge nibbattessanti”ti tesu anapekkho hutvā aññe nave nave ovadati. Mahāmoggallānopi attano vā paresaṃ vā santike pabbajite tath’eva saṅgaṅhitvā kammaṭṭhāne yojetvā heṭṭhā tīṇi phalāni pattesupi anapekkhataṃ na āpajjati. Kasmā? Evaṃ kirassa hoti—vuttaṃ Bhagavatā “seyyathāpi bhikkhave appamattakopi gūtho duggandho hoti -pa-appamattakampi muttaṃ, kheḷo, pubbo, lohitaṃ duggandhaṃ hoti, evameva kho ahaṃ bhikkhave appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghatamattampī”ti³. Tasmā yāva arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva tesu anapekkhataṃ anāpajjitvā arahattaṃ pattesu yeva āpajjati. Tenāha Bhagavā “seyyathāpi bhikkhave janetā evaṃ Sāriputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ Moggallāno. Sāriputto bhikkhave sotāpattiphale vineti, Moggallāno uttamatthe”ti. **Pahotīti** sakkoti.

Dukkhe ñāṇanti savanasammasanapaṭivedhañāṇaṃ, tathā **dukkhasamudaye**. **Dukkhanirodhe** savanapaṭivedhañāṇanti vaṭṭati, tathā **dukkhanirodhagāminiyā** paṭipadāya. Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena, kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi es’eva nayo. Sabbepi cete pubbabhāge nānācittesu, maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Tatra hi micchāsaṅkappacetaṇāya samugghātako ekova saṅkappo labbhati, na nānā

1. Janettīti (Sī)

2. Pāyetvā (Sī)

3. Am 1. 36 piṭṭhe.

labbhati. Sammāvācādayopi pubbabhāge nānācittesu, vuttanayen'eva maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana saccakathā Visuddhimagge ca Sammādiṭṭhisutte¹ ca vuttāyevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Evaṃ me sutanti** Dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **Mahāpajāpatigotamī Gotamī** gottam. Nāmakaraṇadivase pan'assā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā “sace ayam dhītarāṃ labhissati, cakkavattiraṇṇo aggamaheṣī bhavissati. Sace puttāṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatī yev'assā pajā bhavissatī”ti byākarīmsu. Ath'assā **Mahājapajāpatīti** nāmaṃ akāmsu. Idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā **Mahāpajāpatigotamīti** vuttam. **Navanti** ahataṃ. **Sāmaṃ vāyitanti** na sahatthen'eva vāyitam, ekadivasaṃ pana dhātigaṇaparivutā sippikānaṃ vāyanaṭṭhānaṃ āgantvā vemakoṭṭim gahetvā vāyanākāraṃ akāsi. Taṃ sandhāy'etaṃ vuttam.

Kadā pana Gotamiyā Bhagavato dussayugaṃ dātuṃ cittaṃ uppannaṃ?ti. Abhisambodhiṃ patvā paṭhamagamanena Kapilapuraṃ āgatakāle. Tadā hi piṇḍāya pavitṭhaṃ Satthāraṃ gahetvā Suddhodanamahārājā sakam nivesanaṃ pavesesi, atha Bhagavato rūpasobhaggaṃ disvā Mahāpajāpatigotamī cintesi “sobhati vata me puttassa attabhāvo”ti. Ath'assā balavasomanassaṃ uppajji. Tato cintesi “mama puttassa ekūnatimśa vassāni agāramajjhe vasantassa antamaso mocaphalamattampi² mayā dinnakameva ahosi, idāni pi'ssa cīvarasāṭakaṃ dassāmi”ti. “Imasmim kho pana rājagehe bahūni mahagghāni vatthāni atthi, tāni maṃ na toseti, sahatthā katameva maṃ toseti, sahatthā katvā dassāmi”ti cittaṃ uppādesi.

1. Ma 1. 57 piṭṭhe.

2. Pūgaphalamattampi (St)

Ath'antarāpaṇā kappāsaṃ āharāpetvā sahatthen'eva pisitvā pothetvā sukhumasuttaṃ kantitvā antovatthusmiṃ yeva sālāṃ kārāpetvā sippike pakkosāpetvā sippikānaṃ attano paribhogakhādanīyabhojanīyameva datvā vāyāpesi, kālānukālaṅca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi. Niṭṭhitakāle sippikānaṃ mahāsakkāraṃ katvā dussayugaṃ gandhasamugge pakkhipitvā vāsaṃ gāhāpetvā “mayhaṃ puttassa cīvarasāṭakaṃ gahetvā gamissāmi”ti rañño ārocesi. Rājā maggaṃ paṭiyādāpesi, vīthiyo sammajjitvā punṇaghaṭe ṭhapetvā dhajapaṭākā ussāpetvā rājagharadvārato paṭṭhāya yāva Nigrodhārāmā maggaṃ paṭiyādāpetvā pupphābhikiṇṇaṃ akaṃsu. Mahāpajāpatipi sabbālankāraṃ alaṅkaritvā dhātigaṇaparivutā samuggaṃ sīse ṭhapetvā Bhagavato santikaṃ gantvā **Idaṃ me bhante navam dussayuganti**-ādimāha.

Dutiyampi khoti “saṅghe Gotami dehi”ti vutte “pahom'ahaṃ bhante dussakoṭṭhāgarato bhikkhusatass'āpi bhikkhusahassass'āpi bhikkhusatasahassass'āpi cīvaradussāni dātuṃ, idaṃ pana me Bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ, taṃ me bhante Bhagavā paṭiggaṇhātū”ti nimantayamānā¹ āha. Evaṃ yāvattatīyaṃ yāci, Bhagavāpi paṭikkhipi yeva.

Kasmā pana Bhagavā attano diyyamānaṃ bhikkhusaṅghassa dāpeti?ti. Mātari anukampāya. Evaṃ kir'assa ahosi “imissā maṃ ārabba pubbacetanā muñcacetanā paracetanāti tisso cetanā uppannā, bhikkhusaṅghampi'ssā ārabba uppajjantu, evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya pavattissantī”ti. Vitaṇḍavādī pan'āha “saṅghe dinnam mahapphalanti tasmā² evaṃ vuttan”ti. So vattabbo “kiṃ tvaṃ Satthu dinnato saṅghe dinnam mahapphalataraṃ vadasī?”ti. “Āma vadāmi”ti. “Suttaṃ āharā”ti. Saṅghe Gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cāti. “Kiṃ pan'assa Suttassa ayameva attho?”ti. “Āma ayamevā”ti. Yadi evaṃ “tena h'ānanda vighāsādānaṃ pūvaṃ dehi”ti ca³ “tena hi tvaṃ Kaccāna vighāsādānaṃ guḷam dehi”ti⁴ ca vacanato vighāsādānaṃ dinnam mahapphalataraṃ bhaveyya. Evampi hi “Satthā attano

1. Nibandhamānā (Sī, Syā)

3. Vi 2. 122 piṭṭhe.

2. Kasmā (Syā, Ka)

4. Vi 3. 319 piṭṭhe.

diyyamānaṃ dāpetī”ti rājarājamahāmattādayopi attano āgataṃ pañṇākāraṃ hatthigopakādīnaṃ dāpenti, te rājādīhi mahantatarā bhavyeyyūṃ. Tasmā mā evaṃ gaṇha.

“Nayimasmim loke parasmim vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso vā vijjati.
Yamāhuneyyānamaggataṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesinan”ti—

vacanato hi Satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma n’atthi. Evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissantīti sandhāya¹ yāvataṭṭhiyaṃ paṭibāhitvā saṃghassa dāpesi.

Pacchimāya janatāya saṃghe cittikārajananattamaṃ c’āpi² evamāha. Evaṃ kir’assa ahoṣi “ahaṃ na ciraṭṭhitiko, mayhaṃ pana sāsanaṃ bhikkhusaṃghe paṭiṭṭhahissati, pacchimā janatā saṃghe cittikāraṃ janetū”ti yāvataṭṭhiyaṃ paṭibāhitvā saṃghassa dāpesi. Evaṃ hi sati “Satthā attano diyyamānampi saṃghassa dāpesi, saṃgho nāma dakkhiṇeyyo”ti pacchimā janatā saṃgho cittikāraṃ uppādetvā cattāro paccaye dātabbe maññissati, saṃgho catūhi paccayehi akilamanto Buddhavacanaṃ uggahetvā samaṇadhammaṃ karissati. Evaṃ mama sāsanaṃ pañca vassasahassāni ṭhassatīti. “Paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti vacanatopi c’etaṃ veditabbaṃ “Satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma n’atthī”ti. Na hi Ānandattherassa Mahāpajāpatiyā āghāto vā veraṃ vā atthi. Na Thero “tassā dakkhiṇā mā mahapphalā ahoṣī”ti icchati. Paṇḍito hi Thero bahussuto sekkhapaṭisambhidāpatto, so Satthu dinnassa mahapphalabhāve sampassamāno ‘va “paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti gahaṇattham yāci.

Puna vitaṇḍavādī āha—“saṃghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṃgho cā”ti vacanato Satthā saṃghapariyāpanno vāti. So vattabbo “jānāsi pana tvaṃ kati saraṇāni, kati aveccappasādā?”ti. Jānanto “tīṇī”ti vakkhati, tato vattabbo—tava laddhiyā Satthu saṃghapariyāpannatā dve yeva honti. Evaṃ sante ca “anujānāmi bhikkhave

1. Kim pana sandhāya (Sī, Syā)

2. Cittikārajananattamaṃ vāti (Sī)

imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampadan”¹ti evaṃ anuññātā pabbajjāpi upasampadāpi na ruhati. Tato tvaṃ n’eva pabbajito asi, na gihi. Sammāsambuddhe ca Gandhakuṭiyāṃ nisinne bhikkhū uposathampi pavāraṇampi saṅghakammānipi karonti, tāni Satthu saṅghapariyāpannatā kuppāni bhaveyyuṃ, na ca honti. Tasmā na vattabbametāṃ “Satthā saṅghapariyāpanno”ti.

377. **Āpādikā**ti saṃvaḍḍhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nhāpetvā bhojetvā pāyevā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti Nandakumāro kira bodhisatto katipāhen’eva daharo, tasmim jāte Mahāpajāpati attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayāṃ bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. Iti Mahāpajāpatiyā bahūpakārataṃ kathetvā idāni Tathāgatassa bahūpakārataṃ dassento **Bhagavāpi bhanteti**-ādimāha. Tattha **Bhagavantaṃ bhante āgammā**ti Bhagavantaṃ paṭicca nissāya sandhāya.

378. Atha Bhagavā dvīsu upakāresu atirekataraṃ anumodanto **evametanti**-ādimāha. Tattha **yam h’ānanda puggalo puggalaṃ āgammā**ti yaṃ ācariyapuggalaṃ antevāsikapuggalo āgamma. **Imass’ānanda puggalassa iminā puggalenā**ti imassa ācariyapuggalassa iminā antevāsikapuggalena. **Na suppaṭikāraṃ vadāmī**ti paccūpakāraṃ² na sukaraṃ vadāmi, abhivādanādīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmim vā disābhāge ācariyo vasati, iriyāpathe vā kappento tadabhimukho vanditvā gacchati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, ācariyaṃ pana dūrato ‘va disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjalim paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmim vā disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tath’eva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjalim paggayha namassati yevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammasa pana karaṇaṃ **sāmīcikkammaṃ** nāma. Cīvarādīsu cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlikampi pañcasatamūlikampi sahasamūlikampi

1. Vi 3. 29 piṭṭhe.

2. Paccuṭṭhākāraṃ (Ka)

detiyeva. Piṇḍapātādīsupi es’eva nayo. Kim bahunā? Catūhi pañītapaccayehi cakkavālantaram pūretvā Sinerupabbatena kūṭam gahetvā dentopi ācariyassa anucchavikam kiriyaṃ kātum na sakkoti yeve.

379. **Cuddasa kho pan’imāti** kasmā ārabhi? Idam Suttam pāṭipuggalikam dakkhiṇam ārabha samuṭṭhitam, Ānandattheropi “paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā”ti pāṭipuggalikadakkhiṇam yeve samādapeti, cuddasasu ca ṭhānesu dinnadānam pāṭipuggalikam nāma hotīti dassetum imam desanam ārabhi. **Ayam paṭhamāti** ayam dakkhiṇa guṇavasenapi paṭhamā jeṭṭhakavasenapi. Ayam hi paṭhamā aggā jeṭṭhikā, imissā dakkhiṇāya pamāṇam nāma n’atthi. Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇā yeve, sesā paramadakkhiṇabhāvam na pāpuṇanti. **Bāhirake kāmesu vītarāgeti** kammavādikiriyavādimhi lokiyapañcābhīṇe. **Puthujjanasīlavanteti** puthujjanasīlavā nāma gosīladhātuko hoti, asaṭho amāyāvī param apīletvā dhammena samena kasiyā vā vaṇijjāya vā jīvikam kappetā. **Puthujjanadussīleti** puthujjanadussīlā nāma kevaṭṭamacchabandhādayo param piḷāya jīvikam kappetā.

Idāni pāṭipuggalikadakkhiṇāya vipākam paricchindanto **tatr’ānandāti-**ādimāha. Tattha **tiracchānagate**ti yaṃ guṇavasena upakāravasena posanattham dinnam, idam na gahitam. Yampi ālopa-aḍḍha-ālopamattam dinnam, tampi na gahitam. Yam pana sunakhasūkarakukkuṭakākādīsū yassa kassaci sampattassa phalam paṭikaṅkhitvā yāvadattham dinnam, idam sandhāya vuttam “tiracchānagate dānam datvā”ti. **Sataguṇāti** satānisamsā. **Paṭikaṅkhitabbāti** icchitabbā. Idam vuttam hoti—ayam dakkhiṇā āyusatam vaṇṇasatam sukhasatam balasatam paṭibhānasatanti pañca ānisamsasatāni deti, attabhāvasate āyūṃ deti, vaṇṇam, sukham, balam, paṭibhānam deti, nipparitasam¹ karoti. Bhavasatepi vutte ayameva attho. Iminā upāyena sabbattha nayo netabbo.

Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanneti ettha heṭṭhimakoṭiyā tisaṇam gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma, tasmim dinnadānampi asaṅkhyeyyam appameyyam. Pañcasīle patiṭṭhitassa

1. Nipparitassam (Sī)

tato uttari mahapphalam, dasasile patiṭṭhitassa tato uttari, tadahupabbajitassa sāmaṇerassa tato uttari, upasampannabhikkhuno tato uttari, upasampannass'eva vattasampannassa tato uttari, vipassakassa tato uttari, āraddhavipassakassa tato uttari, uttamakoṭiyā pana maggasamaṅgī sotāpattiṭṭhalasacchikiriyāya paṭipanno nāma. Etassa dinnadānam tato uttari mahapphalameva.

Kim pana maggasamaṅgissa sakkā dānam dātun'ti. Āma sakkā. Āraddhavipassako hi pattacīvaramādāya gāmaṁ piṇḍāya pavisati, tassa gehadvāre ṭhitassa hatthato pattam gahetvā khādanīyabhojanīyam pakkhipanti, tasmim khaṇe bhikkhuno maggavuṭṭhānam hoti, idam dānam maggasamaṅgino dinnam nāma hoti. Atha vā pan'esa āsanasālāya nisinnō hoti, manussā gantvā patte khādanīyabhojanīyam ṭhapenti, tasmim khaṇe tassa maggavuṭṭhānam hoti, idampi dānam maggasamaṅgino dinnam nāma. Atha vā pan'assa vihāre vā āsanasālāya vā nisinnassa upāsakā pattam ādāya attano gharam gantvā khādanīyabhojanīyam pakkhipanti, tasmim khaṇe tassa maggavuṭṭhānam hoti, idampi dānam maggasamaṅgino dinnam nāma. Tattha soṇḍiyam¹ udakassa viya sotāpattiṭṭhalasacchikiriyāya paṭipanne dinnadānassa asaṅkhyeyyatā veditabbā. Tāsu tāsu mahānadīsu mahāsamudde ca udakassa viya sotāpannādīsu dinnadānassa uttaritaravasena asaṅkhyeyyatā veditabbā. Pathaviyā khayamaṇḍalamatte padese paṁsum ādim katvā yāva mahāpathaviyā paṁsuno appameyyatāyapi ayamattho dīpetabbo.

380. **Satta kho panimāti** kasmā ārabhi? “Saṅghe Gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā”ti hi vuttam, tattha sattasu ṭhānesu dinnadānam saṅghe dinnam nāma hotīti dassetuṁ imam desanam ārabhi. Tattha **Buddhappamukhe ubhatosaṅgheti** ekato bhikkhusaṅgho, ekato bhikkhunisaṅgho, Satthā majjhe nisinnō hotīti ayam **Buddhappamukho ubhatosaṅgho** nāma. **Ayam paṭhamāti** imāya dakkhiṇāya samappamāṇā dakkhiṇā nāma n'atthi. Dutiyadakkhiṇādayo pana etam paramadakkhiṇam na pāpuṇanti.

1. Loṇiyam (Sī), doṇiyam (Syā)

Kim pana Tathāgate parinibbute Buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dātum sakkā?ti. Sakkā. Kathaṃ? Ubhatosaṅghassa hi pamukhe sadhātukaṃ paṭimaṃ āsane ṭhapetvā ādhāraṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ ādim katvā sabbaṃ Satthu paṭhamaṃ datvā ubhatosaṅghassa dātabbaṃ, evaṃ Buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dannaṃ nāma hoti. Tattha yaṃ Satthu dannaṃ, taṃ kim kātabbaṃ?ti. Yo Satthāraṃ paṭijaggati vattasampanno bhikkhu, tassa dātabbaṃ. Pitusantakañhi puttassa pāpuṇāti, bhikkhusaṅghassa dātumpi vaṭṭati, sappitelāni pana gahetvā dīpā jalitabbā, sāṭakaṃ gahetvā paṭākā āropetabbāti. **Bhikkhusaṅgheti** aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe. Bhikkhunisaṅghepi es’eva nayo.

Gotrabhunoti gottamattakameva anubhavamānā, nāmamattasamaṇāti attho. **Kāsāvakaṇṭhāti** kāsāvakaṇṭhanāmakā. Te kira ekaṃ kāsāvakaṇṭhaṃ hatthe vā gīvāya vā bandhitvā vicarissanti. Gharadvāraṃ pana tesam puttabhariyā kasivaṇijjādikammāni ca pākatikān’eva bhavissanti. **Tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassantīti** ettha dussīlasaṅghanti na vuttaṃ. Saṅgho hi dussīlo nāma n’atthi. Dussīlā pana upāsakā tesu dussīlesu bhikkhusaṅghe uddissa “saṅghassa demā”ti dānaṃ dassanti. Iti Bhagavatā Buddhappamukhe saṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāya asaṅkheyyāti vuttaṃ. Kāsāvakaṇṭhasaṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhā yeva asaṅkheyyāti vuttā. Saṅghagatā dakkhiṇā hi saṅghe cittikāraṃ kātum sakkontassa hoti, saṅghe pana cittikāro dukkaro hoti.

Yo hi saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmīti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā “bhante saṅghaṃ uddissa ekaṃ therāṃ dethā”ti vadati, atha saṅghato sāmaṇeraṃ labhitvā “sāmaṇero me laddho”ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti. Mahātheraṃ labhitvāpi “mahāthero me laddho”ti somanassaṃ uppādentass’āpi na hoti yeva. Yo pana sāmaṇeraṃ vā upasampannaṃ vā daharaṃ vā therāṃ vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṅghato labhitvā nibbematiko hutvā “saṅghassa demī”ti saṅghe cittikāraṃ kātum sakkoti, tassa dakkhiṇā saṅghagatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti.

Tattha hi eko vihārasāmi kuṭumbiko “saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmi”ti saṅghato uddisitvā “ekaṃ bhikkhuṃ dethā”ti yāci, so ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisinnaṭṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññāpetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovivā telena makkhetvā Buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṅghe cittikārena deyyadhammaṃ adāsi, so bhikkhu pacchābhattaṃ “vihārajagganattāya kudālakam dethā”ti gharadvāraṃ āgato, upāsako nisinno ‘va kudālaṃ pādena khipitvā “gaṇhā”ti adāsi. Tameṇaṃ manussā āhaṃsu “tumhehi pāto’va etassa katasakkāro vattum na sakkā, idāni upacāramattakampi n’atthi. Kim nāma’etan?”ti. Upāsako “saṅghassa so ayyā cittikāro, na etassā”ti āha. Kāsāvakaṇṭhasaṅghassa dinnadakkhiṇaṃ pana ko sodhetīti? Sāriputtamoggallānādayo asīti mahātherā sodhentīti. Api ca therā cirapariniḅbutā, there ādiṃ katvā yāv’ajja dharamānā khīṇāsavā sodhenti yeva.

Na tv’evāhaṃ Ānanda kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāyāti ettha atthi Buddhappamukho saṅgho, atthi etarahi saṅgho, atthi anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅgho. Buddhappamukho saṅgho etarahi saṅghena na upanetabbo, etarahi saṅgho anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅghena saddhiṃ na upanetabbo. Tena ten’eva samayena kathetabbaṃ. Saṅghato uddisitvā gahitasamaṇaputhujjano hi pāṭipuggaliko sotāpanno, saṅghe cittikāraṃ kātum sakkontassa puthujjanasamaṇe dinnam mahapphalataraṃ. Uddisitvā gahito sotāpanno pāṭipuggaliko Sakadāgāmīti-ādīsupi es’eva nayo. Saṅghe cittikāraṃ kātum sakkontassa hi khīṇāsave dinnadānato uddisitvā gahite dussīlepi dinnam mahapphalatameva. Yaṃ pana vuttam “sīlavato kho mahārāja dinnam mahapphalam, no tathā dussīle”ti, tam imam nayam pahāya “catasso kho im’ānanda dakkhiṇāvisuddhiyo”ti imasmim catukke daṭṭhabbam.

381. **Dāyakato visujjhatīti** mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammoti** sucidhammo, na pāpadhammo. **Dāyakato visujjhatīti** c’ettha Vessantaramahārājā kathetabbo. So hi Jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā pathavim kampesi.

Paṭiggāhakato visujjhatīti ettha Kalyāṇīnadīmukhadvārāvāsikevaṭṭo kathetabbo. So kira Dīghasomatterassa tikkhattumpi piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno “ayyassa maṃ Dīghasomatterassa dinnapiṇḍapāto uddharatī”ti āha.

N’eva dāyakatoti ettha Vaḍḍhamānavāsiluddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṃ dento ekassa dussīlass’eva tayo vāre adāsi, tatiyavāre amanusso “dussīlo maṃ vilumpatī”ti viravi, ekassa sīlavantabhikkhuno datvā pāpitakāle yev’assa pāpuṇi.

Dāyakato ceva visujjhatīti ettha asadisadānaṃ kathetabbaṃ.

Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatīti ettha yathā nāma cheko kassako asārampi khettaṃ labhitvā samaye kasitvā paṃsum apanetvā sārabījāni patiṭṭhapetvā rattindivaṃ ārakkhe pamādaṃ anāpajjanto aññassa sārakhettato adhikataṃ dhaññaṃ labhati, evaṃ sīlavā dussīlassa datvāpi phalaṃ mahantaṃ adhigacchatīti. Iminā upāyena sabbapadesu visujjhanam veditabbaṃ.

Vītarāgo vītarāgesūti ettha **vītarāgo** nāma anāgāmi, arahā pana ekantavītarāgo ‘va, tasmā arahatā arahato dinnadānameva aggaṃ. Kasmā? Bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato. Nanu khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatī?ti. Dānaphalaṃ saddahantā khīṇāsavasadisā na honti. Khīṇāsavena katakammaṃ pana nicchandarāgattā kusalaṃ vā akusalaṃ vā na hoti, kiriyaṭṭhāne tiṭṭhati, ten’ev’assa dānaṃ aggaṃ hotīti vadanti.

Kim pana Sammāsambuddhena Sāriputtattherassa dinnam mahapphalaṃ, udāhu Sāriputtattherena Sammāsambuddhassa dinnan?ti. Sammāsambuddhena Sāriputtattherassa dinnam mahapphalanti vadanti. Sammāsambuddham hi ṭhapetvā añño dānassa vipākaṃ jānitum samattho nāma n’atthi. Dānaṃ hi catūhi sampadāhi dātum sakkontassa tasmim yeva attabhāve vipākaṃ deti. Tatr’imā sampadā—deyyadhammassa

dhammena samena paraṃ apīletvā uppannatā, pubbacetanādivasena
cetanāya mahattatā, khīṇāsavabhāvena guṇātirekatā, taṃdivasaṃ nirodhato
vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saḷāyatanavagga

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Evam me sutanti** Anāthapiṇḍikovādasuttam. Tattha **bāḷhagilā**noti adhimattagilāno maraṇaseyyam upagato. **Āmantesī**ti gahapatissa kira yāva pādā vahimsu, tāva divase sakim vā dvikkhattum vā tikkhattum vā Buddhupaṭṭhānam akhaṇḍam akāsi. Yattakam cassa Satthu upaṭṭhānam ahosi, tattakam yeva mahātherānam. So ajja gamanapādassa pacchinnattā anuṭṭhānaseyyam upagato sāsanam pesetukāmo aññataram purisam āmantesi. **Tenupasaṅkamī**ti Bhagavantam āpucchitvā sūriyatthaṅgamanavelāya upasaṅkami.

384. **Paṭikkamantī**ti osakkanti, tanukā bhavanti. **Abhikkamantī**ti abhivaḍḍhanti ottharanti, balavatiyo honti.

Abhikkamosānam paññāyati no paṭikkamoti yasmim hi samaye māraṇantikā vedanā uppajjati, uparivāte jalitaggi viya hoti, yāva usmā na pariyādiyati, tāva mahatāpi upakkamena na sakkā vūpasametum, usmāya pana pariyādinnāya vūpasammati.

385. Athāyasmā Sāriputto cintesi “ayam mahāseṭṭhissa vedanā māraṇantikā, na sakkā paṭibāhitum, avasesā kathā niratthakā, dhammakathamassa kathessāmī”ti. Atha nam tam kathento **tasmātihāti-**ādīmāha. Tattha **tasmāti** yasmā cakkhum tīhi gāhehi gaṇhanto uppannam māraṇantikam vedanam paṭibāhitum samattho nāma n’atthi, tasmā. **Na cakkhum upādiyissāmī**ti cakkhum tīhi gāhehi na gaṇhissāmi. **Na ca me cakkhunissitam viññānanti** viññāṇaṇcāpi me cakkhunissitam na bhavissati. **Na rūpanti** heṭṭhā āyatanarūpam kathitam, imasmim thāne sabbampi kāmabhavarūpam kathento evamāha.

386. **Na idhalokanti** vasanaṭṭhānam vā ghāsacchādanam vā na upādiyissāmīti attho. Idam hi paccayesu aparitassanattam kathitam. **Na**

paralokanti ettha pana manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāma. Idam “asukadevaloke nibbattitvā asukaṭṭhāne bhavissāmi, idam nāma khādissāmi bhuñjissāmi nivāsessāmi pārupissāmi”ti evarūpāya paritassanāya pahānattham vuttam. Tampi na upādiyissāmi, na ca me tannissitam viññānam bhavissatīti evam tīhi gāhehi parimocetvā thero desanam arahattanikūṭena niṭṭhapesi.

387. **Olīyasīti** attano sampattim disvā ārammaṇesu bajjhasi allīyasīti. Iti āyasmā Ānando “ayampi nāma gahapati evam saddho pasanno maraṇabhayassa bhāyati, añño ko na bhāyissatī”ti maññamāno tassa gāḷham katvā ovādam dento evamāha. **Na ca me evarūpī dhammīkathā sutapubbāti** ayam upāsako “Satthu santikāpi me evarūpī dhammakatā na sutapubbā”ti vadati, kim Satthā evarūpim sukhumam gambhīrakatham na kathetīti. No na katheti, evam pana cha ajjhattikāni āyatanāni cha bāhirāni cha viññāṇakāye cha phassakāye cha vedanākāye cha dhātuyo pañcakkhandhe cattāro arūpe idhalokaṇca paralokaṇca dassetvā diṭṭhasutamutaviññātavasena arahatte pakkhipitvā kathitakathā etena na sutapubbā, tasmā evam vadati.

Apicāyam upāsako dānādhirutto dānābhirato Buddhānam santikam gacchanto tucchahattho na gatapubbo. Purebhattam gacchanto yāgukhajjakādīni gāhāpetvā gacchati, pacchābhattam sappimadhuphāṇitādīni. Tasmim asati vālikam gāhāpetvā Gandhakuṭipariveṇe okirāpeti, dānam datvā silam rakkhitvā geham gato. Bodhisattagatiko kiresa upāsako, tasmā Bhagavā catuvīsati samvaccharāni upāsakassa yebhuyyena dānakathameva kathesi “upāsaka idam dānam nāma bodhisattānam gatamaggo, mayhampi gatamaggo, mayā satahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dānam dinnam, tvam mayā gatamaggameva anugacchasī”ti. Dhammasenāpati-ādayo mahāsāvakaṇi attano attano santikam āgatakāle dānakathamevassa kathenti. Tenevāha **na kho gahapati gihīnam odāvasanānam evarūpī dhammīkathā paṭibhātīti**. Idam vuttam hoti—gahapati gihīnam nāma khettavatthuhiraññasuvaṇṇadāsīdāsaputtabhariyādīsū tibbo ālayo tibbam

nikantipariyuṭṭhānaṃ, tesāṃ “ettha ālayo na kātabbo, nikanti na kātabbā”ti kathā na paṭibhāti na ruccatīti.

Yena Bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Tusitabhavane kirassa nibbattamattasseva tigāvutappamaṇaṃ suvaṇṇakkhandhaṃ viya vijjotamaṇaṃ attabhāvaṃ uyyānavimānādisampattiṃ ca disvā “mahatī ayaṃ mayhaṃ sampatti, kiṃ nu kho me manussapathe kammaṃ katan”ti olokento tīsu ratanesu adhikāraṃ disvā cintesi “pamādaṭṭhānamidaṃ devattaṃ nāma, imāya hi me sampattiyā modamaṇassa satisammosopi siyā, handāhaṃ gantvā mama Jetavanassa ce’va bhikkhusaṃghassa ca Tathāgatassa ca ariyamaggassa ca Sāriputtatherassa ca vaṇṇaṃ kathetvā tato āgantvā sampattiṃ anubhavissāmi”ti. So tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho Anāthapiṇḍikoti**-ādi vuttaṃ.

Tattha **isisaṃghanisevanti** bhikkhusaṃghanivesati. Evaṃ paṭhamagāthāya Jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **kammaṃ vijjā cāti**-ādimāha. Tattha **kammanti** maggacetaṇā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhipakkhiko dhammo. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** diṭṭhisāṅkappo¹. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākammantājīvā. **Jīvitamuttamanti** etasmim sīle paṭiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantīti** etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanchi, tasmā. **Yoniso vicine dhammati** upāyena samādhipakkhiyaṃ dhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmim ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni Sāriputtatherassa vaṇṇaṃ kathento **Sāriputtovāti**-ādimāha. Tattha **Sāriputtovāti** avadhāraṇavacanāṃ. Etehi paññādihi Sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenāti** kilesa-upasamena.

1. Diṭṭhisāṅkappā (Sī, Syā)

Pāraṅgatoti nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so etāvaparamo siyā, na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Evam me sutanti** Channovādasuttaṃ. Tattha **Channoti** evaṃnāmakō thero, na abhinikkhamaṇaṃ nikkhantatthero. **Paṭisallānāti** phalasaṃpattito. **Gilānapucchakāti** gilānupaṭṭhānaṃ nāma Buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Satthanti** jīvitahāraḥasatthaṃ. **Nāvasaṅkhāmīti** na icchāmi.

390. **Anupavajjanti** anuppattikaṃ appaṭisandhikaṃ.

391. **Etaṃ mamāti**-ādīni taṇhāmānadiṭṭhigāhavasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvāti** khayavayaṃ ṇatvā. **Netam mama nesohamasmi na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi.

393. **Tasmāti** yasmā māraṇantikavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā. Puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Nissitassāti** taṇhādiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanditaṃ hoti. **Passaddhīti** kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīti** taṇhānati¹. **Natiyā asatīti** bhavattāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena āgati nāma na hoti, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huram na ubhayamantarenāti** nayidha loke, na paraloke, na ubhayattha hoti. **Es'evanto dukkhassāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ

1. Taṇhā (Sī, Syā)

paricchedo parivaṭumabhāvo¹ hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “na ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ uttaraṃ heṭṭhā vuttameva.

394. **Sattham āhasesī**ti jīvitahāraṃ sattham āhari, kaṇṭhanāḷim chindi. Athassa tasmim̄ khaṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittam̄ upaṭṭhāsī. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyī. **Sammukhā yeva anupavajjatā byākatā**ti kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamaṃsa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā Bhagavā tameva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi. **Upavajjakulānī**ti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero “bhante evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pucchati. Athassa Bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete Sāriputtā**ti-ādimāha. Imasmim̄ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Channovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. **Evaṃ me sutanti** Puṇṇovādasuttaṃ. Tattha **paṭisallānā**ti ekībhāvā. **Taṃ ceti** taṃ cakkhuṃ ceva rūpañca. **Nandīsamudayā dukkhasamudayoti** nandiyā taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Dutīyanaye nirodho maggoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. **Iminā ca tvaṃ puṇṇā**ti pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni Puṇṇattheraṃ sattasu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā ca tvanti**-ādimāha.

1. Pārimavaṭumabhāvo (Syā)

396. **Caṇḍā**ti duṭṭhā kibbisā. **Pharusā**ti kakkhaḷā. **Akkosissantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantī**ti kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idaṅca idaṅca te karissāmāti tajjessanti. **Evametthā**ti evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati.

Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭṭikamuggarena vā. **Satthenā**ti ekatodhārādīnā. **Satthahāra**kaṃ **pariyesan**tīti jīvitahārakaṃ satthaṃ pariyesanti. Idam̐ thero tatiyapārājikavatthusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahārapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenā**ti ettha **damoti** indriyasam̐varādīnaṃ etaṃ nāma. “Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo”¹ ettha hi indriyasam̐varo damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantiyā bhiiyodha vijjati”² ettha paññā damoti vutto. “Dānena damena sam̐yamena saccavajjena”³ ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

397. **Atha kho āyasmā Puṇṇoti** ko panesa Puṇṇo, kasmā panettha gantukāmo ahosīti. Sunāparantavāsiko eva eso, Sāvattthiyaṃ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—Sunāparantaratt̐he kira ekasmiṃ vāñijakagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena Sāvattthiṃ patvā Jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivāsetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena Sāvattthivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsāṅgā gandhapupphādihatthā yena Buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninnā tapponā tappabbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā

1. Saṃ 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 49; Ma 2. 184 piṭṭhesu.

Jetavanam gacchanti. So te disvā “khamam ime gacchanti”ti ekamanussam pucchi. Kim tvaam ayyo na janāsi, loke Buddhadhammasamgharatanāni nāma uppannāni, iccesa mahājano Satthu santike dhammakatham sotum gacchatīti. Tassa Buddhoti vacanam chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjam āhacca aṭṭhāsi. Atha attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhim vihāram gantvā Satthu madhurassarena dhammam desentassa parisapariyante ṭhito dhammam sutvā pabbajjāya cittam uppādesi. Atha Tathāgatena kālam viditvā parisāya uyyojitāya Satthāram upasaṅkamtivā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapam kāretvā āsanāni paññāpetvā Buddhappamukhassa samghassa mahādānam datvā bhuttapātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikam pakkosāpetvā ettakam bhaṇḍam vissajjitam, ettakam na vissajjitanti sabbam ācikkhitvā “imam sāpateyyam mayham kaniṭṭhassa dehi”ti sabbam niyyātetvā Satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahoṣi.

Athassa kammaṭṭhānam manasikarontassa kammaṭṭhānam na upaṭṭhāti. Tato cintesi “ayam janapado mayham asappāyo, yamnūnāham Satthu santike kammaṭṭhānam gahetvā sakaṭṭhānameva gaccheyyan”ti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhahitvā Bhagavantam upasaṅkamtivā kammaṭṭhānam kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttam “atha kho āyasmā Puṇṇo -pa- viharatī”ti.

Kattha panāyam vihāsīti. Catūsu ṭhānesu vihāsi, Sunāparantaraṭṭham tāva pavisitvā **Ajjuhatthapabbate**¹ nāma pavisitvā Vāṇijagāmam piṇḍāya pāvisi. Atha nam kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkham datvā “bhante aññattha agantvā idheva vasathā”ti paṭiññam kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **Samuddagirivihāram** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, tam koci caṅkamtum samattho nāma n’atthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddam karonti. Thero “kammaṭṭhānam manasikarontānam phāsuvihāro hotū”ti samuddam nissaddam katvā adhiṭṭhāsi.

1. Ambhatthapabbate (Sī, Syā), abbatthapabbatam
(Sam-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyam)

Tato **Mātulagirim** nāma agamāsi. Tattha sakuṇasaṅgho ussanno, rattiṅca divā ca saddo ekābaddhova hoti, thero idaṃ ṭhānaṃ aphāsukanti tato **Makulakārānavihāraṃ** nāma gato. So Vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo, thero idaṃ ṭhānaṃ phāsukanti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasam tasmim yeva antovasse pañca vāṇijasaṭāni parasamuddam gacchāmāti nāvāya bhaṇḍam pakkhipimsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theram bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā gacchanto “bhante mahāsamuddo nāma appameyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvam āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataram dīpakam pāpuṇi. Manussā pātarāsam karissāmāti dīpake otiṇṇā. Tasmim dīpe aññam kiñci n’atthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkham ākoṭetvā lohitaḥcandanabhāvam ñatvā āha “bho mayam lābhatthāya parasamuddam gacchāma, ito ca uttari lābho nāma n’atthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā sataśahassam agghati, hāretabbakayuttam bhaṇḍam hāretvā candanassa pūremā”ti. Te tathā karimsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhivā “imehi amhākam candanavam nāsitam, ghātessāma ne”ti cintetvā “idheva ghātitesu sabbam vanam ekam kuṇapam bhavissati, samuddamajjhe nesam nāvam osīdessāmā”ti āhamso. Atha tesam nāvam āruyha muhuttam gatakāle yeva uppādikam¹ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayimsu. Bhītā manussā attano attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho Cūḷapuṇṇakuṭumbiko “mayham bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmim yeva khaṇe āvajjitvā tesam byasanuppattim ñatvā vehāsam uppattivā sammukhe aṭṭhāsi. Amanussā theram disvā “ayyo Puṇṇatthero etī”ti pakkamimsu, uppādikam sannisīdi. Thero mā bhāyathāti

1. Uppātikam (Sam-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyam)

te assāsetvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṃ phale¹ akkamitvā “etesaṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatū”ti adhiṭṭhāsi, vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā “etha therāṃ saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatā attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tīsu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā “ayaṃ bhante tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero “mayhaṃ viṣuṃ koṭṭhāsakiccaṃ n’atthi, Satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo”ti. Na diṭṭhapubbo bhanteti. Tena hi iminā Satthu maṇḍalamālaṃ karotha, evaṃ Satthāraṃ passissathāti. Te sādhu bhanteti tena ca koṭṭhāseṇa attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamālaṃ kātum ārabhiṃsu.

Satthāpi kira āradhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā “mahesakkhā devatā atthi”ti saññaṃ karīṃsu. Upāsakā maṇḍalamālaṃ ca bhikkhusaṃghassa ca senāsanāni niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā “kataṃ bhante amhehi attano kiccaṃ, Satthāraṃ pakkosathā”ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā Sāvattiṃ patvā “bhante Vāṇijagāmaṃvāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesāṃ anukampaṃ karothā”ti Bhagavantaṃ yāci. Bhagavā adhvāsesi. Thero Bhagavato adhvāsanaṃ veditvā sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi Ānandattheraṃ āmantesi “Ānanda sve Sunāparante Vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehi”ti. Thero sādhu bhanteti bhikkhu tamatthaṃ ārocetvā nabhačārikā² bhikkhū salākaṃ gaṇhantūti āha. Taṃdivasaṃ Kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmaṃvāsīnopi “sve kira Satthā āgamissatī”ti gāmaṃajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayīṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭṭijaggaṇaṃ katvā gandhakuṭṭiṃ pavisitvā phalasaṃpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa Paṇḍukambalasilāsaṇaṃ uṇhaṃ ahosi. So kiṃ idanti

1. Nāvaṃ paṇe (Sī), nāvā thale (Syā), nāvāṅgaṇe

(Saṃ-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggaṇaṇāyāṃ)

2. Na piṇḍacārikā (Syā, Ka)

āvajjetvā Satthu Sunāparantagamanam disvā Vissakamma¹ āmantesi “tāta ajja Bhagavā timattāni² yojanasatāni piṇḍācāram karissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā Jetavanadvārakoṭṭhamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī”ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāram catumukham ahoṣi, dvinnam aggasāvakanam dvimukhāni, sesāni ekamukhāni. Sathā Gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāram pāvīsi. Dve aggasāvake ādim katvā ekūnapañcabhikkhusatānīpi kūṭāgāram gantvā nisinnā ahesum. Ekam tucchakūṭāgāram ahoṣi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatimsu.

Sathā Saccabandhapabbatam nāma patvā kūṭāgāram ākāse ṭhapesi³. Tasmim pabbate Saccabandho nāma micchādīṭṭhikatāpaso mahājanam micchādīṭṭhim uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocāṭiyam padīpo viya arahattassa upanissayo jalati. Tam disvā dhammassa kathessāmīti gantvā dhammam desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattam pāpuṇi, maggenevāssa abhiññā āgatā, ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo hutvā kūṭāgāram pāvīsi.

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhim Vāṇijagāmam gantvā kūṭāgārāni adissamānāni katvā Vāṇijagāmam pāvīsi. Vāṇijā Buddhappamukhassa bhikkhusamghassa mahādānam datvā Sathāram Makulakārāmam nayimsu. Sathā maṇḍalamāḷam pāvīsi. Mahājano yāva Sathā bhattadaratham paṭipassambheti, tāva pātarāsam katvā uposathaṅgāni samādāya bahum gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmam paccāgamāsi. Sathā dhammam desesi, mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantam Buddhakolāhalam ahoṣi.

Sathā mahājanassa saṅghattham katipāham tattheva vasi, aruṇam pana Mahāgandhakuṭiyam yeva uṭṭhapesi. Tattha katipāham vasitvā Vāṇijagāme piṇḍāya caritvā “tvam idheva vasāhī”ti Puṇṇattheram nivattetvā antare

1. Vissukammaṃ (Syā), visukammaṃ (Ka)

2. Timsamattāni (Ka)

3. Ṭhapetvā (Sī, Ka)

Nammadānadi¹ nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadānāgarājā Satthu paccuggamaṇaṃ katvā nāgabhavanaṃ pavesetvā tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami, so “mayhaṃ bhante paricaritabbaṃ dethā”ti yāci, Bhagavā Nammadānadītīre padacetiyaṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati², mahāsakkārappattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamma Saccabandhapabbataṃ gantvā Saccabandhaṃ āha “tayā mahājano apāyamagge otārito, tvaṃ idheva vasitvā etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā nibbānamagge patiṭṭhāpehi”ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikaṇḍamaṃ lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi, tato Jetavanaṃ gato. Etamatthaṃ sandhāya **ten’evantaravassenāti**-ādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjāṃ katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa ālāhane ṭhitabhikkhū. Sesā sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Puñṇovādasuttavañṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakovādasuttavañṇanā

398. **Evaṃ me sutanti** Nandakovādasuttaṃ. Tattha **tena kho pana samayenāti** Bhagavā Mahāpajāpatiyā yācito bhikkhunisamghaṃ uyyojetvā bhikkhusamghaṃ sannipātetvā “therā bhikkhū vārena bhikkhuniyo ovadantū”ti samghassa bhāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tattha **pariyāyenāti** vārena. **Na icchatīti** attano vāre sampatte dūraṃ gāmaṃ vā gantvā sūcikkammādiṇi vā ārabhitvā “ayaṃ nāmassa papañco”ti³ vadāpesi. Imaṃ pana pariyāyena ovādaṃ Bhagavā Nandakattherasseva kāraṇā akāsi. Kasmā? Imāsaṃ hi bhikkhunīnaṃ therāṃ disvā cittaṃ ekaggam

1. Nimmadānadi (Syā)

2. Dissati (Ka)

3. Sampattoti (Ka)

hoti pasīdati, tena tā tassa ovādaṃ sampaṭicchitukāmā, dhammakathaṃ sotukāmā. Tasmā Bhagavā “Nandako attano vāre sampatte ovādaṃ dassati, dhammakathaṃ kathessatī”ti vārena ovādaṃ akāsi. Thero pana attano vāraṃ na karoti, kasmāti ce. Tā kira bhikkhuniyo pubbe therassa Jambudīpe rajjam kārentassa orodhā ahesuṃ. Thero pubbenivāsañāṇena taṃ kāraṇaṃ ñatvā cintesi “maṃ imassa bhikkhunisaṃghassa majjhe nisinnaṃ upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā dhammaṃ kathayamānaṃ disvā añño pubbenivāsañāṇalābhī bhikkhu imaṃ kāraṇaṃ oloketvā ‘āyasmā Nandako yāvajjadivasā orodhe na visajjeti, sobhatāyamaṃyasmā orodhaparivuto’ti vattabbaṃ maññeyyā”ti. Etamatthaṃ sampassamāno thero attano vāraṃ na karoti. Imāsaṅca kira bhikkhunīnaṃ therasseva desanā sappāyā bhavissatīti ñatvā **atha kho Bhagavā āyasmantaṃ Nandakaṃ āmantesi.**

Tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pubbe tassa orodhabhāvajānanatthaṃ idaṃ vatthu—pubbe kira Bārāṇasiyaṃ pañca dāsasatāni pañca dāsasatāni cāti jaṅghasahassaṃ ekatova kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhane vasi. Ayaṃ Nandakatthero tasmim kāle jeṭṭhakadāso hoti, Gotamī jeṭṭhakadāsī. Sā jeṭṭhakadāsassa pādapariṇāṇikā ahosi paṇḍitā byattā. Jaṅghasahassampi puññakammaṃ karontaṃ ekato karoti. Atha vassūpanāyikasamaye pañca Paccekabuddhā Nandamūlakapabbhārato Isipatane otarivā nagare piṇḍāya caritvā Isipatanameva gantvā “vassūpanāyikakuṭiyā atthāya hatthakammaṃ yācissāmā”ti cīvaraṃ pārūpitvā sāyanhasamaye nagaraṃ pavisitvā seṭṭhissa gharadvāre aṭṭhaṃsu. Jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchantī Paccekabuddhe nagaraṃ pavisante addasa. Seṭṭhi tesam āgatakāraṇaṃ sutvā “amhākaṃ okāso n’atthi, gacchantū”ti āha.

Atha te nagarā nikkhamante jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā pavisantī disvā kuṭaṃ otāretvā vanditvā onamitvā mukhaṃ pidhāya “ayyā nagaraṃ pavitṭhamattāva nikkhantā, kiṃ nu kho”ti pucchi. Vassūpanāyikakuṭiyā hatthakammaṃ yācituṃ āgamimhāti. Laddhaṃ bhanteti. Na laddhaṃ upāsiketi. Kiṃ panesā kuṭi issareheva kātābbā, duggatehipi sakkā kātunti. Yena kenaci sakkāti. Sādhu bhante mayam karissāma, sve mayham bhikkham gaṇhathāti

nimantetvā udakaṃ netvā puna kuṭaṃ gahetvā āgamma titthamagge ṭhatvā āgatā avasesadāsiyo “ettheva hothā”ti vatvā sabbāsaṃ āgatakāle āha “amma kiṃ niccaveva parassa dāsakammaṃ karissatha, udāhu dasabhāvato mucchitvā icchathā”ti. Ajeva mucchitmicchāma ayyeti. Yadi evaṃ mayā pañca Paccekabuddhā hatthakammaṃ alabhantā svātanāya nimantitā, tumhākaṃ sāmikehi ekadivasaṃ hatthakammaṃ dāpethāti. Tā sādhuṭi sampatichchitvā sāyaṃ aṭavito āgatakāle sāmikānaṃ ārocesuṃ. Te sādhuṭi jeṭṭhakadāsassa gehadvāre sannipatiṃsu.

Atha ne jeṭṭhakadāsī sve tātā¹ Paccekabuddhānaṃ hatthakammaṃ dethāti ānisaṃsaṃ ācikkhitvā yepi na kātukāmā, te gāḷhena ovādena tajjetvā paṭicchāpesi. Sā punadivase Paccekabuddhānaṃ bhattaṃ datvā sabbesaṃ dāsaputtānaṃ saññaṃ adāsi. Te tāvadeva araññaṃ pavisitvā dabbasambhāre samodhānetvā sataṃ sataṃ hutvā ekekakuṭiṃ ekekacaṅkamanādirivāraṃ katvā mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyabhājanādīni ṭhapetvā Paccekabuddhā temāsaṃ tattha vasanattāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkhaṃ paṭṭhapesuṃ. Yo attano vāradivase na sakkoti. Tassa jeṭṭhakadāsī sakagehato āharitvā deti. Evaṃ temāsaṃ jaggitvā jeṭṭhakadāsī ekekaṃ dāsaṃ ekekaṃ sāṭakaṃ vissajjāpesi. Pañca thūlasāṭakasatāni ahesuṃ. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ Paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā yathāphāsukaṃ agamaṃsu. Tampi jaṅghasahassaṃ² ekato kusalaṃ katvā kāyassa bhedaṃ devaloke nibbatti³. Tāni pañca māṭugāmasatāni kālena kālaṃ tesāṃ pañcannaṃ purisasatānaṃ gehe honti, kālena kālaṃ sabbāpi jeṭṭhakadāsaputtasseva gehe honti. Atha ekasmiṃ kāle jeṭṭhakadāsaputto devalokato cavitvā rājakule nibbatto, tāpi pañcasatā devakañña mahābhogakulesu nibbattitvā tassa rajje ṭhitassa gehaṃ agamaṃsu. Etena niyāmena saṃsarantiyo amhākaṃ Bhagavato kāle Koliyanagare Devadahanagare ca khattiyakulesu nibbattā.

Nandakattheropi pabbajitvā arahattaṃ patto, jeṭṭhakadāsīdhitā vayaṃ āgamma Suddhodanamahārājassa aggamahesiṭṭhāne ṭhitā, itarāpi tesāṃ

1. Svātanāya (Ka)

2. Tepi jaṅghasahassā (Syā)

3. Nibbattiṃsu (Syā)

tesaṃ rājaputtānaṃ yeva gharaṃ gatā. Tāsaṃ sāmikā pañcasatā rājakumārā udakacumbaṭakalahe¹ Satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbajitā, rājadhītarō tesaṃ ukkaṇṭhanatthaṃ sāsanaṃ pesetuṃ. Te ukkaṇṭhite Bhagavā kuṇḍaladahaṃ netvā sotāpattiphale patiṭṭhapetvā mahāsamayadivase arahatte patiṭṭhāpesi. Tāpi pañcasatā rājadhītarō nikkhamitvā Mahāpajāpatiyā santike pabbajiṃsu. Ayamāyasmā Nandako etāva tā bhikkhuniyoti evametaṃ vatthu dīpetabbaṃ.

Rājakārāmoti Pasenadinā karito nagarassa dakkhiṇadisābhāge Thūpārāmasadise ṭhāne vihāro.

399. **Sammappaññāya sudiṭṭhanti** hetunā kāraṇena vipassanāpaññāya yāthāvasarasato diṭṭhaṃ.

401. **Tajjaṃ tajjanti** taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvaṃ, atthato pana taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca tā tā vedanā uppajantīti vuttaṃ hoti.

412. **Pagevassa chāyāti** mūlādīni nissāya nibbattā chāyā paṭhamataram yeva aniccā.

413. **Anupahaccāti** anupahanitvā. Tattha maṃsaṃ piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā cammaṃ alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā² maṃse alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Evaṃ akatvā. **Vilimaṃsaṃ nhārubandhananti** sabbacamme laggavilīpanamaṃsameva. **Antarākilesasaṃyojanabandhananti** sabbhaṃ antarākilesameva³ sandhāya vuttaṃ.

414. **Satta kho panimeti** kasmā āhāti. Yā hi esā paññā kilese chindatīti vuttā, sā na ekikāva attano dhammatāya chindituṃ sakkoti. Yathā pana kuṭhārī na attano dhammatāya chejjaṃ chindati, purisassa tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicceva chindati, evaṃ na vinā chahi bojjaṅgehi paññā kilese chindituṃ sakkoti. Tasmā evamāha. **Tena hīti** yena kāraṇena tayā cha ajjhattikāni āyatanāni, cha

1. Udakacumbaṭakalahe (Syā)

2. Vatṭaṃ katvā (Sī), baddhaṃ katvā (Ṭikā)

3. Antarākilesameva (Sī), antaraṃ kilesameva (Syā, Ka)

bāhirāni, cha viññāṇakāye, dīpopamaṃ, rukkhopamaṃ, gāvūpamaṃ ca dassetvā sattahi bojjhaṅgehi āsavakkhayena desanā niṭṭhapitā, tena kāraṇena tvaṃ svepi tā bhikkhuniyo ten’eva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sā sotāpannoti** yā sā guṇehi sabbapacchimikā, sā sotāpannā. Sesā pana sakadāgāmi-anāgāminiyo ca khīṇāsavo ca. Yadi evaṃ kathaṃ paripuṇṇasaṅkappāti. Ajjhāsayaṇapāripūriyā. Yassā hi bhikkhuniyā evamahosi “kadā nu kho ahaṃ ayyassa Nandakassa dhammadesanaṃ suṇantī tasmim̐ yeva āsane sotāpattiphalaṃ sacchikareyyan”ti, sā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Yassā ahosi “sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattan”ti, sā arahattaṃ sacchākāsi. Tenāha Bhagavā “attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā cā”ti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nandakovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Evaṃ me sutanti** Rāhulovādasuttaṃ¹. Tattha **vimutti**paripācanīyāti vimuttiṃ paripācentīti vimuttiṃ paripācanīyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā. Te saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇavasena veditabbā. Vuttaṃ hetam—

“Assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato āradhaviṇṇīye puggale sevato bhajato payirupāsato sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi viṇṇīyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ

1. Cūḷarāhulovādasuttaṃ (Pāli)

visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato gambhīraññācariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato pañca puggale sevato bhajato payirupāsato pañca suttantakkhandhe paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti”ti¹.

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā—saddhādīni pañcimāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañcadhammāti. Kāya pana velāya Bhagavato etadahosīti. Paccūsasamaye lokaṃ volokentassa.

419. **Anekānaṃ devatāsahassānanti**² āyasmatā Rāhulena Padumuttarassa Bhagavato pādamūle Pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatā yeva. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhakā, kāci Cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmim yeva sannipatitā. **Dhammacakkhanti** Upāli-ovāda³ Dīghanakhasuttetu⁴ ()⁵ paṭhamamaggo dhammacakkhanti vutto, brahmāyusutte⁶ tīṇi phalāni, imasmiṃ sutte cattāro maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo n’atthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Ma 2. 43 piṭṭhe.

5. (Āsivisūpamasuttetu) (Ka)

2. Anekāni devatāsahassānīti (Sī, Syā)

4. Ma 2. 168 piṭṭhe.

6. Ma 2. 346 piṭṭhe.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Evam me sutanti** Chachakkasuttam. Tattha **ādikalyāṇanti** ādimhi kalyāṇam bhaddakam niddosam katvā desessāmi. Majjhapariyosānesupi es'eva nayo. Iti Bhagavā ariyavamsam navahi, mahāsatiपाṭṭhānam sattahi, mahā-assapuram sattahi yeva padehi thomesi, idam pana suttam navahi padehi thomesi.

Veditabbānīti sahavipassanena maggena jānitabbāni. Manāyatanena tebhūmakacittameva kathitam, dhammāyatanena bahiddhā tebhūmakadhammā ca, manoviññāṇena ṭhapetvā dve pañcaviññāṇāni sesam bāvīsatividham lokiyavipākacittam. Phassavedanā yathāvuttavipākaviññāṇasampayuttāva. **Taṇhāti** vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā.

422. **Cakkhu attāti** pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kathitānam hi dvinnam saccānam anattabhāvadassanattam ayaṁ desanā āradhdhā. Tattha **na upapajjati**ti na yujjati. **Vetīti** vigacchati nirujjhati.

424. **Ayam kho pana bhikkhveti** ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ayam hi desanā tiṇṇam gāhānam vasena vaṭṭam dassetum āradhdhā. Dukkham samudayoti dvinnam saccānam vasena vaṭṭam dassetuntipi vadanti yeva. **Etam mamāti**-ādīsu taṇhā māna diṭṭhigāhāva veditabbā. **Samanupassatīti** gāhattayasena passati.

Evam vaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam gāhānam paṭipakkhasena, nirodho maggoti imesam vā dvinnam saccānam vasena vivaṭṭam dassetum **ayam kho panāti**-ādimāha. **Netam mamāti**-ādīni taṇhādīnam paṭisedhavacanāni. **Samanupassatīti** aniccam dukkhamanattāti passati.

425. Evam vivaṭṭam dassetvā idāni tiṇṇam anusayānam vasena puna vaṭṭam dassetum **cakkuṇca bhikkhveti**-ādimāha. Tattha **abhinandatīti**-ādīni taṇhādīṭṭhivasen'eva vuttāni. **Anusetīti** appahīno hoti. **Dukkhasatīti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa.

426. Evaṃ tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena vaṭṭaṃ kathetvā idāni tesāṃ paṭikkhepavasena vivaṭṭaṃ dassento puna cakkhuñcāti-ādimāha. **Avijjaṃ pahāyāti** vaṭṭamūlikaṃ avijjaṃ pajahitvā. **Vijjanti** arahattamaggavijjaṃ uppādetvā.

427. **Ṭhānametaṃ vijjatīti** ettaken'eva kathāmaggena vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpetvā puna tadeva sampiṇdetvā dassento **evaṃ passaṃ bhikkhavi-**ādimāha. **Saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnanti** ettha anacchariyametāṃ, yaṃ sayameva Tathāgate desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Imaṃ hi suttaṃ Dhammasenāpatimhi kathentepi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā, Mahāmogallāne kathentepi, asītimahātheresu kathentesupi pattā eva. Etampi anacchariyaṃ. Mahābhiñṇappattā hi te sāvakā.

Aparabhāge pana Tambapaṇṇidīpe Māleyyadevatthero¹ nāma heṭṭhālohapāsāde idaṃ suttaṃ kathesi. Tadāpi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Yathā ca lohapāsāde, evaṃ thero Mahāmaṇḍapepi idaṃ suttaṃ kathesi. Mahāvihārā nikkhamitvā Cetiyaṃpabbataṃ gato, tatthāpi kathesi. Tato Sākiyavaṅkavihāre², Kūḷālivihāre, Antarasobbhe, Muttaṅgaṇe³, Vātakapabbate⁴, Pācinagarake, Dīghavāpiyaṃ, Lokandare, Nomaṇḍalatale⁵ kathesi. Tesupi ṭhānesu saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Tato nikkhamitvā pana thero Cittalapabbataṃ gato. Tadā ca Cittalapabbatavihāre atirekasatṭhivasso mahāthero, pokkharāṇiyaṃ Kuruvakatitthaṃ nāma paṭicchannaṭṭhānaṃ atthi, tattha thero nhāyissāmīti otiṇṇo. Devatthero tassa santikaṃ gantvā nhāpemi bhanteti āha. Thero paṭisanthāren'eva “Māleyyadevo nāma atthīti vadanti, so ayaṃ bhavissatī”ti ñatvā tvaṃ devoti āha. Āma bhanteti. Saṭṭhivassaddhānaṃ me āvuso koci sarīraṃ hatthena phusitum nāma na labhi, tvaṃ pana nhāpehīti uttaritvā tīre nisīdi.

Thero sabbampi hatthapādādiṃparikammaṃ katvā mahātheraṃ nhāpesi. Taṃdivasaṅca dhammassavanadivaso hoti. Atha mahāthero “deva amhākaṃ dhammadānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti āha. Thero sādhu bhanteti sampaṭicchī. Atthaṅgate

1. Maliyadevatthero (Sī)

2. Sākiyavaṅkavihāre (Syā), sākiyavaṅkavihāre (Ka)

3. Muttaṅgaṇe (Sī)

4. Hitāṅkapabbate (Ka)

5. Gamaṇḍavāle (Sī)

sūriye dhammassavanam ghosesum. Atikkantasatṭhivassāva satṭhi mahātherā dhammassavanattham agamamsu. Devatthero sarabhāṇāvasāne imam suttam ārabhi, suttantapariyosāne ca satṭhi mahātherā arahattam pāpuṇimsu. Tato Tissamahāvihāram gantvā kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato Nāgamahāvihāre Kālakacchagāme kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Tato kalyāṇim gantvā tattha cātuddase heṭṭhāpāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therā. Uposathadivase uparipāsāde kathesi, tasmimpi satṭhi therāti evam Devatthereyeva idam suttam kathente satṭhiṭṭhānesu satṭhi satṭhi janā arahattam pattā.

Ambilakāḷakavihāre pana Tipiṭakacūḷanāgatthere imam suttam kathente manussaparisā gāvutam ahosi, devaparisā yojanikā. Suttapariyosāne sahasabhikkhū arahattam pattā, devesu pana tato tato ekeko¹ puthujjano ahosīti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chachakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. **Evam me sutanti** Mahāsaḷāyatanikasuttam. Tattha **mahāsaḷāyatanikanti** mahantānam channam āyatanānam jotakam dhammapariyāyam.

429. **Ajānanti** sahavipassanena maggena ajānanto. **Upacayam gacchantīti** vuḍḍhim gacchanti, vasibhāvam gacchantīti attho. **Kāyikāti** pañcadvārikadarathā. **Cetasikāti** manodvārikadarathā. **Santāpādīsupi** es'eva nayo.

430. **Kāyasukhanti** pañcadvārikasukham. **Cetosukhanti** manodvārikasukham. Ettha ca pañcadvārikajavanena samāpajjanam vā vuṭṭhānam vā n'atthi, uppannamattakameva hoti. Manodvārikena sabbam hoti. Ayañca maggavuṭṭhānassa paccayabhūtā balavavipassanā, sāpi manodvāriken'eva hoti.

1. Ekova (Ṭikā)

431. **Tathābhūta**sāti¹ kusalacittasampayuttacetosukhasamaṅgībhūta. **Pubbeva kho panassā**ti assa bhikkhuno vācākkammantājīvā pubbasuddhikā nāma ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti. **Diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamādhisaṅkhātāni** pana pañcaṅgāni sabbatthakakārāpakaṅgāni nāma. Evaṃ lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko vā sattaṅgiko vā hoti.

Vitaṇḍavādī pana “yā tathābhūtasassa diṭṭhī”ti imameva suttapadesaṃ gaheṭvā “lokuttaramaggo pañcaṅgiko”ti vadati. So “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti iminā anantaravacanena’eva paṭisedhitabbo. Uttari ca evaṃ saññāpetabbo—lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma n’atthi, imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni maggakkhaṇe virativasena pūrenti. “Yā catūhi vacīduccaritehi āraṭi viratī”ti evaṃ vuttaviratīsu hi micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ bhāveti, evaṃ sammāvācaṃ bhāventassa imāni pañcaṅgikāni na vinā, saheva viratiyā pūrenti. Sammākkammantājīvesupi es’eva nayo. Iti vacīkkammādīni ādito paṭṭhāya parisuddhāna’eva vaṭṭanti. Imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni virativasena paripūrentīti pañcaṅgiko maggo nāma n’atthi. Subhaddasuttepi² cetam vuttam “yasmiṃ kho Subhadda dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti. Aññesu ca anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgatoti.

433. **Cattāropi satipaṭṭhānā**ti maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā. Sammappadhānādīsipi es’eva nayo. **Yuganandhā**ti³ ekakkhaṇikayuganandhā. Etehi aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanāti evaṃ nānākkhaṇikāpi honti, ariyamagge pana ekakkhaṇikā.

Vijjā ca vimutti cāti arahattamaggavijjā ca phalavimutti ca. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Yathābhūtasāti (Sī)

2. Dī 2. 124 piṭṭhe.

3. Yuganaddhāti (Ka)

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Evam me sutanti** Nagaravindeyyasuttam¹. Tattha **samavisamaṃ caranti**ti kālena samaṃ caranti, kālena visamaṃ. **Samacariyampi hetanti** samacariyampi hi etaṃ.

437. **Ke ākarāti** kāni kāraṇāni. **Ke anvayāti** kā anubuddhiyo. **N’atthi kho pana tatthāti** kasmā āha, nanu araṇṇe haritaṇacampakavanādivasena atimanuñṇā rūpādayo pañca kāmagaṇā atthīti. No n’atthi, na panetaṃ vanasaṇḍena kathitaṃ, itthirūpādīni pana sandhāyetaṃ kathitaṃ. Tāni hi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, yathayidaṃ bhikkhave itthirūpaṃ. Itthirūpaṃ bhikkhave purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati”²ti vitthāretabbaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. **Evam me sutanti** Piṇḍapātapārisuddhisuttam. Tattha **paṭisallānāti** phalasaṃpattito.

Vipprasannānīti okāsavasetanaṃ vuttaṃ. Phalasaṃpattito hi vuṭṭhitassa pañcahi pasādehi patiṭṭhitokāso vipprasanno hoti, chavivaṇṇo parisuddho. Tasmā evamaṃha. **Suññatavihārenāti** suññataphalasaṃpattivihārena. **Mahāpurisavihāro**ti Buddhapaccekaḥbuddhatathāgatamahāsāvakaṇaṃ mahāpurisānaṃ vihāro. **Yena cāhaṃ maggenāti**-ādīsu vihārato paṭṭhāya yāva gāmassa indakhīlā esa pavīṭṭhamaggo nāma, antogāmaṃ pavisitvā gehapaṭipāṭiyā caritvā yāva nagaradvārena nikkhamaṇā esa caritabbapadeso nāma, bahi indakhīlato paṭṭhāya yāva vihārā esa paṭikkantamaggo nāma. **Paṭighaṃ vāpi cetasoti** citte

1. Nagaravindisuttam (Ka)

2. Am 1. 1 piṭṭhe.

paṭihaññanakilesajātaṃ kiñci atthi natthīti. **Ahorattānusikkhinā**ti divasañca rattiñca anusikkhantena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmagaṇā**ti-ādīsu ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā, nānābhikkhūnaṃ paccavekkhaṇā nānāti. Kathaṃ? Eko hi bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhikānto pattaṭṭhāraṃ paṭisaṃmetvā vivittokāse nisinno paccavekkhati “pahīnā nu kho me pañcakāmagaṇā”ti. So “appahīnā”ti ñatvā vīriyaṃ paggayha anāgāmiṃ maggena pañcakāmagaṇikāraṃ samugghāṭevā maggānantaraṃ phalaṃ phalānantaraṃ maggaṃ tato vuṭṭhāya paccavekkhanto “pahīnā”ti pajānāti. Nīvaraṇādīsūpi es’eva nayo. Etesaṃ pana arahattamaggena pahānādīni honti, evaṃ ekabhikkhussa nānāpaccavekkhaṇā hoti. Etāsu pana paccavekkhaṇāsu añño bhikkhu ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati, añño ekanti evaṃ nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇā hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdanīyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piṇḍapātaṭṭhisuddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṃ me sutanti** Indriyabhāvanāsuttaṃ. Tattha **Gajaṅgalāyanti**¹ evaṃnāmake nigame. **Suveḷuvaneti** Suveḷu nāma ekā rukkhaṃjāti, tehi sañchanno Mahāvanasaṅḍo, tattha viharati. **Cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātī**ti cakkhunā rūpaṃ na passitabbaṃ, sotena saddo na sotabboti evaṃ deseṭīti adhippāyena vadati.

Aññathā ariyassa vinayeti iminā Bhagavā attano sāsane asadisāya indriyabhāvanāya kathanatthaṃ ālayaṃ akāsi. Athāyasmā Ānando “Sattā ālayaṃ dasseti, handāhaṃ imissaṃ parisati bhikkhusaṃghassa indriyabhāvanākathaṃ kāremī”ti Sattāraṃ yācanto **etassa**

1. Kajaṅgalāyanti (Sī)

Bhagavāti-ādimāha. Athassa Bhagavā indriyabhāvanam kathento **tena hānandā**ti-ādimāha.

454. Tattha **yadidaṃ upekkhā**ti yā esā vipassanupekkhā nāma, esā santā esā paṇīṭā, atappikāti attho. Iti ayaṃ bhikkhu cakkhudvāre rūpārammaṇamhi iṭṭhe ārammaṇe manāpaṃ, aniṭṭhe amanāpaṃ, majjhatte manāpāmanāpaṃca cittaṃ, tassa rajjituṃ vā dussituṃ vā muyhituṃ vā adatvāva pariggahetvā vipassanaṃ majjhatte ṭhapeti. **Cakkhumā**ti sampannacakkhu visuddhanetto. Cakkhābhādhikassa hi uddham ummīlananimmīlanam na hoti, tasmā so na gahito.

456. **Īsakapaṇeti**¹ rathīsā viya utṭhahitvā ṭhite.

461. **Paṭikūle appaṭikūlasaṅṅī**ti-ādīsu paṭikūle mettāpharaṇena vā dhātuso upasamhārena vā appaṭikūlasaṅṅī viharati, appaṭikūle asubhapharaṇena vā aniccato upasamhārena vā paṭikūlasaṅṅī viharati. Sesapadesupi es'eva nayo. Tadubhayaṃ abhinivajjetvā majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotīti. Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthagatesu n'eva somanassiko na domanassiko hoti. Vuttaṃ hetam—

Katham paṭikūle appaṭikūlasaṅṅī viharati, aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasamharati, evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaṅṅī viharati. Katham appaṭikūle paṭikūlasaṅṅī viharati, iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasamharati, evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaṅṅī viharati. Katham paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaṅṅī viharati, aniṭṭhasmiṃca iṭṭhasmiṃca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasamharati, evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaṅṅī viharati. Katham appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaṅṅī viharati, iṭṭhasmiṃca aniṭṭhasmiṃca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasamharati, evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaṅṅī

1. Īsakapaṇeti (Sī)

viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno, idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā n’eva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno -pa- manasā dhammaṃ viññāya n’eva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajānoti¹.

Imesu ca tīsu nāyesu paṭhamanāye manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati. Dutīyanāye saṃkilesaṃ, tatiyanāye saṃkilesanikkilesaṃ vaṭṭati. Puna vuttam “paṭhamāṃ saṃkilesaṃ vaṭṭati, dutīyāṃ saṃkilesampi nikkilesampi, tatiyāṃ nikkilesameva vaṭṭati”ti. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā Majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparivaṇṇāsattakathā niṭṭhitā.

Yo cāyaṃ “sabbadhammālapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmi”ti āradhattā **ādīkalyāṇo**, majjhe “suttam geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ”ti vacanato **majjhekalyāṇo**, sannīṭṭhāne “ariyo bhāvitindriyo”ti vacanato **pariyosānakalyāṇoti** tivīdhakalyāṇo Majjhimanikāyo “mahāvīpassanā nāmāyaṃ”ti vutto, so vaṇṇanāvasena samatto hoti.

1. Khu 9. 390 piṭṭhe.

Nigamanakathā

Ettāvata ca—

Āyācito sumatinā therena **Bhadantabuddhamittena**¹,
Pubbe mayūradūtaṭṭhanamhi saddhim nivasantena.

Paravāda²vidhamsanassa **Majjhimanikāyasetṭhassa**,
Yamahaṃ **Papañcasūdanimaṭṭhakatham** kātumārabhim.

Sā hi Mahā-aṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā,
Sattuttarasatamattāya Pāliya bhāṇavārehi.

Ekūnaṣaṭṭhimatto Visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
Atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena saha'yaṃ gāthāgaṇanāyena Aṭṭhakathā,
Samadhikachasaṭṭhisatamiti³ viññeyyā bhāṇavārānaṃ⁴.

Samadhikachasaṭṭhisatapamāṇamiti bhāṇavārato esā⁵,
Samayaṃ pakāsayanti⁶ Mahāvihārādhivāsīnaṃ⁷.

Mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāya mayā imaṃ karontena,
Yaṃ puññamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena
sīlacārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
sakasamayasaṃsāraṃ antaragahanajjhogāhanasamatthena
paññāveyyattiyasaṃnāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe Satthu
sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
karaṇasampattijanitasukhaviniggaṭamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttana
yuttamuttavādīnā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷabhiññāḍippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme
suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ
Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālāṅkārahūtena vipulavisuddhabuddhinā
Buddhaghosoti garūhi gahitaṇāmadheyyena therena katā ayaṃ
Papañcasūdani nāma Majjhimanikāyaṭṭhakathā—

1. Bhadantabuddhaputtana (Ka)

2. Paravādavādi (Sī)

3. ...satam (Syā, Ka)

4. Bhāṇavārehi (Syā, Ka)

5. Evaṃ (Syā, Ka)

6. Pakāsayantiṃ (Syā)

7. Mahāvihāravāsīnaṃ (Syā, Ka)

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ.
 Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ diṭṭhivissuddhiyā.
 Yāva Buddhoti nāmappi, suddhacittassa tādino.
 Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Papañcasūdanī nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsattḥakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akasiralābhī	113	Ajjhupekkhitā hoti	101
Akicchalābhī	113	Aññathā hoti	191
Akiriyaṇḍā	96	Aññamaññakhādikā	151
Akilantakāyā	129	Aññā	34
Akuppaṁ	113	Aññā uḍapādi	139
Akkosissanti	234	Aññā paññatti	89
Agadaṅgāraṁ	2	Aññaṁ Satthāraṁ	79
Aggaḷaphalakaṁ	103	Aṭṭha disā vidhāvati	190
Agāraṇo	27	Aṭṭhānaṁ	74
Aggā	12	Aṭṭhicchinnā	146
Aggo	132	Aṇuṁ	34
Aṅganteva saṅkhaṁ gacchati	141	Atandītaṁ	171
Acittīkatvā	54	Atammayataṁ	189
Acirapariniḅbute Bhagavati	47	Atammayatā	68
Accāradhāvīriyaṁ	148	Atiniḷḷhāyitattaṁ	148
Accinānattaṁ	144	Atipassitvā	141
Ajjeva kiccamaṭappaṁ	170	Atilīnavīriyaṁ	148
Ajjhattabāhiddhā	114	Atisāro	193
Ajjhattameva	102, 114	Atītaṁ	170, 186
Ajjhattikabāhirāni	73	Attabyābādhāyapi manteti	54
Ajjhattaṁ	114	Attamaṇo	190
Ajjhattaṁ vā	28	Attēna vā attaniyēna vā	42
Ajjhattaṁ asaṅḥitaṁ	190	Atthato ceva nānaṁ	
Ajjhattaṁ suññaṭaṁ	114	byañjanato ca	18
Ajjhājīve vā		Atthato hi kho sameti	19
adhipātimokkhe vā	25		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Atthi kho pana saṅkhārānaṃ	
nirodho	12
Atthi ca sā samāpatti	181
Atthi bhikkhave upekkhā	
ākāsānañcāyatana-	
nissitā	189
Atthi bhikkhave upekkhā	
rūpesu	189
Atthetanti iti viditvā	12
Athāparaṃ viññāṇaṃyeva	
avasissati	209
Adaḷhaditṭhi	20
Adukkhamasukhavedaniyaṃ	
kammaṃ	182
Adukkhamasukhaṃ	17
Adhammo	31
Adhikaraṇasamathā	28
Adhikaraṇāni	28
Adhikaraṇānaṃ	28, 33
Adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ	21
Adhiṭṭhāti	104
Adhiṭṭhāya manasā	39
Adhibandhaṃ nigaccheyya	151
Adhimānena	34
Adhimuccati	105
Adhimokkhasampasādo	40
Adhivutti-padāni	11
Adhunā kālaṅkato	21
Anajjhositā	213
Anattakātāni	53
Anaddhabhūtaṃ	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anadhimucchito	7
Anabhinanditā	213
Anabhinanditāni sītī	
bhavissanti	213
Analañca te antarāyāya	37
Anavakkantā pāpimatā	116
Anavakāso	74
Anavassuto	189, 190
Anassāsikaṃ	63
Anāgamanaditṭhiko	54
Anādīnavadassāvino	187
Anvadeva rājā cakkavattī	
saddhiṃ caturaṅginīyā	
senāya	155
Anvāgameti	173
Anvāvattanti	117
Aniccataṃ	186
Aniccasaññābhāvanānuyogaṃ	98
Aniccā	38
Animittaṃ	109, 110
Anissito	60
Anīghā	91
Anuggāhakā	218
Anuṭṭhitāya	103
Anuttariyā akkhāyati	12
Anuttaresu vimokkhesu	186
Anuttaraṃ	110
Anuddhaṃseyya	36
Anudhammo	21, 210
Anupadadhammavipassanaṃ	58
Anupadavavatthitā honti	59

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Anuparidhāvanti		Apubbaṁ acarimaṁ	80, 85
anuparivattanti	93	Apekkhavā	191
Anupavajjam	232	Apettha	44
Anupasamasāmvattanike	22	Appaññātā	68
Anupādānohamasmi	17	Appaṭibaddho	60
Anupādāya na paritasseyya	190	Appaṭisandhikā	35
Anupādā paritassanā	191	Appaṭisaraṇe	22, 48
Anupāyo	60	Appatisso	27
Anubandhitum	117	Appattassa pattiya	97
Anubyañjanaso	139	Appanā	93
Anuvādādhikaraṇaṁ	28	Appamattakaṁ kho	19
Anuviloketvā	53	Appamāṇo	126
Anusaññāyamāno	48	Appamāṇaṁ	39
Anusayā	63	Appavedanīyaṁ	6
Anussarissati	119	Appāyukasāmvattanikā -pa-	
Anussāvanena	75	pāṇātipātī	177
Anekavihitāni	11	Appesakkho	180
Anodhijinassa	187	Aphalo	6
Antaraghare	139	Abalaṁ	63
Anto	10	Abyābajjhaṁ	69
Antogadhāvāssa	102	Abhabbābhāsaṁ	184
Andhakārā	126	Abhabbaṁ	184
Andhakāratimisā	126	Abhikkamanti	229
Apaṇṇakaṁ	142	Abhikkamosānaṁ -pa-	
Aparantakappikā	10	paṭikkamo	229
Aparantānudiṭṭhino	10	Abhijappā	148
Aparantānudiṭṭhim	17	Abhijātihetu	6
Aparittaṁ	39	Abhiññā desitā	24
Apariniṭṭhitabhāvāya	69	Abhiññāsacchikaraṇīyassa	103
Aparipakkavedanīyaṁ	3	Abhidhamme	18
Apaviddhaṁ	54		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhinanditabbam	63	Alam	98
Abhinivisanti	144	Avadhimsu nam	117
Abhinivissa voharati	183, 193	Avikkhittam avisatam	190
Abhinivesā	63	Avijjā aññāṇā	3
Abhibhuyya lokam	39	Avinayo	32
Abhibhuyya sabbāni		Avipākajinassa	187
parissayāni	147	Avissaṭṭham	193
Abhiramanti	144	Avedanīyam	6
Abhirūpā	161	Asakkaccam dānam deti	54
Abhivadati	17	Asaṅkhatā	73
Abhivādetabbam	180	Asaññā sammoho	13
Amanasikarivā	108	Assaddhasamannāgato	53
Amanasikāro	148	Asappāyāni	36
Ambho	164	Asappurisakammanto	54
Amosadhammam	214	Asappurisacintī	54
Ayamantimā jāti	132	Asappurisadānam	54
Ayamanudhammo	63	Asappurisadiṭṭhi	54
Ayamahasmi	215	Asappurisadhammam	67
Ayamuddeso	185	Asappurisabhatti	53
Ayoniso ummujjissati	181	Asappurisamantī	54
Ayam maggo ayam paṭipadā	104	Asappurisavāco	54
Ayam rūpe assādo	53	Asappuriso	53
Ayam rūpe ādīnavo	53	Assaratanam	160
Araññakuṭikāyam	140	Asahatthā	54
Araṇo	193	Asāmāyikam	113
Ariyasāvako	45	Asu ca visadoso	37
Ariyā	116	Asamvutā	126
Ariyāyetam paññāya	37	Asamhīram asamkuppam	170
Ariyam	92	Ahaṅkāramamaṅkāra-	
Arogo	2, 11	mānānusayā	64

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Ahitāya dukkhāya		Āpādetā	218
devamanussānaṃ	24	Āpodhātu	63
Ahutvā sambhonti	60	Ābhā	105, 144
Ahuvamheva mayam	1	Ābhāya nānubhonti	126
Ahetuvādā	96	Āmake	118
Ahampi sudam	147	Āmaṇḍam	104
[Ā]		Āmantesi	229
Ākāsadhātunissitaṃ	63	Āyatane cittaṃ pasīdati	39
Āgatigati na hoti	232	Āyatanaṃ	186
Āgatiṃ vā gatiṃ vā	13	Ārañṇiko	68
Āgamessāmi	97	Ārati	94
Āghāto	214	Āraddho	97
Ācariyūpaddavena	117	Ārammaṇaṃ	103
Ācikkhanā	217	Āropito te vādo	21
Āturīyati	193	Āropenti	151, 168
Ādibrahmacariyako	173	Ālimpeyya	210
Ādimīyeva	182	Āvuto	141
Ānāpānassati bhikkhave	99	Āsañca anāsañca	142
Āneñjapaṭisaṃyuttāya	35	Āsattiṃyeva abhivadanti	14
Āneñjasappāyā	41	Āsabhiṃ	132
Āneñjasamyojanena hi		Āsabhaṃ	109
kho visaṃyutto	35	Āsavānaṃ khayañāṇāya	64
Āneñjādhimuttassa	35	Āḷibandhā	103
Āneñjūpagaṃ	41	[I]	
Āneñjaṃ	115	Itṭhānaṃ	186
Āneñjaṃ samāpajjati	41	Iti pecca bhavissāma	14
Āpattādhikaraṇaṃ	28, 30	Iti veditvā nirupadhi	37
Āpatti hoti vītikkamo	48	Itibhavābhavahetu	18
Āpādikā	222	Iti me cakkhum	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[I]		[U]	
Itiha tattha sampajāno	115	Uddesavibhaṅgam	190
Ittheke apasādeti	192	Uddham saram	14
Idam rūpe nissaraṇam	53	Upakkamena	3
Idam vatvāna Sugato		Upaghāto	20
uṭṭhāyāsana	173	Upapattim	13
Idha manusikkhato	39	Upaddavo	70
Idha bhikkhave ekacco	16	Upadussati	180
Idhānanda	33, 44, 183	Upadhivepakkā	92
Imameva kāyam	109, 110	Upadhismim	37
Imasmim sati idam	73	Upadhisaṅkhaye vimutto	37
Isisaṅghanisevitam	231	Upadhī honti	214
Issatthe	46	Upanidhampi	250
Issāmanako	180	Upāyā	63
Issam bandhati	180	Upaparikkheyya	190
[U]		Uparipāsādavaragatassa	152
Ukkāmukhe	105	Upavajjakulāni	233
Ukkāmukhe pakkhipeyya	210	Upavicarati	185
Ukkūlavikkūlam	109	Upasaṅkama	23, 47
Ukkam bandheyya	210	Upasaggo	70
Uccākulā	67	Upasamasukham	113
Ucchedam	11	Upasamena	231
Uttari nissaraṇam	61	Upasampadāya	93
Uttarim paṇho	63	Upasampadam	13
Uttānīkammaṃ	217	Upahaññati	193
Uttāsavā	191	Upādānamakkhāyati	16, 17
Udakassa dhārā	131	Upādānā	63
Udāyī	181	Upādāne	169
Udena	131	Upādānaseṭṭham kira so	
Uddesena	75	bhante	44
		Upādiyamāno upādiyati	44

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[E]	
Upekkhako	190	Ekantadukkhī	15
Upekkhā	61	Ekantasukhī	15
Upekkhā nātimaññitabbā	20	Ekamidam	107
Upekkhāyeva avasissati	209	Ekameva disaṃ dhāvati	190
Upekkhāsahagataṃ	149	Ekissā lokadhātuyā	79, 85
Uposathikassa	152	Etadavoca	56, 71, 144, 150
Uposatho	50	Etadahosi	206
Uppannuppannānaṃ	28	Etena maccā sujjhanti	231
Uppalagandho	161	Etaṃ mama	232
Uppilaṃ	148	Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ	42
Ubbhataṃ tādiseva hoti	167	Etaṃ amataṃ yadidaṃ	
Ubhayabyābādhāya	54	anupādā cittassa vimokkho	45
Ubhayametaṃ aniccaṃ	42	Evamgottā	119
Ubhayametaṃ māradheyyaṃ	38	Evamjaccā	119
Umaṅgaṃ	181	Evam tattha visujjhati	231
Ummujjamāno	181	Evamdhammā	119
Uyyojanikapaṭisaṃyuttaṃ	114	Evampaññā	119
Urundaṃ	204	Evammahiddhikā	126
Uḷārabhogakulā	68	Evamrūpo siyaṃ	51
Uḷāro	126	Evamvādino bhikkhave	
Uḷāraṃ pubbenāparaṃ		Nigaṇṭhā	1
visesaṃ jānanti	97	Evamvimuttā	120
[E]		Evamvihārī	119
Ekaggataṃ	140	Evamvedano	52
Ekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ	32, 33	Evam santametaṃ	116
Ekattasitā	188	Evam sante	1, 6, 117
Ekattā	188	Evam santaṃ	116
Ekattaṃ	108	Evamsīlā	119
Ekattha	142	Esaniyā	2
		Eseyya	2
		Esevanto dukkhassa	232

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ka]	
Okkalā	96	Kammena	75
Okoṭimako	151	Kammaṃ	231
Oghassa nittharaṇā akkhātā	44	Kammaṃ vijjā ca	231
Otāraṃ	103	Kalabhāgampi	150
Odaheyya	2	Kalyāṇadhammo	226
Ophuṭo	141	Kalaho	21
Obhāso	148	Kaliggahena	151
Obhāsañceva sañjānāma	147	Kassaci kiñcanatasmim	43
Oraso	62	Kā atītamse Satthari saddhā	2
Olambanti	150	Kākapeyyo	103
Oliyasi	230	Kājena	144
Ovadanti anusāsanti	97	Kāṇo	151
Oḷārikaṃ	12	Kāmapaṭisandhisukhino	192
[Ka]		Kāmasamyojanānaṃ	
Kaccimetaṃ bhante	107	anadhiṭṭhānā	16
Kaṅci saṅkhāraṃ	74	Kāmā	38
Kaṭaggahena	163	Kāmāsavaṃ paṭicca	110
Kathāpābhataṃ	24	Kāme paribhuñjanto	141
Kathine cīvaraṃ	138	Kāyagatāsatiṃ	102
Kantānaṃ	186	Kāyaññataraṃ	99
Kantaṃ	113	Kāyaduccaritasamaṅgī	87
Kappo	10	Kāyaduccaritassa	87
Kamattānaṃ phusissanti	53	Kāyaduṭṭhullaṃ	144
Kammanto	47	Kāyapariyantikaṃ	213
Kammadāyādā	177	Kāyassa bheda	41
Kammaṭṭisaṇā	177	Kālaṃ karoti	130
Kammabandhū	177	Kāsāvakaṇṭhā	225
Kamayonī	177	Kāḷakhemakassa	110
Kammassakā	177	Kāḷasīso	160
		Kimkārapaṭissāvinī	162

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ga]	
Kiccādhikaraṇaṃ	28, 31	Gihipaṭisaṃyuttaṃ	33
Kilamatho	140	Gehasitasīlānaṃ	142
Kukkulanirayo	168	Gehasitā	102
Kuṇī	151	Gehasitāni	186
Kuṭhārīhi	150	Gotamī	219
Kulaputto	194	Gotrabhuno	225
Kusalāyatikā	116		
Kuhanā	94	[Gha]	
Ke ākāra	249	Ghaṭāya	112
Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmi	163	[Ca]	
Kevalā paripūrā bālabhūmi	151	Cakkaratanaṃ	152
Ko jaññā maraṇaṃ suve	170	Cakkhu	173
Komudim cātumāsiniṃ	97	Cakkhunā rūpaṃ disvā	185
		Cakkhuviññāṇaṃ	185
[Kha]		Cakkhuviññeyyaṃ	70
Khandhādhivacanaṃ	52	Caṇḍā	234
Khayā virāgā	63	Cattāro satipaṭṭhānā	18
Khārodakā nadī	168	Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ	98
Khīṇā jāti	62	Caturādhiṭṭhāno	208
		Candanagandho	161
[Ga]		Candano devaputto	174
Gaṇo	112	Cara vādappamokkhāya	21
Gaṇḍo	13, 215	Calitaṃ	232
Gattaparikkamma	139	Cāgamanubrūheyya	208
Gatiṃ	13	Cārikaṃ	194
Gaddūhanamattaṃ	139	Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti	191
Gahapaticīvaraṃ	138	Ciraṃ dīghamaddhānaṃ	210
Gāmasaññaṃ	108	Cīvarakammaṃ	112
Gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti	6	Cīvarahetu	18
Gāḷhūpalepanena	2		
Gilānapucchakā	232		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cuṇṇena	139	Jātimā	104
Cutiṃ	13	Jānāti passati	72, 73
Cutūpapāto	232	Jīvitapaccayā	110
Cetasā phuṭo	103	Jīvitamuttamaṃ	231
Cetaso adhiṭṭhānā	63	Jīvitā voropesi	216
Cetaso abhiniropānā	93	[Jha]	
Cetovimuttiṃ	113	Jhāyato	144
Cetosamādhim	183	[Ña]	
Cetosukhaṃ	247	Ñāyassa	142
[Cha]		[Tha]	
Chadhāturo	207, 208	Ṭhānametaṃ vijjati	74
Chandamūlakā	51	Ṭhānaṃ kho panetaṃ	35
Chandarāgabyāpādena	36	[Ta]	
Chando	64	Takko	93
Channo	232	Taggha	49
Channaṃ phassāyatanānaṃ	17	Tajjaṃ tassāruppaṃ	150
Chambhitattaṃ	148	Taṇhā	64
Chinnapapañce	119	Taṇhādhipateyyena	53
Chinnaṇaṭṭume	119	Tato sammanti medhagā	146
[Ja]		Tattena ayosaṅkunā	169
Janetā	218	Tattaṃ ayokhilaṃ	150
Jambonadaṃ	104	Tatridaṃ bhikkhave	
Jarādhammo	164	Sāriputtassa anupada-	
Jātijarāmarāṇadukkhasamu-		dhammavipassanāya	59
dayasambhavo	190	Tatrupapattiyā	104
Jātidhammo	164	Tathāgato abhijānāti	12
Jātimaraṇasaṅkhaye	169	Tathā tathā voharati	
Jātimaraṇasambhave	169	aparāmasaṃ	193
		Tadaṅgena	144

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tadanudhammaṃ	210
Tadabhinandati	173
Tadahu	50
Tadamināpi	19
Tadupātivatto	16
Tadupādānā	210
Tadupādānaṃ	44
Tapodārāme	172
Tappaṭirūpī	35
Tabbahulavihārino	39, 41
Tabbahulīkārā	61
Tamenaṃ bhikkhave nirayapālā	164
Tyāssa	54, 59
Tayidaṃ	12, 14
Tasmātiha	88, 99, 120
Tasmiṃyeva purimasmiṃ	115
Tassa nissaraṇadassāvī	12
Tiṇaghāsodakaṃ	141
Tibbacchando	8
Tibbāpekkho	8
Tiracchānagate	223
Tirokucchigataṃ	129
Tisso vedanā	182
Tucchā	38
Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ	53
Tūlapicuno vā kappāsapicuno vā	161
Tejodhātu	63
Te dhamme samanupassati	61

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]	
Tena kammaṇa	180
Tena kho pana samayena	239
Tena hi	50
Tenupasaṅkama	229
Tenevantaravassena	239
Teva ariyasāvakaṃ	39
Tesu dussilesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti	225
Tehi dhammehi	47
Todeyyaputto	175
Taṃ kiṃ maññaṃsi	117
Taṃsaṃvattanikaṃ	41
[Tha]	
Thaññaṃ pāyesi	222
Thāmasā	183
Thinamiddhaṃ	148
Thullavajjaṃ	33
Thūlaṃ	34
[Da]	
Dakkhakammāraputta-ukkāmu- khasukusalasampahaṭṭhaṃ	105
Daṭṭheyyaṃ	141
Daṇḍena	234
Dantullehakaṃ	151
Damūpasameṇa	234
Damo	234
Darathamattā	109
Davā	33
Dassanañca rūpānaṃ	147

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dassanāya	24
Dassanīyā	161
Dassanampi kho aham	181
Dahati	104
Dāyakato visujjhati	226
Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā	11
Diṭṭhadhammavedanīyaṃ	3
Diṭṭhadhammābhiniibbutā	169
Diṭṭhadhammikā kāmā	38
Diṭṭhadhammo	11
Diṭṭhasutamutaviññātabba- saṅkhāra mattena	13
Diṭṭhipaḷāso	20
Diṭṭhisampanno	74
Diṭṭhe diṭṭhavādītā	62
Diṭṭheva dhamme	183
Dibbaṃ	152
Dīgharattaṃ kho me	144
Dīghāyukasamvattanikā esā māṇava paṭipadā	179
Dukkaṭṭakammakārī	150
Dukkhanidānassa	7
Dukkavedaniyaṃ kammaṃ	182
Dukkavedanīyaṃ	3
Dukkhe nāṇaṃ	218
Duccintitacintī	150
Duṭṭhacitto	75
Duṭṭhullam	148
Duppavedite	22
Dubbaṇṇo	151

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Dubbhāsita bhāsī	150
Durakkhāte	22
Devamahattatā	55
Devadahaṃ nāma	1
Devānubhāvaṃ	126
Desaṃ	50
Desesi	140
Dvāyaṃ vadāmi	92
Dvedhā bhinnā	35
Dvedhikajātā	21
[Dha]	
Dhammajo dhammanimmito	62
Dhammadāyādo	62
Dhammanetti samanumajjitabbā	32
Dhammappaṭisaraṇā	48
Dhammameva deseyya	192
Dhammavicayasambojjhaṅgo	93
Dhammā	173
Dhammikaṃ sukhaṃ	7
Dhammiyā kathāya	147
Dhamme agāravo	27
Dhammo	21, 31, 231
[Na]	
Na atthato upagacchim	63
Na kallaṃ	1
Na kañci maññati	68
Na kiñci loke upādiyati	212
Na kiñci vediyati	180
Na kuhiñci maññati	68

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Na kho gahapati gihīnaṁ odātavasanānaṁ evarūpī dhammīkathā paṭibhāti	230
Na kho me bhante pari- puṇṇaṁ pattacīvaraṁ	215
Na ca attamaṇo	189
Na ca mama kvacani	43
Na ca me evarūpī dhammīkathā sutapubbā	230
Na codanāya taritabbaṁ	20
Nati	232
Natiyā asati	232
Na tvevāhaṁ Ānanda kenaci pariyāyena saṁgha- gatāya dakkhiṇāya	226
Natthikavādā	96
Natthi dāni punabbhavo	132
Nadīviduggaṁ	109
Nandisamudaya dukkhasamudayo	233
Nandī	64
Nandiṁ na samanvāneti	171
Nappaṭikaṅkhe	170
Na parinibbāyati	44
Na paripucchitā hoti	180
Nava vā dasa vā	130
Na vo ahaṁ Ānanda tathā parakkamissāmi	118
Navāṁ	219
Na sukarā akkhānena pāpuṇitum	151

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Na suppaṭikāraṁ vadāmi	222
Na sussūsanti	109
Na saṁhīrati	172
Naḷāgārā	71
Na abhisañcetayati	212
Nāgavanikaṁ	141
Nāṭaputtiyesu	22
Nātidhāveyya	192
Nāddasaṁ	164
Nānattasaññā	148
Nānattasitā	188
Nānattā	188
Nānvāgameyya	170
Nāparaṁ itthattāyāti pajānāti	212
Nābhiniveseyya	192
Nālaṁ abhinanditum	42
Nāvakaṅkhāmi	232
Nāhaṁ kvacani	43
Nāhaṁ bhikkhave muṭṭhassa- tissa asampajānassa	100
Nikāmalābhī	113
Nikkhepanaṁ	103
Nikkhaṁ	104
Niggayha niggayha	118
Niccato upagaccheyya	74
Nindābyārosa-upārambhahayā	96
Ninnītakasāvāṁ	210
Nippītikaṁ	149
Nippesikatā	94

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nibbānasappāyam	17	Pakatiyā sīlavatī	128
Nibbinnarūpā	22	Pakkhandati	108, 115
Nibbethehi vā	22	Pakkhahato	151
Nirayaṃ upapannā	163	Pavayha pavayha	118
Nirāmisā	101	Paccattaṃyeva nāṇaṃ	16
Nirāmiṣaṃ sukhaṃ	17	Pacchānipātini	162
Nirāsā	91	Pañca kho ime Ānanda	
Nirodhaṃ disvā	232	kāmaguṇā	116
Nissāya nissāya	44	Pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ	129
Nissitassa	232	Paññā	92
Nivuto	141	Paññādhiṭṭhānaṃ	208
Nisinnakova parinibbāyi	140	Paññā paññindriyaṃ	92
Nīhaṭaṃ	210	Paññāpanā	217
Nekkhammasitāni	186	Paññābalaṃ	93
Nekkhammasukhaṃ	113	Paññāya vā adhimuccati	40
Nekkhammena nītabbaṃ	140	Paññāya cassa disvā āsavā	
Netarṃ ṭhānaṃ vijjati	74	parikkhīṇā honti	62
Netarṃ mama nesohamasmi		Paññindriyaṃ	92
na meso attāti		Paññaṃ nappamajjeyya	208
samanupassāmi	232	Paṭikkamanti	229
Nemittikatā	94	Paṭikkosanti	12
Nevasaññīnāsaññī	11	Paṭiggahetvā	131
Neva abhisaṅkharoti	212	Paṭiggāhakato visujjhati	227
Nevidha huraṃ na		Paṭicca	109
ubhayamantarena	232	Paṭinissaggā	16
Nevussādeyya na		Paṭibaddhacitto	8
apasādeyya	192	Paṭivānarūpā	22
No aticarati	162	Paṭivirati	94
No āmisadāyādo	62	Paṭivedho	80
No cassa no ca me siyā	43	Paṭisallānā	232, 233

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭisallānā vuṭṭhito	172	Parinibbāyeyya nu kho so	
Paṭṭhapanā	217	bhante bhikkhu na vā	
Paṇavo	141	parinibbāyeyya	44
Paṇḍitalakkhaṇāni	152	Paripakkavedanīyaṁ	3
Paṇḍito	56	Paribhāsissanti	234
Paṇḍukambalasilāyaṁ	174	Parimuṭṭhā	146
Paṇidahati	173	Pariyanto	151
Paṇidhānapaccayā	173	Pariyādinnavatṭe	119
Paṇītaṁ	42	Pariyāyena	239
Patissayamānarūpā viharanti	24	Pariyodātaṁ	16, 209
Pathaviyā olambanti	150	Parirakkhitabbaṁ	181
Pathaviḍhātu	63	Parisuddhā	12, 210
Pathavīsaññaṁ	109	Parisuddhaṁ	16, 110
Padhānena	3	Pare	146
Pabbajjaṁ	140	Pavicinati	101
Pamaṇaṁ	39	Pavivekā pīti	17
Parabyābādadhāya	54	Pavedetvā	140
Paramajjadhammesu	47	Passati	183
Paramā	12	Passaddhi	232
Paramāya	161	Passambhati	101
Parāmāsā	183	Pahānāya	93
Parikkhatā	92	Pahānaṁ	101
Paricitāya	103	Pāṭikaṅkhitabbā	223
Paritassanā		Pāṇātipātā veramaṇi	94
dhammasamuppādā	191	Pāṇimattaṁ	150
Parittañceva obhāsaṁ	149	Pāpasaṅgatikā	6
Parittāni ca rūpāni	149	Pāramippatto	62
Parittābhā	143	Pārājikasāmantena vā	32
Paritto samādhi	149	Pāsādikaṁ	206
Parinibbāyi	239	Piṭakena	144

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Piṇḍāya pāvisi	145	Bahutarā	32
Piyavādini	162	Bahudeva rattim	206
Pisinārāyaṃ	18	Bahuvedaniyaṃ	6
Pihaṃ upaṭṭhāpayato	186	Bahusampatto	167
Puññabhāgiyā	92	Bākulo	135
Puṭosenāpi	98	Bālakaloṇakāragāmo	147
Puṇṇamā	50	Bālato uppajjanti	71
Puṇṇā	50	Bālanimittāni	149
Puthujjanadussīle	223	Bālāpadānāni	150
Puthujjanasīlavante	223	Bālalakkhaṇāni	149
Puthuttam	37	Bālalāpanaṃ	38
Puthusaddo	145	Bālaṃ	150
Pubbantakappikā	14	Bāhirake kāmesu	
Pubbantānudiṭṭhim	17	vītarāge	223
Pubbuṭṭhāyini	162	Buddhappamukhe	
Pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti	183	ubhato saṃghe	224
Purāṇagihisahāyo	137	Byañjanato nānaṃ	19
Pemaṇiyā	141	Byantībhūtena	114
Posikā	222	Byappanā	93
		Byasanaṃ hetam	13
		Byākatā	34
		Byāpādo	214
[Pha]		[Bha]	
Pharati	105	Bhagavato accayena	24
Pharivā	105	Bhaṇḍanaṃ	21
Pharusā	234	Bhaddekaratto	171
Phassāyatanaṃ	208	Bhayāni	70
Phasso	52	Bhavasamyojanaṃ	192
Phuseyya	140	Bhavāya vā vibhavāya vā	212
		Bhāgasō mito	151
[Ba]			
Baliharāṇe	18		
Bahiddhā	28, 53, 190		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]	
Bhāsita-parikkantaṁ	33
Bhiṅkāraṁ gahetvā	155
Bhikkhunupassayaṁ	139
Bhikkhusaṅghe	225
Bhinnathūpe	22
Bhūmiḥ	142
[Ma]	
Maggaṅgaṁ	93
Magge vāhi Ānanda paṭipadāya vā	25
Maññassa vā nappavattanti	208
Maññitametaṁ	215
Manāpacārini	162
Manussakantesu sīlesu samādapanāya	141
Manussamahattatā	55
Manopavicārā	185
Manoramānaṁ	186
Mama kismiñci kiñcanaṁ natthi	43
Mahākulā	67
Mahācattārīsako	95
Mahāniraye	166, 169
Mahāpajāpatigotamī	219
Mahāpañño	56
Mahābhūtā hetu	52
Mahābhogakulā	67
Mahāsenena	170
Mahasakkho	131
Mahantaṁ bhogakkhandhaṁ	163
Mātaṅgaraññeva nāgo	147
Mātukucchiṁ okkamati	126
Mātugāmassa dhammaṁ	139

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mānasā	39
Mā bhaṇḍanaṁ	145
Māyākatametaṁ	38
Mārassesa visayo	38
Micchādiṭṭhīti pajānāti	92
Mittavatāya	118
Mukhato jāto	62
Mukhādhāne	46
Muñjakeso vehāsaṅgamo	160
Muni santoti vuccati	208, 215
Musā	38, 214
Musāvādā veramaṇi	94
Methuno dhammo	137
Moghaṁ	181
Mosadhammo	38
Mosadhammaṁ	214
[Ya]	
Yattha ṭhitaṁ	208, 215
Yattha rattassa	113
Yatthetā aparisesā nirujjhanti	42
Yatra hi nāma	119
Yathādhammaṁ yathānu- siṭṭhaṁ kārema	48
Yathāsake tiṭṭheyyāsi	140
Yathāsukhaṁ kho me viharato	9
Yadatthi yaṁ bhūtaṁ taṁ pajahāmi	44
Yadatītaṁ	170
Yadariyo	189
Yadidaṁ ajjhena	46

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ya]		[Ra]	
Yadi arūpasaññānaṃ	12	Rajosūkam	37
Yadi rūpasaññānaṃ	12	Rathe yojetvā	151
Yamassa rañño	164	Rasādo	151
Yasassī	68	Raho vādam	192
Yānikatāya	103	Rāgo	64
Yāvatāyukaṃ	121	Rājakumāro	140
Yāva pacchimasopānakaḷevārā	46	Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ	147
Yāvicchanti mukhāyāmaṃ	146	Rūpanimittānusārī	191
Ye ca tattha vijānanti	146	Rūpanimittaṃ manasi karomi	149
Ye ca taṃ upanayhanti	146	Rūpavipariṇāmānuparivatti	191
Yena nītā	146	Rūpiṃ vā	11
Yena Bhagavā tenupasaṅkami	231	Rūpaṃ sā ativattati	187
Yebhuyyasikā	29	Rogo	215
Yoggācariyānaṃ	185	[La]	
Yojanagaṇaṇāni	98	Lapanā	94
Yo dhammo yo vinayo	19	Labhetha otāraṃ	103
Yoniso vicine dhammaṃ	231	Lābhena lābhaṃ nijigīsanatā	94
Yo sāro so ṭhassati	119	Lokantarikā	126
Yaṃ	41, 74	Lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ	186
Yaṃ itthī rājā assa		Lokāmisādhimutto	34
cakkavattī	86	Lokuttarā	116
Yaṃ chāyā jahati	17	Lomasakaṅgiyo	174
Yaṃ nūnāhaṃ puccheyyaṃ	206	Lohitaṃ uppādeyya	75
Yaṃ no mayam	49	[Va]	
Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ	108	Vacīsaṅkhāro	93
Yaṃpāyasmā	137	Vacīsaṃhāro	20
Yaṃ puthujjano	74	Vaṭumaṃ	119
Yaṃ hānanda puggalo		Vaṇṇanānattam	144
puggalaṃ āgamma	222	Vaṇṇapokkharatāya	161
Yaṃ hi kho tattha na hoti	108		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vatthukatāya	103	Vipariṇāmānuparivattajā	191
Vadhoyeva	22	Vipariṇāmavirāganirodhaṃ	186
Vassabhaññā	96	Vimariyādīkatena	60
Vasippatto	62	Vippamutto	60
Vācāgocarabhāṇino	146	Vibhaṅgaṃ	170
Vāteritāni	168	Vibhajānā	217
Vādapaṭihāraṃ	3	Vibhavaṃ	11
Vāyodhātu	63	Vimutti	214
Vāsīhi	151	Virattarūpā	22
Vighātavā	191	Virati	94
Vicāritā	139	Virāgo hoti	8
Vicikicchā kho me	148	Virāgunaṃ	63
Vijjā	231	Vivaraṇā	217
Vijjābhāgiyā	102	Vivādādhikaraṇaṃ	28
Viññāṇakkhandhassa	52	Vivādo	21
Viññāṇadhātu	63	Vivekaninnena	114
Viññāṇadhātunissitaṃ	63	Vivekanissitaṃ	102
Viññāṇaṃ	173	Visadova nikkhamati	131
Vitakko	93	Visaṃyutto	60
Vitudentā	21	Visaṃyutto naṃ vedeti	213
Viditā	135	Vihāre	112
Viditā abbatthaṃ gacchanti	60	Vihāro	110
Viditā uppajjanti	60	Vihesā	20, 140
Viditā upaṭṭhahanti	60	Vītarāgo	91, 227
Viditaṃ	183	Vīsati kusalapakkhā	95
Vidvā	170	Vīsati akusalapakkhā	95
Vinayo	31, 32	Vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ	13
Vināsaṃ	11	Vedanāññataraṃ	99
Vinipātāya	118	Veditabbāni	185
Vipaccetha	3		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Veramaṇi	94	Saṅgaro	171
Vokkamma ca Satthusāsanā	118	Sace pahosi	22
Voharanto	75	Sace labhetha	147
[Sa]		Saccamanurakkheyya	208
Sa-upaghāto	192	Saccaṃ	181, 214
Sa-upanisaṃ	92	Sañcetanikaṃ	181
Sa-upādāno	44	Sañjagghantiṃ	8
Sa-upādisesaṃ	37	Saññā rogo	13
Sakideva	148	Saññī	11
Sakimpi uddhaṃ	151	Saṭṭhimattānaṃ	53
Sakkāyadiṭṭhi na hoti	52	Sataguṇā	223
Sakkāyabhayā	14	Satatavihārī	46
Sakkāyaparijegucchā	14	Satasahasso	104
Sakkhibhabbatāṃ pāpuṇāti	103	Sati sati-āyatane	103
Saṅkappo	93	Satipārisuddhi	61
Saṅkusatena	109	Satiyāyetaṃ adhivacanāṃ	37
Sakena thālipākena	142	Satisampajaññāya ca	46
Saṅkhatametaṃ	211	Sato	93
Saṅkhata	73	Sato vā pana sattassa	11
Saṅkhāne	46	Sato vuṭṭhahati	61
Saṅkhāramattena	13	Sato sampajāno	120, 125
Saṅkhārasamāpattipattabba-		Sattapadā	185
makkhāyati	13	Satthari agāravo	27
Saṅkhārā ca viharā ca	104	Satthahāraṅkaṃ pariyesanti	234
Saṅkhārāvasesasamāpatti-		Satthā	91, 117
pattabbaṃ	13	Satthena	138
Saṅkhārupapattiṃ	104	Satthaṃ āharesi	233
Saṅkhāraṃ padahato	7	Saddhāya samannāgato	104
Saṅkhampi na upeti	150	Sadukkho	192
Saṅgaṇikā	112	Santacitto	91
Saṅgatibhāvahetu	6		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Santiṭṭhantiṁ	8	Samavepākiniyā	163
Santimeva so sikkheyya	208	Samādinnena	177
Santivarapadaṁ	17	Samādhi cavi	148
Santo Buddhamuni	171	Samādhiyati	101
Santaṁ vā	11	Samiddhi	173
Sanemikaṁ sanābhikaṁ	152	Sampajāno	116
Sapattavatāya	118	Sampajāno hoti	114
Saparikkhāraṁ	92	Sampatijāto	132
Sapariḷāho	192	Sampadoso	214
Sappītikaṁ	149	Samparāyavedaniyaṁ	3
Sabbathā sabbam	47	Samparāyikā	38
Sabbadukkhavīvatte	119	Sampasāde sati	39
Sabbadukkham upaccaguṁ	169	Sampasādo	61
Sabbanimittānaṁ	114	Sambahulāni senāsanāni	110
Sabbanimittesu	53	Sambahulā nu kho	111
Sabbavaṅkadosanihita-		Sambahulā bhikkhū	239
ninnītakasāvo	141	Sambodhisukham	113
Sabbākāraparipūraṁ	152	Sammaṇāṇāya	186
Sabbā ca disā	132	Sammāñāṇassa sammāvimutti	95
Sabbena sabbam	47	Sammāñāṇam	95
Sabbam taṁ pubbekatahetu	1	Sammādiṭṭhi	93, 95
Sabyābajjam	69	Sammādiṭṭhipubbaṅgamā hoti	92
Samaññaṁ	192	Sammādiṭṭhissa	94
Samaṇabrāhmaṇā	10	Sammādiṭṭhissa bhikkhave	
Samaṇena	36	micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti	95
Samattā samādinna	214	Sammādiṭṭhiṁ ce bhavaṁ	
Samattena	177	garahati	96
Samantā yojanasataṁ		Sammāvāyāmo	93
pharivā tiṭṭhati	151	Sammāvimutti	95
		Sammāsaṅkappo pahoti	94
		Sammāsaṅkappam	
		anuparidhāvanti	93

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sammāsamādhim	92	Sīlam	231
Sammukhā na khīṇaṃ	192	Sīlam jīvitamuttamaṃ	231
Sammukhāvinayo dātabbo	28	Sīsam nhātassa	152
Sammohā	3	Sukhato upagaccheyya	74
Saraṇo	139, 193	Sukhavinicchayaṃ	192
Sarasaṅkappā	102	Sukhavedanīyaṃ	3, 182, 209
Sarasaṅkappānaṃ	141	Sukhantipi vijānāti	209
Salākaggāhena	75	Sucintitacintī	152
Sallam	215	Suññatāvihārena	107
Savedanīyaṃ	6	Suññatāvakkanti	108
Sassato attā ca		Suññataṃ	110, 114
loko ca	15	Suñño hatthigavāssavaḷavena	107
Sahadhammikam	3	Suppaṭinissaggī	20
Sahadhammikā vādānuvādā	6	Suparikammakato	104
Sahassāram	152	Subhāvitaṃ	39
Sahitaṃ me	21	Subho	104, 175
Salāyatanikaṃ	110	Suvihataṃ	109
Sā gaddulabaddho	14	Susamāraddhāya	103
Sātasahagataṃ	149	Sussūsati	141
Sādhukaṃ manasikāraṃ	99	Sūcimukhā	168
Sādhu kho tvaṃ	172	Sūciyā	138
Sāmagāme	21	Se ucchinnamūle	36
Sāmāyikaṃ	113	Setamhi chatte	
Sāmaṃ vāyitaṃ	219	anudhāriyamāne	132
Sārīto	190	Se pavutte	35
Sāvattim osaranti	98	Se bhinne	35
Sāssa hoti sammādiṭṭhi	92	Seyyathāpi	46
Sikkhāya na paripūrakārī	28	Se vante	36
Siyamsu	18	So evaṃ pajānāti	211
Sīle	231	So tatta puḷḷo	67

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sotāpattiphalasacchi-		Saṁvutakārī	37
kiriyaṃ paṭipanne	223	Saṁvesetvā	150
So taṁ upekkhaṁ abhinandati	44	Saṁseyya	35
So neva taṁ		Saṁhasantiṁ	8
abhisaṅkharoti	211	Saṁhīrati	171
So pahīyati	116	[Ha]	
Somanassaṭṭhāṇiyaṁ	185	Hatthavilaṅghakena	141
Somanassūpavicārā	185	Hatthidammā vā assadammā	
So vata	37	vā godammā vā	141
So hoti rājā cakkavattī	155	Hatthirataṇaṁ	160
Saṁkhittena	215	Hatthampi chindanti	168
Saṁghaṁ bhindeyya	75	Haneyyuni	150
Saṁghe agāravo	27	Hīnakāyūpagā	169
Sammukhā na khīṇaṁ	192	Hutvā paṭiventi	60

Uparipaññasatṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Uparipaññasatṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhānkā
[A]	
Akaramhā = Akarimhā (Ka)	2
Aggato = Purato (Syā)	158
Agāriyaratanesupi cakkavattirājā = Agāriyaratanesu api cakkavattirājā (?)	197
Acelavihāre = Pacelivihāre (Sī)	87
Ajjuhatthapabbate = Ambahatthapabbate (Sī, Syā) Abbuhatthapabbataṃ (Saṃ-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyāṃ)	235
Aññañca divase divase = Aññe ca tādise (Ka)	127
Aṭṭha = Suṭṭhu (sabbattha)	42
Aṭṭhasatṭhiyojanasatasahassubbedham = Aṭṭhasatṭhiyojana- sahassubbedham (Ka)	48
Antaradhāyeyyūṃ = Antaradhāpeyyūṃ (Sī, Ka)	128
Atasīpupphavaṇṇo = Anasipupphavaṇṇo (Sī) Apītapupphavaṇṇo (Ka)	52
Aticaratiyeva = Aticariyeva (Sī)	8
Atirekatiyojanasatikam = Atirekayojanasatikam (Sī, Syā)	203
Andubandhanādīni = Addubandhanādīni (Ka)	133
Adhivuttipadāni = Adhimuttipadāni (Syā, Ka)	11
Anatikkamati = Na atikkamati (Syā) Anatikkamati (Ka)	187
Anaddhabhūtam = Addhabhūtam (Sī)	7

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[A]

Anisīdāpetvāva = Sannisīdāpetvāva (Syā) Asannisīdāpetvāva (Ka)	159
Anussarantassāpi = Anussatiyāpi (Sī)	16
Anussarissatīti = Jānissatīti (Sī)	119
Anussāvanassa = Anusāsanassa (Sī, Syā)	134
Apadānānīti = Caritāpadānīti (Sī, Syā)	149
Abhīhato = Abhībhūto (Sī)	165
Alaṅkurumānaṃ = Alaṅkaramānaṃ (Ka)	152
Avaññākāraṇamattaṃ = Āvajjanakaraṇamattaṃ (Ka)	128
Avasesiṃsu = Avasissiṃsu (Sī)	140
Avipassikadhammo = Avisayitadhammo (Ka)	135
Avokiṇṇaṃ = Abbokiṇṇaṃ (Sī, Syā)	144
Assādo vā = Assāso vā (Sī)	178
Asu ca visadosoti = Asuci visadosoti (sabbattha)	37
Ahuvamhā vā = Ahumhā vā (Sī, Syā)	2
Ahosi = Māha (sabbattha)	206

[Ā]

Āvutoti = Āvuṭoti (Syā, Ka)	141
Āharāpetvā = Ānetvā (Sī, Syā)	90
Āḷibandhāti = Āḷibaddhāti (Sī, Syā)	103

[I]

Indattaṃ = Indatṭhaṃ (Sī, Syā)	92

[U]

Uṇhīsamattāyeva = Uṇhīsabaddhāyeva (Sī)	132
Uddhanaṭṭhāne = Uddhanadvāre (Sī)	176
Uddhanantare = Uddhanaṭṭhāne (Ka)	176
Uddhaṃ saranti = Uddhaṃ sarāti (Sī) Uddhaṃ parāmasanti (Syā)	14
Upapattim = Uppattim (Sī)	104

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Upayamāma = Uparamāma (Sī, Syā)	146
Upari = Uparūpari (Ka)	41
Upasaṭṭhākāro = Upasattākāro (Ka)	70
Uppādikaṃ = Uppātikaṃ (Sam-Ṭṭha 3 Saḷāyatanavaggavaṇṇanāyaṃ)	236
Upāyā = Upayā (Ka)	63
Uppilanti = Ubbilanti (Sī, Syā)	148
Uppilāvitattaṃ = Ubbilāvitattaṃ (Sī, Syā)	148
Ubhatosuddhito = Ubhatosuddhikā (Sī, Syā)	19
Ummaṅganti pañhā-ummaṅgaṃ = Ummagganti pañhā-ummaggaṃ (Sī)	181
Urundanti = Uruddhanti (Ka)	204
Ullehitvā = Ullihitvā (Ka)	151
Ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ = Oloketuṃ piṇḍapātaṃ (Ka)	49

[E]

Ekā desanā = Ekuddeso (Sī, Syā)	83
Ekeko lokantariko = Ekā lokantarikā (Sī)	126
Evam̐ sante etaṃ = Evam̐ santanti evam̐ sante (Syā)	116

[O]

Onatasirā = Paṇatasirā (Sī)	157

[Ka]

Kammakāraṇakārakā = Kammakaraṇakammakaraṇikā (Syā)	164
Kammakāraṇākaraṇatova = Kammakāraṇatova (Ka)	165
Kassaci aññassa = Kassaññassa (Sī, Ka)	154
Kālaṅkatoti = Kālakatoti (Sī, Syā)	21
Kāḷavaḷiyo = Kāḷaviḷaṅgiko (Sī)	4
Kiñcanaṃ natthīti = Kiñcanatathīti (?)	43
Kilesamariyādā tena = Kilesamariyādena (Sī, Syā, Ka)	61
Kilesasenamaddanā = Kilesamaddanā (Sī)	89
Komudim̐ cātumāsiniṃti = Komudī cātumāsiniṃti (Sī, Syā)	97

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Kha]

Kharavālikāya = Khāravallikāya (Sī) Kharavālukāya (Ka) 168

[Ga]

Gajaṅgalaṃ = Kajaṅgalaṃ (Sī) 123

Gāḷhūpalepanenāti = Gāḷhapalepanenāti (Ka) 2

Gilānasatto = Gilānappatto (Ka) 165

Gonaṅgalamakkaṭo = Gonaṅguṭṭhamakkaṭo (Sī, Syā) 49

Goraka = Coraka (Sī, Syā) 7

[Ca]

Cattāro = Cattāro naṃ (Sī, Syā) 127

Catutthavāre = Catutthavāde (Ka) 19

Capanaparisedana = Cavanapatana (Sī) 211

Cintako = Cintitā (Syā) Cintiko (Ka) 54

Cokkhabrāhmaṇo viya ca = Cokkhabrāhmaṇo (Sī)

Pokkharabrāhmaṇo viya ca (Syā) 74

[Ja]

Jaggiyamānasseva = Paṭijaggamānasseva (Ka)
Rakkhiyamānasseva (Syā) 8

Janetāti = Janettīti (Sī) 218

Jambupakkānaṃ = Jambupaṇṇānaṃ (Ka) 104

Jarakoti = Varākoti (Sī, Syā) 88

Jānantīti = Sañjānantīti (Syā, Ka) 97

Jutavittako = Dutamittako (Sī) Juticittako (Syā) 196

[Ña]

Ñāṇabahutā = Ñāṇabahucittatā (Sī, Ka) Ñāṇabahulatā (Syā, I) 60

Ñāṇabahutā = Bahucittatā (Sī) 60

[Da]

Diṇḍimo = Deṇḍimo (Sī, Syā) Diṇḍimo (Ka) 141

Nānāpāṭhā

Piṭṭhānkā

[Ta]

Taṇhānati = Taṇhā (Sī, Syā)	232
Tattakapallāṃ = Tattakapālaṃ (Syā) Tattaphālaṃ (Sī)	136
Tadadhimuttaṭṭhena = Tadadhimokkhaṭṭhena (Sī)	
Tadavimuttaṭṭhena (Ka)	95
Talasantharaṇapūjaṃ = Mālāsantharapūjaṃca (Syā)	88
Tucchakasāsaṇaṃ = Tucchasaṇaṃ (Sī)	71
Tuṭṭhahadayo = Tuṭṭhamānaṃ (Ka)	162
Tosessati = Tosayati (Syā)	40

[Tha]

Thaddho = Baddho (Ka)	206

[Da]

Daṭṭheyyanti = Diṭṭheyyanti (Syā, Ka)	141
Dukkhamanubhavasattaṃ = Dukkhamanubhavitabbaṃ (Ka)	169
Duggamaṭṭhānaṃca = Duggamaṇaṭṭhānaṃca (Sī, Syā)	109
Devattassa = Devaputtassa (Sī, Syā)	174
Dehaṃ = Yogaṃ (Syā, Ka, Tīkāyaṃ ca)	216

[Dha]

Dhāvanasaṅkappānaṃ = Vacanasāṅkappānaṃ (Sī)	
Bādhanasaṅkappānaṃ (Ka)	141

[Na]

Na kho panevaṃ = Na kho panetaṃ (Sī, Ka)	132
Nammadānādī = Nimmadānādī (Syā)	239
Nabhacārikā = Na piṇḍacārikā (Syā, Ka)	237
Na saṅṭhāti = Nābhiraṃati (Khu 1. 247 piṭṭhe)	121
Nānattaṃ = Nānattā ca (Sī) Nānattabhāvaṃ (Ka)	189
Nāvaṃ phale = Nāvaṃ paṇe (Sī) Nāvā thale (Syā)	
Nāvaṅgaṇe (Saṃ-Tṭha 3 Saḷāyatanaṅgaṇaṅgaṇāyaṃ)	237
Nikkhanti = Nekkanti (Sī)	104
Nijigīsanaṃ = Nijigimsanaṃ (Sī, Syā)	94
Nittaṇhāti = Nittaṇhatāti (Sī, Syā)	68

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Na]

Nidhikumbhiyo = Dhanakumbhiyo (Sī)	5
Nipparitasam̐ = Nipparitassam̐ (Sī)	223
Nibbatta = Nibbatto (Sī, Syā) Nibbattam̐ (Ka)	178
Nibbattetvā = Nibbeṭhetvā (Sī) Nivattetvā (Syā)	209
Nimantayamānā = Nibandhamānā (Sī, Syā)	220
Nivutoti = Nivuṭoti (Syā, Ka)	141

[Pa]

Paṅkam̐ = Saṅgam̐ (Sī, Syā)	316
Pakkhahatoti = Pakkhapādoti (Ka)	151
Paccattaṭṭhānāni = Pañcatṭhānāni (Syā, Ka)	184
Paccūpakāram̐ = Paccupaṭṭhākāram̐ (Ka)	222
Pañham̐ = Pañhe (Sī)	134
Pañham̐ = Saññam̐ (Ka) Pañhe (Syā)	49
Paṭirājagamanam̐ = Paṭirājagamanam̐ (Dī-Tṭha 2. 215 piṭṭhe)	158
Paṭivedhadharā = Paṭivedhakarā (Sī)	80
Patitṭhā'ssa = Patitṭhamassa (Ka) Patitṭhānassa (Syā)	88
Padhānam̐ = Sammasanacārānam̐ (Syā, Ka)	59
Pana saṅkhāra = Padesasaṅkhāra (Sī, Syā)	17
Parato = Purato (Syā, Ka)	201
Paricaritum̐ = Parivattitum̐ (Ka) Parivāritum̐ (Syā)	117
Parittamattam̐ = Parittamattakam̐ (Sī, Syā)	19
Paripūrenti = Paripūreti (Sī)	102
Paripaṭumabhāvo = Pārimavaṭumabhāvo (Syā)	233
Pavayha pavayhāti = Paggayha paggayhāti (Ka)	118
Pāṭimattakam̐ = Pattimattakam̐ (Sī) Pālimattakam̐ (Syā)	111
Pāṇātipātī = Pāṇātipātoti (Sī)	177
Pāduddhāre pāduddhāre bhūmito = Paduddhāre paduddhārabhūmito (Sī)	90
Pāyimsu = Pāyaṃsu (Sī)	130
Pipphalakena = Pipphalikena (Sī, Syā)	138

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pisinārāyanti = Kusinārāyanti (Sī, Syā)	18
Puñjā puñjā = Puñjapuñjā (Sī, Syā)	51
Puṇṇamaṃ = Puṇṇamā (Sī, Syā)	97
Pubbe viseso = Pubbaviseso (Sī)	98
Purimāhi chahi saṅgahitoyeva = Purimābhijātisaṅgahitoyeva (Sī)	12
Posetvā = Pāyctvā (Sī)	218

[Pha]

Pharaṇepi = Phuṭepi (Sī, Syā)	103
Phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe = Phalapaccavekkhaṇañāṇe (Sī, Syā)	95
Phālitaṃ = Phalitaṃ (Tīkā)	35

[Ba]

Balakāyena = Kāyālaṅkārena (Ka)	155

[Bha]

Bheravarutā = Bheravarūpā (Ka)	128
Bhogagāmo = Loṇakāragāmo (Ka)	147

[Ma]

Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe = Maggapaccavekkhaṇañāṇe (Sī, Syā)	95
Majjhimadesaṃ = Majjhimapadesaṃ (Sī)	123
Mattahatthiṃ parittāsito viya = Mattahatthiparittāsito viya (Sī)	
Mattahatthīparittāsito viya (Syā)	74
Mayā diṭṭhabhayaṃ = Mahatibhayaṃ (Ka)	148
Mahākammavibhajaṇaṃ = Mahākammavibhattaṃ (Sī)	182
Mahākīlaṃ = Mahākīlitaṃ (Ka)	133
Mā bhijjatūti = Mā bhijjatīti (Syā) Mā bhijjāti (Syā)	118
Micchāropetha = Micchāropitaṃ (Syā)	19
Mittasanthavākāra = Mittasanthavakaraṇa (Ka)	171
Mocaphalamattampi = Pūgaphalamattampi (Sī)	219

Nānāpāṭhā

Piṭṭhāṅkā

[Ya]

Yathānusiṭṭham = Yathāsattham (Sī)	48
Yathādhammavaseneva = Yathādhammaraseneva (Sī)	208
Yuttapayutteneva = Yuttapaṭivatteneva (Sī)	
Yuttapaṭiyutteneva (Syā)	36
Yaṃ yañhi = Yañhiyaṃ (Sī, Syā)	74

[Ra]

Ratanaparikkhatānaṃ = Ratanaparisevitānaṃ (Sī)	107

[La]

Lāludāyī = Loludāyī (Syā)	181

[Va]

Vañṇabhūmi = Vañṇabhaṇanabhūmi (Sī)	51
Vadasi = Viravasi (Sī, Syā)	27
Vammike uragaṃ = Vammike rogaṃ (Ka) Vammike godhaṃ (Syā)	54
Vassabhaññāti vasso ca bhañño cāti = Vayabhiññāti	
vayo ca bhiññā cāti (Ka)	96
Vavatthapeti = Paṭṭhapeti (?)	40
Vijjādharaparisā = Vijjādharapurisā (Dī-Tṭha 2. 213 piṭṭhe)	155
Vijjā vijjā = Ekāvijjā (Ka)	103
Vitakkapubbabhāge = Vitakkapubbabhāgo (bahūsu)	111
Viniveṭheti = Vinivaṭṭeti (Sī)	74
Vipatanti = Vītipatanti (Sī)	132
Visadaṃ = Visuddham (Syā)	130
Visayajjhattaṃ = Niyakajjhattaṃ (Sī, Syā)	114
Vissakammaṃ = Vissukammaṃ (Syā) Visukammaṃ (Ka)	238
Visevamānā = Visesaṃ vadamānā (Sī, Syā, Ka)	34

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sakalikāpi = Sakkhalikāpi (Ka) Pappaṭikāpi (Syā)	77
Saṅkhataṣaṅkhāresu = Saṅkhāresu (Sī) Sattasaṅkhāresu (I)	74
Saṅkhārupapattinti = Saṅkhārupattinti (Sī)	104
Saññatti = Paññatti (Ka)	21
Saññattikāraṇaṃ = Paññattakāraṇaṃ (Ka)	21
Saññā = Paññā (Ka)	19
Saññāya = Paññāya (Ka)	19
Saṅṭhahante hi = Saṃvaṭṭe hi (Ka)	78
Sambodhisukhaṃ = Sambodhasukhaṃ (Sī)	113
Sāsanamattaṃ = Sāsanapattaṃ (Sī)	206
Sikkhāya na paripūrakāri nāma = Sikkhāya agāraṇo nāma (Sī, Syā, Ka)	28
Sittasammaṭṭhā = Vicittasamuṭṭhā (Syā)	200
Sutāvudho = Sutavā (sabbattha)	117
Suppamattena vā sarāvamattena vā = Suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā (Sī)	11
Sūratā goṇā = Sudantagoṇā (Ka)	178
Se āyatane veditabbeti = Yo āyatane veditabboti (Sī) So āyatanena veditabboti (Syā)	17
Se ucchinnamūleti so ucchinnamūlo = Se ucchinneti taṃ ucchinnaṃ (Sī, Syā)	36
Soṇḍiyaṃ = Loṇiyaṃ (Sī) Doṇiyaṃ (Syā)	224
Saṃsumāraṃ hadaye = Saṃsumārahadaye (Sī) Saṃsumāraṃ hadaye (Syā)	20

[Ha]

Hāsapaññā = Hāsupaññā (Sī)	57